YOSHLAR ISHLARI AGENTLIGI

YOMI

OKTABR XALQARO ILMIY KONFERENSIYASI

(O‘zbekiston, Toshkent.)

YOSHLAR ORASIDA QADRIYATLAR VA ME'YORLAR TRANSFORMATSIYASI

MAQOLALAR TO‘PLAMI

TRANSFORMATION OF VALUES AND NORMS AMONG YOUTH

Toshkent – 2022

Масъул муҳаррир, с.ф.д. проф. Жалилов А.Т.

ОКТЯБРЬ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ КОНФЕРЕНЦИЯСИ

(Ўзбекистон, Тошкент ш.)

“ЁШЛАР ОРАСИДА ҚАДРИЯТЛАР ВА МЕЪЁРЛАР ТРАНСФОРМАЦИЯСИ” МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ

Тузувчилар: с.ф.д. проф. А.Жалилов, соц.ф.н. доц. А.Юнусов, и.ф.ф.д. доц. А.Қаххоров, п.ф.ф.д. доц. Н.Норкулова с.ф.ф.д. доц. М.Исабаев, З.Лухманова, Т.Сирожидинов, А.Нуруллаев, И.Таджидинов, Т.Шодиев, С.Диёров. –Тошкент: ЁМЎИКТИ, 2022. 246 б.

ISBN 978-9943-993-71-6

© ЁМЎИКТИ, 2022

Aktam JALILOV

Doctor of Political Sciences, Professor, Director of the Institute for Research of the Youth Problems and Training Prospective Personnel

Religious Context of Marriage Preparation in Uzbekistan

Introduction
1. Family definition and family code
2. Religious education in the extended family
3. Bride hunting and consent of a girl
4. Religious education through social events
Conclusion

Introduction

Due to the fact that Uzbek society consists only of families, disputes among its members and divorces are an important topic. Despite the increase in the number of family divorces in Uzbek society, this nation is considered to be family-loving and child-caring. According to the State Statistics Committee, in 2017, the number of marriages was 306,200 and the number of divorces was 31,900, while in 2018, 311,300 marriages were registered and the number of divorces was 32,300[1]. This number excludes polygamic marriages and divorces, which means in fact the annual figures much higher. Polygamy is legally banned in Uzbekistan, nevertheless there has been an increase in polygamy and divorce.

Why Uzbek youth so harry for a marriage and agree for polygamy in Uzbekistan? It seems that religious preparation of young people for family life is one of the key answers to this question. In this context, this article aims to review the influence of religion on society and family relations in Uzbekistan.

---

* Doctoral Student, Graduate School of Education and Human Development, Nagoya University

[1] Алиқориев Н.С., Каримова Н.Я. Ёш оилаларда ажрмларнинг олдини олиш чоралари // Ижтимоий тадқиқотлар журнали. // 2021, № 2. – Б.24.

1. Normative Essence of a Family/ Family Code

The transformation of Uzbek society, conditioned by the expansion of market consciousness on one side and the strengthening of religiosity on the other, contributes to the emergence of new family values that go beyond traditional paradigms. In the context of antagonism between traditional and modern family values, educating young people to marital life imposes serious tasks on parents. Accordingly, religious education for marriage is especially important in light of changing traditions.

Marriage is one of the primary goals of the Muslim community, as every human being is expected to leave a generation after himself. According to Islam, family and marriage are not only the result of the physiological desires of two people of the opposite sex. Simplistic model of a family indicates to the men, as a head of family, assigned to fulfill both day-to-day and spiritual tasks along with the natural instinct to continue humanity[2]. The religious interpretation of the family makes this institution a targeted mechanism of social reproduction. From this standpoint, the family is a union between a man and a woman created based on the spiritual and psychological disposition of a religious nature. According to non-religious explanation, family is a group of people - usually related by ancestry, marriage, or adoption - who form a cooperative economic unit to care for offspring and each other and who are committed to maintaining the group over time[3]. It is the most important institution that legitimizes the coexistence of a couple, regulates sexual relations, and the birth and upbringing of a new generation. At the same time, Islam acts as a doctrinal document in the protection of every Muslim in marriage[4]. Uzbekistan as a traditional Muslim country feels a religious impact in many aspects of life. The Soviet atheistic ideology could not remove Islam from consciousness, a great revival of which after independence discover many aspects of social life, which were hidden during communist system. Recent Islamic resurgence has made the belief a major doctrine in family affairs, children's education, and the regulation of family disputes and divorces in this country.

Not only traditions, but also normative frameworks are perfectly created in the process of starting a family. For instance, according to the Article 2 of the Family Code of the Republic of Uzbekistan family relations shall be regulated based on the principle of voluntary marital union of a man and a woman; equality of the spouses' personal and property rights; resolution of family issues by mutual consent; priority of raising children in the family environment; taking care of their wellbeing and development; and

---

[2] Шайх Мухаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. - Тошкент: «Hilol-Nashr», 2013. – Б. 175.
[3] Margaret L. Andersen and Howard F. Taylor. Sociology: The Essentials, Seventh Edition, 2011. Wadsworth, Cengage Learning. – 300-301 pp.
[4] Юсупова Н.Ж. Религиозная сущность брачного возраста в исламе / Россия и мусульманский мир. Научно-информационный бюллетень. 2020. – 2 (316) – С. 95.

ensuring protection of the rights and interests of minors and incapacitated family members.

According to articles 14 and 15 of the Family Code (hereinafter referred to as the FC), marriage is entered into voluntarily after reaching the age of marriage (18 ears for men, 17 ears for women). To consider an important decision, the spouses are given 1 month from the date of application (Article 13 of the FC).

Even if the marriage is not formalized, high fines are imposed for violation of the marriageable age requirement under Article 47-3 of the Code of Administrative Responsibility (hereinafter - CAR). For an adult spouse (wife) - up to 10 MW[5], for parents - up to 15 MW, for a person who has performed a religious ceremony - up to 20 MW. And coercion into marriage entails criminal liability (Article 136 of the Criminal Code). These principles ensure the functionality of the family in Uzbek society; although the family code does not cover all aspects of family relations. Since Uzbek family is not only husband, wife and children, many aspects of extended Uzbek family remained outside the legal framework.

2. Religious Education in the Extended Family

Uzbek family is an institute with special structure, often supposes the coexistence of different people often living in extended family system[6]. Traditional extended family consists elderly, children and grandchildren. Brides live as new members of such families. In one way new family after the wedding may want to live separately. However, newlyweds usually cannot refuse the rule to be a part of an extended family. After the wedding ceremony, they stay in a separate room and their room/s are decorated by both parties on the eve of the wedding. Their financial and economic life, even the upbringing of their future children, is usually managed by family elders.

Preservation of extended family scheme in Uzbekistan is mainly because of religious influence on the society. The influence of religion in other Central Asian countries is different. For example, in Kazakhstan, Islam is understood not as a religious dogma covering all aspects of human, society and state life, but as a national custom, a set of beliefs of the life cycle[7]. In Uzbekistan, the scope of religion is extremely wide, and Islam is deeply embedded in all spheres of social life.

The extended family mechanism coordinates social relations through traditions infused with sharia rules. Religion gradually pierces to the public

---

[5] MW – Minimum Wage

[6] Margaret L. Andersen and Howard F. Taylor. Sociology: The Essentials, Seventh Edition, 2011 Wadsworth, Cengage Learning. – 302 p.

[7] Khalid, Adeeb. Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia. Berkeley & London: University of California Press, 2007

institutions, covering different social strata and individual life in Uzbekistan. Islam is the best concept in shaping spirituality and personality of children. Religious education depends on the religiosity of parents. Every day, parents pray at the end of prayer, after meals, at the beginning and end of any work, when the child goes to work. During the prayer, they ask Allah for good luck, peace, tranquility, health and well-being. As children live with the power of Dua (asking Allah wishes), they feel the role of Islam in regulating social relations at every step. Parents always listen to religious lectures at weddings, religious ceremonies, and Friday prayers, and learn the rules on permanent topics such as family, parenting, marriage, and child rearing. Such rules, conveyed in their own lives, have a serious impact on children.

The modern average Uzbek family consists of four to five people, living mainly based on old traditions. Religious values profoundly entered into customs, unknowingly regulating social norms; especially infiltrate society during Friday prayers. Although the number of religious people who attend Friday prayers is limited, society still receives a variety of religious instructions about family regulation during social events such as weddings and funerals. Based on Hadith and sacred Ayats of the Qur'an, the lectures presented during such social events have a tremendous impact on people. People rely on them when solving family problems, raising children based on Sharia. In addition, at present, electronic publications, social networks and information channels are also stuffed with religious content; a significant part of the published materials focuses on family issues and divorce reasons.

In contrast to this category of the population in traditional Uzbek mahallas, children habitually attend communal ceremonies and receive religious information. In Uzbekistan, these rites and rituals are an important opportunity for making social networks.[8] Public events provide variety of religious explanations on family disputes, inter-generational relations, the consequences of divorce, and managing the family on a religious basis, using the example of the Qur'an and hadiths, which have a strong spiritual impact on young people.

According to the research of the Institute for the Study of the Youth Problems, most young people believe in God[9]. Although answers are different, however majority of young people indicate religious impact in their life. The question is what is your attitude to religion?

[8] Kawano A. Mahalla and its Educational Role. Kyushu University Press. 2015. – P. 80

[9] Information on the results of the social survey on "The attitude of young people to Islam and islamic enlightenment" // yomi.uz

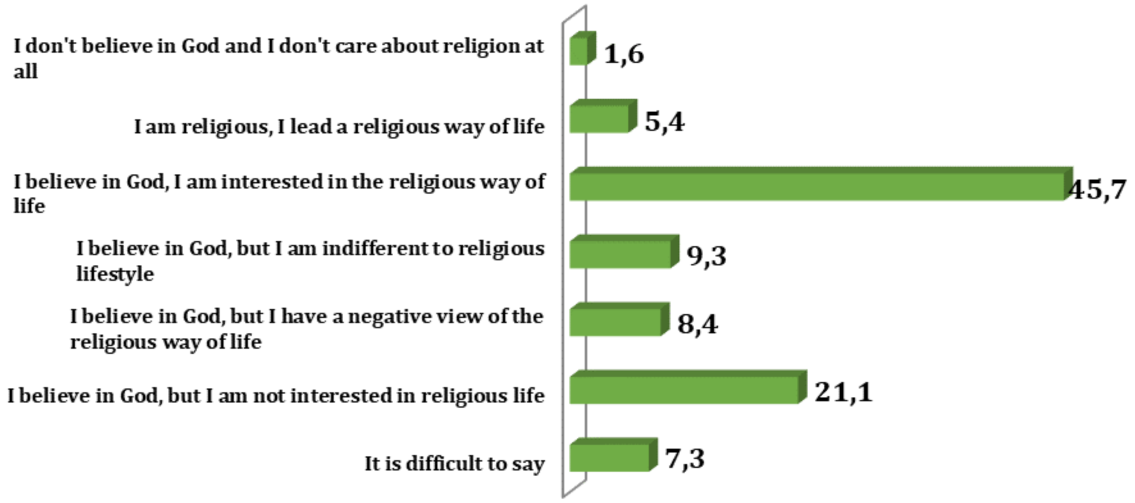

According to the results of the research, 45.7% of respondents believe in God and are interested in religious life, 21% believe in God, but are not interested in religious teachings, 8.4% of respondents believe in God, but have a negative view of religious life, 9.3% are young respondents. believe in God, but are indifferent to the rules of religion, 5.4% are religious and follow all the rules of religion, 1.6% do not believe in God and are indifferent to religion, 7.3% are difficult to answer.

The next diagram demonstrates the religious knowledge of young people, which give us important conclusions. The question is Do you familiar with main principles of Islam?

75 % of respondents are have some knowledge about the basic rules of Islam, which used in daily life, 23 % have good knowledge and 2 % are not familiar with Islam.

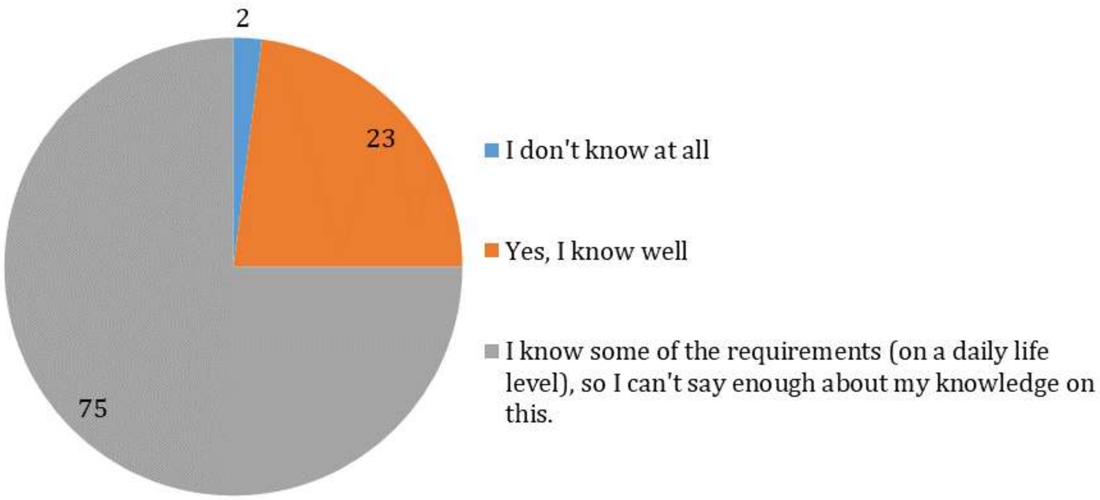

Despite the religious upbringing of children in the family, it can not be argued that they receive deep knowledge about the religious way of life, learning peculiar elements how to apply religious rules on a daily basis. This means that what we call religious education in the family is not really education in the form of religious teaching. They do receive religious information from their parents according to the level of religiosity, as well as wedding and funeral activities. The answers to the questions indicate that children of non-religious families actually receive more tentative knowledge.

3. Bride hunting and consent of a girl

Finding a good bride is one of the main goals of every Uzbek family. Considering the importance of family in Islam and the influence of religion on society, Uzbeks consider the marriage very seriously. First of all, it is noticeable parents are very active in choosing brides and grooms. When marriage age approaching most modern parents learn from children about the boyfriend or girlfriend. However, traditional parents, especially mothers, prefer to manage marriage process from the very beginning. Meanwhile, education level of the future bride, especially religiousity, plays an important role.

Bride hunting is an ancient tradition in Uzbek society, candidates are firstly seen in own mahalla and from adjacent neighborhoods, villages, and other nearby areas. Information about bride candidates collected in different places conveyed to the future groom one by one. Relatives, parents, aunts and uncles observe girls approaching 15-18 at weddings an other gatherings in the neighborhood and try to get information as much as possible. Relatives discuss who has a daughter, her age, height, color, hair, beauty, figure and collect information in a unique way. After collecting the primary data, the lineage and other qualities of the girl's side are studied with the help of aunts, uncles, nieces and other relatives.[10]

In the past, most parents preferred a bride with no university education, who grew up in the traditional family, but today, educated girls with higher education are more popular.[11] At the same time, alongside the increased demand for an educated girl, today most families look for religious brides. The religiosity of society pushes people first of all to wonder about the level of piety of the bride or groom. From this point of view, families try to reorient children in religious life style. Parents focused on age, education, geographical factor and economic potential of the family of potential groom or bride in last

[10] Алла Роденко, Ганишер Сагдуллаев. Свадебные обряды современного Узбекистана: сохранение традиций // Збірник наукових праць. 2016. Випуск 11. – 162 -169.

[11] Ўзбекларда педагогика ва тиббиёт йўналишида ўқиган қизлар яхши келин бўлади деган тасаввур бор // https://m.kun.uz/news/2019/11/20/o’zbeklarda-pedagogika-tibbiyot-yonalishida-o’qigan-qizlar-yaxshi-kelin-boladi-degan-tasavvur-bor-yoshlar-ittifoqi-raisi

decades. Recent ears religiosity of potential brides has become an important element. The real reason for this is people found out that Islam has comprehensive answers to the questions that were abstract during the soviet period, when atheism prevailed.

The visit of people close to the future groom to the house of the bride-to-be is called matchmaking.[12] The matchmaking is first performed by women, with the purpose to collect initial information about the family of the future bride. In fact, people do not visit unfamiliar house for matchmaking, the visit is performed on the basis of information about this family from neighbors and relatives. Sometimes people collect information from the head of the neighborhood, and religious scholars. For the visit of the matchmakers, information about their upcoming visit is being leaked. According to the matchmaking etiquette, the shortcomings of the bride and groom are not discussed, but information is shared about their positive qualities. Of course, the parents of the bride will not consent on the first visit, this is also a special custom. This may be due to the bride's own itinerary, or because of the time needed to gather information about the groom and his family. If it was agreed in advance, that is, if the girl and the guy get to know each other, then it is possible to agree on the first visit.

Half the success of matchmaking is determined by the bride's consent to the meeting of the future bride and groom. If the meeting of the bride-to-be is also successful, the groomsmen will visit and mainly discuss the technical aspects of the upcoming wedding. In recent times, with the increase in religiosity, the meeting is being carried out in a unique way. If in non-religious families, the meeting of the future bride and groom is organized several times, in religious families, the meeting of the bride and groom is organized more closed, or in some cases, the bride and groom may not meet at all. Although it seems very unnatural to start a family without meeting before the wedding, but such a situation can be observed when starting a family based on religious rules.

Consent of a girl

There are plenty of literature of Uzbek theologians, as well as researchers concerning the importance of mutual consent for marriage. Article 14 of the Family Code of the Republic of Uzbekistan also supports this agreement in following way: *"Marriage is optional. In order to enter into marriage, the future couple must have the ability to freely express their consent. It is forbidden to force marriage."*[13]

Usually, an Uzbek girl agrees to get married through matchmakers, since parents initially prepare her for a traditional marriage. When asked about

---

[12] Султонхўжаев А. Совчилик одоблари. // https://ahlisunna.uz/sovchilik-odoblari/ 22.02.2019
[13] Family Code of the Republic of Uzbekistan. Article 14. https://lex.uz/docs/5712113

when she is going to get married, traditional Uzbek girl answers *"khudo khokhlasa",* which means *"at the will of Allah."* This is one of the most common answers in Uzbekistan, applicable in all cases of life. Here it is necessary to dwell on such an answer from the girl, which gives a lot of information about her. Firstly, this is the humblest answer, which undoubtedly indicates the piety of the girl. Secondly, in doing so, she gives a hint that she is a traditionally brought-up girl. Thirdly, this answer also provides primary information that a girl can leave at the request of the groom and through matchmaking.

In traditional Uzbek society, the issues of moral, professional, and economic development of both the individual and the family are always accompanied by spiritual instructions. This supports the spirit of the family, directs them to creativity, listening to the instructions of the older generations. The girls are persistently pointed out that they must skillfully fulfill the desire of the groom and his relatives. This, for religious families, first, is the fulfillment of the instructions of Islam, which is, performing Namaz five times a day, fasting during the Months of Ramadan and other mandatory rules, such as wearing a headscarf - Hijab.

Uzbek girls are not characterized by a verbal manifestation of the desire to get married. Only after the official approval of wedding, the future bride can talk about the details of the future ceremony or talk about the groom. Usually, close relatives do not advise talking about the future husband, in order to protect the couple from envious people. The girl gives signal to those around her, demonstrating the gifts of the groom, which means the approach of the wedding and the absence of disagreements between the bride and groom. Thus, it can be stated that fathers, uncles and brothers are best mentors to prepare Uzbek young people how to approach to the girl and get her consent for marriage. What about girls, female relatives and well-organized social network in mahalla are an excellent school for girls in choosing best groom among young men.

4. Religious education through social events

Religious aspects of family preparation in Uzbek society requires taking into consideration weddings, funerals and a number of other family ceremonies. Religious rituals play an important role in preparing young people for a family.[14] In particular, the majority of Uzbeks are familiar with family and national ceremonies. (*Table 1*).

[14] https://cyberleninka.ru/article/n/rol-traditsiy-i-obychay-v-sudbe-uzbekskoy-zhenschiny

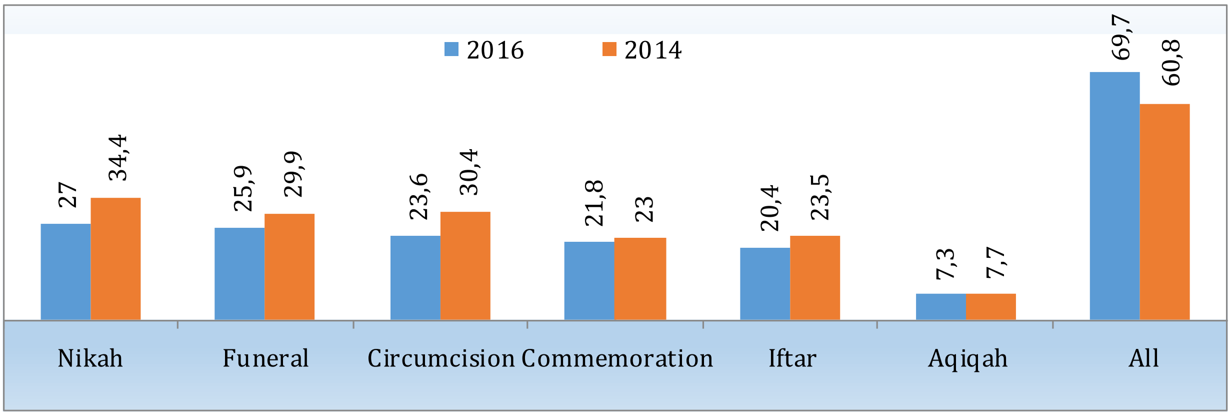

***Table 1*. "What religious traditions, rites and rituals were performed in 2013, 2014, 2016? in your family?" in %.**

The data obtained in the survey illustrate that respondents who observe all religious traditions, rites and rituals in their families amounted to 69.7% (in 2014 - 60.8%). The rest, in descending order, indicated departures in 2014–2016. such ceremonies and rituals as "Nikoh", "Funeral", "Iftar", "Circumcision", "Commemoration". It should be noted that since 2014 the number of respondents performing such traditions as "Nikoh" (from 34.4% to 27.0%), "Funeral" (from 29.9% to 25.9%), "Circumcision" has decreased. (30.4% to 23.6%).

Accompanied with religious content these ceremonies have tremendous effect on mahalla members. Together with all elderly of mahalla, all ceremonies require participation of clergy, which has special meaning. In the case of wedding the host of the event usually invites guests as many as possible, with one main purpose – getting approval of the community. The secondary purpose is might be a collecting *To'yona*[15]. Uzbek weddings consist several parts, such as *Maslahat* (Negotiation), *Sovchi Yuborish* (Sending Matchmakers), *Sabzi To'g'rash* (Carrot Cutting), *Nahor-Osh*[16], *Bazm* (Evenin Ceremony) and *Bet-Ochar* (Face Opening). We do not stop to all these events, except one – *Nahor-Osh*, which has religious educational content.

One important aspect of any wedding is religious lecture given by religious person, who gives a lot of religious information from Qur'an and Hadith about the family relations, domestic disputes and violence, responsibility of the family members, financial and other obligations of the bride and groom. This type of religious lecture is necessary component of the wedding breakfast ceremony called *Nahor-Osh.* Before the distribution of

---

[15] To'yona is a money and/or other gift of guests to the Host of the wedding.

[16] Nahor-Osh – is a breakfast early morning around 7 a.m., one of the main ceremonies of the wedding party, can be classified as Palov Party, main ingredients of delicious Palov are Rise, Meat and Carrot.

palov (main meal of the weddings and other family events, prepared with rice, meat and carrot), mullahs and qori[17] make an Amr-Ma'ruf (religious lecture)[18], and after the meal, they make a *duo* - a procession of prayer for the bride and groom. At the same time, the mullah also asks guests to join this procession to pray, asking Allah for happiness for this new family. *Duo* is the important and final part of the morning breakfast, which has strong impact on guests.

Since Uzbek society is very sensitive about the family, child rise and care of elderly, all information related to the family given by mullah accepted without any critics. As we mentioned above, citations from Qur'an and Hadith guarantee the educational effect. This kind of lectures are accepted by all social categories, since it answers to the interests of all generations. Divorce and disputes over the property and religious solution to many unresolved family issues calls interest of most people. Considering that every family has problems of this kind, such religious lectures seem like a panacea for many people. Islam helps to find meaningful solutions in critical situation, such as treating alcoholic and drug abused youth, property distribution quarrels among family members, children distribution between divorced parents.

Efficiency of youth education for marriage depends on how people skillfully combine educational and religious values. Parents, especially elderly, expertly use different religious values in finding the bride and groom, which is integral part of spiritual development of youth. Daily acts of children can be fulfilled with religious meaning as much as possible. For instance, elderly give simple religious explanation when answering questions of teens, how to eat in proper way, how to greet guests, how to wash hands, how to attend restroom.[19]

Elderly people are becoming more religious at the retired age, moreover they unwittingly learn religious rules very much from mullah in mosque and social events. Consequently, they collect variety religious explanations in delicate issues related to marriage. Young people receive these explanations with great enthusiasm if they described as a wish of Allah. Rise of religiosity gives people the belief, that children can be successful if they have Islamic education from early ages.

It is interesting to note that religious education is easy when it takes place within the family and mahalla. Children get shariah rules directly from their nearest and dearest. There are nonverbal factors, like outfit and behavior of parents and especially grandparents have great effect on children. Most of elderly change their outfit after fifties, which effects the behavior of other family members. A long coat-dress, a headdress and a beard are

[17] Qori is a religious figure who memorized the Quran and recite according to the rules of Qira'at.
[18] Amr-bil Maruf – religious lecture encouraging people to do what is good, according in Shari'ah law.
[19] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, «Соғлом бола», «Hilol» нашриёт-матбааси, 2019, 152 бет

widespread appearance of men in Uzbek mahalla, especially among the elderly. This type of Uzbek elderly usually is polite, religious and responsible in family relations. The next important point is five-time prayer of parents, which has great educational effect on children. If there is five-time prayer in the family every day, children accept this act as natural and unavoidable procedure in family. This act is main tool of spiritual construction of the family.

They constantly listen variety of Islamic norms at home, in mahalla and during funerals, wedding and other gatherings. Each time they witness how elderly make Duo, when they enter the home, other place, before and after the meal distribution. It is interesting how duo is effective in spiritual development of people. Parents and elderly of mahalla use duo in all possible situations to encourage the people.

Conclusion

Uzbek society is gradually covered by religious rules, and especially areas, which live with traditions are under the influence of these rule. From outside people try to follow religious rules in daily life, religious people constantly propagate religious lifestyle during communal events. However, escalation family problems in Uzbekistan illustrates the contradictions between preparation and reality of family life. Primary observations indicate that neither religion, nor legislation can enforce the number of marriages or divorce rates.

In this article, I tried to take a first look at the religious aspects of preparing for family life in Uzbek society. This topic is so complex and interesting that it is impossible to cover all its aspects in one article. Everything that is connected with the family in Uzbekistan, from the point of view of sociology, pedagogy, religious studies, cultural studies, requires close study. As we can see, the Uzbek society is simultaneously experiencing the rapid development of market relations, accompanied by a religious revival. Under these conditions, the post-communist country, which still has the cultural characteristics of the former political system, forms a special culture of family relations. We tried to consider this topic based on the ethno-social structure of society. As a result, each question revealed more and more new aspects to be explored in more extended studies.

Notes

1. Алиқориев Н.С., Каримова Н.Я. Ёш оилаларда ажрмларнинг олдини олиш чоралари // Ижтимоий тадқиқотлар журнали. // 2021, № 2. – Б.24.

2. Шайх Мухаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. - Тошкент: «Hilol-Nashr», 2013. – Б. 175.

3. Margaret L. Andersen and Howard F. Taylor. Sociology: The Essentials, Seventh Edition, 2011. Wadsworth, Cengage Learning. – 300-301 pp.

4. Юсупова Н.Ж. Религиозная сущность брачного возраста в исламе / Россия и мусульманский мир. Научно-информационный бюллетень. 2020. – 2 (316) – С. 95.

5. MW – Minimum Wage

6. Margaret L. Andersen and Howard F. Taylor. Sociology: The Essentials, Seventh Edition, 2011 Wadsworth, Cengage Learning. – 302 p.

7. Khalid Adeeb. Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia. Berkeley & London: University of California Press, 2007

8. Kawano A. Mahalla and its Educational Role. Kyushu University Press. 2015. – P. 80

9. Information on the results of the social survey on "The attitude of young people to Islam and islamic enlightenment" // yomi.uz

10. Алла Роденко, Ганишер Сагдуллаев. Свадебные обряды современного Узбекистана: сохранение традиций // Збірник наукових праць. 2016. Випуск 11. – 162 -169.

11. Ўзбекларда педагогика ва тиббиёт йўналишида ўқиган қизлар яхши келин бўлади деган тасаввур бор // https://m.kun.uz/news/2019/11/20/ozbeklarda-pedagogika-tibbiyot-yo'nalishida-o'qigan-qizlar-yaxshi-kelin-bo'ladi-degan-tasavvur-bor-yoshlar-ittifoqi-raisi

12. Султонхўжаев А. Совчилик одоблари. // https://ahlisunna.uz/sovchilik-odoblari/ 22.02.2019

13. Family Code of the Republic of Uzbekistan. Article 14. https://lex.uz/docs/5712113

14. To'yona is a money and/or other gift of guests to the Host of the wedding.

15. Nahor-Osh – is a breakfast early morning around 7 a.m., one of the main ceremonies of the wedding party, can be classified as Palov Party, main ingredients of delicious Palov are Rise, Meat and Carrot.

16. Qori is a religious figure who memorized the Quran and recite according to the rules of Qira'at.

17. Amr-bil Maruf – religious lecture encouraging people to do what is good, according in Shari'ah law.

18. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, «Соғлом бола», «Hilol» нашриёт-матбааси, 2019, 152 бет.

Алишер ЮНУСОВ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти директори ўринбосари, социология фанлари номзоди, доцент

ЎЗБЕКИСТОН ЁШЛАРИНИНГ ҚАДРИЯТ МЎЛЖАЛЛАРИ

Шахснинг қадрият мўлжаллари социологиянинг асосий ўрганиш объектларидан бири ҳисобланади. Боиси ҳар бир инсон ўзи учун қадрли бўлган нарса-ҳодисага қараб интилади. Ўз вақтида Макс Вебер инсон хатти-ҳаракатининг турлари ҳақида ёзганида асосий кўринишлардан бири бўлган – қадриятга йўналтирилган рационал ҳаракат энг кўп тарқалган, инсонни ҳаракатлантирувчи кучлардан бири эканлиги ҳақида ёзиб қолдирган эди[1].

Кейинчалик Парсонс ҳам, ўзининг хулқ-атвор ҳақидаги қарашларини ёритганда, шахсни ҳаракатга келтирувчи асосий кучлардан бири сифатида айнан қадриятга қараб ҳаракатланишини кўрсатиб ўтган эди[2]. Бугунги социологияда қадрият мўлжаллари ижтимоий субъектларнинг ижтимоий хулқ-атворини тартибга солувчи восита сифатида ўрганилади.

Фанда қадрият мўлжаллари деганда шахснинг (гуруҳнинг) моддий ва маънавий неъматлар йиғиндисига нисбатан баҳоловчи муносабати тушунилади, неъматлар эса, ушбу шахс (гуруҳ) эҳтиёжларини қондирувчи предметлар (ёки уларнинг хусусиятлари), мақсадлар ва воситалардир. Улар идеалларда, шахснинг ҳаётий мазмунида ифодаланади ва шахснинг (гуруҳнинг) ижтимоий хулқ-атворида намоён бўлади. Мўлжаллар субъектнинг ўзи учун аҳамиятли нарса-ҳодисаларга онгли, баҳоловчи ёндашуви натижасида шаклланган мавжудлиги шартларини акс эттиради. Моддий ва маънавий неъматлар йиғиндиси маълум қадриятлар тизимининг мавжудлиги учун асосдир[3]. Оддий қилиб айтганда, ҳар бир шахс ёки ижтимоий гуруҳ ўзи учун қадрли бўлган нарса-ҳодиса томон интилади, ўзи учун қадрли бўлган меъёрларга амал қилиб яшайди. Ушбу қадрият мўлжаллари инсонлараро муносабатлар йўналиши ва мазмунини белгилаб берувчи

---

[1] Действие социальное // Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. 79-стр.
[2] Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская социологичекая мысль-М., 1994. С.467.
[2]См.: Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов. М., 1967. С.303-311.
[3] Сурина И.А. Ценностные ориентации. // Знание. Понимание. Умение. 2005, №4. С.162-164

асосий ижтимоий ҳодисалардан бири бўлиб, социологларни шу жиҳатлари билан қизиқтиради.

Шахс ва ижтимоий гуруҳнинг қадрият мўлжалларини уни ҳаракатлантирувчи куч сифатида ўрганиш XX ва XXI асрлар социологларини ҳам қизиқтириб келмоқда. Шу боисдан, замонавий социологияда ушбу ҳодисани ўрганишга қаратилган бир қанча тадқиқот ёндашувлари ишлаб чиқилган. Улардан биринчиси сифатида К.Клакхон ҳамда Ф.Стродбекларнинг (*Kluckhohn*, *Strodbeck,* 1961) маданиятда қадрият мўлжаллари назариясини кўрсатиш мумкин. Мазкур тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, қадрият мўлжаллари “умуминсоний муаммоларни ҳал қилиш йўлида инсон тафаккури ва фаолияти мотивларини тартибга солувчи ҳамда йўналтирувчи турли гуруҳларга ажратилган мураккаб тамойиллар”дир[4].

Кўплаб маданиятларни таққослаган ҳолда, америкалик тадқиқотчилар ўз концепцияларининг учта асосий хулосаларини илгари сурадилар:

1. Барча маконлар ва замонларда яшаётган одамлар учун умумий бўлган бир нечта муаммолар бор;

2. Ҳар бир муаммо фақат бир нечта муқобил ечимлар орқали ҳал қилиниши мумкин;

3. Ҳар бир жамият муаммони ҳал қилишнинг ўз муқобилини илгари суради ва бунда ўз маданиятига хос бўлган қадриятлар иерархиясига таянади. Ваҳоланки, ушбу ечимлар жамланмаси, барча маданиятларда мавжуд.

Ушбу тахминларга таянган ҳолда, Ф.Клакхон ҳамда Ф.Стродбек бешта асосий муаммо-саволни илгари сурадилар. Ушбу саволга ҳар бир маданият жавоб топишга ҳаракат қилади ва бунда ўзининг қадрият мўлжалларига таянади:

1. Инсон табиатининг мазмуни нима (*human nature orientation*)?
2. Инсон ва атроф-муҳит ўртасидаги муносабатлар қандай (*man-nature orientation*)?
3. Инсон ҳаётида вақт қандай аҳамиятга эга (*time orientation*)?
4. Инсон фаолияти қандай йўналишга эга (*activity orientation*)?
5. Кишиларни қайси муносабатлар боғлаб туради (*relational orientation*)?

Маданиятлараро коммуникацияни тадқиқ этишга йўналтирилган моделида нидерландиялик социолог Хофстеде турли миллий маданиятларга хос қадриятлар тизимларини таққослаган ҳолда ўзининг параметрик моделини илгари суради. У тадқиқот ўтказишда кишиларнинг ишлаб чиқариш фаолиятларига доир хулқ-атворларини

---

[4] Куликова Л.В. Межкультурная коммуникация: теоритические и практческие аспекты. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004., 66-бет.

белгилаб берувчи ҳамда инсон борлиғининг асосий саволларига жавоб топувчи тўртта ўлчамни ажратиб олади. Ўлчам деганда олим барча маданиятларда таққослаш мумкин бўлган жиҳатларни назарда тутган. Ушбу ўлчамлар ҳокимият билан оралиқ масофани сақлашга муносабат, жамоавийлик/индивидуаллик, ноаниқликка чидамлилик ҳамда жинсларга хос бўлиниш[5].

Мазкур тўрт жиҳат турли маданиятларда турлича бўлиб, ҳар бир маданият ўзининг қадрият мўлжалларидан келиб чиққан ҳолда ўз ечимини муваффақиятли ҳимоя қила олади. Маданиятлар ўртасидаги ўзаро тушунмаслик ва коммуникациядаги муваффақиятсизликларнинг ечимлари ҳам айнан мана шундадир. Яъни, ўзга маданият вакиллари билан ҳамкорликка киришаётган ҳар бир шахс, Хофстеде таъкидлаган ўлчамларга муносабатда ўз маданий қадриятларига таянган ҳолда ёндашишини эътиборга олиб, ўзга маданият вакилларининг ушбу жиҳатларини алоҳида ўрганиши маданиятлараро алоқаларни муваффақиятли амалга ошишига имкон беради.

Хофстеде ёндашувига ўхшаш, аҳолининг қадрият мўлжалларини ўлчашга қаратилган навбатдаги ёндашувни Инглхарт ишлаб чиқди. Бугунги кунда бутун дунёнинг юздан ошиқ мамлакатлари социологларини бирлаштирган “Бутунжаҳон қадриятлари шарҳи” (*World Values Survey, WVS*) лойиҳаси 1981 йилдан бугунги кунга қадар 7 марта ўтказилди ва дунё халқларининг қадриятларини ўрганишга қаратилди.

Ушбу ёндашувда қадриятлар иккита катта тоифага ажратилган ҳолда, мамлакатлар таснифланади:

Яшаб қолиш / ўзини намоён қилиш қадриятлари; бу ерда яшаб қолиш қадриятлари сифатида иқтисодий ва жисмоний хавфсизлик, моддий қадриятлар, ўзгача фикрга тоқат қилмаслик, ксенофобия, эркинлик ва инсон ҳуқуқларига паст баҳо бериш, авторитаризмни қабул қилишга тайёрлик, камтарлик, фан ва технологияларнинг ҳамма нарсага қодирлигига ишониш; ўз-ўзини намоён қилиш қадриятлари - шахс, эркинлик, инсон ҳуқуқлари, моддий бойлик, муваффақият, иқтисодиётга ғамхўрлик, гендер тенглигига юксак баҳо.

Анъанавий/дунёвий-рационал қадриятлар. Анъанавий/Дунёвий-рационал қадриятлар тоифасида анъанавий қадриятларга дин, оила, ҳокимиятга ҳурмат, мутлақ стандартлар, ижтимоий мувофиқлик киради, очиқ сиёсий зиддиятларга розилик афзал кўрилади; дунёвий-рационал - оқилона хулқ-атвор, муваффақият, дунёвий давлатни афзал кўриш, диннинг паст роли хос бўлади.

Ушбу ёндашувларни қўллаган ҳолда Ўзбекистонда ҳам аҳолининг қадрият мўлжаллари ўрганиб келинмоқда ва ундаги ўзгаришлар

[5] Ўша асар, 71-бет.

динамикаси кенг таҳлил қилиниб, ижтимоий тизимда юзага келиши мумкин бўлган ўзгаришларни башорат қилишда фойдаланилмоқда.

Маълумки, 2016 йилнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ўзбекистонда кенг қамровли ислоҳотлар амалга оширила бошланди, жамият бутунлай янги тараққиёт йўлига ўтди. Бу ҳолатлар аҳолининг қадрият мўлжалларида ҳам кўзга ташланмоқда. Масалан, аҳолининг сиёсий қадриятларни муҳимлик даражасига муносабати 2011 йилга нисбатан анча ўсган. 2011 йилда ўтказилган тадқиқотларда сиёсий қадриятларни ўзи учун жуда муҳим деб ҳисоблаган респондентларнинг атиги 16,3 фоизини ташкил қилган бўлса, 2022 йилда бу кўрсаткич 31,8 фоизга эга бўлган. Бунга асосий сабаб – Янги Ўзбекистонда халқ билан мулоқотнинг кучайганлиги, ОАВ, айниқса электрон ахборот тарқатиш манбаларининг тўлиқ эркинлаштирилганлиги сабаб бўлди ва кенг аҳоли қатламларида ўзини мамлакат тақдирига дахлдорлигини ҳис қилиш кучайиб, сиёсий жараёнларга ҳам қизиқиш ортганлигини кўришимиз мумкин.

Жамиятдаги трансформацион ўзгаришлар унинг энг фаол қатлами бўлган ёшларнинг қадриятлар тизимида ҳам кузатилмоқда. Кейинги йилларда давлатимиз раҳбарининг ташаббуси ва бевосита раҳнамолигида ёшлар тарбияси, уларнинг маънавиятини юксалтириш соҳасидаги ислоҳотларни ҳаётимизнинг бошқа соҳалари билан ўзаро чамбарчас боғланган ҳамда тизимли равишда олиб бориш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Бугунги кунда, Ўзбекистонда ёшлар масалаларида амалга оширилаётган кенг кўламли ишларга қарамай, ёшлар ўртасида турли салбий ҳолатлар – ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар, турли безориликлар, тарбиясидаги оғишлар (девиант хулқ), **миллий ва умуминсоний қадриятларга беписандлик**, ижтимоий-сиёсий ислоҳотларга нисбатан лоқайдлик ва бошқалар ҳали ҳануз кузатилмоқда. Мазкур омиллар ёшлар орасида маънавий муҳит, қадриятлар, оиладаги ўзгаришлар ва ташқи таъсирларни мунтазам ўрганиб боришни тақозо этади.

Ўрганишлар ёшларнинг – маънавий етук инсоннинг ҳаётий қадриятлари ва сифатлари хусусидаги қарашларида **инсонпарварлик** (71%), **масъулиятлилик** (49%) ва **ҳалоллик** (45%) каби жиҳатлар устувор эканлигини кўрсатди. Шунингдек, ёшлар – **ҳақиқатгўйлик** (21%), **ташаббускорлик** (20%), **меҳнатсеварлик** (18%), **фаоллик** (12%), **ижодкорлик** (11%), **поклик** (10%), **эрксеварлик** (10%), **камтарлик** (9%) ва **сахийлик** (7%) инсонда миллий ва умуминсоний қадриятлар ҳамда маънавий етуклик белгилари ҳисобланади деб билади. Бундан кўринадики, ёшларда ўзбек халқига хос миллий-маданий қадриятлар устуворлик қилмоқда.

Ёшларнинг муҳим **ҳаётий қадриятлари** юзасидан фикрлари ўрганилганда, уларнинг **82%** учун **оилавий бахт** барча нарсадан устунлиги эътироф этилган. Шунингдек, улар **адолатлилик ва виждонлилик** (6%), **дўстлик** (5%), **мамлакат тинчлиги ва барқарорлиги** (3%), **молиявий барқарорлик** (2%), **муваффақиятли мартаба** (1%), **севги ва муҳаббат** (1%) улар ҳаётида муҳимлигини таъкидлашган (1-диаграмма).

1-диаграмма

Муҳим ҳаётий қадриятлар

Аксарият ёшлар **оилавий бахт**га эришиш уларнинг **ҳаётий қадриятлари қаторида биринчи ўринда** туришини маълум қилишган. Таъкидлаш жоизки, шахснинг **илк маънавий-ахлоқий қарашлари** шаклланишида **оила институтининг ўрни муҳим** бўлиб, жамиятнинг маънавий барқарорлиги оиладаги соғлом муҳит билан чамбарчас боғлиқдир.

Маълумки, оилаларда ёшлар тарбияси учун ота-она бирдай жавобгар бўлиб, бошқа яқин қариндошларнинг таъсири ҳам муҳим ўрин тутади. Жумладан, ёшларнинг **73% фарзанд тарбиясида ота муҳим** ўрин тутишини қайд этган бўлса, 20% она, 4% яқин қариндошлар, 3% ака-ука ва опа-сингилларнинг ўрни юқорилигини маълум қилган.

Шунингдек, инсон қадриятларининг шаклланишида оила билан бир қаторда, маҳалла, таълим муассасалари, оммавий ахборот воситаларининг ҳам ўрни беқиёс аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш зарур.

27% респондентларнинг фикрига кўра, ёшлар маънавий дунёсини шакллантиришда маҳалла институтининг ўрни пасайганлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга, **оила институти** (20%), **таълим муассасалари** (18%), **ОАВ** (16%), **диний идоралар** (4%) ва бошқа **жамоат ташкилотлари**нинг (6%) бу борадаги фаолияти суст баҳоланган (2-диаграмма).

2-диаграмма

Ёшлар қадриятларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган институтлар фаолиятининг сустлиги

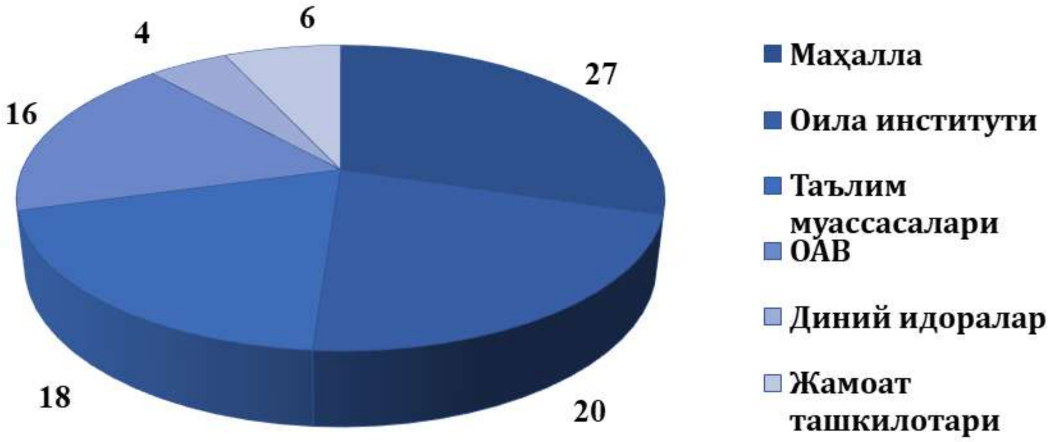

Маҳалла институти – жамиятда ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик муҳитини шакллантиришда, **миллий ва умуминсоний қадриятларни** асраб-авайлаш ҳамда ривожлантиришда, ёшларни маънавий бой ва жисмонан соғлом этиб тарбиялашда, ёш авлодни мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилишда энг муҳим ташкилотлардан бири ҳисобланади.

Ушбу масаланинг ҳудудлар кесимидаги таҳлили шуни кўрсатдики, **Хоразм вилояти** (53%), **Тошкент шаҳри** (44%), **Жиззах** (37%), **Сирдарё** (32%) ва **Қашқадарё** (31%) вилоятларида **маҳалла институтининг фаолияти** сустлиги, ёшлари томонидан нисбатан кўпроқ эътироф этилган.

Бугунги глобаллашув даврида ёшлар қадриятларининг шаклланишига ташқи омиллар, ёт ғоялар, бузғунчи ва зарарли мафкуралар ҳам сезиларли таъсир кўрсатмоқда.

Интернет тармоғидан фаол фойдаланиш, унга кириш имкониятларининг кенгайиши бир қатор ижобий жиҳатлар билан бирга, ёшлар тарбиясида турли салбий омилларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

Ёшларнинг **85%** уларда қадриятларнинг ўзгаришига **Интернет ва ижтимоий тармоқлар** сабаб бўлаётганини таъкидлашган. Шунингдек,

бунга **дўстлар ва танишлар** (7%), **оиладаги муҳит** (5%) ва **ОАВ** (3%) (хорижий кинофилмлар, сериаллар ва мусиқий клиплар) салбий таъсир кўрсатиши маълум қилинган (3-диаграмма).

3-диаграмма

Ёшлар маънавий дунёси ва қадриятларининг шаклланишига салбий таъсир этувчи омиллар

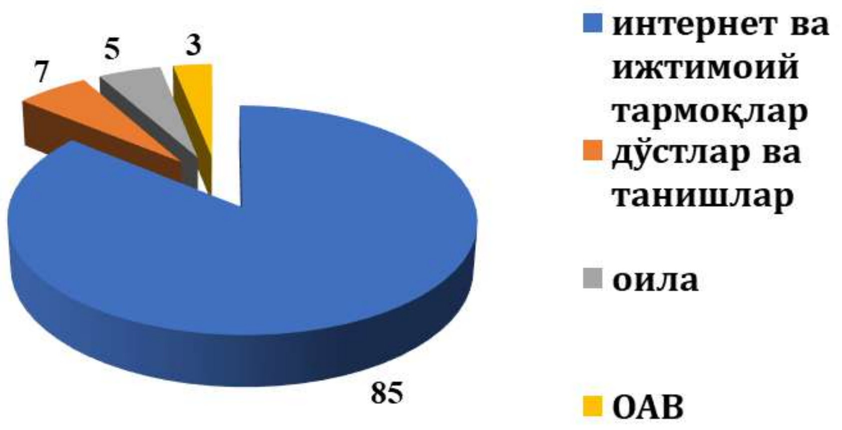

Шу ўринда экспертлар, соҳа мутахассислари билан бўлган суҳбатларда билдирилган айрим фикрларни келтириб ўтиш ўринли. Хусусан, аксарият йигит-қизларда Интернет тармоғидан **фойдаланиш маданиятининг етарли даражада шаклланмаганлиги**, уларнинг улкан ахборот майдонидаги маълумотларга нисбатан **ишонувчанлигининг юқорилиги** ҳам бу борадаги муаммоларга сабаб бўлмоқда.

Хусусий телеканалларда бериб борилаётган хорижий сериалларда **“оммавий маданият” унсурларининг кўплиги**, **ғарб ҳаётига тақлид ҳолатларининг шаклланиши** ёшлар ўртасида **миллий қадриятларга нисбатан лоқайдлик ҳисси**нинг шаклланишига олиб келмоқда.

Иккинчи томондан, бунга **ёшларнинг бўш вақти**ни мазмунли ташкил этишга ота-оналар, ўқитувчи ва мураббийлар, масъул давлат ва жамоат ташкилотлари, маҳалладаги ёшлар етакчилари томонидан етарлича эътибор бермаслик ҳолатлари ҳам уларнинг аксариятида бўш вақтни **тартибсиз равишда, Интернет ва телевизор қаршисида** ўтказишларига сабаб бўлмоқда. Ҳолбуки, бўш вақт инсон учун – ўз устида ишлаш, саломатликни мустаҳкамлаш, дунёқарашни бойитиши ҳамда ижодий имкониятларни юзага чиқаришга хизмат қилиши зарур. Афсуски, бугунги кунда ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш масаласи ҳанузгача долзарб бўлиб қолмоқда.

Ёшларда миллий ва умуминсоний қадриятларга бўлган ҳурматни ошириш, Ватанга садоқат, юрт келажагига масъулият, ватанпарварлик туйғуларини шакллантириш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Ўз тақдирини юрт келажаги билан боғлаган ёшларгина мамлакат ривожининг мустаҳкам асосидир.

Респондентларнинг **98%** ўз келажагини **Ўзбекистон билан боғлаши**ни таъкидлаб, фақатгина 2% ёшлар бу борада **салбий** жавоб қайтарган (4-диаграмма).

4-диаграмма

Ёшларнинг ўз тақдирини Ватан тақдири билан боғлаганлигига муносабати

Шу билан бирга, ёшлар **ўз келажагини Ўзбекистон билан боғлаши**нинг бир қанча сабабларини кўрсатиб, 69% бу уларнинг **юрти** бўлганлигини, 16% **яқин инсонлари истиқомат қилиши**ни, 5% **бизнес юритиш** учун барча имконият мавжудлигини, 4% қулай **иқлим**, 3% яхши **турмуш шароитлари**ни, 2% болалар ва ёшларни **тарбиялаш учун барча шароитлар яратилган**лигини ва атиги 1% **ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг самарали тизими** мавжудлигини эътироф этишган (5-диаграмма).

5-диаграмма

Ёшлар ўз тақдирини Ўзбекистон билан боғлашининг сабаблари

Ўтказилган тадқиқот натижаларига асосланиб – маҳаллий ҳокимликлар, таълим муассасалари, жамоат ташкилотлари ва маҳалладаги масъуллар томонидан – **ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш, ижодий имкониятлари, иқтидорларини рўёбга чиқариш** борасидаги чора-тадбирларни, жумладан, маҳаллаларда ёшлар билан **индивидуал ишлашни янада кучайтириш** талаб этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Действие социальное // Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. 79-стр.
2. Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская социологичекая мысль. М., 1994. С.467.
3. Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов-М., 1967. С.303-311.
4. Сурина И.А. Ценностные ориентации. // Знание. Понимание. Умение. 2005, №4. С.162-164.
5. Куликова Л.В. Межкультурная коммуникация: теоритические и практчеcкие аспекты. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004., 66-бет.

Anne-Charlotte MARCOMBE

*Senior Lecturer at the Kimyo
International University in Tashkent*

ENVIRONMENTAL VALUES AND YOUTH: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN CANADA, FRANCE AND UZBEKISTAN

Introduction

It is said that when travelers on the Silk Road asked for hospitality from oasis residents after their strenuous journey across the desert, one could not deny them hospitality due to the risks presented by the perilous local environment. Conversely, academics such as Tadaki et al identify only environmental quality and distributive justice among these priorities. Indeed, evolutions in lifestyles, economic system, and technology have change our relationship with the environment as well as the types of environmental challenges that we now face as a society[1].

For this reason, values constitute an interesting topic of research, since they have long been identified by sociology and anthropology as useful tools to better understand change within human societies. Values can be defined as individual beliefs that people have about right and wrong and which motivate their actions.

American psychologist, Milton Rokeach, showed that people are guided by more 70 personal values in their daily actions[2]. Finding which ones of these values has more impact on people's behavior seems to be the main difficulty.

This difficulty increases when trying to identify the values guiding youth, a stage of life characterized by the United Nations' Department of Economic and Social Affairs (2008) as the "period of transition from the dependence of childhood to adulthood's independence". When considered together, concepts such as independence, youth, and environment, especially in European setting, might bring forth the stereotypical image of the Swedish schoolgirl, Greta Thunberg, launching the first school strike for climate in front of her country's parliament in 2018, when she was only 15 ears old. However, the reality of environmental values, particularly among youth is a much more complex matter.

For this reason, the present work seeks to study whether environmental values take shape in the same way among youth of different countries, namely

[1] Tadaki, M., J. Sinner, and K. M. A. Chan. 2017. Making sense of environmental values: a typology of concepts. Ecology and Society 22(1):7.https://doi.org/10.5751/ES-08999-220107

[2] Crane and D. Matten, "Business ethics – A European perspective," Oxford University Press, Oxford, 2004.

Canada, France, and Uzbekistan. To do so, this article proposes to ask the following questions:

- How does youth perceive the environment today?
- How and why has this perception been shaped?
- How are these values translated into the behavior of youth?

The interest of this study resides in the fact that most works interested in environmental values and youth so far have been led by government bodies. As a result, talking about such topics from an academic perspective is quite new.

Methodology

Data collection

Data for this study was gathered through a questionnaire composed of 15 closed questions. The goal of this survey was to develop a better understanding of the development and characteristics of environmental values among the youth of Uzbekistan.

Other data used for the following analysis come from studies made by the French Agency for Ecological Transition (ADEME), and the government of Canada on local youth and environmental values.

Survey sample

This survey was created online, in English and Russian. The total sample used for this questionnaire was constituted of 75 university students, half studying in public institutions and the other half being registered in private institutions. The survey used for this study was primarily distributed among students in the process of completing a Bachelor's Degree or equivalent, between the ages of 19 and 21 at the time of the survey.

Among the students who answered this questionnaire, gender parity was reached. Furthermore, the majority of students also came from Tashkent city (40%), while around 25% and 20% of them came respectively from Tashkent and Samarkand regions.

The study organized by the French Agency for Ecological Transition (2014), focused on four countries, China, Germany, France, and the United States[3]. For each country, 1,000 individuals from 15 to 30 ears were interrogated. The present research project will mainly focus on answers provided by French youth. For Canada, data was mainly collected from a 2016 census of 25% of the population of each of the 10 provinces of the country (territories excluded). This data focused on the population of 15 ears old and over[4] .

Since one of the research objectives of this study focused on discovering how environmental values formed among youth in different countries, one

[3] The French Agency for Ecological Transition https://www.ademe.fr/en/ademe-

[4] Arriagada P. et Pinault L. 2022. Portrait des jeunes au Canada: rapport statistique. Chapitre 5, Les jeunes et l'environnement. https://publications.gc.ca/

question from this survey involved the household size of the respondents. According to survey results, household size for the overwhelming majority of interrogated students (96%) was between 3 to 10 people. These demographics are quite different from Canadian and French results. Indeed, in these two countries, average family size is 2.5 (Statstics Canada, 2018) and 2.19 (Insee, 2022), respectively.

Results Analysis

The definition of the environment in the eyes of youth

Survey results from Canada, France, and Uzbekistan have shown that there is a dichotomy in the perception of the environment among youth from different countries. Clearly, for Uzbek youth, the environment is synonym of the natural world, its fauna, and flora. Indeed, the main narrative around the environment in Uzbekistan revolves around ecology, which can be defined as the relationship between the air, land, water, animals, plants, etc. For example, school curriculum about nature in Uzbek schools is called “ekologik ta’limni”, which can be translated into “ecological education”. In addition, the concept of ecology is also particularly present in the realm of politics and policy making in Uzbekistan. Indeed, the main political party for the promotion of the environment in the country was founded in 2008 under the name Ecological Party of Uzbekistan. Finally, the government body in charge of environmental protection in the country is entitled State Committee of the Republic of Uzbekistan for Ecology and Environment Protection.

In contrast, Canadian and French youth with environment is heavily connected to sustainable development, which has been an important component of national narratives on the environment since the 1970s. Indeed, the publication, in 1972, of the book *Silent Spring* by biologist Rachel Carson, has launched a series of high-level transnational meetings about the state of the environment. This movement started with the Earth Summit, held in 1992 in Rio de Janeiro, and resulted in the creation of the Sustainable Development Goals in 2015. So, all in all, the minds of Canadian and French youth have been shaped by this change of paradigm on the international scene.

The place of the environment and climate change in the minds of youth

The fact that Uzbek and Canadian youth place the priority of climate change higher than that of the environment or higher than French youth might be explained by the contexts. Indeed, Uzbekistan and Canada are known for their continental (Canada) to extreme continental (Uzbekistan) climate. This type of climate can be characterized by extreme weather, both in winter and summer, with an abundance of snow and sunny days, but sparse rain. Recently, both countries have seen a reduction in snow falls and an increase in rain, even fewer extreme temperature in the winter for Canada. Concurrently, Arriagada and Pinault (2022) confirm that climate change is particularly

perceptible in the northern parts of the country. On the other hand, climate change might be less obvious in France, with its temperate climate.

What transpires from the above-mentioned results is the clear responsibility that youth in both Canada and France feel with regards to climate change. This situation might indicate that youth from these countries are somewhat aware of the impact of their country at the global level. For example, a 2021 report from the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) shows North America contributes to 11% of global land degradation. These issues are often brought to the attention of the media, notably when they are related to problem with indigenous communities in the country, or when they create issues outside of Canada[5]. The most recent of these events being the collapse of the dam in the Canadian Aurizona mine situated in the State of Maranhão, Brazil. For this reason, Canadian youth might feel a particular responsibility towards climate change. The same situation happens in France, where the oil company Total has recently been brought to court by French and Ugandan non-governmental organizations because of the firm's project to drill 400 oil wells in a natural reserve in Uganda.

Environmentally-friendly habits among the youth

According to results in different studies, youth is particularly mindful of energy consumption. Energy consumption is seen by youth in different countries in a variety of manners. For example, in Canada, where life is heavily dependent on cars due to travel distances, energy savings are about the use of alternative modes of transport, such as walking, bicycles, and carpooling[6]. For French youth, saving energy is about optimizing the use of electric devices and turning off lights when not using a room[7].

The second most important environmentally friendly activity for Uzbek youth is saving water, while French youth is less likely to perform this activity on a regular basis. This might be due to the fact that access to water varies from country to country. Indeed, water stress level are quite low in Europe (8.3%), but reach 20% in North America, and even exceed 70% Central Asia (FAO, 2021). Water scarcity might hence be a factor driving the emphasis on saving water among Uzbek and Canadian youth.

By contrast, recycling does not rank high either for French or Uzbek youth, while Canadian youth is much more involved in such activities. This can be explained by the fact that the Canadian recycling system is much more developed than in the two former countries. Indeed, this system not only involves paper and plastic recycling; Canadians also have access to a

[5] FAO, 2021. https://www.fao.org/3/cb4476en/cb4476en.pdf
[6] Arriagada P. et Pinault L. 2022. Portrait des jeunes au Canada: rapport statistique. Chapitre 5, Les jeunes et l'environnement. https://publications.gc.ca/
[7] Ademe, A.S. and Alemayehu, M. (2014) Source and Determinants of Water Pollution in Ethiopia: Distributed Lag Modelling Approach. Intellectual Property Rights, 2, 1-6

consignment system for cans and glass. On the other hand, the French recycling system differs from city to city and communication or education about good practices is minimal. The same appears to be true for Uzbekistan.

Canadian and French studies about youth also show that environmental protection for this age category also involves charitable activities. In the province of Québec, Canada, this might be due to the fact that the high school system organizes mandatory volunteering hours are part of the curriculum. Some students hence have to allocate around 15 hours per school ear to such activities. In France, volunteering is more autonomous, with youth individually taking action through the signing of petitions, providing help to people in need, and donation to humanitarian aid[8].

A similar trend seems to be present among university students in Uzbekistan, who usually have access to charity organizations through their educational institutions. For example, students from Westminster International University in Tashkent founded the non-profit organization, Warm Heart Foundation, in 2011. Through this foundation, students have the opportunity to raise funds for a charitable cause or provide English and Mathematics classes to children in orphanages. Kimyo International University in Tashkent also encourages "eco volunteers" to organize activities for the protection of the environment and the improvement of society's well-being.

Factors influencing the formation of environmental values among youth

Survey results show that university students in Uzbekistan only talk about environmental topics occasionally with their social circle. This finding might be explained by the fact that that 72% of survey sample was above the legal age at the time of this survey. Indeed, the study implemented by the ADEME in 2014 shows that individuals in the younger spectrum of youth (15-17 ears old) are more likely to consider their family as a main source of influence regarding environmental values (58%). Later on, however, this tendency seems to diminish.

This trend might be explained by the fact that as teens age and reach maturity, they also stabilize their values and are less likely to be influenced by their social circle. As individuals become independent, their environmental values can also become more personal.

A contradictory finding however, is the fact that environmental subjects also emerge rarely in conversations with classmates or colleagues. This is true especially if we consider the fact that, in Uzbek universities, environmental issues are often raised. For example, public higher education institutions, especially those offering technical programmes, provide ecological education.

---

[8] Ademe, A.S. and Alemayehu, M. (2014) Source and Determinants of Water Pollution in Ethiopia: Distributed Lag Modelling Approach. Intellectual Property Rights, 2, 1-6.

Similarly, private universities, such as Kimyo International University in Tashkent, offer modules entitled “Green Economy and Ecology” and “Business ethics” to Business, Economics, and Marketing students. Moreover, even in public universities, with WIUT proposing an optional class on the topic of Sustainable Development.

Finally, media exposure and the environment are also of explored in this study, showing that social media only plays a minor role in the conversation about environmental issues for most students (Uzbekistan, France, etc.). In Uzbekistan, the scenario is similar when it comes to conventional media.

However, in France and Canada, television programmes and the radio are much more likely to play a role in the dissemination of information regarding the environment. All major television channels have a section dedicated to environmental news: CBC Climate (Canada) and TF1 Environment/Ecology (France). The same is true for the radio: Radio Canada Environment, France Inter’s programme “The Environment’s Chronicle” or France Culture’s “Environment” programme. Only the press does not have dedicated Once again, this trend might have been influenced by increasing international concerns for the environment since the last few decades.

CONCLUSION

In conclusion, through this study, we can observe that the main difference in environmental values among youth from Canada, Uzbekistan, and France is the choice of vocabulary. In the first two countries, youth seems to understand the environment in terms of sustainable development, while Uzbek youth associates it with ecology. As a result, we can consider that environmental values among the latter are more about relationships and systems, while for the former, they are more economic.

Secondly, overall, youth from all three countries are involved in very similar activities for environmental protection. At the individual level, these activities focus more on sobriety and trying to use resources. On the other hand, youth from Canada, France, and Uzbekistan does not hesitate to participate to fund raising or charitable activities to protect the environment and people in need. For this reason, we can say that, regardless of the country of origin, environmental values also include solidarity with people in need.

Finally, according to survey results in the three countries, exposure to the environment often happens in an academic setting. However, Canadian and French youth appear to be more exposed to environmental issues through conventional and social media than Uzbek youth.

In order to continue the reflection on this research topic, further research projects could include going into more details into environmentally friendly actions among Uzbek youth. It is also proposed here to study more in

depth what motivates Uzbek youth to get involved in such actions, as well as the barriers to environmental involvement among youth.

REFERENCES

1. Ademe, A.S. and Alemayehu, M. (2014) Source and Determinants of Water Pollution in Ethiopia: Distributed Lag Modelling Approach. Intellectual Property Rights, 2, 1-6.

2. Arriagada P. et Pinault L. 2022. Portrait des jeunes au Canada: rapport statistique. Chapitre 5, Les jeunes et l'environnement. https://publications.gc.ca/

3. Crane and D. Matten, "Business ethics – A European perspective," Oxford University Press, Oxford, 2004.

4. Statstics Canada/ https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/12-581-x/12-581-x2018000-eng.htm

5. Tadaki, M., J. Sinner, and K. M. A. Chan. 2017. Making sense of environmental values: a typology of concepts. Ecology and Society 22(1): https://doi.org/10.5751/ES-08999-220107

6. The French Agency for Ecological Transition https://www.ademe.fr/en/ademe-

7. https://doi.org/10.4172/2375-4516.1000110

8. FAO, 2021. https://www.fao.org/3/cb4476en/cb4476en.pdf

Азим ХОЛМАХМАТОВ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти доценти в.б., (PhD)

ТУРЛИ ЁШ ГУРУҲЛАРИДА ҚАДРИЯТ МЎЛЖАЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИНИ АНИҚЛАШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Маълумки, муайян ижтимоий гуруҳнинг социал қиёфасини яратиш шу ижтимоий гуруҳнинг социал статуси роллари билан бирга қадриятий мўлжаллари, мотивларини аниқлашни ҳам талаб қилади. Шу маънода социал қиёфанинг кўп қирралилиги турли қадриятлар, анъаналар, стереотипларни қамраб олиши билан изоҳланади. Ушбу жиҳатлар шахснинг жамиятдаги ўрнини белгилаб, унинг хулқ-атворини муайян қолипга солиб туради. Т.Парсонснинг таъбири билан айтганда: “ҳар бир шахс ўзининг мотив ва эҳтиёжларига максимал даражада мос келувчи ролларни бажаришга ҳаракат қилади”.[1] Ушбу мотив ва эҳтиёжларнинг асосини шахснинг қадриятий мўлжаллари тизими ташкил қилади.

Қадрият тушунчаси инсон социал ҳаётининг асосий омилларидан бири бўлиб, уни бошқа тушунчалар орқали таърифлаш адекват мазмун ифода этмаганлиги туфайли, инсон учун қадр-қийматга эга маънолари билан изоҳлаш мумкин. Рус социологи В.П.Тугаринов қадрият тушунчасининг мазмунини эҳтиёж, манфаат, қиймат категориялари билан алоқадорликда очиб беради”[2]. Ёшларнинг социал қиёфасини яратишда уларнинг қадриятий мўлжалларини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Инсон фаолияти давомида унинг мотивлари бир эмас, балки кўплаб қадриятлар мажмуасига асосланган бўлади. Шу маънода, қадриятий мўлжалларнинг инсон хулқ-атворини назорат қилишдаги аҳамиятини В.А.Ядов бошчилигида ўтказилган социологик тадқиқотларда ҳам таҳлил этилганлиги бугунги кунда долзарб аҳамият касб этмоқда”.[3]

Ф.Знанецкийга кўра, қадрият тушунчаси нарса феномен тушунчасидан фарқланади. Қадрият суъбектив бўлиб, у инсон учун

---

[1] Цит. по: Антонович.И.И. Толкотт Парсонс - основатель функционализма, создатель теории социальной системы // Современная американская социология-М., 2014. С.73.

[2] Цит. по: Антонович.И.И. Толкотт Парсонс - основатель функционализма, создатель теории социальной системы // Современная американская социология-М., 1994. С.73.

[3] Харчева В. Основы социологии-М., 1997. С. 127.

бирор аҳамият касб этади.[4] Т.Парсонснинг таърифига кўра, қадрият норматив стандарт бўлиб, у индивиднинг хусусий ҳолатларини қамраб олган ҳолда, социал муҳит билан шартланган хулқ-атвор тизими сифатида намоён бўлади. Ўз навбатида меъёр индивид ва жамоа учун белгиланган хулқ-атвор модели ҳисобланади".[5] Қадриятлар тизими шахснинг нисбатан барқарор жиҳати саналиб, улар инсон ҳаёти давомида интиладиган идеаллар ва эталонлар билан боғлиқ бўлади. Қадриятлар инсон фаолиятини режалаштиришга, узоқ муддат бир қолипда ушлаб туришга сабаб бўлади. Қадриятлар инсон хулқ-атворининг асосий жиҳатини, унинг алоҳида хатти-ҳаракатларини белгилайди. Бу маънода қадриятлар шахс мотивацияларини детерминлаштирувчи омил сифатида намоён бўлади.[6] Қадриятлар инсоннинг тасаввурлари, дунёқараши, унинг ижтимоийлашув меъёрларини белгилайди.

Қадриятлар тизими асосан мотив ва эҳтиёжлар соҳаси билан боғлиқ. Зеро, айнан қадриятлар ёшларнинг қандай мотивлар билан боғлиқлигини тушунишга имкон беради. Қадриятлар, мотивлар, эҳтиёжлар ҳар қандай фаолиятда, шунингдек, шахснинг турмуш тарзи, бўш вақтни ўтказиш, социал кайфият, оилавий ҳаёт сингари турли жиҳатлари билан муносабатида намоён бўлади. Ёшларнинг турли гуруҳлардаги фаолияти уларнинг қадрият тизимини белгилайди. Ёшларнинг қадриятий мўлжалларининг ўзига хослиги шундаки, улар ўзлари мансуб бўлган ахлоқий ва бошқа социал меъёрларни ёқлаш билан бирга уларга нисбатан норозилик кайфиятини ҳам намоён этадилар. Чунки, қониқмаслик ҳолати ёшларнинг асосий хусусиятларидан бири ҳисобланади.

Бироқ шунга қарамай, ёшлар турли ижодий уюшма ва гуруҳларнинг аъзоси сифатида жамиятдаги мавжуд қадриятлар тизимининг таъсирига тушишга мойил бўладилар. Бу ҳол уларнинг эмоционал таъсирчанликлари билан изоҳланади. Бундан ташқари ёшлар фаолиятини намуна сифатида кўрсатиш, уларни турли мукофот ва грантларга жалб қилиш жамиятдаги доминант қадриятлар билан муроса қилишга ундайди. Лентон мазкур ҳолатни "ҳаётий мақсад"нинг компонентларидан бири деб атайди. Ушбу социал мақсад қайсидир маънода биологик импулслар билан ҳам боғлиқ. Бироқ бу маънода биологик импулслар муҳим аҳамият касб этмайди"[7].

---

[4] См.: Г. Фотев. Флориан Знанецкий: гуманистическая социология // Современная американская социология. М., 1994. С. 51-52.
[5] Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская со- циологичекая мысль-М., 1994. С.467.
[6] См.: Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов-М., 1967. С.303-311.
[7] Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. 1992. №2. С. 119.

Ёшларнинг жамиятдаги статуси турли спектордаги қадриятлар тизимини тақозо этади. У нафақат муайян қадриятлар тизимига эга бўлади, балки ўз фаолияти давомида мазкур тизимнинг ташувчиси бўлиб ҳам хизмат қилади. Хоҳлайдими йўқми, унинг шахсий қадриятлари биринчи навбатда унига ҳаётий мўлжалларига таъсир қилади.

Бундан ташқари қадриятлар индивид хулқ-атворини ва интилишларини бевосита бошқаришга қаратилган ижтимоий идеаллар билан ҳам боғлиқ тарзда намоён бўлади.

Шунингдек, қадриятлар ўзаро алоқадорлик касб этади. Бу алоқадорлик икки хил кўринишда намоён бўлади: биринчидан, қадриятлар аҳамиятлилик даражасига кўра тақсимланиб, улар иерархик тузилма ҳосил қилади. Иккинчидан, ушбу қадриятлар ўзаро уйғун, бир-бирини тўлдириш билан бирга, мўтадил, ҳатто ўзаро зид, қарама-қарши кўринишда ҳам намоён бўлади.

Ҳар бир иерархик тузилмада бўлгани каби ижодкорларнинг қадриятлар тизимини қуйидаги даражаларга ажратиш мумкин:

1. Ғоят даражада маъқул кўриладиган, лекин доим ҳам амал қилинмайдиган қадриятлар;
2. Нормал деб ҳисобланадиган ҳамда кўп ҳолларда амал қиладиган қадриятлар;
3. Меъёрий бўлмаган, қораланадиган шунингдек, ахлоқсизлик, жиноят сифатида баҳоланадиган қадриятлар.

Баъзи қадриятлар мажбурий бўлиб, стандарт сифатида қабул қилинади ҳамда уларнинг воситасида муайян мақсад амалга оширилади. Айрим қадриятлар эса нормадан ташқари, прагматик қадриятлар сифатида кўрилади.

Ёшларнинг жамиятда фаол бўлиши улар шахсиятлари идентиклигининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Ёшларнинг фаоллиги ўз навбатида у шуғулланадиган соҳанинг нуфузи билан боғлиқ тарзда баҳоланади.

Р.Мертонинг фикрига кўра, индивид фаолиятида касбий, яъни машғул бўлган фаолият тури орқали муваффақиятга интилиш белгиланган ролни аъло даражада бажаришга имкон яратади.[8] Мертон ўзининг мазкур ёндашувида илмий ижод билан машғул ёшларни назарда тутади. Бироқ, бизнингча ушбу фикр барчага тааллуқли саналади.

Ёшларнинг китобхон ва ўқувчиларга намуна, эталон бўлиши учун ўзидаги авторитет уйғотувчи хусусиятларини аниқ билиши ва уларни такомиллаштириб бориши лозим.

[8] См.: Сторер Н. Социология науки // Американская социология-М., 1972. С.254.

Америкалик психолог Д.Ж.Брунернинг фикрича, ёшларнинг нуфузи, уларга тақлид қилаётган, интилаётган кишиларнинг миқдори билан белгиланади. Социологияга оид инглиз луғатида: “Агар ҳокимият индивид ёки гуруҳнинг хоҳишига қарши ўз иродасини амалга ошириш бўлса, у ҳолда авторитет кишиларни бўйсундиришга қаратилган ҳокимият тури саналади. Инсонлар ушбу ҳокимиятни легитим ҳисоблаганлари учун унинг буйруқларига бўйсунадилар”-деб таъкидланган.

Шу маънода Вейбернинг умумсоциологик назарияси ёшларнинг авторитетга интилишларини таҳлил қилишга имкон беради. Легал рационал ҳамда анъанавий фаолиятни белгиловчи статус ва роллар жамланмасини амалга оширишда намоён бўлади. Харизматик авторитет эса ноодатий, ўзига хос шахс эканлигини ифодалайди. Бундай авторитетга эга бўлган ёшларнинг хатти-ҳаракати кўпинча одатий хулқ-атворлари стандартларга мос келмайди.

Ўз-ўзини идентификациялашни ҳам ёшлар статусининг муҳим жиҳатларидан бири сифатида кўрсатиш мумкин. Агар ёшлар ундан кутилган хулқ-атвор моделига мос келмаса, ўзини ноқулай ҳис қилади ва ўз имкониятларидан тўла фойдалана олмайди. “Табиийки, бу ҳол ўз-ўзини идентификация қилиш жараёнига таъсир кўрсатади. Ўзини идентификация қилиш билим ва малакасини оширишга, истеъдодни ўсишига, ўз устида узлуксиз ишлашга туртки беради.

Ёшларнинг индивидуал ҳолатига боғлиқ тарзда ўз билими ва иқтидорини ошириш жараёнини уч хил кўринишда таҳлил қилиш мумкин”:

1. Ўзликни англаш жараёнида аниқланган шахсий камчиликларни бартараф этиш;
2. Ўзидаги истеъдодни қайси соҳага йўналганлигини аниқлаш;
3. Статусга мос келадиган шахсий сифатларини янада такомиллаштириш[9].

Фан технологиялари тараққий этган замонавий жамиятда ҳар қандай ёш ўз билим ва истеъдодини узлуксиз, режали бир мақсадга йўналтирган тарзда ривожлантириб бориши талаб этилади. “Бундан ташқари ўз-ўзини назорат қилиш ҳамда ўз-ўзини баҳолаш ҳар қандай ёшни билим ва истеъдодини оширишга, маданий, интеллектуал, маънавий, ахлоқий жиҳатдан юксалишга имкон беради”[10].

Жамиятда ёшлар статусининг нуфузи шуғулланишга мотив уйғотади. Шунингдек ёшлар фаолияти истиқболи, унинг ижобий баҳоланиши уларнинг хулқ-атворини муайян даражада стандартлашишига имкон яратади. Бу маънода ёшларнинг социал

[9] https://elibrary.ru/item.asp?id=29437631
[10] https://elibrary.ru/item.asp?id=15287085

қиёфасини яратишда уларнинг мотивларини таҳлил этиш ҳам катта аҳамиятга эга. Масалан, касбий ёки ижодий фаолиятга қизиқиш асосий мотивация берувчи омиллардан бири саналади. Бу ўринда муайян касб ёки ижодий фаолиятнинг жамиятдаги аҳамияти, нуфузи, истиқболи, иқтисодий имкониятлари ва бошқа кўрсаткичлар мотивацияга сабаб бўлади. Бу ўринда мотивацион соҳа муайян фаолиятга йўналтириш, шу фаолиятга оид хулқ-атвор моделларини шакллантириш функциясини бажаради. Мотивацион соҳа муайян фаолият вужудга келишидан олдин унинг хулқ-атвор стандартларини шакллантирувчи, шунингдек, шу фаолиятдан кейин ҳам, фаолиятга оид хулқ-атвор моделларини сақлаб қолувчи омил сифатида мавжуд бўла олади.

Бу мутаносиблик аксарият ҳолларда моддий ёки маънавий рағбат кўринишида бўлади. Фаолият ёки хулқ-атворга таъсир кўрсатиш стимули онгли тарзда ёхуд, шахс томонидан ўзлаштирилган бўлиши лозим. Бу ўринда социал мотивларни эмоция, мақсад, установка каби психологик ҳолатлардан ажратиб бўлмайди. Куч ва қатъият социал мотивларнинг асосий сифатлари саналади.

Ёшларнинг мотивацион соҳасини ўрганиш улар фаолиятининг самарадорлигини оширишга имкон беради. Ёшларнинг социал қиёфасини яратишда уларнинг меҳнат фаолиятига, мотивларига ўзлари томонидан берилган баҳо асосий хусусиятлардан бири сифатида қабул қилинади. Россияда чоп этиладиган “Социология ва ижтимоий антропология” журналининг “Касбим тақдирим” номли рукнида турли соҳа вакиллари билан бир қаторда ёшлар билан ҳам интервьюлар бериб борилади.[11] Ёзувчи ва олим проффессор И.А.Голосенканинг “Социолгия ва ижтимоий антропология” журнали мухбири В.В.Козловскийга берган интервьюсида: “Мени илм ва ижод билан шуғулланишга асосан икки мотив ундаган. Улардан бири, билим олишга интилиш, иккинчиси эса туғилиб яшаган еримдаги носоғлом муҳитдан қочиш. Шу икки мотив мени илм ва ижод соҳасида кўплаб ютуқларга эришишимга туртки берди”,[12] -деб таъкидлаб ўтади.

Мотивация жараёни индивиднинг хатти-ҳаракати ва фаолияти давомида амалга ошади. Бу маънода мотивация кўплаб фанларнинг объекти ҳисобланади. Социологияда турли ижтимоий гуруҳларнинг эмпирик ўлчовлар билан қайд этилган типологик хатти-ҳаракати ва мотивлари, шунингдек, уларнинг объектив қонуниятлари ҳамда хулқ-атворни бошқариш механизмлари предмет сифатида ўрганилади.

[11] См.: Здравомыслов А.Г. Вехи научной биографии // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №3. С.5-21; Интервью с профессором И.А. Голосенко // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №2. С.5-19; Интервью с профессором В.Я. Ельмеевым // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №4. С.5-17.

[12] Интервью с профессором А.О. Бороноевым // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том. 1. №1. С. 11.

“Мотив”, “эҳтиёж”, “манфаат”, “установка” тушунчаларининг ўзаро алоқадорлиги ижтимоий феномен сифатида етарлича тадқиқ этилмаган. Аксарият тадқиқотчи олимлар мотивларнинг шаклланиш сабаблари ҳамда мазмун-моҳиятини ўрганарканлар, уларнинг таркибига эҳтиёж, ташқи таъсир каби тушунчаларни ҳам киритадилар.

Шу маънода ёшларнинг ўз фаолиятларига нисбатан муносабатларини касбий, меҳнат мотивлари орқали ҳам таҳлил қилиш мумкин. Социологияда меҳнат мотивларини ўрганиш қуйидаги мезонларни назарда тутади:

1. Қарор қабул қилиш жараёнида субъектив ҳолатларни аниқлаштириш ҳамда шарт-шароитни танлаш ҳаракатини амалга ошириш;
2. Шахсий ёки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган установкаларнинг амалга ошишига қаратилган мотивацион хатти-ҳаракатларни батафсил таҳлил қилиш;
3. Мотивацион жараёнларнинг предметли томонлари, яъни инсон хулқ-атворининг йўналганлиги ҳамда мантиқий изчилликни тақозо этувчи субъектив англанган стимулларни тизимлаштириш;
4. Касбий гуруҳларнинг турмуш тарзи шароитида доминантлашган мотивацион структураларни таҳлил қилиш;
5. Ҳаёт фаолиятининг турли босқичларида шаклланган барқарор стереотиплар ва мотивларни ўрганиш;
6. Шахслараро муносабатларда ажралиб турувчи доминант мотивларни белгилаб олиш;
7. Позитив ориентацияларни шакллантириш мақсадида, индивиднинг шахсий деспозициялари таъсирида хулқ-атвор мотивларини бошқариш методларини ишлаб чиқиш[13].

Эҳтиёжлар инсон ички дунёсини турли ҳиссиётлар ва фикр-мулоҳазалар билан бойитади, шакллантиради. Замонавий тадқиқотчиларнинг ишларида эҳтиёжларнинг шаклланишига оид турли, айни пайтда бир-бирига қарама-қарши мулоҳазаларни ҳам кузатиш мумкин. Масалан, Г.Дилигенский, Л.Жилиной, Д.Кикнадзе, А.Маргулисларнинг тадқиқотларида[14] эҳтиёж тушунчасига нисбатан турли ёндашувлар баён этилади. Эҳтиёжларнинг социал моҳияти рус социологи А.Г.Здравомысловнинг ишларида етарлича тадқиқ этилади. У бир томондан эҳтиёжларнинг зиддиятли моҳиятини ўрганаркан, уларни эҳтиёж сифатида намоён бўлувчи турли стимуллар ҳамда субъектнинг структураси билан боғлиқлигини таъкидлайди.

---

[13] См.: Социология труда-М., 1993. С.168.

[14] Дилигенский Г. Социально-политическая психология-М., 1996; Жилина Ж. Потребности, культура, потребление и ценностные ориентации личности-М., 1988; Кикнадзе Д.А. Потребности. Поведение. Воспитание-М., 1968; Маргулис А.В. Проблема потребностей в историческом материализме-Белгород. 1971.

Ижтимоий фанлар соҳасида инсон эҳтиёжларининг кўплаб таснифлари ишлаб чиқилган бўлиб, улар орасида А.Мослов эҳтиёжларнинг кенг тарқалган турларини келтиради[15].

А.Мослов биологик, руҳий-маънавий, физиологик, жинсий, экзистенциал, хавфсизликка бўлган эҳтиёж каби эҳтиёжларнинг кўплаб турларини таснифлайди.

Х.Меррю эса эҳтиёжларнинг йигирмадан ортиқ турларини таснифлайди. Х.Меррюнинг мазкур таснифида ижтимоий психологик эҳтиёжларга кўпроқ урғу берилади. Ёшларнинг жамиятда самарали фаолият юритишида ушбу эҳтиёжларнинг қуйидаги турлари кўп кузатилади:

- ҳурматга лойиқ бўлиш ва машҳурликка бўлган эҳтиёж;
- муваффақиятга эришиш, бошқалардан ажралиб туришга интилиш ва юксак марраларни эгаллашга бўлган эҳтиёж;
- мақсадга интилиш, талабчанлик ҳамда ўз ютуқларини намоён қилиш эҳтиёжи;
- диққат марказида бўлиш эҳтиёжи;
- алтуристик йўналганлик, олийжаноблик, қатъиятлилик, ўз иродасини бошқаларга ўтказиш эҳтиёжи;
- ўз-ўзини ҳимоялашга бўлган эҳтиёж;
- бошқаларга ёрдам кўрсатишга бўлган эҳтиёж;
- қатъий тартиб интизомга риоя қилмаслик ва маъсулиятдан қочиш эҳтиёжи;
- ўз хатоларини муҳокама қилишдан қочиш, ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;
- мағлубият ва омадсизликларни енгиш эҳтиёжи;
- мустақиллик ва эркинликка бўлган эҳтиёж;
- гўзаллик ва мушоҳадага бўлган эҳтиёж;
- олам тартиботи ҳақида умумий саволлар бериш ҳамда шу саволларга жавоб бериш эҳтиёжи.[16]

Шунингдек, ижтимоий установка ва шахсий диспозиция ҳам индивидни муайян хатти-ҳаракатни амалга оширишига таъсир қилади.

Социал қиёфани яратишда қуйидаги ижтимоий установкалар ҳам ғоят аҳамиятли. Ушбу установкалар шахснинг фаолиятида намоён бўлувчи муносабатларни, яъни индивиднинг ўзи учун бирор маъно касб этган объектларга нисбатан муносабатларини белгилайди. Бундай установкалар қаторига муайян мақсадга интилиш, қарор қабул қилиш вақтида олдинги тажрибаларга таянган ҳолда қабул қилинадиган қарор натижаларини башорат қилиш кабиларни киритиш мумкин.

---

[15] См.: Велик А.А. Культурология. Антропологические теории культур-М., 1998. С.197-199.
[16] См.: Словарь практического психолога. Минск, 1998. С.423-424.

Рус социологик адабиётларида шахсий диспозицияга оид В.А.Ядов таклиф қилган қуйидаги гипотеза кенг тарқалган. Социологик-ижтимоий установкалар тизими иерархик тузилмага эга эканлигини таъкидлайди. У ижтимоий установкаларни шартли равишда тўртта даражага ажратади:

1. Элементар установкалар. Мазкур установкалар элементар эҳтиёжлар тўқнашганда пайдо бўлади. Улар типик стандарт вазиятлар орқали қондирилади. Ушбу установкалар индивиддан қатъий реакцияга асосланган хулқ-атвор шаклини талаб қилади;
2. Ижтимоий қайд этилган установкалар. Улар инсон ҳаётининг хусусий ҳолатларида намоён бўлади. Индивидни бирламчи гуруҳларга кириши натижасида пайдо бўлган социал эҳтиёжлар мазкур установкаларни вужудга келтирувчи омил сифатида қабул қилинади;
3. Базавий ижтимоий установкалар. Ушбу установкалар индивиднинг умумий мақсадлари аниқ соҳага йўналганда намоён бўлади. Улар маълум даражада индивид фаолиятининг у ёки бу соҳага идентиклигини белгилайди;
4. Қадриятий мўлжаллар. Улар индивиднинг муҳим аҳамиятга эга бўлган аниқ мақсадига нисбатан муносабатини ифодалаб, уларни амалга оширишнинг усул, воситаларини белгилайди.

Шу маънода қадриятий тизимлар диспозицияси, В.А.Ядовнинг фикрига кўра, ижтимоий чегаравий вазиятларда шахснинг хулқ-атворини назорат қилади.[17]

Юқоридаги мулоҳазаларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, қадриятий, касбий меъёрларнинг аҳамиятлилик даражаси ёшларнинг турли қатламларида турлича намоён бўлади. Бунда эса ёшларнинг қадриятий мўлжаллари субъектив мазмун касб этиши билан ҳам ифодаланади.

Ёшларнинг бугунги кунга мос социал қиёфасини яратишда, улар қайси қадриятларни бирламчи ёки иккиламчи қадриятлар сифатида қабул қилишларини аниқлаш ғоят муҳим. Қадриятий тизим мотивацион соҳа ва эҳтиёжлар билан боғлиқ бўлиб, уларни таҳлил қилиш ёшларнинг социал қиёфасини аниқ ифодалашда муҳим ўрин тутади. Ёшларнинг нимани маъқул кўришларини билиш, уларнинг мақсадларига қандай интилишларини, эҳтиёжларини, уларни қондириш йўлларини, турмуш тарзини, социал установкаларининг қандай йўналганлигини тушунишга имкон беради. Ўз навбатида ушбу билимлар ёшларни қўллаб-қувватлашга, уларнинг ўз имкониятларидан тўла фойдалана олишларига шароит яратишда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, ёшларнинг социал қиёфасини ўрганиш натижасида

[17] Подробнее см.: Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методические проблемы социальной психологии-М., 1975. С.89-108.

юртимизда ёшларнинг қадриятларга нисбатан муносабатини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Шу маънода ёшлар жамиятдаги статус ва роллар, қадриятий мотивацион тавсифга эга бўлган ижтимоий гуруҳ бўлиб, уларни ўрганиш махсус социологик тадқиқотларни олиб бориш, хусусан социал қиёфасини яратишни тақозо қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Антонович И.И. Толкотт Парсонс - основатель функционализма, создатель теории социальной системы // Современная американская социология-М., 2014. С.73.
2. Харчева В. Основы социологии-М., 1997. С. 127.
3. Фотев Г. Флориан Знанецкий: гуманистическая социология // Современная американская социология-М., 1994. С. 51-52.
4. Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская со- циологичекая мысль-М., 1994. С.467.
5. Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов-М., 1967.С.303-311.
6. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. 1992. №2. С. 119.
7. Сторер Н. Социология науки // Американская социология-М., 1972. С.254.
8. Здравомыслов А.Г. Вехи научной биографии // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №3. С.5-21; Интервью с профессором Голосенко И.А. // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №2. С.5-19; Интервью с профессором Ельмеевым В.Я. // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том 1. №4. С.5-17.
9. Интервью с профессором Бороноевым А.О. // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Том. 1. №1. С. 11.
10. Социология труда-М., 1993. С.168.
11. Дилигенский Г. Социально-политическая психология-М., 1996; Жилина Ж. Потребности, культура, потребление и ценностные ориентации личности-М., 1988; Кикнадзе Д.А. Потребности. Поведение. Воспитание-М., 1968; Маргулис А.В. Проблема потребностей в историческом материализме. Белгород-1971.
12. Велик А.А. Культурология. Антропологические теории культур-М., 1998. С.197-199.
13. Словарь практического психолога. Минск, 1998. С.423-424.
14. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методические проблемы социальной психологии-М., 1975. С.89-108.

Камолиддин ҚОДИРОВ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти “Бошқарув кўникмалари ва етакчилик маҳоратини ривожлантириш” кафедраси профессори психология фанлари доктори

ЁШ РАҲБАР ВА ХОДИМЛАРДАГИ ШАХСИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ УСЛУБИГА ТАЪСИРИ

Аннотация. *Раҳбар ва ходимларнинг шахсий қадриятлари кўп жиҳатдан уларнинг бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларини белгилаб беради. Ушбу мақолада жами бўлиб 927 нафар раҳбар ва ходимларда “Қадрият йўналишлари” саволномаси (ҚаЙС) ҳамда Бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларини аниқлаш методикаларини ўтказиш натижалари таҳлил этилган. Амалга оширилган тадқиқот натижалари асосида раҳбар ва ходимларда бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнига таъсир этувчи қадриятлар ва шахс хусусиятларини шакллантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *ёш раҳбарлар, ёш ходимлар, шахсий қадриятлар, бошқарув қарорларини қабул қилиш услублари*

Ҳар қандай ташкилотда фаолият юритувчи раҳбар ва ходимларнинг қадриятлари тизими нафақат ташкилотдаги ходимларнинг профессионаллик даражасини, балки бошқарув фаолиятининг мақсадлари, мотивлари ва мазмунини белгиловчи омилдир[1]. Раҳбар ташкилотни бошқариш тизимининг муҳим субъекти бўлиб, унинг вазифаларига мақсадларни белгилаш, режалаштириш, бевосита қарор қабул қилиш, амалга ошириш ва ташкил этиш, назорат қилиш, ахборот бериш, самарали мулоқот олиб бориш кабилар киради[2]. Бугунги кунда ривожланган мамлакатлардаги бошқарув тизимларида, одатда, ижтимоий қадриятлар эътиборга олинмайди ёки шунчаки бошқарувда фойдаланилмайди. Сабаби, бундай рақобатчилик муҳитида кўп ҳолларда қадриятлар тизимининг эгоцентрик йўналишлари, ташкилотнинг моддий манфаатлари умуминсоний ва ижтимоий

---

[1] Кабалина В.И., Решетникова К.В. Ценности российских менеджеров и корпоративные ценности // Российский журнал менеджмента. 37 Том 12, № 2, 2014. С.37–66

[2] Балдин К.В. Управленческие решения. -М.: Дашков и К, 2014.-496 с.

аҳамиятга эга бўлган маънавий қадриятлардан кўра кўпроқ устунлик қилади[3].

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистон шароитида ўз хатти-ҳаракатлари билан таъсир кўрсатишга қодир бўлган энг истиқболли гуруҳ ҳисобланувчи ёш раҳбар ва ходимларнинг қадрият йўналишларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар ҳам долзарб бўлиб қолмоқда. Ёш раҳбар ва ходимларда ташаббускорлик ва фаол ҳаётий позициянинг шаклланиши ташкилотни ривожлантириш ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилаш учун шароит яратишга имкон беради[4].

Бизнинг тадқиқотда сўнгги 5 йил мобайнида Республиканинг турли ташкилот ва идораларида фаолият олиб борган жами бўлиб 927 нафар ёш (30 ёшгача бўлган) раҳбар ва ходимлар иштирок этган бўлиб, уларнинг қадрият йўналишлари ва бошқа шахсий-касбий хусусиятларини баҳолаш мақсадида “Қадрият йўналишлари” саволномаси (ҚаЙС) ҳамда Бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларини аниқлаш методикаларидан фойдаланилди.

“Қадрият йўналишлари” саволномаси (ҚаЙС). Албатта, замонавий раҳбар шахсида шаклланган ўзига хос қадриятлар тизими унинг етуклик даражасини ва ўз касбий соҳасидаги муваффақиятларини таъминлаб берувчи муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Хусусан, замонавий раҳбарлар учун энг муҳим қадриятлар сирасига ҳар бир ишга ижодий ёндашиш, доимий равишда ўз устида ишлаб, ўзини ривожлантиришга ҳаракат қилиш, ўз олдига аниқ мақсадлар қўйиб, яқин ва узоқ муддатга мўлжалланган режалар тузиш, ўз касб-коридан маънавий озуқа олиш ва руҳий қониқиш ҳосил қилиш кабилар киради. “Қадрият йўналишлари” саволномаси (ҚаЙС) жами бўлиб 80 банддан иборат бўлиб, 13 хил йўналишдаги қадриятларнинг шаклланганлик даражасини аниқлашга ёрдам беради. Булар: обрў-эътиборга эришиш, моддий таъминланганлик, креативлик, фаол ижтимоий муносабатлар, ўз устида ишлаш, ютуқларга эришиш, маънавий қониқиш, ўз индивидуаллигини сақлаш, касбий фаолият, таълим олиш, оилавий ҳаёт, ижтимоий ҳаёт ва қизиқишлар (севимли машғулотлар). Тест саволноманинг барча бандлари бўйича танловларни тўлиқ амалга ошириш учун, тахминан, 1 соат вақт талаб этилади[5].

Тадқиқотнинг дастлабки босқичида ёш раҳбар ва ходимларда шаклланган қадриятлар орасидаги тафовутларни ўрганишга ҳаракат қилинди (1-жадвал).

---

[3] Магомедова Э.Ш. Теоретические основания изучения ценностных ориентаций молодых руководителей бизнес-организаций // Logos et Praxis. 2018. Т. 17. № 1. Pp.80-86

[4] Лихачева Е.А. «Акмеологическая модель развития нравственных ценностей специалистов-управленцев». - Психология развития. - 2009

[5] Қодиров К.Б. Қадриятлар йўналишлари саволномаси (ҚаЙС). Амалиётчи психологлар учун методик қўлланма. Низомий номли ТДПУ. – Т. – 2000. 32 бет.

1-жадвал

Ёш раҳбар ва ходимларда шаклланган қадриятлар орасидаги статистик тафовутлар (Манн-Уитни U-мезони асосида)

Кўрсаткичлар	**Ўртача ранглар**		**U**	**p**
	Ёш ходимлар (n=186)	**Ёш раҳбарлар (n=201)**		
Обрў-эътибор	193,3	194,7	18556	0,901
Моддий таъминланганлик	208,9	180,2	15918	0,011*
Креативлик	196,4	191,8	18252	0,688
Фаол ижтимоий муносабатлар	181,5	205,6	16360,5	0,033*
Ўз устида ишлаш	189,7	198,0	17893	0,465
Ютуқлар	190,7	197,0	18087,5	0,581
Маънавий қониқиш	181,7	205,4	16398	0,036*
Ўз индивидуаллигини сақлаш	188,7	198,9	17699,5	0,366
Касбий фаолият	177,1	209,6	15557,5	0,004**
Таълим олиш	188,7	198,9	17700	0,366
Оилавий ҳаёт	206,3	182,6	16406	0,037*
Ижтимоий ҳаёт	188,7	198,9	17699,5	0,366
Қизиқишлар	193,8	194,2	18655,5	0,973

Изоҳ: * - $p<0.05$; ** - $p<0.01$.

Жадвалдан кўриниб турганидек, моддий таъминланганлик, фаол ижтимоий муносабатлар, маънавий қониқиш, оилавий ҳаёт қадрият йўналишлари кўрсаткичлари бўйича ёш ходим ва ёш раҳбарлар ўртасида 95 фоизлик ишонч даражасида фарқлар аниқланган бўлса, касбий фаолият қадрияти бўйича 99 фоиз ишонч даражасидаги тафовут мавжудлигини кўриш мумкин.

Мазкур тафовутларни кўргазмали тарзда конкретлаштириш мақсадида диаграмма усулидан фойдаланилди (1-расм). Расмда келтирилган маълумотларга қараганда ёш ходимларда моддий таъминланганлик (ўртача ранг: 208,9) ҳамда оилавий ҳаёт (ўртача ранг: 206,3) шкалалари кўрсаткичлари раҳбар ходимларидаги тегишли кўрсаткичларга нисбатан сезиларли даражада юқори эканлиги аниқланган. Эҳтимол, раҳбар ходимларида моддий таъминланганликнинг етарлилиги, хизмат вазифалари ва жавобгарлик даражасининг юқорилиги уларда ўзларининг моддий аҳволини яхшилаш, бўш вақтларини оила даврасида ўтказиш каби қадриятлар ва

мотивларнинг ходимлардагига нисбатан кучсизроқ ифодаланган бўлиши мумкин.

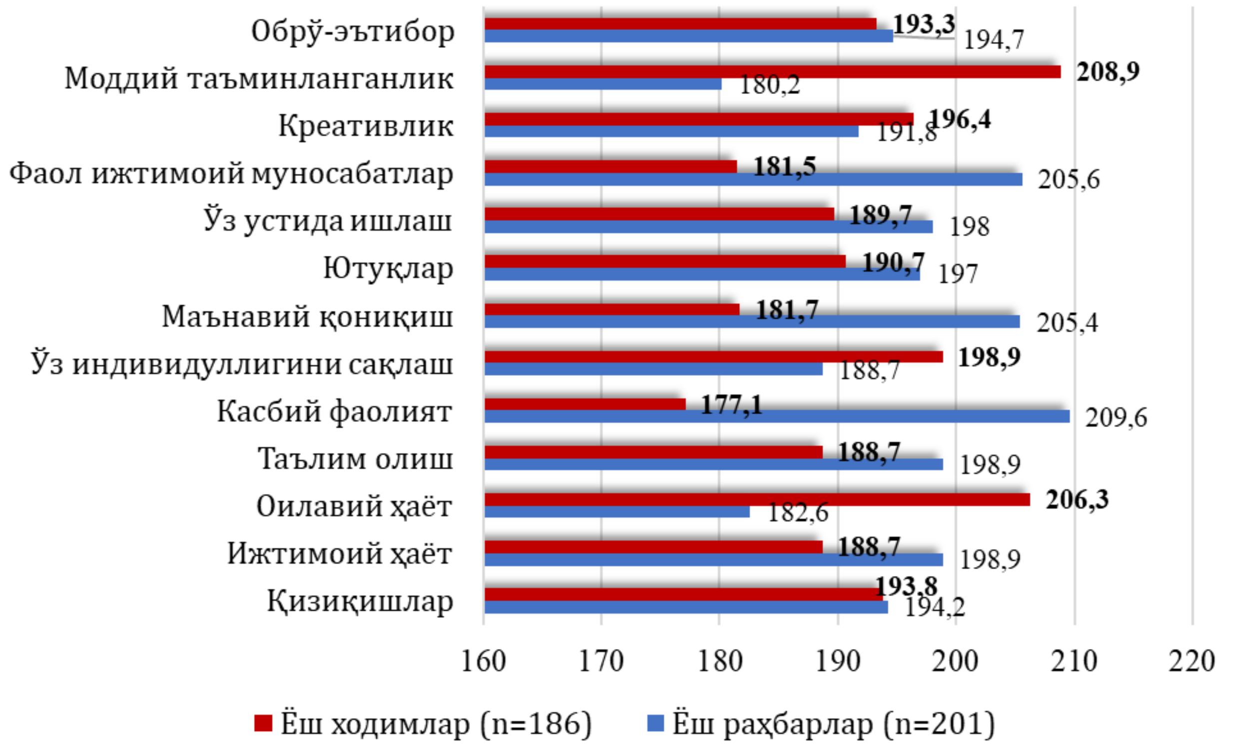

1-расм. Ёш раҳбар ва ходимлардаги устувор қадриятлар орасидаги тафовутлар (ўртача ранглар)

Иккинчи томондан, расмдаги маълумотларга кўра ёш раҳбарларда фаол ижтимоий муносабатлар (ўртача ранг: 205,6), маънавий қониқиш (ўртача ранг: 205,4) ҳамда касбий фаолият (ўртача ранг: 209,6) кўрсаткичлари ёш ходимлардагига нисбатан анча юқори эканлиги аниқланди. Ушбу натижалар раҳбар ходимлар ўз функционал вазифаларига кўра қўл остидаги ходимлар билан кўпроқ шахслараро муносабатларга киришишлари, ўз фаолиятларидан кўпроқ маънавий қониқиш ҳосил қилишлари ва умуман касбий фаолиятларига кўпроқ аҳамият беришлари билан ажралиб туришларидан гувоҳлик бермоқда.

Юқорида таъкидланганидек, ҳар қандай ташкилот раҳбарининг муҳим функционал вазифаларидан бири бошқарув қарорларини қабул қилиш ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан захирадаги кадрларини баҳолаш ва саралашда “**Бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларини аниқлаш”** методикаси муҳим ўрин тутади. Сабаби, замонавий раҳбар фаолиятининг муваффақияти кўп жиҳатдан унинг бошқарув қарорларини қабул қилиш услубига боғлиқ бўлади.

Гап шундаки, айрим раҳбарларнинг қарор қабул қилиш жараёнида ҳукмронлик (буйруқбозлик) мотивлари устунлик қилса, бошқа раҳбарлар қарор қабул қилишга ижодий ёндашиб, муаммонинг самарали ечимини излаб топишга ҳаракат қиладилар. Мазкур икки

хислатнинг у ёки бу даражада шаклланганлигига кўра беш хил қарор қабул қилиш услуби тафовут қилинади: 1) авторитар (бошқарувга оид қарорларни қабул қилишда ходимлар устидан ҳукмронлик ўрната олишига ва шахсан ўзи муаммони энг самарали тарзда ҳал эта олишига тўлиқ ишониши), 2) реализаторлик (бошқарувга оид қарорларни қабул қилишда ходимларга босим ўтказмаган ҳолда муаммонинг самарали ечимини топиб ҳал этиш мумкинлигига алоҳида эътибор бериши), 3) маргинал (бошқарувга оид қарорларни қабул қилишда муаммонинг самаралироқ ечимини излашдан кўра топшириқ "тепадан" қандай берилган бўлса, шундайлигича тезлик билан бажаралишини таъминлаш шарт ва зарур деб ҳисоблаши), 4) либерал (бошқарувга оид қарорларни қабул қилишда ўзибўларчиликка йўл қўйиш, вазиятни қўлга олиб мустақил қарор қабул қилишга қодир эмаслик) ва 5) вазиятли (бошқарувга оид қарорларни қабул қилиш бўйича ўзига хос шахсий услубига эга эмаслик, яъни вазиятга қараб ҳар хил услубларни қўллай олиш).

Шубҳасиз, энг самарали қарор қабул қилиш услуби авторитар услуб бўлса, энг самарасиз қарор қабул қилиш услуби либерал услубдир. Юқори малакали, профессионал жамоа учун реализаторлик услуби яхши самара берса, ихтисослик даражаси ва компетентлиги паст меҳнат жамоалари учун маргинал услубдаги бошқарув кўпроқ мос келади[6].

51 саволдан иборат бўлган "Бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларини аниқлаш методикаси" ёрдамида, авваламбор, барча синалувчилар "Ҳукмронликка йўналганлик" ва "Муаммога йўналганлик" шкалалари бўйича баҳолаб чиқилди. Сўнгра ёш раҳбар ва ходимлар гуруҳларида қадрият йўналишлари ва бошқарув қарорларини қабул қилиш услублари орасидаги корреляцион муносабатлар алоҳида таҳлил қилинди (2-жадвал).

2-жадвал

Ёш раҳбар ва ходимларда бошқарув қарорларини қабул қилиш услублари ва устувор қадриятлар орасидаги корреляцион муносабатлар (Спирман мезони асосида)

Кўрсаткичлар	Ёш ходимлар (n=186)		Ёш раҳбарлар (n=201)	
	Ҳукмрон-лик	Муам-мо	Ҳукмрон-лик	Муам-мо
Обрў-эътибор	0,138	-0,157*	-0,007	-0,081
Моддий таъминланганлик	0,237**	-0,094	0,005	-0,055
Креативлик	-0,118	0,189**	-0,071	0,102
Фаол ижтимоий муносабатлар	-0,232**	0,033	-0,118	0,031
Ўз устида ишлаш	-0,223**	0,144*	0,024	-0,005

[6] Қодиров К.Б. Психодиагностика раҳбар кадрларини баҳолаш усули сифатида // Жамият ва бошқарув, №4(90), 2020. 75-81-бетлар.

Ютуқлар	0,198**	-0,078	0,028	0,134
Маънавий қониқиш	-0,162*	-0,104	0,117	-0,168*
Ўз индивидуаллигини сақлаш	-0,118	0,031	0,024	-0,005
Касбий фаолият	-0,120	0,257**	-0,073	0,032
Таълим олиш	0,009	-0,075	0,142*	-0,023
Оилавий ҳаёт	0,151*	-0,259**	0,075	-0,122
Ижтимоий ҳаёт	-0,156*	0,198**	-0,06	0,113
Қизиқишлар	0,025	0,019	-0,126	0,012

Изоҳ: * - $p<0.05$; ** - $p<0.01$.

Жадвалдан кўриниб турганидек, моддий таъминланганлик, ютуқларга эришиш, оилавий ҳаёт қадриятлари устунлик қилувчи ёш ходимларда бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳукмронлик мотивлари кучлироқ намоён бўлган бўлса, креативлик, ўз устида ишлаш, касбий фаолият, ижтимоий ҳаёт қадриятлари муаммони самарали ҳал этишга йўналтирилган қарор қабул қилиш услубининг шаклланишига ижобий таъсир кўрсатар экан.

Иккинчи томондан ёш ходимлардаги фаол ижтимоий муносабатлар, ўз устида ишлаш, маънавий қониқиш, ижтимоий ҳаёт қадриятлари қарор қабул қилишдаги ҳукмронлик мотивларининг пасайишига олиб келса, обрў-эътибор, оилавий ҳаёт каби қадриятларнинг устунлик қилиши муаммони самарали ҳал этишга йўналтирилган қарор қабул қилиш услубининг шаклланишига салбий таъсир кўрсатар экан [7].

Ёш раҳбарлар гуруҳида ходимлардан фарқли ўлароқ атиги 2та ишонч даражасидаги корреляцион боғлиқлик аниқланган бўлиб, бу маънавий қониқиш ($r=-0,168$; $p<0,05$) ва таълим олиш ($r=0,142$; $p<0,05$) қадриятларидир. Яъни ёш раҳбарларда таълим олиш қадриятининг устунлик қилиши бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳукмронликка йўналганлик хислатининг кучлироқ намоён бўлишига олиб келса, маънавий қониқиш қадриятининг устунлик қилиши, аксинча, муаммони самарали ҳал этишга йўналтирилган қарор қабул қилиш услубининг шаклланишига салбий таъсир кўрсатар экан. Умуман олганда, бошқарув қарорларини қабул қилиш раҳбарлар ҳаётидаги оддий, кундалик, анъанавий вазифалардан бири бўлиб ҳисобланганлиги боис уларнинг қадриятлари билан деярли боғлиқликни намоён этмаган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Кейинги босқичда “Ҳукмронликка йўналганлик” ва “Муаммога йўналганлик” шкалалари натижалари асосида барча синалувчилар қарор қабул қилиш услубига кўра бешта гуруҳга ажратилди: 1) “авторитарлар” (жамоада қарорларнинг бажарилишини сифатли ва самарали ташкил қилувчилар), 2) “реализаторлар” (қарор ижросини

[7] Строева Е.В., Лаврова Е.В. Разработка управленческих решений. -М.: Инфра-М, 2014. - 128 с.

тўлиқ ўз зиммасига олувчилар), 3) "маргиналлар" (топшириқнинг ходимлар томонидан мажбурий ижросини таъминлашга интилувчилар), 4) "либераллар" (қарор ижросини таъминлашда тўлиқ ўзибўларчиликка йўл қўювчилар) ва 5) "вазиятлилар" (муайян қарор қабул қилиш услуби шаклланмаган, вазиятга қараб ҳар хил услубларни қўлловчилар).

Бошқарув қарорларини қабул қилиш услубининг қадриятларга боғлиқлигини таҳлил этиш мақсадида Крускал-Уоллис мезонидан фойдаланилди (3-жадвал). Жадвалдаги маълумотларга қараганда бошқарув қарорларини қабул қилиш услубига кўра ажратилган синалувчилар гуруҳларида креативлик, ютуқлар, маънавий қониқиш, касбий фаолият, оилавий ҳаёт, ижтимоий ҳаёт қадриятлари кўрсаткичлари бўйича 99 фоизлик ишонч даражасидаги фарқлар мавжудлиги аниқланган бўлса, фаол ижтимоий муносабатлар, қизиқишлар қадриятлари кўрсаткичлари бўйича 95 фоизлик ишонч даражасида фарқлар мавжуд экан.

3-жадвал

Ёш раҳбар ва ходимлардаги устувор қадриятлар ва бошқарув қарорларини қабул қилиш услублари орасидаги ўзаро боғлиқлик (Крускал-Уоллис Н-мезони асосида)

Ўртача	Ўртача ранглар					H	p
	Авторитар (n=28)	Вазиятли (n=358)	Маргинал (n=86)	Реализатор-лик (n=45)	Либерал (n=17)		
Обрў-эътибор	528,7	459,6	510,2	372,0	497,2	11,3	0,187
Моддий таъминланганлик	447,0	452,0	531,5	452,7	507,4	11,1	0,194
Креативлик	571,4	461,4	397,0	585,8	430,4	33,3	0,000**
Фаол ижтимоий муносабатлар	348,8	477,0	404,2	452,1	498,2	16,9	0,031*
Ўз устида ишлаш	355,4	470,8	398,2	486,7	470,1	11,7	0,167
Ютуқлар	536,3	465,3	511,6	421,6	387,6	21,8	0,005**
Маънавий қониқиш	363,7	477,1	412,8	400,8	408,1	22,4	0,004**
Ўз индивидуаллигини сақлаш	511,4	462,8	482,2	422,9	346,2	7,9	0,439
Касбий фаолият	412,8	486,6	372,5	513,8	306,9	26,9	0,001**
Таълим олиш	511,4	462,8	482,2	422,9	346,2	7,9	0,439
Оилавий ҳаёт	422,5	452,3	530,3	415,5	615,8	37,5	0,000**
Ижтимоий ҳаёт	521,3	491,9	379,6	468,4	373,5	26,3	0,001**
Қизиқишлар	449,9	432,0	472,4	537,7	574,5	18,1	0,021*

Изоҳ: * - p<0.05; ** - p<0.01.

3-жадвалдаги маълумотларни кўргазмали тарзда изоҳлаш, яъни юқорида санаб ўтилган барча қадрият йўналишларининг бошқарув қарорларини қабул қилиш услубига кўра ажратилган гуруҳларда қай даражада намоён бўлишини аниқлаш мақсадида 2-9-расмларда келтирилган диаграммалар ёрдамида алоҳида таҳлил қилиб чиқамиз.

2-расмда келтирилган маълумотларга қараганда креативлик қадрияти устунлик қилувчи синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг реализаторлик (ўртача ранг: 585,8) ва авторитар услублари (ўртача ранг: 571,4) юқори даражада шаклланган бўлса, маргинал (ўртача ранг: 397,0) ва либерал қарор қабул қилиш услублари (ўртача ранг: 430,4) сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга. Яъни тақдим этилган маълумотларнинг гувоҳлик беришича, реализаторлик ва авторитар услублари бошқа услубларга нисбатан анча самарали қарор қабул қилиш услублари сифатида раҳбар ходимлардан креативлик хислатларини, ижодий ёндашувни кўпроқ талаб этади. Демак, ишончли, тезкор ва тўғри қарор қабул қилиш қобилиятининг шаклланиши кўп жиҳатдан инсоннинг бунёдкорлик, яратувчилик фаолиятини қадрлашига, ҳар қандай ишга креатив ёндашиш қобилиятига боғлиқ бўлар экан[8].

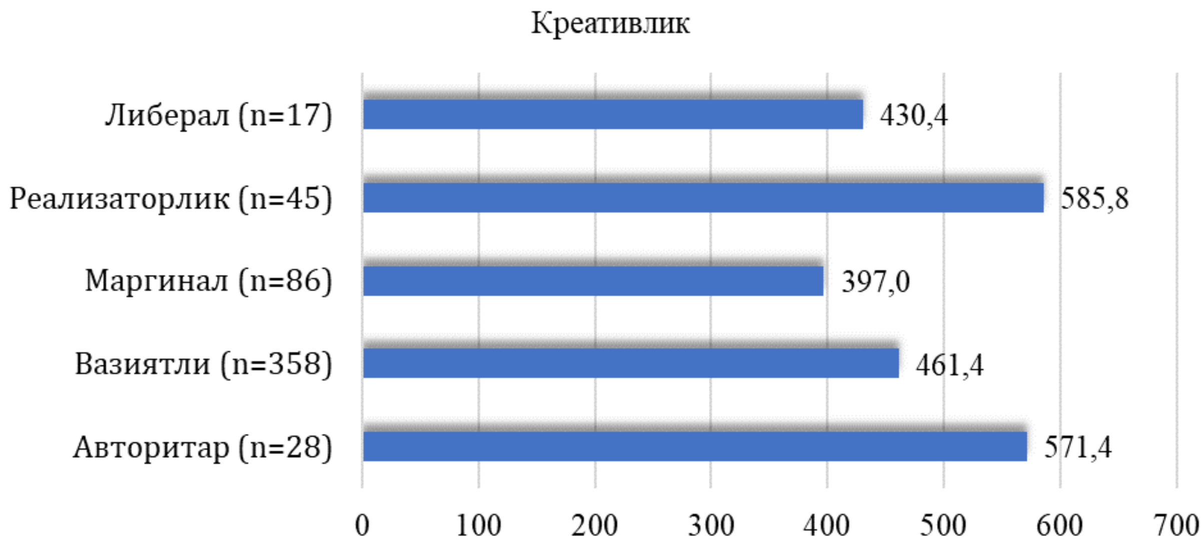

2-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг “Креативлик” қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

3-расмда келтирилган маълумотларга қараганда фаол ижтимоий муносабатлар қадрияти устунлик қилувчи синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг либерал (ўртача ранг: 498,2) ва вазиятли услублари (ўртача ранг: 477,0) юқори даражада шаклланган бўлса,

[8] Тебекин А.В. Методы принятия управленческих решений.- М.: Юрайт, 2014. - 572 с.

авторитар (ўртача ранг: 348,8) ва маргинал қарор қабул қилиш услублари (ўртача ранг: 404,7) сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга. Яъни тақдим этилган маълумотларнинг гувоҳлик беришича, фаол ижтимоий муносабатлар билан боғлиқ қадриятларнинг устунлик қилиши бошқарув ходимларининг авторитар ва маргинал қарор қабул қилиш услубларидан қочиб, либерал ёки вазиятли қарор қабул қилиш услубларини танлашларига замин тайёрлар экан.

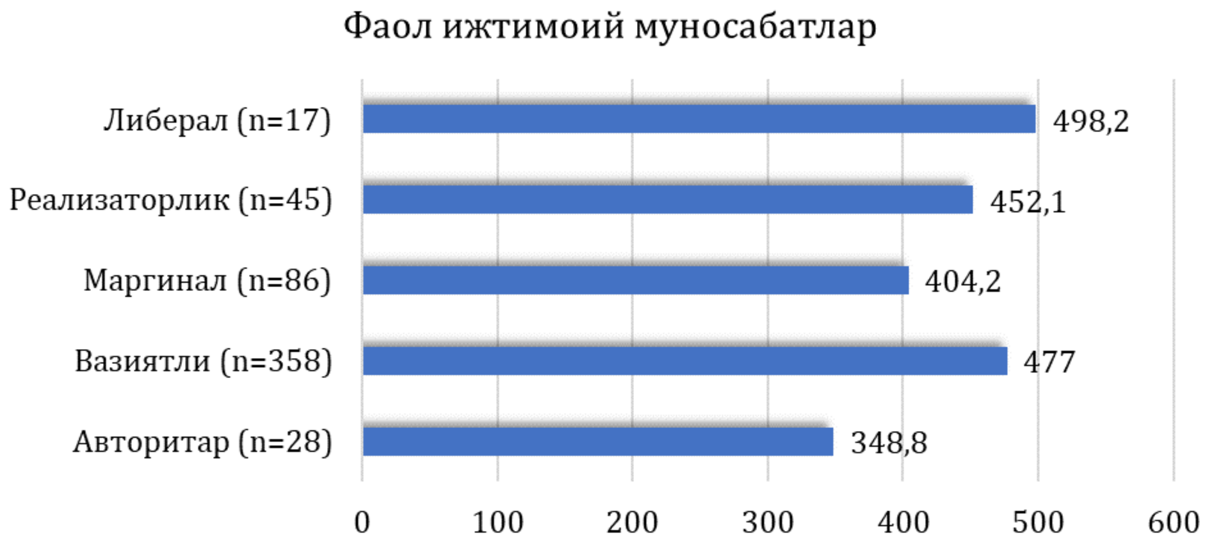

3-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Фаол ижтимоий муносабатлар" қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Ютуқлар" қадриятига боғлиқлиги 4-расмда келтирилган. Амалга оширилган таҳлилларга қараганда ютуқларга эришиш қадрияти устувор бўлган синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг авторитар (ўртача ранг: 536,3) ва маргинал услублари (ўртача ранг: 511,6) юқори даражада шаклланган бўлса, либерал (ўртача ранг: 387,6) ва реализаторлик қарор қабул қилиш услублари (ўртача ранг: 421,6) сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга.

Дарҳақиқат, ютуқларга эришиш билан боғлиқ қадриятларнинг устунлик қилиши, яъни аниқ ва сезиларли натижаларга, муайян ютуқларга эришишдан шахсий манфаатдорлигини ҳис қилиш, ўз ҳаётини обдон режалаштириш, унинг ҳар бир босқичида ўз олдига аниқ мақсадларни қўйиш ва ушбу мақсадларга эришиш йўлида қатъийлик билан ҳаракат қилиш хусусияти бошқарув ходимларининг сифат ва самараси паст бўлган либерал қарор қабул қилиш услубини инкор этиб, ўз мақсадига тезроқ эришишларига имкон берувчи авторитар ва

маргинал қарор қабул қилиш услубларини танлашларига ижобий таъсир кўрсатади [9].

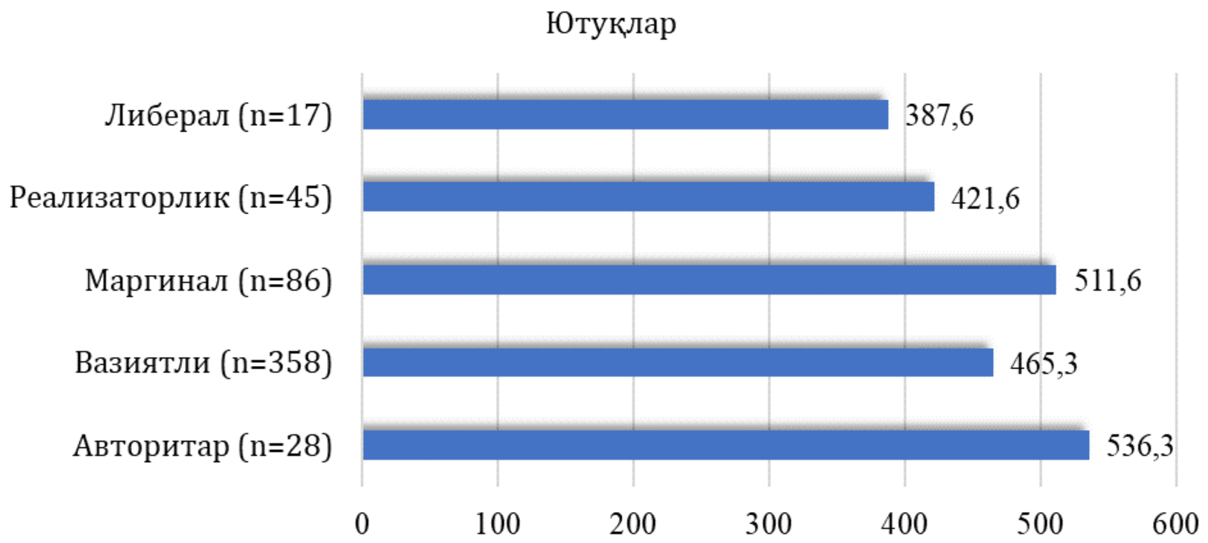

4-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Ютуқлар" қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

5-расмда келтирилган маълумотларга қараганда маънавий қониқиш қадрияти устувор бўлган синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг вазиятли (ўртача ранг: 477,1) услуби юқори даражада шаклланган бўлса, авторитар қарор қабул қилиш услуби (ўртача ранг: 363,7) сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга.

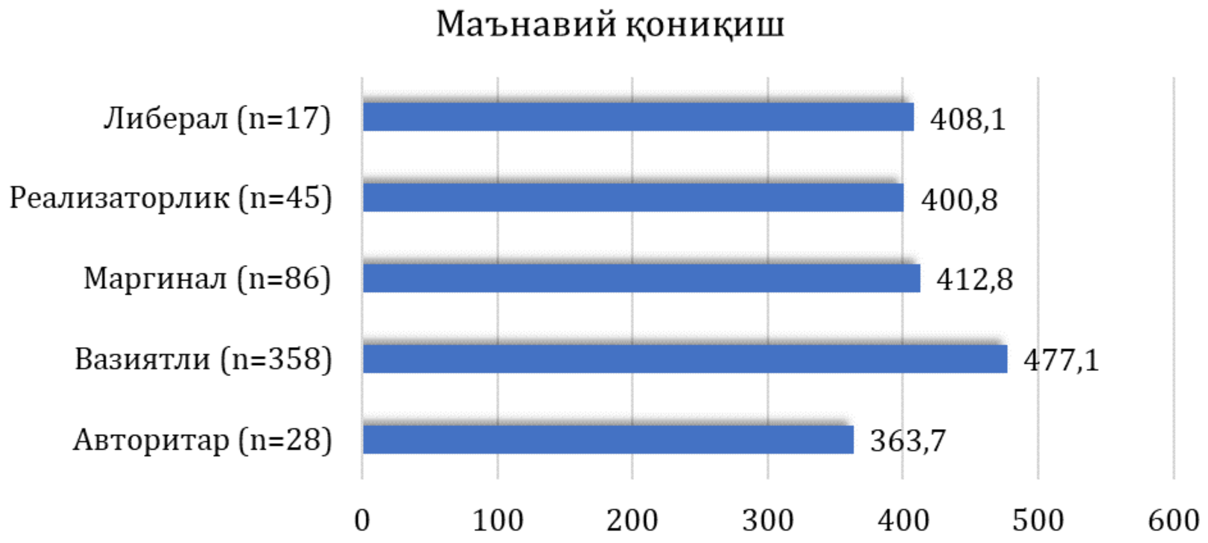

5-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Маънавий қониқиш" қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Бинобарин, маънавий қониқиш, яъни шахсан ўзида руҳий-маънавий қониқиш ҳиссини вужудга келтирадиган фаолият турлари билан машғул бўлишга интилиш билан боғлиқ қадриятларнинг устунлик қилиши бошқарув ходимларининг авторитар қарор қабул қилиш услубидан қочишга, вазиятга қараб турли қарор қабул қилиш услубларни қўллаш имкониятларидан оқилона фойдаланишларига замин ҳозирлайди.

Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Касбий фаолият" қадриятига боғлиқлигини ўрганиш натижалари 6-расмда акс эттирилган. Расмдан кўриниб турганидек, ўз касбий фаолиятини юқори даражада қадрлайдиган, касбий фаолиятни ўз ҳаётининг мазмуни сифатида кўрадиган раҳбар ва ходимларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг реализаторлик (ўртача ранг: 513,8) ҳамда вазиятли (ўртача ранг: 386,6) услублари юқори даражада шаклланган бўлса, либерал қарор қабул қилиш услуби сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга (ўртача ранг: 306,9).

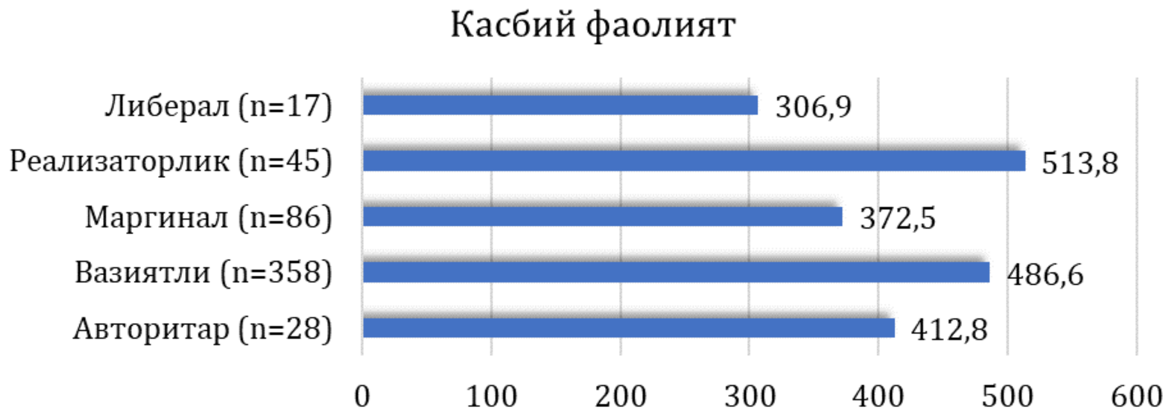

6-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Касбий фаолият" қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Демак, ўз касбий фаолиятини ардоқлаш билан боғлиқ қадриятларнинг устунлик қилиши раҳбар ва ходимлар ўзибўларчиликни ифода этувчи либерал қарор қилиш услубини ёқтирмайдилар, вазиятга қараб турли қарор қабул қилиш услубларини самарали қўллашга, айниқса, қарор ижросини тўлиқ ўз зиммасига олиш билан боғлиқ бўлган реализаторлик услубидан оқилона фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

7-расмда эса раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Оилавий ҳаёт" қадриятига боғлиқлиги кўргазмали тарзда акс эттирилган. Расмда келтирилган маълумотларга қараганда оилавий ҳаёт қадрияти устувор бўлган синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг либерал (ўртача ранг: 615,8)

услуби юқори даражада шаклланган бўлса, реализаторлик (ўртача ранг: 415,5), авторитар (ўртача ранг: 422,5) ва вазиятли қарор қабул қилиш (ўртача ранг: 452,3) услублари сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга.

Демак, ўз касбий фаолиятга нисбатан оилавий ҳаётни устун қўядиган, оила муқаддаслигини қадрлайдиган раҳбар ва ходимлар мос равишда касбий фаолиятда вазиятга қараб турли қарор қабул қилиш услубларни самарали қўллашга ҳаракат қилмайдилар, шунингдек, қарор ижросини тўлиқ ўз зиммасига олиш билан боғлиқ бўлган реализаторлик услубидан, энг самарали ҳисобланувчи авторитар қарор қабул қилиш услубидан оқилона фойдалана олмайдилар. Шу боис бу тоифадаги раҳбар ва ходимларда ўзибўларчиликни ифода этувчи либерал қарор қилиш услуби яққол ифодаланган бўлади.

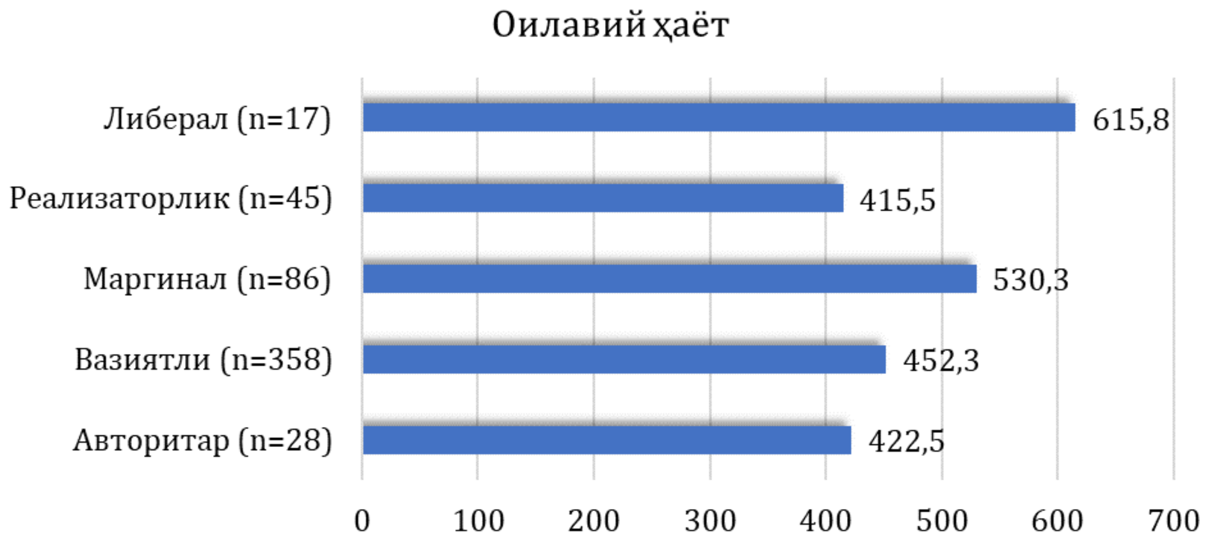

7-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг “Оилавий ҳаёт” қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг “Ижтимоий ҳаёт” қадриятига боғлиқлиги 8-расмда кўргазмали тарзда акс эттирилган. Расмда келтирилган маълумотларга қараганда, ижтимоий ҳаёт қадрияти устувор бўлган синалувчиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг авторитар (ўртача ранг: 521,3) ва вазиятли (ўртача ранг: 491,9) услублари юқори даражада шаклланган бўлса, либерал (ўртача ранг: 373,5) ва маргинал қарор қабул қилиш (ўртача ранг: 379,6) услублари сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга.

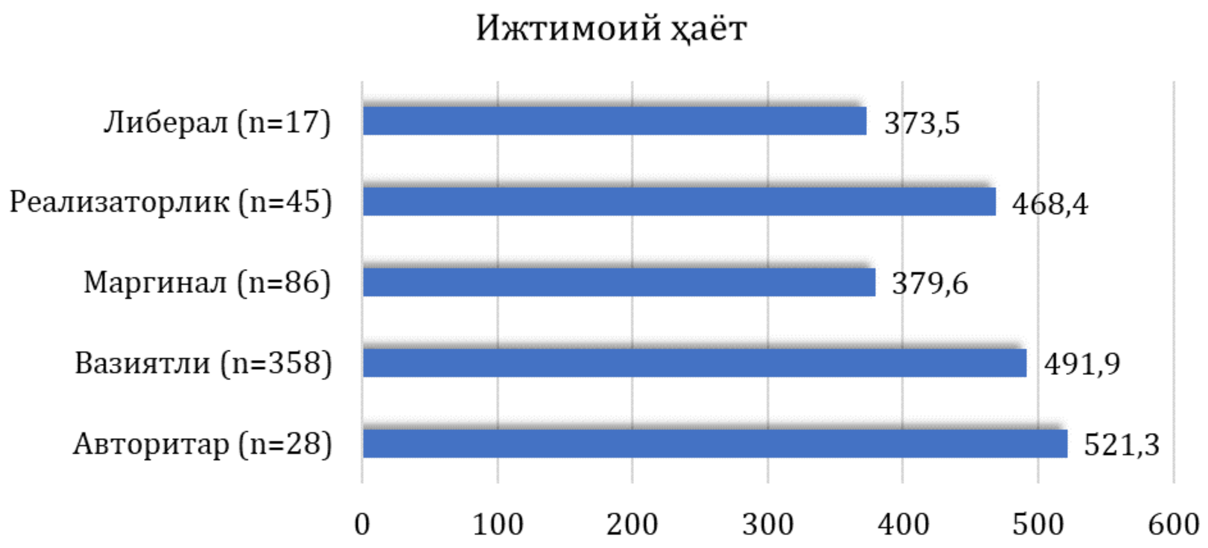

8-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Ижтимоий ҳаёт" қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Бошқача айтилса, жамият ҳаётига доир муаммоларга катта аҳамият берадиган, ижтимоий-сиёсий ҳаётга тезда киришиб кетадиган, ўзининг ижтимоий-сиёсий қарашларини инсоният учун муҳим деб ҳисоблайдиган раҳбар ва ходимлар авторитар ҳамда вазиятли қарор қабул қилиш услубидан самарали фойдалана оладилар, яъни вазиятга қараб турли қарор қабул қилиш услубларни самарали қўллашга ҳаракат қиладилар. Шу билан бирга жамият ҳаётини қадрлайдиган раҳбар ва ходимлар ўзибўларчиликни ифода этувчи либерал қарор қилиш услубидан имкон қадар қочишга интиладилар. Улар бошқарувга оид қарорларни қабул қилишда муаммонинг самаралироқ ечимини излашдан кўра топшириқ "тепадан" қандай берилган бўлса, шундайлигича тезлик билан бажарилишини таъминлаш шарт ва зарур деган пассив позицияни мутлақо нотўғри деб ҳисоблайдилар.

Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг "Қизиқишлар/севимли машғулотлар" қадриятига боғлиқлиги 9-расмда акс эттирилган.

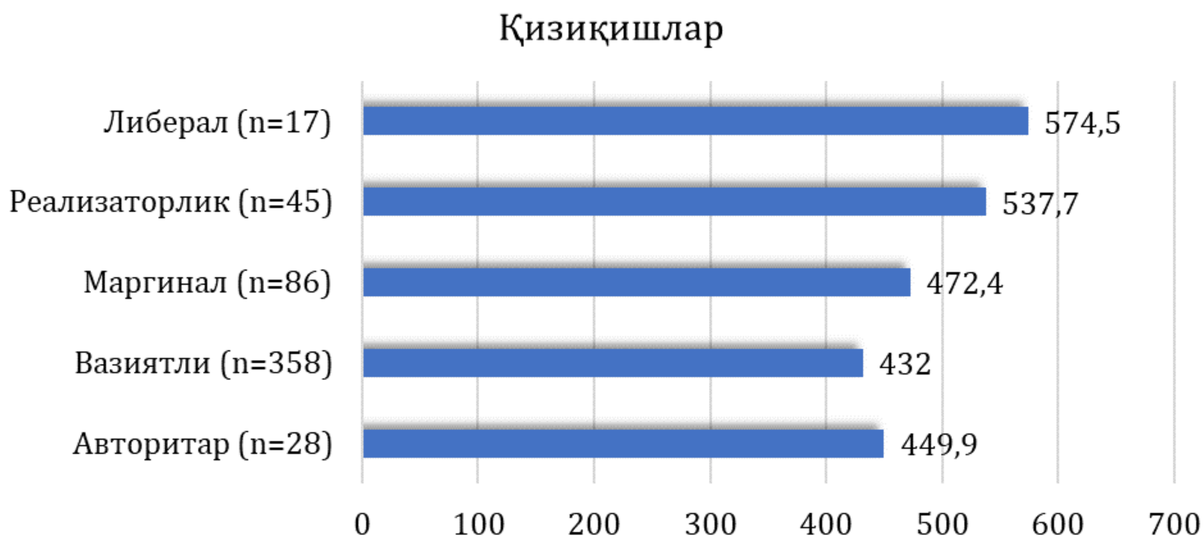

9-расм. Раҳбар ва ходимлардаги бошқарув қарорларини қабул қилиш услубларининг “Қизиқишлар” қадриятига боғлиқлиги (ўртача ранглар)

Расмда келтирилган маълумотларга қараганда ўз шахсий қизиқишларига катта аҳамият берадиган, бўш вақтларини севимли машғулотлари билан ўтказишни ёқтирадиган кишиларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг либерал (ўртача ранг: 574,5) услуби юқори даражада шаклланган бўлса, вазиятли (ўртача ранг: 432,0) ва авторитар қарор қабул қилиш (ўртача ранг: 449,9) услублари сезиларли даражада паст кўрсаткичларга эга.

Бошқача айтилса, ўзининг ҳаваскорларга хос шахсий қизиқишлари йўқ, бўш вақтларини севимли машғулотлари билан мароқли ўтказишга иштиёқманд бўлмаган раҳбар ва ходимлар авторитар ҳамда вазиятли қарор қабул қилиш услубидан самарали фойдалана оладилар, яъни вазиятга қараб турли қарор қабул қилиш услубларни самарали қўллашга ҳаракат қиладилар. Ҳаётда ўз шахсий қизиқишлари муҳим ўрин берадиган, бўш вақтларини тўлалигича муайян қизиқиш соҳалари учун сарфлайдиган, севимли машғулотларини қадрлайдиган раҳбар ва ходимлар ўзибўларчилик кайфиятидаги либерал қарор қилиш услубини танлашга кўпроқ мойил бўладилар.

Хулоса ва тавсиялар

Муваффақиятли раҳбар яхши бошқарувчи бўлиши, бўйсунувчиларнинг фаолиятини имкон қадар самарали тарзда ташкил қила олиши керак. Раҳбар одамларни ўзига ром эта оладиган ва уларни эргаштира оладиган лидер бўлиши керак. Шунинг учун ҳам у обрўга,

юқори даражадаги касбий маҳоратга, фаол ижобий ҳаётий позицияга эга бўлиши керак.

Раҳбар бўйсунувчиларнинг қобилиятлари, ижобий шахсий фазилатларини аниқлай оладиган ва ривожлантирадиган педагог бўлиши керак. Агар у одамларга қандай таъсир қила олмаса ва уларга ўзларини чиройли тақдим этишга ёрдам бера олмаса, у ҳеч қачон ўз жамоасини ғалаба сари етаклай олмайди.

Раҳбар кучли дипломат бўлиши керак. У ўз ходимлари билан, шунингдек, юқори турувчи ҳокимият вакиллари ва ҳамкорлар билан алоқа ўрнатишга қодир шахс бўлмоғи зарур.

Раҳбар ва ходимлар инноватор - ҳақиқатда ақл бовар қилмайдиган кўриниши мумкин бўлган креатив режаларни амалга оширишга қодир инсон бўлишлари керак. Бу, биринчи навбатда, ташкилотнинг янги фаолият соҳасини танлаш ёки янги маҳсулотни, йўналишни татбиқ этиш билан боғлиқ. Агар раҳбар етарлича малакали ва профессионал бўлмаса, бу ролини амалга ошириб бўлмайди.

Раҳбарнинг ишни бошқа одамлар билан ҳамкорлик алоқаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Иш жараёнида ходимлар билан ҳам, мижозлар билан ҳам мулоқот амалга оширилади. Шунинг учун самарали мулоқот қилиш қобилияти, юқори даражадаги мулоқот маданияти ва одамларга таъсир ўтказиш қобилиятига эга бўлиш керак.

Муваффақиятли раҳбар ўз қадриятлари тизими билан бошқаларга, айниқса ходимларга намуна бўлмоғи керак. Раҳбарнинг фаолияти кўпчилик одамларнинг кузатуви остида, яъни унинг атрофидаги ходимлар, бўйсунувчилар, мижозлар, ҳамкорлар кўзи олдида амалга оширилади. Шунинг учун яхши бошқарувчи уни танқид қилиш учун асос бўла оладиган салбий хислатлар ва қадриятларга эга бўлмаслиги керак. Раҳбар қанчалик кўп ижобий қадриятларни ўзида мужассам этган бўлса, унинг одамларни ўзига жалб қилиши ва юксак натижаларга эришиши шунчалик осон бўлади.

Бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёни кўп қиррали кўникма ва қобилиятларни талаб қилиши сабабли раҳбар ва ходимлардан юқори даражадаги касбий маҳорат ва қадриятларни шакллантиришлари талаб этилади.

Шундай қилиб, раҳбарнинг шахсий қадриятлари бошқарув қарорларини қабул қилиш ва амалга оширишда ўта муҳим ўрин тутади. Ҳар бир бошқарув қарори ташаббускорнинг ўзига хослигини ва унинг қадриятлари тизимини акс эттиради, шунинг учун ташкилот қанчалик муваффақиятли ва самарали ишлаши, биринчи навбатда, раҳбар ва ходимларнинг қадриятлари тизимининг шаклланганлигига боғлиқ бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Балдин К.В. Управленческие решения.-М.: Дашков и К, 2014.-496с.
2. Кабалина В.И., Решетникова К.В. Ценности российских менеджеров и корпоративные ценности // Российский журнал менеджмента. 37 Том 12, № 2, 2014. С.37–66.
3. Қодиров К.Б. Қадриятлар йўналишлари саволномаси (ҚаЙС). Амалиётчи психологлар учун методик қўлланма. – Т. Низомий номли ТДПУ.– 2000. 32 бет.
4. Қодиров К.Б. Психодиагностика раҳбар кадрларини баҳолаш усули сифатида // Жамият ва бошқарув, №4(90), 2020. 75-81-бетлар
5. Лихачева Е.А. Акмеологическая модель развития нравственных ценностей специалистов-управленцев. // Психология развития. - 2009.
6. Магомедова Э.Ш. Теоретические основания изучения ценностных ориентаций молодых руководителей бизнес-организаций // Logos et Praxis. 2018. Т. 17. № 1. Pp.80-86
7. Строева Е.В., Лаврова Е.В. Разработка управленческих решений. - М.: Инфра-М, 2014. - 128 с.
8. Тебекин А.В. Методы принятия управленческих решений- М.: Юрайт, 2014. - 572 с.
9. Яхонтова Е.С. Управление ценностями как элемент управления человеческими ресурсами компании. // Менеджмент в России и за рубежом №4 / 2003.

Наргиза НОРКУЛОВА

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти "Бошқарув кўникмалари ва етакчилик маҳоратини ривожлантириш" кафедраси доценти, психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ЁШЛАР ОРАСИДА СУИЦИДАЛ ХУЛҚ АТВОРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА АФФИЛИАЦИЯ МОТИВАЦИЯСИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

Аннотация. *Мақолада бугунги куннинг долзарб муаммолари қаторида ёшлар орасида ўз жонига қасд қилиш тенденциясининг пайдо бўлиш сабаблари, оқибатлари ва бартараф этиш чоралари ижтимоий-психологик жиҳатдан талқин этилган. Ушбу феноменнинг жаҳон тажрибасида ҳамда Ўзбекистон ҳудудидаги ҳолати психологик жиҳатдан таҳлил қилиниши натижасида муаммони самарали ҳал этишда аффилиация мотивини шахсда шакллантириш муҳимлиги очиб берилган. Шунингдек, суицидни амалга оширган ўқувчилар билан қандай ишлашнинг психологик усуллари, методикалари ҳамда суицидни олдини олишга хизмат қилувчи тавсиялар пакети батафсил келтириб ўтилган.*

Калит сўзлар: *суицид, суцидал хулқ-атвор, агрессия, аффектив ҳаракат, дезадаптация, депрессия, апатия, антипатия, стресс.*

Бугунги куннинг глобал муаммолари қаторида ёшлар орасида ўз жонига қасд қилиш (суицид) ҳолатларини кундан-кунга кўпайиб бориши жаҳон олимларини, жумладан ватанимиз психологларини ҳам чуқур ўйга солмоқда.

Ҳақиқатан ҳам, ҳозирги вақтда ёшлар тарбияси биз учун ўз долзарблиги ва аҳамиятини ҳеч қачон йўқотмайдиган масала бўлиб қолмоқда. Чунки бугунги тез ўзгараётган дунё инсоният олдида, ёшлар олдида янги-янги, буюк имкониятлар очмоқда. Шу билан бирга, уларни илгари кўрилмаган турли ёвуз хавф-хатарларга ҳам дучор қилмоқда. Бунинг учун ёшларимиз билан кўпроқ гаплашиш, уларнинг қалбига қулоқ солиш, дардини билиш, муаммоларини ечиш учун амалий кўмак беришимиз керак. Бу борада иш ёки ўқиш билан банд бўлмаган ёшлар билан ишлашга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур. Бизнинг навқирон авлодимиз манфаатларини таъминлаш борасидаги саъй ҳаракатлар

қабул қилинган "**Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида**"ги қонун асосида қатъий давом эттирилмоқда[1].

Ушбу муаммони бизнинг ҳудудимизда чуқур ўрганиб келаётган ва ҳозирги кунда кўпгина ёшларимизга ўз психологик билимлари билан ёрдам қўлини чўзган олимамиз Ширин Мустафаева: "... суицид тобора оммалашиб ва ҳатто "ёшариб" бориши ва энг муҳими ўз жонига қасд қилиш ҳолатларида оид статистик маълумотлар кенг оммага одатда эълон қилинмаслиги"[2] ҳақида фикр юритади. Муаммони "ёшариб" боришига сабаб, дунё тажрибасида сўнгги 15-20 йил давомида ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари ўсмирлар орасида ва ҳатто ундан ҳам ёш болаларда учрашидир. Ушбу муаммоларнинг пайдо бўлишига психологлар қуйидаги асосий сабаблар билан боғлашади:

Аввало, ёшлардаги ҳаётий позицияларнинг сусайиши, яъни дезадаптация (нотўғри мослашиш), турли стресслар (асабий зўриқишлар), оилавий низоларнинг кескинлашуви, кекса авлоднинг ёш авлодни тушунмаслиги, уларни доим танқид остига олиш ҳолатларининг кўпайиши ва ҳоказо. Булар, албатта, умумий сабаблар ҳисобланиб, улар орасида алоҳида психологик сабаблар ҳам мавжуд. Бунга агрессив хулқ-атворнинг инсон "ички дунёсига" йўналганлигини киритиш мумкин. Кейинги ўринда маънавий-диний сабаблар бўлиб, хулқ-атвор мотивациясининг маънавий томонлари ўзгаргани кузатилмоқда. Буни инсон умрининг қадрсизланиши, қадриятлар тизимида маънавий дунёнинг ўрнини моддий дунё эгаллаганини гувоҳи бўлиб турибмиз. Ушбу ҳолатларда биз тараққиётнинг ўзига хос оқибати деб қарашимиз ҳам мумкин. Барча фикрларни умумлаштирган ҳолда, суицид содир этилишининг қуйидаги асосий сабабларини олимлар санаб ўтишмоқда[3]:

1) **Ўлим тўғрисидаги тушунчаларни шаклланмаганлиги.** Ушбу тушунчани жиддий ёндашган ҳолда оилада ота-она томонидан болага тўғри талқин этилиши ўта муҳим. Уни англаш эса одатда 18 ёшдан кейин бошланади.

2) **Психологик сабаблар.** Ижтимоий муҳит маълум бир ҳаётий омадлар стандартини оммавий ахборот воситалари орқали

---

[1] Мирзиёев Ш. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президентининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маърузаси // 2016 йил 7 декабрь.

[2] Мустафаева Ш. Ўсмир психологияси:биз билмаган жиҳатлар.- Фарғона: "Фарғона"нашриёти, 2015. – Б. 3–10.

[3] Ўша манба; Амбрумова А.Г. Психология самоубийства // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - №4.; Амбрумова А.Г. Семейная диагностика в суицидологической практике. - М., 1983.; Амбрумова А.Г., Старшенбаум Г.В. О состоянии суицидологической службы в России // XII съезд психиатров России. - М.,1995.; Горская М.В. Диагностика суицидального поведения у подростков. // Вестник психосоциальной работы. - 1994. - №1.

сингдирилмоқда, бу стандартга мос келмаслик эса ўзига хос қониқмаслик, тушкунлик, аламзадалик ҳиссини вужудга келтирмоқда.

3) **Жинсий ҳаётнинг эрта бошланиши, ишқий муаммолар** (буларга севишганларнинг орасидаги бевафолик, исталмаган ҳомиладорлик ва ҳоказо). Бу нотўғри мақсад қўйиш билан боғлиқ.

4) **Оиладаги носоғлом муҳит, оилавий муаммолар.** Оилавий низолар, бунда кекса авлоднинг қарашларига қаршилик кўрсатиш, уларнинг қарашлари асосида яшашни истамаслик.

5) **Ичкилик ва гиёҳвандлик.**

6) **Ички ва шахслараро низолар.** Психологик таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ўсмирларнинг 70% суицидга сабаб бўлган омил сифатида мактабдаги кичик тўқнашувларни келтиришган бўлса-да, лекин аслини олганда бунга оиладаги носоғлом муҳит, яъни ота-она ва бола муносабатлари бузилганлиги, мактабда бола кўпроқ вақтини ўтказганлиги сабабли, мактабдаги тўқнашув – “сабр косасидаги охирги томчи” ролини ўйнайди.

7) **Тушкунлик ва депрессив ҳолатлар.** Суицидал хусусиятларнинг аксарияти тушкунлик сифатида, ҳаётдан баҳраманд бўлиш истагининг йўқолиши, лаззатлана олмаслик, келажакка нисбатан ишончсизликда намоён бўлади. Кайфият ва хатти ҳаракатларнинг маъносизлиги, руҳиятнинг “синиши”, айбдорлик, ўз-ўзидан қониқмаслик, сабабсиз асабийлик намоён бўлишни бошлайди. Ҳаракат фаоллиги сусайиши ёки аксинча, нутқнинг тезлашуви, муаммолари ҳақида кўп гапириш кузатилиши мумкин. Кўп ҳолларда уйқунинг бузилиши, шунингдек соматик бузилишлар, яъни доимий толиқиш, бош, биқин, белнинг сабабсиз оғриқларида намоён бўлади. Тушкунликка чалинган одамлар ўзининг кераксизлигини ҳис эта бошлайди, ўзини гуноҳкор деб билиб, суицидга қўл уради.

Депрессия, тушкунликнинг асосий психологик сабабларига яқин инсондан айрилиш, ишдан ёки ўқишдан ҳайдалиш, илмий иш муаммолари, ажримлар ва ҳоказолар киради.

Ундан ташқари коронавирус оқибатлари сифатида карантин вақтидаги вазият - инсонлар моддий маблағ топишидаги, ишни йўқотиш каби муаммолари ҳам инсонларда суицидал хулқ-атворни кўпайиб кетишига сабаб бўлди.

Мазкур муаммонинг ёшариб боришида қуйидаги бир нечта сабабларни жаҳон олимлари эътироф этишади[4]:

[4] Хендин Г. Психотерапия и самоубийство // Журнал практической психологии и психоанализа. - 2003. - №1.; Шир Е. Суицидальное поведение у подростков // Журнал невропатологии и психиатрии. - 1984. - №10.; Шнейдман Э. Десять общих черт самоубийств и их значение для психотерапии // Хрестоматия по суицидологи / Сост. А.Н. Моховиков. - Киев, 1996.; Шустов Д.И. Аутоагрессия, суицид и алкоголизм. - М.: Когито-Центр, 2005. - 214 с.

1. Ўсмирларда асосий ҳаётий позиция сусайиши, психологик ва психоаналитик (З. Фрейд назариялари);
2. Ижтимоий сабаблар (Э. Дюркгейм, Ф. Бекон таълимоти);
3. Наслий сабаблар (М.Фабер, Ч. Павезе) назарияларида ўрганилган.

Бутунжаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, 15-24 ёш ўртасидаги ўсмирларнинг суиқасд ҳолатлари 15 йилда 2 баробарга кўпайган. Францияда сўнгги 10 йил мобайнида ўсмирларнинг ўз жонига қасд қилиш ҳолатлари 3 баробарга ортган[5].

Даставвал, суицид ўзи нима эканлигини аниқлаб олсак. Суицид (лот. "suicaedere", "sui"- мен; "caedere"- ўзимни ўлдираман)- "ўз жонига қасд қилиш" деган маънони англатади. Суицидал хулқ-атвор ва суицид орасида маълум тафовутлар мавжуд бўлиб, суицидал хулқ-атвор кенгроқ маънога эга бўлиб, ўз жонига қасд қилиш ҳаракатлари, кўринишларини ўзи билан намоён этади. Хўш, суицидал хулқ-атвор қандай ички ва ташқи жиҳатдан намоён бўлар экан? Ички кўриниш шакли жиҳатидан: антивиртуал кўникмаларнинг шаклланиши, яъни ҳаётнинг мазмуни йўқлиги ҳақидаги фикрларнинг пайдо бўлиши; пассив суицидал фикрлар (ҳали ўз жонига қасд қилмаган, лекин бу ҳақидаги ўй-фикрларнинг каллага тез-тез келиши. Мисол, "жонимдан тўйдим"); Суицидал ниятларнинг пайдо бўлиши (суицид режасини пайдо бўлиши); Суицидал ҳаракатларни пайдо бўлиши (ушбу ўй-ҳаёлларнинг кучайиб бориши). Суицидал хулқ-атворнинг ташқи кўриниш шакли сифатида эса, суицидал фикрларни яқин кишилар орасида изҳор қилиш; суицидал ҳаракатлар (суицидни амалга ошириш, ўлмай қолиш); суицидни бажариш (ўзини ўлдириш) каби омиллар асосида бўлиши мумкин.

Олимлар суицидни содир этилишининг энг фаол даври сифатида:

- Баҳор ва куз фаслларини, яъни асосан январь, февраль, март ва сентябрь-ноябрь ойларини;
- Май, асосан битирув кечалари арафасини;
- Эрта тонг, оқшом ва тун пайтларини;
- Ой тўлган ва янги чиққан даврларини;
- 14-24 ва 40-50 ёш оралиғидаги даврларни;
- Жамоа ва оиладаги чуқур маънавий-руҳий зўриқиш ҳолатларини таъкидлаб ўтишади.

Фикримизча, ушбу суицидал ҳолатларни олдини олиш мақсадида ўқувчи-талаба ёшларда аффилиация мотивацияни шакллантириш жиддий муаммоларни олдини олиш чоралари бўлиб хизмат қилиши мумкин. Зеро, аффилиация мотивацияси – мулоқотга интилиш, билишга

[5] Мустафаева Ш. Ўсмир психологияси:биз билмаган жиҳатлар.- Фарғона: "Фарғона"нашриёти, 2015. – Б.4–5.

интилиш, ўзини таъкидлаш, манфаатли ҳамкорликка интилиш каби мақсадлар, эҳтиёжлар, мотивлар мажмуидан иборат бўлгани боис, у ўқувчи-талаба ёшларни ўқув фаолияти давомида ақлий, англанилган мулоқот жараёнига ўтишга ундайди, шахслараро муносабатларни яхшилаб, гуруҳий жипсликни таъминлайди. Сабаби, суицидал хулқ-атворни олдини олиш чоралари сифатида ўқувчилар орасида уюшқоқлик, жипсликни таъминлаш, шерикчилик муносабатларини шакллантириш; келажакка ишончини шакллантириш; ҳамдардлик ва хайрихоҳликка ўргатишни йўлга қўйилишида муҳимдир. Инсон ҳаётида моддий ва маънавий омиллар қанчалик зарур ва шарт бўлгани каби, жамиятда одамлар даврасида бўлиш, бирлашиш, ўз ўрнини топиш мотиви ҳам муҳим аҳамият касб этади. Чунки суицид кўпинча бефарқлик, лоқайдлик, одам қадри яхши англанилмаган муҳитда содир этилар экан. Ушбу муаммо юзасидан ижтимоий файласуф Э.Бабамуратов ўзининг докторлик диссертациясида маънавий янгиланиш ҳамда ёшлар психологиясидаги ўзгаришлар диалектикасини чуқурроқ ўрганиб, «... ёшларга ўз тенгдошлари билан доимий мулоқотда бўлишга нисбатан эҳтиёж сезишлари айниқса кучлидир. Бу нафақат яқин дўстларга эга бўлишга интилишда, балки янада кенгроқ мулоқот доирасига эга бўлиш истагида, яъни «ўз компанияси» - гуруҳига эга бўлиш истагида намоён бўлади. Ушбу гуруҳ ҳақида баланд овоз билан «бизлар» деб айтиш мумкин бўлади. Шу эҳтиёж туфайли охирги пайтларда турли хил гуруҳлар пайдо бўла бошлади. Улардан кўпи умумий фаолият ва жиддий қизиқишлар натижасида бирлашмоқда. Лекин, кўпинча, мақсадсиз вақт ўтказишлар, ҳатто жамият уставларига қарши, зид қизиқишлар билан ҳам тўлиб бораётган гуруҳлар сони йўқ эмас» - деган қимматли фикрларни билдирган. Олим ўз тадқиқотининг хулосаларида бозор муносабатлари шаклланиши шароитида жамият маънавий янгиланиши ҳамда ёшлар психологиясидаги ўзгаришларни моҳирона очиб берган[6].

Яна бир олим, ижтимоий файласуф М.Эшматов қишлоқ ёшлари жисмоний ва маънавий қиёфасига экологик вазиятнинг таъсирини ўз диссертациясида ўрганган бўлиб, унинг ёзишича: «Бугунги қишлоқ ёшларининг маънавий қашшоқлиги: тайёрга-айёрликда, кўзбўямачиликда, алдамчилик, меҳнатдан қочиш, ялқовликда, енгил-елпи яшашда, ишламай пул топишга интилишда, камроқ меҳнат қилиб яхшироқ яшаш, чиройлироқ кийиниш учун бошқалардан, жамиятдан кўпроқ юлишга уринишга, эл-юртнинг моддий ва маънавий бойликларига лоқайдлик билан қарашга, хўжасизлик каби

[6] Бабамуратов Э.Х. Духовное обновление общества и изменение общественной психологии молодёжи Узбекистана: Дис. ... док.философ.наук.- Т.: 1997. – 253 с.

кайфиятларда намоён бўлаётир»[7]. Олим маънавий қашшоқликнинг замини эътиқодсизлик эканлиги; эътиқодсизликнинг асосида билимсизлик ётиши; билими саёз кишида эса мустақил фикр мулоҳаза бўлмаслигини тушунтирган.

Фикримизча, муаллиф ёшларимизга ҳаддан зиёд салбий томондан ёндашган, лекин соғлом жамият тараққиётининг гарови бўлмиш шахс маънавий қиёфаси, дунёсининг тўғри шакллантирилиши суицид каби салбий иллатларни олдини олишнинг муҳим чоралари бўлиши аниқ. Айтиш жоизки, давлатимиз йигит ва қизлари машаққатли миллий уйғониш, янги Ўзбекистонни яратиш сари дадил қадам қўйган пайтда, турмуш тарзининг барча жабҳалари: сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ёшларнинг маънавий қиёфасининг шаклланишига ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди.

Биз ўз илмий тадқиқот ишимизда ҳозирги кун ёшларида аффилиация мотивациясини[8] (инг: *"to affiliate" – "бирлаштирмоқ", "бирлашмоқ", "инсоннинг бошқа одамлар даврасида бўлишга интилиши")* тадқиқ қилиш, улар ижтимоий хулқини мувофиқлаштириш орқали маънавий қиёфани шакллантиришга таъсир этувчи ижтимоий-психологик омилларни ўргандик. Тадқиқот объекти сифатида талаба-ёшлар танлаб олинди. Назаримизда, ҳозирги кун ёшларининг маънавий қиёфасидаги чизгиларни ўрганиш ва шакллантириш орқали суицидал хулқ-атворни олдини олиш чораси сифатида кўриш мумкин. Илмий тадқиқотда ёшлардаги аффилиация мотивини ўрганиш мақсадида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий-психологик сўровнома (ИПС), А. Меграбян ва М. Магомед-Эминовлар томонидан ишлаб чиқилиб, кўплаб ёшлар гуруҳларида синовдан ўтказилган "Аффилиация мотивацияси" методикаси аффилиация мотивациясининг таркибий қисмига кирувчи барқарор иккита мотиваторлар, қабул қилинишга интилиш (ҚИ) ва рад этилишдан қўрқиш (РҚ) мотивларини аниқлашга ёрдам берди. Ушбу методикада аффилиацияни ижобий ҳодиса сифатида таҳлил этсак, у - «одамларга интилиш», салбий кўринишда эса «одамлардан қўрқиш» ёки «(одамлар томонидан) рад этилишдан қўрқиш» мотиви сифатида намоён бўлди. Шунингдек, ёшлардаги ижтимоий қадриятларини диагностика қилиш методикасидан ҳам фойдаланилди[9].

---

[7] Эшматов М.Э. Қишлоқ ёшлари жисмоний ва маънавий қиёфасига экологик вазиятнинг таъсири: Фал. фан. ном. ... дис. - Т.: ТДПУ, 1994.-154 б.

[8]Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь\В.Б. Шапарь, В.Е.Россоха, О.В. Шапарь; под общ.ред.В.Б. Шапаря.- Изд.3-е- Ростов н\Д.:- Феникс, 2007.- С.43-44.

[9]Норкулова Н.Т. Ёшлар маънавиятида аффилиация мотивацияси психологияси. Монография. – Тошкент: Fan va Texnologiya, 2015. – 152 б.; Норкулова Н.Т. Шахс ижтимоий-хулқ диагностикаси.-Т.: ТВХТХҚТМОИ, 2016. – 68 б.

Ушбу эмпирик тадқиқотда аффилиация мотиви тўғридан-тўғри гуруҳ аъзоларининг ўртасидаги ўзаро ижобий муносабатлар доираси билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ИПСдаги саволларга берилган жавобларни ижтимоий қадриятларга алоқадорлигини статистик жиҳатдан қиёслаган ҳолда, қуйидаги маълумотлар олинди (1-жадвал).

1-жадвал

«Бўш вақтингизни асосан кимлар билан ўтказасиз?» саволига берилган жавоблар билан ижтимоий қадриятларни ўрганиш методикаси кўрсаткичлари орасидаги ўзаро боғлиқликнинг статистик таҳлили (Крускал Уоллис мезони)

Кўрсат-кичлар	Ранглар ўртачаси					χ^2 мезони	P
	курсдошларим билан (N=18)	синфдош, маҳалладош-ларим билан (N=22)	Севги-лим билан (N=4)	оилам билан (N=52)	б.қ билан (N=14)		
Касбий	61,81	45,48	72,13	56,01	56,50	4,04	0,401
Молиявий	60,89	60,45	67,13	51,54	52,18	2,60	0,628
Оилавий	59,56	48,34	48,25	55,78	62,57	3,15	0,533
Ижтимоий	63,11	47,50	54,13	53,12	67,54	4,75	0,313
Жамоавий	65,69	44,86	32,38	56,71	61,21	6,96	0,138
Маънавий	56,69	46,93	30,00	62,06	50,36	6,76	0,149
Жисмоний	67,67	58,75	62,50	50,78	50,29	4,57	0,334
Ақлий	59,36	37,43	46,00	61,72	58,54	9,90	0,042

Маълумотлардан кўриниб турибдики, ақлий қадрият яъни, ўз устида ишлаб, билимдон, қобилиятли бўлишга интилиш талабаларнинг бўш вақтларини, аввало, оиласи, кейин курсдошлари, сўнг янги танишлар, севгилиси ва охири синфдош, маҳалладошлари билан ўтказишлари таъминланишини кўрсатган. Энг муҳими – оиласи даврасини ўзи учун қадрли деб билган талабалар ақлан, интеллектуал жиҳатдан тенгдошларидан устун бўлишлари, муайян хулосалар чиқаришга имкон берди. Бундай талабалар кўпроқ уйда дарс қилишни, китоб мутолаа қилишни, ўз устида ишлашни афзалроқ деб билишар

экан. Фикримизча, бундай ёшларда келажак мақсадлари, орзу истаклари яхши шаклланган бўлади.

Аффилиация мотивининг шахс ижтимоий хулқи йўналишига ва ундаги хавотирланиш даражасига боғлиқлиги ўрганилди. Бунда реактив ва шахсий хавотирланиш даражасини баҳоловчи шкала (Ч.Спилбергер, Ю.Ханин) методикасидан фойдаланилди. Шахс хавотирланиш даражасини аниқловчи методика натижаларига кўра, рад этилишдан қўрқиш мотивини юқори кўрсаткичини намоён этган талабаларда хавотирланиш даражаси ҳам юқори бўлиб чиқди. Хавотирланиш даражасини юқорилиги талабаларни биргаликдаги фаолиятга кириша олмасликларига сабаб бўлади. Хавотирланишнинг яна бир сабаби эса талабани ўз «Мен»и, ўзини ҳурмат қилиш ҳиссининг пастлигида бўлиб, дўст орттиришга халақит бериши, табиий. Бундай талабалар ижтимоий тунд бўлиб, атрофдагиларга кўпинча турли «ниқоб», «ёлғон қиёфаларда» кўринишади, бу ўз навбатида инсонда ички зўриқиш, безовталанишни ўсишига олиб келади. Албатта, бу ҳолат талабадаги маънавий қиёфанинг адекват шаклланишига тўсиқ бўлади. Ўз-ўзини ҳурмат қилиш ҳиссининг пастлиги эса аффилиациянинг бўлмаслигига, бу эса ёлғизлик ҳиссининг пайдо бўлиш эҳтимолини кучайтиради. Ёлғизлик ҳисси эса ўспирин ёки ўсмирда суицидал ҳаракатларни амалга оширилишига туртки бўлиши ҳам мумкин.

Бундан ташқари, жамоавийликка ёки индивидуалликка йўналганлик ҳам муҳим бўлиб, реактив хавотирланиш даражасини кучайтирувчи омиллардан бири ҳам аффилиация мотивациясининг кучсизлигидир. Жамоавийликка йўналганлик эса реактив хавотирланиш даражасини камайтиради ($r=-0,286$; $-p<0,01$), яъни бунда талаба гуруҳи суянчиқ, тиргак вазифасини ўтайди. Ушбу йўналишларнинг гуруҳий перцепция билан алоқасини ўрганиш ҳам муайян муҳим хулосалар чиқаришга имкон берди. Қуйидаги жадвалда айнан шу икки ижтимоий-психологик омил ўртасидаги корреляцион боғлиқлик акс эттирилган (2-жадвал).

2- жадвал

Реактив ва шахсий хавотирланиш даражасини ҳамда гуруҳни идрок этиш хусусиятларини ўрганиш методикаларининг кўрсаткичлари орасидаги корреляция коэффициентлари (Спирман мезони)

Кўрсаткичлар	Индивидуалликка йўналганлик	Жамоавийликка йўналганлик	Прагматик йўналганлик
Реактив хавотирланиш	**0,260****	**-0,286****	**0,059**
Шахсий хавотирланиш	**0,083**	**-0,09**	**0,022**

Изоҳ: ** - p<0,01.

Мэри Эдварс бўйича аффилиация мотивациясининг юқорилиги шахсий хавотирланиш даражасини ҳамда реактив ҳавотирланиш даражасининг пастлиги билан келяпти (3-жадвал).

3-жадвал

Мэри Эдварс ҳамда реактив ва шахсий хавотирланиш даражасини ўрганиш методикаларининг кўрсаткичлари орасидаги корреляция коэффициентлари (Спирман мезони)

Кўрсаткичлар	Реактив хавотирланиш	Шахсий хавотирланиш
Аффилиация даражаси	-0,287**	-0,235**

Изоҳ: ** - p<0,01.

Яъни одамлар томонидан ижобий қабул қилинишига ишонган ва шунга интилган респондентларда, табиий равишда хавотирланиш даражаси паст бўлади. Тадқиқотимиз натижаларидан маълум бўлишича, инсоният учун доимо эмоционал ва дўстона муносабатлар доирасида стабиллик, турғунлик муҳим экан. Инсон учун ўзаро ишонч асосида қурилган муносабатларга, руҳий комфорт ҳолатига эҳтиёж сезади. Уни ўраб турган яқин инсонлар, у фаолият юритувчи гуруҳ айнан шу комфортни яратишга ёрдам бериши, хавотирланишни йўқотишга қодир, яъни шахс фаоллигини кучайтириб, унинг ижтимоийлашувига, ундаги маънавий қадриятлар тизимини шаклланишига ижтимоий жиҳатдан ёрдам бериши мумкин.

Шундай экан, суиқасдни олдини олиш чоралари сифатида ота-оналарга ва ўқув муассасасидаги маъмуриятга қуйидаги психологик тавсияларни бериб ўтамиз:

- Мактабда ижобий шахслараро муносабатларни ўрнатиш ва такомиллаштириш;
- Ёшлар билан мулоқот жараёнида фаол тингловчига айланиш;
- Ёшлар билан баҳслашмаслик;
- Ёшлар билан савол-жавоб қилиб туриш;
- Келажак билан яшашга, мақсадлар қўйишга ундаш;
- Суицидни содир этиш нияти бор, суицидга тайёр инсонни ёлғиз қолдирмаслик;
- Мутахассисга мурожаат этиш;
- Ғамхўрлик ва мадад кўрсатиш узлуксизлигини таъминлаш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, аффилиация мотивини ёшларда шакллантириш суиқасд каби салбий илларларни олдини олишда катта куч бўлиб хизмат қилиши аниқ. Зарурат туғилганда ёшларни қуйидаги ижтимоий-психологик тренингларга жалб қилиш

даркор. Шу мақсадда ушбу мотивацияни ўқувчи-талаба-ёшларда шакллантириш борасида қуйидаги психотренингларни қўллаш ўринли деган фикрдамиз.

1. “Эзгулик” машқи

Мақсад: Ушбу машқ гуруҳдаги атмосферани яхшилашга ва гуруҳий ҳамжиҳатликни оширишга хизмат қилади ва шахснинг ҳиссиётларига мурожаат қилинади.

Ўйиннинг бориши: «бизнинг ҳар биримизда қандайдир маънода эзгулик ва инсонларга нисбатан яхшилик ҳислари ривожланган. Ҳозир биз инсонлар ҳақида эзгу сўзларни эшитамиз. Сиз ўз яқинларингиз ҳақида қандай яхши фикрларни айта оласиз. Сизга тайёрланиб олишингиз учун 5 дақиқа вақт берилади. Сиз ўзингиз мустақил равишда гуруҳнинг бир аъзоси ҳақида гапириб беришингиз лозим. Сиз қисқа ва аниқ гапиришингиз, шу билан бирга ушбу шахсдаги энг қадрлаган сифатларингизни айтиб ўтишингиз лозим.»

2. "Фақат биргаликда» машқи

Мақсад: Тренинг иштирокчиларни биргаликдаги фаолиятга, ҳамкорликка, шерикчилик муносабатларига ўргатиш.

Ўйиннинг бориши: Бунда иштирокчилар бир-бирига тескари қараб сафланадилар. «Ҳар бирингиз жуфт-жуфт бўлиб ажралинг ва бир-бирингизга тескари қараб туринг. Сиз секин-секин шеригингизнинг елкасидан елкангизни узмаган ҳолда полга ўтира оласизми? Энди эса худди аввалгидек ўрнингиздан тура оласизми? Иккингизга ҳам ҳаракатланиш қулай бўлиши учун қанчалик куч билан ҳаракатланишингиз лозимлигини аниқлаштириб олинг. Энди худди шу машқни бошқалар билан ҳам синаб кўринг.»

Муҳокама: Ким билан ўтириш ва қайта туриш осон бўлди? Ушбу машқда энг қийини нима бўлди?

Машқнинг модификацияси – “Ўзинг ҳақингда ўйла”. Бу машқ ҳам жуфт-жуфт бўлиб бажарилади. Иштирокчилар бир-бирларининг елкаларига суянганларида аввало ўзларининг ва шеригининг тана оғирликларини ҳис этишлари зарур.

3. «Анабиоз» машқи

Мақсад: Ушбу машқ ўз шеригини ҳис эта билишга, эркинроқ бўлиб, турли комплекслардан ҳоли бўлишга ёрдам беради, шунингдек муомала кўникмаларидан ҳисобланмиш артистизмни ҳам ривожлантиради.

Машқнинг бориши: Ҳозир ҳамма жуфтлик бўлиб олади. Жуфтликдан бирингиз «музлаб қолган» ва иккинчингиз «реаниматор»га бўлинасиз. Сигналга кўра «музлаган» қотиб қолади, «реаниматор» эса 1 дақиқа ичида унга қўлини теккизмасдан, ҳеч қандай сўзлар билан мурожаат этмасдан, фақат нигоҳи, мимика, жест ва

пантомимика иштирокида шеригингизни анабиотик ҳолатдан олиб чиқишингиз керак бўлади.

Суицид профилактикасига йўналтирилган психотренинг машқлари:

4. “Мен ҳақиқий инсонман” машқи

Мақсад: шаклланган кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш.

Машқнинг бориши: Ҳар бир иштирокчи «Мен ҳақиқий инсонман» иборасини уч марта турлича мимика ва оҳангда айтади.

Сарфланадиган вақт: 10 дақиқа

5. “Ўзига ўзи хат ёзиш” машқи

Мақсад: ўзига адекват муносабатни шакллантириш.

Машқнинг бориши: Иштирокчи ўзига ўзи хат ёзади. Унда ўзидаги мавжуд ижобий муносабатлар битилган бўлади. Ҳар бир хат ўқиб эшиттирилади ва муҳокама қилинади.

Сарфланадиган вақт: 40 дақиқа.

6. “Меҳрибонлик” машқи

Мақсад: атрофдагиларда ижобий муносабатларни шакллантириш.

Машқнинг бориши: Иштирокчилар гуруҳ аъзосидан бирининг энг ижобий инсоний фазилатларидан фойдаланиб, мустақил тарзда ҳикоя тузадилар. Сарфланадиган вақт: 35 дақиқа.

7. “Идеал, замонавий ва ёмон ўсмир” машқи

Мақсад: ўсмирларда маънавий сифатлар ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш.

Машқнинг бориши: Иштирокчилар уч гуруҳга ажраладилар. Биринчи гуруҳ аъзолари «идеал» ўсмирга хос сифатларни, иккинчи гуруҳ замонавий ва учинчи гуруҳ ёмон сифатларни ёзма қайд этадилар. Синфда барча иштирокчилар уларнинг ҳар бирини муҳокама қиладилар.

Сарфланадиган вақт: 30 дақиқа.

5. *“Аввал ва кейин” машқи*

Мақсад: тренингни якунлаш.

Машқнинг бориши: ижобий таъсиротларни мустаҳкамлаш. Иштирокчилар ўзларининг хулқ-атворларидаги ўзгаришларни англашлари, ҳаётга қарашларидаги ижобий сифатлари хусусида ҳамда ўзлари учун янгилик бўлган тренингнинг аҳамияти ҳақидаги тасаввурлари билан ўртоқлашадилар. Бир-бириларига хушомад қиладилар. Тренер «намунали хулқ» декларациясини ўқиб эшиттиради ва уларнинг ҳар бири ўз ҳаётининг намунали эгаси, севиб ва севилиб яшашга ҳақли эканлиги билан ажралиб турувчи бунёдкор шахс эканликларини таъкидлайдилар.

Сарфланадиган вақт: 15дақиқа.

Бу борада биринчи президентимиз, «Энг муҳими, замонавий билим ва тафаккурга, соғлом дунёқарашга эга, ривожланган давлатлардаги

тенгдошлари билан беллашишга тайёр бўлган, кўзи ёниб турадиган навқирон авлодимиз катта ишонч билан ҳаётга дадил кириб келаётгани барчамизни қувонтиради. Жисмоний ва маънавий жиҳатдан соғлом авлод бизнинг энг катта бойлигимиз» ва «Ўз ҳаёти, ўз тақдирини она Ўзбекистонимиз билан чамбарчас боғлаб, келажак сари катта ишонч билан интилаётган болалар - бу менинг болаларим»[10] – деган фикрлари билан ушбу мақолага якун ясашни жоиз деб топдик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: "Ўзбекистон", 2015. – 302 б.
2. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикасининг сайланган Президентининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган маърузаси // Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: 2016 йил 7 декабрь.
3. Психологик хизмат" тўғрисидаги Низом.–Т., 2010 йил 2-сентябрь.
4. Акопян К.З. Самоубийство: проблема мотивации (размышления в связи с психологическим этюдом Н. А. Бердяева «О самоубийстве») // Психологический журнал. - 1996. - Т.17, №3.
5. Амбрумова А.Г. Личность. Психология одиночества и суицид // Актуальные вопросы суицидологии. - М., 1988.
6. Амбрумова А.Г. Психология самоубийства // Социальная и клиническая психиатрия. - 1994. - №4.
7. Амбрумова А.Г. Семейная диагностика в суицидологической практике. - М., 1983.
8. Амбрумова А.Г., Старшенбаум Г.В. О состоянии суицидологической службы в России // XII съезд психиатров России. - М.,1995.
9. Андреев И.Л. «Заказное» самоубийство: Ритуальный уход из жизни как социально-психологический феномен // Вопросы философии. - 2000. - № 12. - С.14-34.
10. Бачериков Н.Е., Згонников П.Т.Клинические аспекты суицидологии // Клиническая психиатрия. -К.: Здоровья, 1989. - С.456-465.
11. Бек А. Методы работы с суицидальным пациентом // Журнал практической психологии и психоанализа. - 2003. - №1.

[10]Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир / И.А. Каримов; - Тошкент: «Ozbekiston» НМИУ, 2015.-Б.248-253.

12. Волкова А.Н. Психолого-педагогическая поддержка детей суицидентов // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной.

13. Гилинский Я.И. Социологические и психолого-педагогические основы суицидологии. - СПб., 1999.

14. Горская М.В. Диагностика суицидального поведения у подростков. // Вестник психосоциальной работы. - 1994. - №1.

15. Исаев Д.С. Психология суицидального поведения. - Самара. 2000.

16. Мелихов А. Уходят из жизни // Литературная газета. - 1999. - № 16 (21 апр.). - С.6.

17. Мустафаева Ш. Ўсмир психологияси:биз билмаган жиҳатлар.- Фарғона: “Фарғона”нашриёти, 2015. – Б. 3–10.

18. Норкулова Н.Т. Ёшлар маънавиятида аффилиация мотивацияси психологияси. Монография. – Тошкент: Fan va Texnologiya, 2015. – 152 б.

19. Норкулова Н.Т. Шахс ижтимоий-хулқ диагностикаси. Т.: ТВХТХҚТМОИ, 2016. – 68 б.

20. Хендин Г. Психотерапия и самоубийство // Журнал практической психологии и психоанализа. - 2003. - №1.

21. Шир Е. Суицидальное поведение у подростков // Журнал невропатологии и психиатрии. - 1984. - №10.

22. Шнейдман Э. Десять общих черт самоубийств и их значение для психотерапии // Хрестоматия по суицидологи / Сост. А.Н. Моховиков. - Киев, 1996.

23. Шустов Д.И. Аутоагрессия, суицид и алкоголизм. - М.: Когито-Центр, 2005. - 214 с.

24. Бола ва замон журнали. – Тошкент, 2016. №1/4/6.

25. Замонавий таълим журнали. – Тошкент, 2016. №5/7.

26. Мактаб ва ҳаёт журнали. – Тошкент, 2016. №1/3.

27. www.psychology.net.ru

28. www.tashxis.uz

29. www.malaka.uz

Бахром ТАДЖИБАЕВ

Наманган муҳандислик технология институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси в.б. доценти

ҚАДРИЯТЛАР ВА ДЕВИАНТЛИК

Қадриятларни илмий ўрганиш XIX аср ўрталарида инсон ҳаёт фаолиятининг умумий фалсафий таҳлили контекстида мустақил ижтимоий-фалсафий тармоқ сифатида вужудга келди. Қадриятларга оид таълимотлардан дастлаб намоён бўлганлардан бири неокантчилик ижтимоий-фалсафий йўналишидир. Неокантчилик Баден *(Фрейбург)* мактаби вакиллари (В.Виндельбанд, Г.Риккерт) ва Марбург мактаби намояндалари (П.Наторп, Э.Кассирер ва б.) сиймосида қадриятларни идеал борлиқ сифатида тавсифлаган. Транцендентал субъект мазкур идеалнинг ташувчиси ҳисобланган. Персоналистик онтологизм (М.Шеллер) қадриятларнинг объектив хусусиятини исботлашга ҳаракат қилган. Натуралистик психологизм (А.Мейнонг, Ж.Дьюи ва б.) қадриятларга эмпирик қайд этиш мумкин бўлган воқеликнинг объектив омиллари сифатида ёндашган. Маданий-тарихий релятивизм (*В.Дильтей,* О.Шпенглер, А.Тойнби) кўп сонли тенг ҳуқуқли қадриятлар тизимлари мавжудлигини исботлашга ҳаракат қилган бўлса, М.Вебер, Ф.Знанецкийнинг “тушунадиган социология”си ҳамда таркибий-функционал таҳлил мактаби (Т.Парсонс, Е.Шилз, К.Клакхон) вакилларининг мазкур муаммони ижтимоий назария доирасида тадқиқ этишни маъқул кўрган.

Қадрият тушунчаси инглиз тилида “value”, француз тилида – “valuer”, немис тилида – “wert” амал қилади ва улар нафақат “қадрият”, балки “қиймат”[1] деган маъноларни англатади. Қадриятлар муаммосини ўрганиш мустақил фан – аксиология (юнон. axios - қадрият ва logos – сўз, тушунча) вужудга келишига олиб келди.

“Қадриятлар ўз-ўзича борлиққа эга эмас, уларда фақат аҳамият мавжуд: улар иродага, ўз олдига қўйилган мақсадга қўйилган талаблардир”[2]. Илмий терминологияда қадриятлар тушунчасига муқобил сифатида анъана тушунчаси ҳам қўлланилади. Анъана – ўтмишдан келажакка мерос қоладиган, авлоддан авлодга ўтадиган, жамият ҳаётининг турли соҳаларида намоён бўладиган моддий ва маънавий қадрият. Анъаналарни: а) ижтимоий-тарихий ҳодиса; б) жамият ҳаётидаги жараёнларнинг таркибий қисми; в) кишилар ҳаёти ва

---

[1] Каган М.С. Философская теория ценности. – СП(б): 1997. – С.41.
[2] Современная западная философия. Словарь. – Москва: Одиссей, 1991. – С.11-14.

фаолиятини белгилаш мезони; г) жамият ва одамларни бошқаришнинг маънавий омилларидан бири сифатида тавсифлаш мумкин[3].

"Қомусий социологик луғат"да қадрият "ижтимоий предметнинг ижтимоий субъект (инсон, одамлар гуруҳи, жамият)нинг муайян эҳтиёжларини қондириш хоссаси, шунингдек, воқелик муайян ҳодисаларининг жамият учун ижтимоий-тарихий аҳамиятини ва инсон учун шахсий мазмунини тавсифлайдиган тушунчадир" деб таърифланади[4]. "Қисқача фалсафий қомус"да мазмун жиҳатидан ашёвий, мантиқий, эстетик ва ахлоқий қадриятлар сифатида қуйидагилар фарқланади: ёқимли, фойдали ва яроқли; ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик[5].

Социологияда қадриятлар фаннинг ўрганиш объекти нуқтаи-назаридан ижтимоий қадрият сифатида талқин этилади. Тадқиқотчиларга кўра ижтимоий қадриятлар шахсдан устун туради, чунки тегишли баҳоларни индивид ўз номидан эмас, балки ўзи мансуб бўлган бирлик номидан беради, лекин мазкур баҳолар индивид ўзи мансуб бўлган бирликнинг манфаатлари ва идеалларини қай даражада идрок этгани билан белгиланади"[6].

Ворисийлик муаммоларни асосий ўрганувчи субъекти сифатида аксиология (қадриятшунослик) жамиятдаги жиддий ўзгаришлар, ислоҳотлар даврида авлодлар алмашуви юз берадиган вазиятда қадриятлардаги ўзгаришлар яққол кўзга ташланади. Таниқли файласуф Қ.Назаровга кўра "инсоният тараққиётининг бурилиш нуқталарида, бир ижтимоий-сиёсий тузум бошқаси билан алмашинаётган ўтиш даврлари қадриятлар тизимининг алмашинувидан иборат бўлиб қолаверади"[7]. Социологияни руҳшуносликдан асосий фарқи ҳам айнан инсон хулқ-атворини сабабчиси сифати унинг ички дунёсигина эмас балки, инсонга доминант таъсирни ташқи муҳит, қадриятлар (муайян ижтимоий бирлик ёки гуруҳга тегишли қадриятлар, установкалар назарда тутилмоқда) эканлигини таъкидлайди.

Глобал тараққиётни асосий хусусиятларидан бири туб ислоҳотлар, жадал ривожланиш сари ҳаракатлардан иборат экан, мазкур жараёнлар ўз навбатида жиддий социал ўзгаришларга олиб келади ва муайян ўтиш даврини юзага келтиради. Янги даврнинг ижтимоий-иқтисодий талабларига, ижтимоий меъёрларига одамларимизни мослашиши, кўникма ҳосил қилиши давр талаби даражасига кўтарилди. Айнан ўтиш даврида шахс ривожида, менталитетида жиддий ўзгаришлар, муайян бўҳронлар кузатилади. Ана шу даврда "жамиятда кучли ижтимоий-

---

[3] ЎзМЕ. Биринчи жилд. Тошкент, 2000 йил 570 бет
[4] Энциклопедический социологический словарь. – Москва: 2004. – С. 871
[5] Краткая философская энциклопедия. – Москва: 1994. – С.507.
[6] Каган М.С. Философская теория ценности - СП(б): 2005. –С. 100.
[7] Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Тошкент: Маънавият. 1998. – Б.121.

иқтисодий, сиёсий ва бошқа бўҳронлар инсонлараро муносабатларни тартибга солиб турган эски ижтимоий меъёрлар даврнинг янгича талабларига жавоб бермай қолади”[8]. Ўтиш давридаги ижтимоий инқирозларга қарши ислоҳотлар ҳамиша ҳам самарали натижа бера олмаган. Девиацияга қарши кураш асосан ҳис-туйғулар, фикр, хатти-ҳаракатлар турли-туманлигига қарши курашга ҳам айланиб қолган ва одатда, ҳеч қандай натижа бермаган, яъни девиация янада ёрқинроқ намоён бўлаверган. Масалан, ўтган асрнинг 80-йилларида ёшлар Ғарб моделларига тақлид қилган, жамият бунга қарши ҳеч нарса қила олмаган[9]. Демак, ҳар бир жамият тараққиётида фундаментал ўзгаришлар юз берадиган тарихий ўтиш даври бўлади ва бу ҳолат унинг кейинги тараққиётга ҳам жиддий таъсир кўрсатади. Бу жараён – янгича иқтисодий тизимларга ўтишда асосан, давлат назорати остидан ва тақсимотидан, бозор иқтисодиётига ўтиш орқали хусусий тадбиркорликнинг пайдо бўлиши, ижтимоий структураларда чуқур ўзгаришларга олиб келди. Бундай жараёнлар аввалги қадриятлар, хулқ-атвор меъёрлари тизимига кескин ўзгаришлар ясади. Натижада янги ижтимоий-иқтисодий тизимга ўтиш жараёнида жамиятда ижтимоий бошбошдоқчиликларни вужудга келтирди. Оқибатда ижтимоий муаммолар девиант хулқ-атвор омили сифатида кўзга ташлана бошлади.

Америкалик атоқли девиантолог Мертоннинг фикрига кўра, “девиант хулқ-атвор жамиятда эълон қилинган қадриятлар ва расмий хулқ-атвор стандартлари билан аҳоли хулқ-атвор мотивлари ҳамда мавжуд имкониятларининг бир-бирига мос келмай қолиши натижасидир”[10].

Қадриятларни ўрганиш ижтимоий фанлар учун тадқиқотнинг бош предмети сифатида асосий эътиборни ижтимоий мўлжаллар, такрорланувчи одатий ижтимоий, дунёни англаш усулларига, у ёки бу ижтимоий-маданий бирликка оид ижтимоий мезонларни ўзида акс бўлган кишиларнинг тасаввурларига қаратилади. Тадқиқотчилар ҳар хил назариялар, таълимотлар ва мафкуравий конструкциялар тугалланган ва пухта ишлаб чиқилган тизимларга уюшган бир вақтда, менталликлар диффуз, маданият ва оддий онгда тарқоқдир, деган хулосага келдилар. Уларнинг фикрича, дунё ҳақида муайян тасаввурга эга бўлган кишилар қадриятларни кўп жиҳатдан англамайдилар. Одамлар хулқ-атвори ва гап-сўзларида менталликлар уларнинг хоҳиш-иродасидан қатъий назар намоён бўлади[11].

---

[8] Мертон Р. Социальная структура и аномия. / Соц.ис., 1992. №2.
[9] Социология. –Т:.-Тошкент Молия Институти, 2004. – Б. 86.
[10] Мертон Р. Социальная структура и аномия. / Соц.ис., 1992. №2.
[11]Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии// Всеобщая истории дискуссии, новые подходы. – Москва: Наука, 2014 –С. 79-80.

Тадқиқотчи С.В.Лурье қадриятларни инсон менталитетида акс этиш масалаларини ўрганди. Унга кўра, ҳар инсон менталитетида, энг аввало, қадриятлар акс этади, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, менталитет сўзи “анъана” тушунчаси билан жуфтлашиб амал қилишга қодир, чунки ҳаракатчанликни, ўтмиш билан ҳам, ҳозирги давр билан ҳам боғлиқликни, ички зиддиятларга тўлаликни назарда тутади. Шу маънода анъана халқ менталитетида акс этади, деб айтиш мумкин. Лўндароқ қилиб айтганда, менталитет анъананинг моддийлашмайдиган актуаллаштирилган элементидир[12]. Яқин ўтмишда менталитет тушунчаси илмий муомалада учрамаган ва у қадриятларни ўзида акс эттирувчи ижтимоий хулқ-атвор белгилари идентификацияланган. Бу ерда инсон фитратида мавжуд бўлган, ташқи муҳит шароитларига қараб ҳар хил кўринишларда амал қилиши мумкин бўлган, лекин бутун ижтимоий бирлик учун умумий бўлган ва унинг ички маданий интегратори сифатида хизмат қиладиган ўзак-ўзлик қадриятли мансублик мулоҳаза қилинади.

Қадриятларни биз индивидларни ўзликни англаш устқурмаси асносида қурилган ижтимоий конструкция сифатида тавсифлаймиз. Қадриятларни шаклланиши “дунёнинг манзараси” ва “ижтимоий хулқ-атвор кодекси” билан белгиланади. Улар кесишадиган майдон “онг парадигмаси” ҳисобланади. Қадриятларнинг мазмунига коинот концепциясининг замирида ётувчи мўлжаллар, ҳақиқат ҳақидаги тасаввурлар, “онг аксиомалари”, онг универсал оппозициялари, уларнинг модификациялари ва кўринишлари тизими, коинот консепцияси ва қадриятлар тизими билан боғлиқ бўлган кечинмалар соҳаси, фикрлаш қоидалари, баҳолаш андозалари ва алгоритмлари ҳам, хулқ-атвор семиотикасини киритиш мумкин.

Қадриятлар жамоавий менталитет сифатида “муайян маданиятга мансуб кишиларнинг хулқ-атворидаги муайянлик” ва “мазкур кишиларнинг ўзини қуршаган дунё ҳақидаги ўзига хос тасаввурини” тавсифлайди.

Франциялик олим Ж.Ле Гофф бутун жамият менталитетини назарда тутган ҳолда, менталитет, айниқса, ноақилона ва нонормал хулқ-атворда аниқ-равшан намоён бўлади, деган фикрни илгари сурган[13]. Т.Парсонснинг “Ижтимоий ҳаракатларнинг тузилиши ҳақида” деб номланган асарида социум маданиятида эталонларга интилишнинг намоён бўлиши асосида жамиятнинг функционал эҳтиёжлари юзага

[12]Лурье С.В. Культурная антропология в России и на Западе: концептуальные различия // Общественные науки и современность. 1997. №2. – С. 152.

[13]Фильд Д. История менталитета в зарубежной исторической литературе// Менталитет и аграрное развитие (XIX-XX вв). Материалы международной конференции. – Москва:, Современные тетради, 2013. - С.18-19.

чиқади[14]. Жамиятдаги функционал эҳтиёжлари қондириши йўлида қадриятлар ўзида жамоавий менталитетни, жамоавий менталитет эса девиантлик ёки конформ хулқ-атворни шакллантиради.

Девиация бўйича машҳур мутахассис Роберт Мертон меъёрий бўлмаган хулқ-атвор шакллари учун типологияни таклиф қилди. Бу типология девиацияни тушунишни осонлаштириш учун ишлаб чиқилди. Р.Мертон девиантлик шаклланишини икки асосий мезонини таклиф қилди: 1) инсон мотивацияси ёки унинг маданий қадриятларга қатъий амал қилиши; 2) ўз мақсадига етиш учун инсонни ишончи. Бу 2 мезон қуйидаги диаграммани намоён этади[15]:

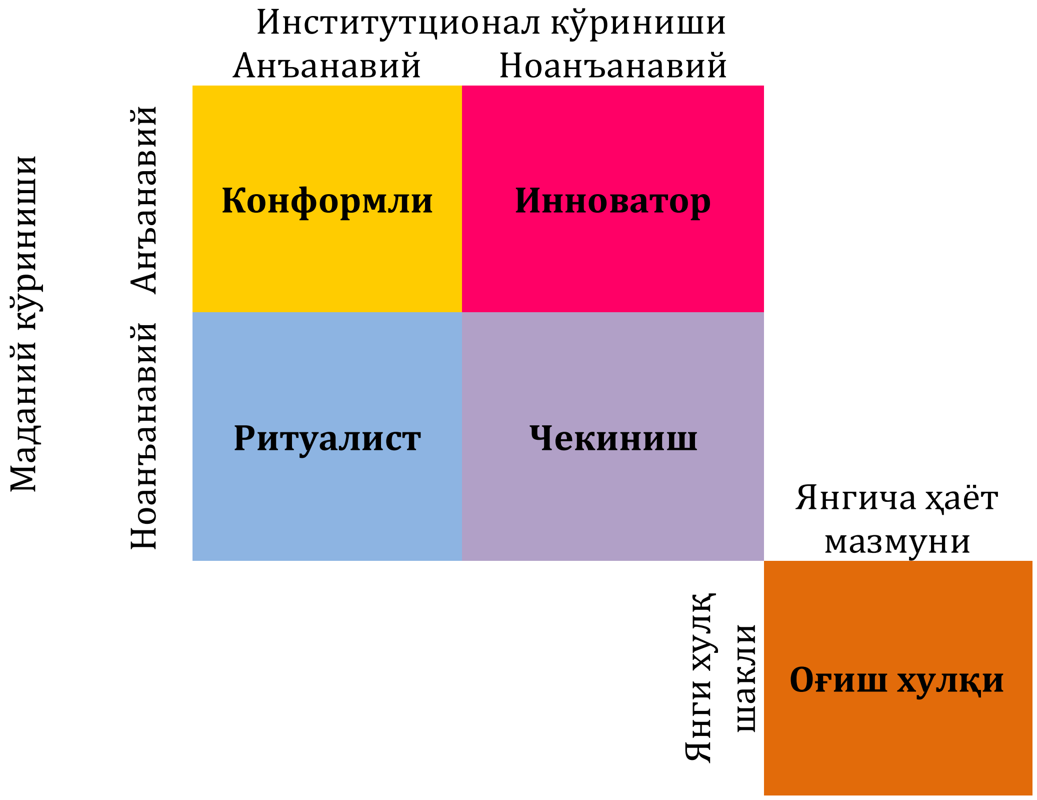

1.1 –расм. Мертоннинг девиантлик типологияси

1. “конформ хулқ” жамиятда маъқулланадиган маданий қадриятларни ҳам, институционал воситаларни ҳам қабул қилади;

2. “инноватор” анъанавий қадриятларни қабул қилади, лекин ижтимоий институционал воситаларни инкор этади;

3. “ритуалист” институционал воситаларни қабул қилади ва мутлақлаштиради. Бироқ мазкур воситалар ёрдамида ўзи эришишга ҳаракат қилиши лозим бўлган мақсадларни эътибордан соқит этади;

---

[14] Парсонс Т. О структуре социального действия. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2000. С. 200-203.

[15] en.wikibooks.org/wiki/File:Mertons_social_strain_teory.svg

4. “ретреатист” анъанавий мақсадлардан ҳам, уларга эришиш учун зарур бўлган институционал воситалардан ҳам узоқлашади;

5. “исёнкор” маданий мақсадларни ва уларга эришиш воситаларини танлашда иккиланади; у меъёрлар ва қадриятлар янги тизимини ҳамда уларга эришиш учун янги воситаларни яратиш ниятида мавжуд мақсадлар ва воситаларни рад этади[16].

Илмий-назарий изланишларимиз натижасида жамият аъзоларида девиантликни юзага келишида қадриятларни ўрнини изоҳлаш ва тизимлаштириш учун қуйидаги чизма кўринишидаги расмни таклиф этдик. Унда инсонларни тоифалаштирилган тўртта гуруҳининг девиантлик гуруҳига қўшаётган ҳиссаси акс этган.

1.2-расм. Мавжуд қадриятларга риоя қилиш коэффициентига кўра девиантлик гуруҳини шаклланиши

Мазкур расмда кўриниб турибдики, жамиятдаги мавжуд анъанавий мақсадлардан ҳам, уларга эришиш учун зарур бўлган институтционал воситалардан ҳам узоқлашадиганлар гуруҳи жамиятда маъқулланадиган анъанавий қадриятларни ҳам, институтционал

[16] Merton R.K. Social Theory and Social Structure. – N.Y., 1957, p.140.

воситаларни ҳам қабул қиладиганлардан кўра кўпроқ девиантлик гуруҳини шаклланишига ҳисса қўшади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каган М.С. Философская теория ценности. – СП(б): 1997. – С.41.
2. Современная западная философия. Словарь. – Москва: Одиссей, 1991. – С.11-14. ЎзМЕ. Биринчи жилд. -Тошкент, 2000-йил 570 бет
3. Энциклопедический социологический словарь. – Москва: 2004. – С. 871
4. Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Тошкент. Маънавият. 1998. – Б.121.
5. Мертон Р. Социальная структура и аномия. / Соц.ис., 1992. №2.
6. Социология. –Т:,-Тошкент Молия Институти, 2004. – Б. 86.
7. Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии// Всеобщая истории дискуссии, новые подходы. – Москва: Наука, 2014 –С. 79-80.
8. Лурье С.В. Культурная антропология в России и на Западе: концептуальные различия // Общественные науки и современность. 1997. №2. – С. 152.
9. Фильд Д. История менталитета в зарубежной исторической литературе// Менталитет и аграрное развитие (XIX-XX вв). Материалы международной конференции. – Москва:, Современные тетради, 2013. - С.18-19.
10. Парсонс Т. О структуре социального действия. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2000. С. 200-203.
11. Merton R.K.en.wikibooks.org/wiki/File:Mertons_social_strain_teory.svg
12. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. – N.Y., 1957,

Мақсад ИСАБАЕВ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти "Бошқарув кўникмалари ва етакчилик маҳоратини ривожлантириш" кафедраси доценти в.б., сиёсий фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Нодирхон АББОСОВ

Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти бўлим бошлиғи

МИЛЛИЙ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР НИСБАТИ

Аннотация. *Мақолада қадрият тушунчаси, унинг миллий-минтақавий ва умумбашарий турларининг мазмун-моҳияти, шаклланиши, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳамда жамиятда маҳаллий ўзига хослик ва ижтимоий узлуксизликни сақлашнинг аҳамияти кўрсатилган. Шунингдек, хорижий давлатларининг анъанавий қадриятлари, уларнинг функтционал хусусиятлари, ички ва ташқи динамикаси, миллий ижтимоий ва маданий аҳамиятга эга қадриятлар, ўзини ўзи англаш билан боғлиқ ҳудудий ва маданий маҳаллий ўзига хосликнинг асосий жиҳатлари илмий ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *қадрият, миллий қадрият, минтақавий қадрият, умуминсоний қадрият, диний қадрият, миллат, элат, ижтимоий гуруҳлар.*

Тирик организм сифатида одам табиат маҳсули саналади. Бироқ, у жамиятда шаклланади ва ривожланади. Жамиятда инсон ўз меҳнати ортидан қадрланади. У ўз яратувчанлиги билан сиёсий, маданий, ижтимоий, иқтисодий тараққиётга таъсир ўтказа олади. Инсоннинг меҳнати, истеъдоди, ижодкорлиги ва ақл-заковати унинг энг олий қадрият эканлигидан далолат беради. Инсонларнинг ўз-ўзига ва жамиятнинг инсонларга бўлган ахлоқий муносабатида инсоннинг олий қадрият эканлиги ойдинлашади. Инсонлар ўз қадрини англаши билан олий қадрият эканлигини яна бир бор исботлайди. Инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солишда эса қадриятлар муҳим рол

ўйнайди. Мустақилликка эришганимиздан кейин бир қанчаислоҳотлар амалга оширилди. Энг асосийси қадриятларимизни тиклаганлиги, маданият ва миллий тарбияни тиклашга бўлган уринишдир.

Президент Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, диний қадриятлар ва умуминсоний маданият бугунги куннинг асосий талабларидандир. "Бугунги кунда бутун дунё, айниқса, ислом жамияти даврнинг таҳликали таҳдидлари билан юзма - юз турибди. Ислом динини сиёсийлаштириш ва мусулмон ёшларини радикаллаштириш борасидаги уринишлар бундай хатарларни ўта жиддий таҳлил қилиш, баҳолаш ва уларга муносиб жавоб беришни тақозо этмоқда. Шундай экан, глобаллашув жараёнлари туфайли инсон фаолиятида учраётган салбий амалларнинг олдини олиш учун уни миллий қадриятлар, диний қадриятлар ва умуминсоний маданият ютуқлари асосида тарбиялаш бугунги кун талабидир."[1]

Қадрият тушунчасидан ҳаётимизда аҳамиятли бўлган барча нарсалар, тинчлик, эркинлик, ҳақиқат, адолат ва шу каби маънавий бойликларни ифодалаш учун қўллаймиз. Инсонларда билим, талаб, эҳтиёж, мақсад мотивлари ҳамиша мавжуд бўлган. Инсон нимагадир баҳо бераётганида ана шу мотивларга асосланади ва, ўзининг манфаатини ҳам унутмайди. Шунинг учун ҳам фикрларни нисбий дейиш адолатдан бўлади. Шу нуқтайи назардан қадриятлар жамият ривожида тарихий заруратга хос равишда ўзгариб туради. Масалан, инсон бемор бўлганида сиҳат-саломатликка нисбатан эҳтиёж кучаяди, уруш даврида тинчликка, тутқунликда озодликка бўлган эҳтиёж ортади. Мустақилликка эришгунимизга қадар қадрият мавзуси ёпиқ мавзу ҳисобланган. Эндиликда эса "қадриятшунослик" фан сифатида шаклланиб, ижтимоий фанлар тизимида ўз ўрнига эга ҳисобланмоқда. Шу билан бирга, бу йўналишда қатор асарлар яратилиб, кўплаб тадқиқотлар олиб борилмоқда. Миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини белгилаб берувчи, асрлардан-асрларга ўтиб халқ турмуш тарзининг ажралмас қисмига айланган, доим инсонларни меҳр-оқибатга, ўзаро ҳамжиҳатликка чорловчи моддий ва маънавий жараёнлар қадриятлар демакдир. Қадриятлар халқ томонидан қадрланадиган, халқнинг қон-қонига сингиб кетган, инсоният учун муҳим аҳамиятга эгалиги билан аҳамиятлидир. "Юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-ҳунарларга, ўз мустақил фикрига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш биз учун энг муҳим масалалардан биридир."[2]

---

[1] Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Тошкент:"Ўзбекистон", 2019.–Б. 457.

[2] Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017.–Б. 89.

Халқнинг мустақиллиги унинг қадриятларини сақлаш учун дастлабки омил вазифасини ўтайди. Инсонларнинг дунёқараши яшаб турган жамиятининг ривожида катта аҳамиятга эга. Мамлакатимиз мустақилликка эришиши билан халқимиз турмуш тарзи буткул ўзгарди. Чунки, халқимизнинг кундалик ҳаётида катта аҳамиятга эга қадриятларимиз тиклана бошланди. Халқимиз ҳозирги замон цивилизацияси талабларига жавоб бера оладиган умуминсоний демократик қадриятлар билан дунёга юзлана бошлади. Инсоният тарихидаги унинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган дастлабки ҳужжат 1789 йилда қабул қилинган “Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси” ҳисобланади. Биз учун аҳамиятлиси эса 1948 йил 10 декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланган “Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон деклорациясидир”[3]. Сабаби биз ҳам 1992 йил 2 март санасида Бирлашган Миллатлар ташкилотига аъзо бўлдик. Шу билан бирга халқимизнинг асосий ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари Ўзбекистон Республикасининг асосий қонуни – Конституцияда[4] мустаҳкамлаб қўйилган.

“Инсонларни қандай тарбиялашни Ислом дини яхши билади. Сўздан - маънога, шаклдан - руҳга, зоҳирдан - ботинга кириб боришни билади. Шу боис Ислом дини шакга ҳам катта эътибор беради. Чунки шакллар алалоқибат амалда гўзал маънавиятни юзага келтиради.”[5] Шундан келиб чиқиб, қадриятлар миллий, минтақавий, диний ва умуминсоний каби турларга бўлинади. Миллий қадриятлар миллатнинг ҳар бир фуқароси томонидан яратилиши мумкин бўлган, инсонийликка хос ва миллий - маданий мерос хазинасига қўшган ҳиссасини ифодаловчи буюк кўрсаткичдир. Унинг таркибини урф - одат, расм - русум, байраму-сайиллар ташкил этади. Аҳамиятлиси, миллий қадриятлар таркибида инсонпарварлик ғоялари ётади. Фарзандлар тарбиясида, уларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда қадриятларнинг ўрни алоҳидадир. Хусусан, миллий қадриятлар сифатида ҳамдардлик, дўстоналик, вафодорлик, меҳрибончилик, бир-бирига ишонч, суянчиқ бўлиш, болажонлик, иноқ қўшничилик, катталар ва кичикларга ҳурмат, ота-онага алоҳида эътибор, садоқат каби халқимизга хос бўлган фазилатларни санашимиз мумкин. Миллий қадриятлар негизида умуминсоний қадриятлар шаклланади. Шундай бўлишига қарамай умуминсоний қадриятлар кўлами кенг, мазмунан чуқур жиҳатга эгадир. Инсониятнинг ҳақ-ҳуқуқлари, соғлиги, бой тарихий мероси, ўзаро

[3] БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (III)-резолюцияси билан қабул қилинган ва эълон қилинган.
[4] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2021.
[5] Тохир Малик. Одамийлик мулки (ахлоқ китоби). – Т.: Шарқ нашриёти, 2013. – Б. 25.

ҳамкорлиги, турли хил умумбашарий муаммолари кабилар умуминсоний қадриятларнинг бир кўринишидир.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, умуминсоний қадриятлар биз истиқомат қиладиган курра-и заминда яшаётган барча миллат ва элатларнинг манфаатларини ҳимоя қилади. Шунингдек, инсоният томонидан яратилган моддий ва маънавий бойликларни асраб-авайлаб, келажак авлодга етказишни назарда тутади. Бу умуминсоний қадриятларнинг бош мезонидир.[6]

Амал қилиш доирасига кўра қадриятлар *миллий, минтақавий ва умуминсоний* каби турларга бўлинади. Биз қуйидаги ушбу қадрият турларига тўхталиб ўтамиз.

Маълум бир халқнинг фақатгина ўзига тааллуқли, ўзи томонидан яратилган моддий ва маънавий бойликлари, урф-одат, маросим, байрамлари, халқ амалий санъати, халқ ўйинлари шунингдек бошқа ўзига хос жиҳатлари унинг ***миллий қадриятларини*** ташкил қилади. Миллий қадриятларни шаклланишида оила, маҳалла, халқнинг ҳар бир аъзоси етакчи рол ўйнаши мумкин. Миллий қадриятлар авлоддан авлодга анъанавийлик асосида ўтиб боради ва бевосита онгига таъсир қилмай қолмайди. Кишилар ҳаётида муайян натижалар, бойликлар, ютуқларга эришишида, шунингдек, кишилар эҳтиёжи, мақсади, ижтимоий фаолияти, умумий хатти-ҳаракатлари учун асос вазифасини ҳам ўтайди.

Ўзбек миллий қадриятларининг миллат ҳаётида қуйидагиларда намоён бўлади: миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат; каттага - ҳурмат, кичикка - иззат; меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи - аёл зотига эҳтиром; сабр-бардош ва меҳнатсеварлик; халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги; жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг муқаддаслиги; ота-она, маҳалла-куй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор; ҳалоллик, меҳр-оқибат, мурувват, андиша, ор-номус, шарм-ҳаё, ибо-иффат, бағрикенглик, меҳмондўстлик ва ҳоказо.

Миллий қадриятларга тарихий мерос ва тарихий хотира; маданий ёдгорликлар, осори-атиқалар, қадимий қўлёзмалар; илм-фан ютуқлари ва фалсафий тафаккур дурдоналари; санъат ва миллий адабиёт асарлари; ахлоқий фазилатлар; диний қадриятлар; урф-одат, анъана ва маросимлар; маърифат, таълим-тарбия ва ҳоказолар киради.

Миллий қадриятларга мисол сифатида бахшичиликни келтиришимиз мумкин. Бахшичилик халқимизнинг эзгу ният ва орзу-армонларини ўзида ифодалайди. Шунингдек, анъана ва

[6] Миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги // www.hozir.org/milliy-va-umuminsoniy-qadriyatlar-uygunligi.html

қадриятларимизни ўз ичига олади. Афсуски, маънавий ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлган ушбу ноёб санъат кейинги даврларда бирмунча унутилаёзди. Шундай бир шароитда Президент Шавкат Мирзиёев бахшичилик санъатини бебаҳо номоддий маданий мерос сифатида қайта тиклаш, янада ривожлантириш, бойитиш ташаббуси билан чиқди. Давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 1 ноябрдаги қарори асосида Термиз шаҳрида ташкил этилган Халқаро бахшичилик санъати фестивали халқ оғзаки ижодининг мазкур йўналишдаги ноёб намуналарни асраб-авайлаш, янада равнақ топтириш, кенг тарғиб қилиб, уни жаҳон узра ёйиш, ижодий ҳамкорлик, маданий-маънавий муносабатлар доирасини янада кенгайтиришга хизмат қилмоқда. Мазкур фестиваль бетакрор миллий санъатимизни оламга намоён этиш билан бирга, халқимизни дунё халқлари оғзаки ижоди намуналаридан баҳраманд қилиш, жаҳон мусиқа санъатида кечаётган ижодий жараёнларни атрофлича ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу нуфузли фестиваль турли қитъалар халқларига мансуб бадиий жамоаларнинг фольклори, миллий куй-қўшиқлари манзарасида инсониятни тинчлик-тотувлик, бағрикенглик, инсонпарварлик, маънавий комиллик йўлида бирлаштиради. Бугунги мураккаб замонда халқлар ўртасида дўстлик, ҳамжиҳатлик, ҳамкорлик ришталарини янада мустаҳкамлайди.

Минтақавий қадриятлар миллий қадриятлардан фарқли ўлароқ тарихи туташ бўлган халқлар фаолияти билан боғлиқ жараёндир. Марказий Осиё халқларига хос бўлган қатор фазилатлардаги ўхшашлик турмуш шароити, тили, дини, урф-одати ва маданиятини ўхшашлиги билан асосланади. Бунда меҳмондўстлик, ҳурмат қилиш одоби, қўшничиликнинг мустаҳкам ўрнатилганлиги бир-бирига яқин бўлган шароитда яшаган қўшни халқларнинг умумминтақавий қадриятлари сирасига киради.

Этнос, мамлакат ёки минтақанинг идентификация матрицаси маълум турмуш шароитларига тегишли бўлган вакилликлар, урф-одатлар, маросимлар, кундалик элементлар шаклида сақланади. Катта ва кичик шаҳарлар аҳолисининг қиймат йўналишларида глобал даврда содир бўлган ўзгаришларни бирма-бир баҳолаб бўлмайди. Чунки муайян яшаш шароитидаги қадриятлар тизимидаги идентификация матрицалари тўплами минтақанинг геосиёсий ва ижтимоий-маданий ҳолатига қаратилган ва мамлакатнинг маҳаллийлашуви ҳисобланади[7].

Бир томондан, тармоқ коммуникацияларининг жадал ривожланиши, халқаро корпорациялар, товарлар, хизматлар, ахборот маҳсулотлари, бизнесни бошқариш тизимлари таъсир доираларининг кенгайиши ва инглиз тилининг бизнес доирасидаги ўзгаришлари

[7] Культура имеет значение: каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 315с.

кабилар ғарблашувга ёрдам берди. Нафақат мегаполислар аҳолиси орасида, балки дунёнинг кўпгина геолокацияларида ҳам шаҳарнинг турмуш тарзи ва идрокига муқаррар таъсир кўрсатди. Бошқа томондан, маҳаллий қадриятлар ижтимоий тажрибанинг квинтэссенсияси, ҳаёт тарзида, табиий ва маданий ландшафтда мужассамланган дунёқараш, ҳозирги ва келажак ғояларини идрок этишни белгилайдиган тажрибадир. Бу қабилавий, этник, диний, маънавий, ҳудудий белгилар тизимидаги шахснинг ўзи ҳақидаги асосий ғояси унинг ҳаётининг мазмунини ва авлодлар давомийлигини белгилайди. Шундай қилиб, Европа мамлакатларида иккинчи жаҳон уруши ва Европа Иттифоқи ташкил этилган ижтимоий-маданий инқироз маҳаллий ўзини ўзи англаш учун катализатор бўлиб хизмат қилди. Европаликнинг идентификация асоси Копенгаген мезонлари бўлиб, у демократияни, ҳамма учун тенг ҳуқуқ ва эркинликлар, шу жумладан таълим тизимининг бирлиги ва қонунчилик тамойилларини эълон қилди. Шунга қарамай, 2015 йилги глобал инқирозга киргунга қадар миллий ва маҳаллийга тенг евроидентий шаклланмаган эди[8]. Қолаверса, миграция жараёнлари, айниқса, 2020 йилда бошланган пандемия ноаниқлик ва хавф ортиб бораётган бир шароитда бирлашган Европа концепцияси тобора кўпроқ шубҳа билан қабул қилина бошлаганини кўрсатди. Бу бошқа нарсалар қатори, мақсадли тартибга солиш имкониятларининг чекланганлигини ва ундан ҳам кўпроқ идентификация матрицаларини лойиҳалаш ва шу асосда ижтимоий жараёнларни бошқариш имкониятларини кўрсатади. Америка Қўшма Штатларда ижтимоий ўзига хослик миллатга, сиёсий ҳаракатга, давлатга мансублик билан боғлиқ илмий-ижтимоий муаммо сифатида фақат XX асрнинг 60-йилларидан, ёшларнинг норозилик маданий инқилоблари даврида идентификация қарама-қаршиликларининг кучайиши туфайли долзарб бўлиб қолди.

Идентификация асоси демократик мафкура билан бир қаторда тил, этник ва диний бир хиллик шакли сифатида “эркинлик – тенглик – розилик” миллий ғояси, шунингдек, шахсий эркинлик ва келажакка йўналтирилганликдир. Шимолий-Шарқий Осиё мамлакатларида идентификация белгиларининг бошқа тўплами ишлаб чиқилган. *Япония* учун бу тил, ноёб технологиялар, эстетика ва дизайн, тинчлик, меҳмондўстлик, табиатнинг қадр-қиммати, бутун дунёга маълум бўлган субмаданиятлардир. *Хитой* учун - анъанавий санъат, фалсафа, ноёб ижтимоий тажриба ва минтақадаги энг кучли давлатнинг геосиёсий позициясидир. *Корея* учун Япония ва Хитойдан фарқланиш, махсус Конфуций маданияти, ўзига хос эстетика, илғор технологиялар, жумладан, ижтимоий дизайн муҳим аҳамиятга эга. Ушбу блок, Ғарбнинг

[8] Giddens A. Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe? – Polity press, 2013. – 242 p.

мақсадга мувофиқлик тамойилидан фарқли ўлароқ, ўзига хосликни такрорлашга қурилган “ижтимоий совға ва алмашинув” ғоясини ишлаб чиқади[9].

Жануби-Шарқий Осиёда ўзига хослик лингвистик, диний, этник хилма-хиллик ва ҳудудий жойлашувга асосланади. Бундан ташқари, мамлакатларнинг ҳар бири ўзининг мустамлакачилик тажрибасига ва мустақиллик давридаги бошқарув шаклининг ўзига хос ўзгаришига эга (султонликдан социалистик ёки президентлик республикаларигача). Шунинг учун минтақавий ўзига хослик кўпроқ элитанинг умумий иқтисодий манфаатларига асосланган қобиқ ҳисобланади. Булар XX-XXI асрларда Индивидуализм ва иқтисодий фойданинг “Умумий Европа” қадриятларига муқобил бўлган “Умумий Осиё қадриятлари” деб аталади. Бу жамоатчиликнинг жамиятда шахсий ҳуқуқ ва эркинликларга нисбатан тотувлик, диний ва давлатнинг ижтимоий тузилмаларга интеграциялашуви, коррупциянинг ташкилий тамойил ва оилавий шериклик, тежамкорлик ва меҳнатсеварликдан устунлиги, шунингдек, кўпчилик учун раҳбар ва унинг вакилларига ҳиссий садоқатни билдиради. У фуқаролар учун замонавий шароитда фаровон жамият қуришдан умумий манфаатдорликка айланган ва мафкура мазмуни, эркинликлар даражаси ва хусусиятини белгилаш ваколатини давлатга топширишга айланган бурч ва ижтимоий иерархияга асосланади. Бундай идентификация белгилари, биринчи навбатда, миллий ва минтақавий мустақилликни сақлаш, демократиянинг ўзига хос моделини ишлаб чиқиш ва натижада маҳаллий ўзига хосликни мустаҳкамлашга қаратилган[10].

Бугунги ягона дунёда Ғарб индивидуализми ва Шарқ “умумий манфаати” ўртасидаги зиддиятларни ҳал қиладиган ижтимоий тараққиёт шаклини излаш ғояси файласуфлар ва социологларнинг асарларида бир неча бор таъкидлаб келинади. Ва бу умуман мавҳум тушунча эмас. Чунки исталган ижтимоий тузилма биринчи навбатда жамиятни зарур ҳаётий маънолар билан таъминлайди. Коммуникатив, субъект-ҳудудий, маъмурий ва иқтисодий тузилмалар фаолияти учун қиймат вектори бўлиб хизмат қилади. Чунки бизнинг замонамизда ҳар қандай маҳаллий ҳамжамият, унинг ҳудудий кўлами ва аҳамиятидан қатъи назар, глобал тармоқнинг элементи бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам долзарбдир. Натижада у узатадиган таркибни бирлаштиради

[9] Мосс М. Общества. Обмен. Личность [Текст]: труды по социальной антропологии / Сост., пер. с фр., предисл., вступ. ст. и коммент. А.Б. Гофмана. – М.: Книжный дом – Университет (КДУ), 2011. – 413 с.
[10] Мосяков Д.В Юго-восточная Азия: формирующаяся региональная идентичность // Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. – 2017. – Т. 17. – № 3. – С. 575-587.

ва бу интеграция маҳаллий маданиятнинг эрозияси ва деградациясига олиб келмаслиги керак[11].

Умуминсоний қадриятлар нафақат халқнинг биргина аъзоси ёки бир-бирига яқин халқлар, балки бутун инсониятнинг тарихи, тараққиёти, мероси, манфаатлари, истиқболи ва умумий бўлган жиҳатларини қамраб олиши билан аҳамиятлидир. Тарихда ҳам, тараққиётнинг янги босқичида ҳам инсониятни бошидан ижтимоий, сиёсий, маънавий ва бошқа умуминсоний қадриятлар мавжуд бўлган ва у давом этади, ўзгариб боради. “Умуминсоний қадриятлар барча халқ ва элатларга хос бўлган, уларнинг инсоний фазилатларини ифодалайдиган анъаналар, урф - одатлар, интилишлар, ғоялар, соғлом фикр, юксак дид билан баҳолаш қобилияти, шу асосида қилинадиган ҳаракат ва фаолият ва ҳоказолар бўлиб, ундан унумли фойдаланиш умумбашарий муаммоларни тўғри ҳал қилишга кўп жиҳатдан ижобий таъсир этади.”[12] Мисол учун “инсон ҳуқуқлари” тушунчасини оладиган бўлсак, бу ҳар бир давлатнинг ўз фуқароси шахсий, сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқ-эркинликлари доирасидан келиб чиқади. Умумжаҳон демократик тамойилларнинг қарор топиши ва умумжамиятга бирлашган ҳар бир мамлакат инсон ҳуқуқларини кафолатлаши ва умуммажбуриятларни бажаришни тан олиши унинг умуминсоний қадрият сифатида шаклланишига олиб келди. Бугунга келиб, барча давлатлар ўз қонунчилигида энг аввало, демократик тамойилларни жорий этишида, албатта, ушбу мезонга риоя қилиши шарт бўлиб бормоқда. Демакки, умуминсоний қадриятлар минтақавий қадриятларга таянса, минтақавий қадриятлар ўз навбатида миллий қадриятлар негизида ривож топади.

Миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлашиб бораётганлигини, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда вужудга келган – фуқароларни тинч, тотув яшашга, барқарорликка интилишида ҳам яққол кўриш мумкин. Эндиликда тинчлик, миллатлараро тотувлик, барқарорлик Ўзбекистонда яшовчи барча халқларни, миллатларни, элатларнинг буюк ижтимоий-сиёсий Қадриятига айланмоқда. Жаҳон цивилизациясининг талабларига мос тушувчи бундай қадриятларни шаклланишида ва ривожланишида, кишилар турмуш тарзида мустаҳкам ўрнашиб олишида мустақиллик йилларида мамлакатимизда амалга оширилаётган бир қатор хайрли тадбирлар туртки бермоқда.[13] Халқимизнинг жамоавий яшашни хоҳлаши, хусусан, оила, маҳалла, халқ тушунчаларини муқаддас билиши, маҳалладошлар, қариндош-

[11]Козлова Ю.В. Национально-региональные ценности и локальная идентичность // Вестник экономики, права и социологии, 2021, № 3. С. 102-105.
[12] Назаров Қ. Аксиология - қадриятлар фалсафаси. – Т.: Академия нашриёти, 2011. – Б. 114.
[13]Миллий қадриятлар //www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13866-milliy- qadriyatlar

уруғчиликка эътиборли бўлиш, меҳнатсеварлик, сабр-бардошлилик, аёлни ардоқлаш, она тилига муҳаббат руҳида тарбиялаш, меҳр-оқибатнинг уйғунлиги халқимизнинг бой миллий қадрият эгаси эканлигидан далолат беради. Шу билан бирга инсон ҳақ-ҳуқуқларининг ҳимоя қилинганлиги, ҳурфикрлиликнинг мавжудлиги, қонун устуворлиги, диний бағрикенглик, турли миллат вакилларига бирдек ҳурматни сақлаш, ўзга халқлар тажрибаларини ўрганиш, дунёвий билимларга қизиқиш каби умуминсоний қадриятларнинг мавжудлиги ривожланиб бораётган замон талабларига жавоб беришда муҳим саналади.

Шундай қилиб, қадрият дейилганда, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қиладиган ва шу туфайли улар томонидан баҳоланиб қадрланадиган табиат ва жамият неъматларини, ҳодисалари мажмуини тушунмоғимиз лозим. Миллий қадриятлар маълум бир халқнинг ичида, минтақавий қадриятлар бир-бирига яқин халқларни, умуминсоний қадриятлар эса барча халқларни бир-бирига яқинлаштиради, уларнинг ўртасида кўприк вазифасини бажаради. Бир сўз билан айтганда миллий ва минтақавий қадриятлар умумлашиб, умуминсоний қадриятларни ташкил қилади. Миллатчилик ва шовинизмдан ҳоли бўлиш, халқаро беқарорликни вужудга келтирмаслик, бунёдкорлик, жаҳон халқларининг маънавий бойликларини асраш, демократик ғояларни ва диний бағрикенгликни ўзида мужассам қилиш, жаҳонга хавфли ҳисобланган глобал муаммоларни оммалаштирмаслик, жаҳон халқларининг ҳамжиҳатлигига хизмат қилиш, сиёсий барқарорликка хизмат қилиш каби инсоний тамойилларга таяниш умуминсоний қадриятларнинг асосини ташкил қилади. Бизнингча, ушбу тамойилларнинг узвийлиги ва барқарорлигини таъминлаш Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини белгилашда аҳамиятлидир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси //www.constitution.uz/uz/clause/index

2. БМТ Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрдаги 217 А (III)-резолюцияси билан қабул қилинган ва эълон қилинган.

3. Козлова Ю.В. Национально-региональные ценности и локальная идентичность // Вестник экономики, права и социологии, 2021, № 3. С. 102-105.

4. Культура имеет значение: каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С.

Хантингтона. – М.: Московская школа политических исследований, 2002. – 315с.

5. Миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги // www.hozir.org/milliy-va-umuminsoniy-qadriyatlar-uygunligi.html

6. Миллий қадриятлар //www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13866-milliy- qadriyatlar

7. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1- жилд. – Тошкент:“Ўзбекистон”, 2017.–Б. 89.

8. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2- жилд. – Тошкент:“Ўзбекистон”, 2019.–Б. 457.

9. Мосс М. Общества. Обмен. Личность [Текст]: труды по социальной антропологии / Сост., пер. с фр., предисл., вступ. ст. и коммент. А.Б. Гофмана. – М.: Книжный дом – Университет (КДУ), 2011. – 413 с.

10. Мосяков Д.В Юго-восточная Азия: формирующаяся региональная идентичность // Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. – 2017. – Т. 17. – № 3. – С. 575-587.

11. Назаров Қ. Аксиология - қадриятлар фалсафаси. – Т.: Академия нашриёти, 2011. – Б. 114.

12. Тохир Малик. Одамийлик мулки (ахлоқ китоби). – Т.: Шарқ нашриёти, 2013. – Б. 25.

13. Giddens A. Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe? – Polity press, 2013. – 242 p.

Mukhammadkadir MAKHMUDOV

Namangan State University Senior lecturer of the Faculty of Law

Ibrokhim ATAMIRZAEV

2nd ear student of Jurisprudence Namangan State University

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE LEGAL SOCIALIZATION OF THE INDIVIDUAL IN THE CONDITIONS OF REFORMING UZBEKISTAN

Annotation. *In this scientific article, the factors that improve the legal socialization of the individual in the conditions of the reforming Uzbekistan, especially the role of the family and its specific aspects, the results of the surveys and proposals for legislation are highlighted.*

Key words: *Democratic value, modernization, legal socialization, legal information, innovation, legal nihilism, legality, public control.*

Comprehensive reforms aimed at ensuring the innovative development of the society of Uzbekistan and the processes of modernization of the country have a serious impact on the consciousness, worldview and way of thinking of citizens, enriching them with modern ideas and democratic values.

The main tasks of modernization to bring our country to a new stage of development are described in the Development Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan, in the Annual Addresses of the head of state to the Oliy Majlis, and are presented to the social consciousness of our society.

Among these divine tasks, one of the central tasks was to strengthen the human factor, the activeness of people’s civic position, initiative, to be the executor of reforms, and to increase personal responsibility for the fate of the country.

It was noteworthy that 2021 was announced in the President’s Address as the «Year of Youth Support and Public Health Promotion». As stated in it, «The healthy and well-rounded growth of the young generation, which ensures its future, plays a main role in the development of any society. For this reason, we rely on young people who are mature in every way, who have mastered modern knowledge and craft, and who are determined and enterprising to further increase the scope and effectiveness of our reforms. If we can combine the knowledge and experience of the older generation, the

qualities of foresight with the enthusiasm - courage, courage and selflessness of our youth, we will surely reach the desired goals»[1].

Naturally, the successful and effective fulfillment of these noble tasks requires the political-legal socialization and real activation of society members, each individual. In recent ears, the content of the reforms implemented to modernize the country (society) has an effective effect on the legal socialization of citizens.

The attitude of citizens to the law, the legal system, and the state of legal regulation is changing in a positive direction. In addition, the formation of a person's political and legal activity, the implementation of his legal socialization has a serious functional significance[2], which is directly or indirectly affected by various factors.

When expressing an opinion about the factors affecting the legal socialization of a person, it is appropriate to analyze by dividing them into certain groups. We suggest grouping them as follows:

1. According to the form of existence: objective and subjective;
2. According to social significance: positive and negative;
3. According to the duration of the effect: permanent and fixed-term, etc.

Factors affecting the legal socialization of a person are divided into objective and subjective types according to the state of its origin.

Objective factors are events, phenomena, and processes that influence the individual's, behavior, and legal socialization, regardless of the individual's will. As an example of objective factors affecting the legal socialization of a person, we can show the family and social environment in which a person lives, political and administrative processes and other external legal realities.

In our opinion, objective factors in the legal socialization of a person have a special importance compared to other types of factors that we propose, and should be evaluated as the most common events and incidents in the life of society. Because, in society, there are so many processes that do not depend on the will of the subject, that because of them, the person becomes socialized whether he wants it or not[3].

For example, suppose a child is born into a family of a legally civilized couple and grows up and is educated in a household with a very positive social environment. The level of legal socialization in it is high by itself and takes place in a positive process. On the contrary, it is not difficult to imagine how and to what extent the legal socialization of a child born in a poor family and growing up will be.

---

[1] People's word, December 30, 2020.

[2] Saburov N. Political and legal activity of a person is an important factor in the formation of civil society. – Yu.f.d. ... diss. Autoref. – T., 2011, p. 10.

[3] Anthony Giddens Sociology: a textbook for higher education institutions // Socialization and the life cycle. «Unsocialized» children / Translators: N. Mamatov, J. Begmatov. - T.: East. 2002. -B. 81-98; Lane Harlan. The Wild Boy of Aveyron. Cambridge. 1976. -S. 44.

If we pay attention to the objective factors affecting the legal socialization of a person in the process of legal reforms and modernization, we can witness that they are very numerous.

In particular, various events, situations, realities that occur in social life can be factors (situations) that fundamentally change people's lives. For example, natural disasters (earthquakes, tsunamis, global epidemics, etc.), social upheavals, revolutions, political upheavals, economic crises, etc., which are not dependent on people's will, consciousness, etc., can cause unexpected consequences in the lifestyle of many individuals. Reforms in the life of the state and society are also objective factors affecting people's minds.

The coronavirus pandemic (covid-19), which broke out in early 2020, was also an unexpected disaster for the countries of the world. Since March of the same ear, it has become an unpleasant threat for Uzbekistan, causing unexpected difficulties in the lives of thousands of families and millions of people. In general, objective factors put people in sometimes helpless, sometimes necessary (compulsory) situations.

Subjective factors are a set of events, objects, processes and tools that affect their legal socialization as a result of the will and actions of individuals. They arise depending on the individual's will and as a result of his actions and affect his legal socialization. In this case, it is possible that the person's will is not focused only on socialization.

In the scientific literature, the factors influencing the political-legal activity and socialization of individuals are divided into different groups and analyzed by classification. For example, as a result of her research, I.P. Usimova offers the following classification of factors related to or affecting the legal socialization of a person: 1) social-economic factors; 2) social-political factors; 3) social – legal factors; 4) social – psychological factors; 5) spiritual – cultural factors. Among these factors, the scientist emphasizes the importance and role of the state, society, legal culture and legal consciousness[4]. Also, in the process of legal socialization, attention is paid to the mental characteristics of a person (ability, temperament, character, will, needs, etc.)[5].

Of course, economic, political and legal systems, real reality and living environment are factors that objectively affect socialization. Personal qualities and psychological characteristics of an individual are among the subjective factors. A person's will, inner feelings, emotions, goal-directing (motivational) desire and needs can be recognized as subjective factors that stimulate his legal socialization.

Let's say that a person wants to get an education and steps towards a school. In this case, his main goal (motive) is to gain knowledge, and at the

---

[4] See: Usimova I.P. Pravovaya socialization lichnosti. – Autoref. diss... k.yu.n. - M., 2007, p. 15.

[5] Popandopoulo O.A. Pravovaya sotsializatsiya lichnosti: socio-philosophical analysis. – Autoref. diss... can. philosophy science – Volg. 2015, pp. 17–18.

same time, he goes through the process of joining the community and socialization[6].

Situations where the goal and actions of a person are directly directed to legal socialization are also observed in practice. For example, a person can enroll in law school or attend a law school. In this place, there is action and the pursuit of a specific goal, that is, the motivation for legal socialization is manifested.

As an example of the subjective factors affecting the legal socialization of a person in the process of modernization, we can show the increased interest in law among citizens and the demand for studying law. Today's development processes and the goal of establishing a legal democratic state, which our country is striving for, increase the need for legal personnel. Based on this, the number of people who want to study in higher and secondary specialized educational institutions that train legal personnel is increasing ear by ear. Young people are more willing to become lawyers. In this regard, the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 29, 2020 «On additional measures for the fundamental improvement of legal education and science in the Republic of Uzbekistan» No. PF - 5987[7] was a special impetus. State-level attention to jurisprudence, the importance of possessing legal knowledge, comprehensive measures and privileges and guarantees stipulated in the decree on the development of legal education led to a sharp increase in the desire of our youth to acquire legal knowledge. A person's willingness to seek law and legal knowledge can be evaluated as an important subjective factor of legal socialization.

When thinking about the subjective factors of legal socialization of a person, it is appropriate to pay attention to the following research results. During the questionnaire survey, «Indicate the subject that has the main influence on the legal socialization of the person?» 37% of respondents indicated «Family and parents», 33% indicated «School, academic lyceum and college», 8% indicated «Neighbourhood», 2% indicated «Kindergarten», participation in the survey 20 percent of those who attended registered other institutions. Therefore, the results show that the role of family and educational institutions is high as a factor affecting the legal socialization of a person.

In fact, the family is the primary space that has the greatest impact on the legal socialization of an individual. In the Republic of Uzbekistan, attention is paid to the issue of state support of families and their development at the level of state policy. It is worth noting separately that in the Address of the

---

[6] Nar1ow Narru F. and R.R. Zimmerman. Affectional responses in the infant monkey // Science, 130. 1959: Nar1ow Narru F. and Margeret K. Narlow. Sosia1 derivation in monkeus // Ssietifie Amerisan. 1962: Novak M. A. Sosia1 recovery of monkshood isolated for the first ear of life: II. Long-term nt // Devo1ormenta1 Rsesho1ogu, 2. 1979

[7] People's word, December 30, 2020.

President of the Republic of Uzbekistan to the Oliy Majlis (December 29, 2020), the scope of establishing a system of social assistance to low-income families, providing housing to needy families has been further expanded, and for the payment and crediting of the initial installments of 27 thousand families on mortgage loans - 2,4 trillion soums, 6 trillion soums of preferential loans were set to be allocated to support family entrepreneurship[8].

Undoubtedly, the role and influence of the family is incomparable in the formation and promotion of the unique spirituality of any nation. Because the purest and purest feelings of a person, the first concepts and imaginations of life are first formed in the bosom of the family. It is natural that the foundation of the spiritual standards and views that define the child's character, nature and worldview - the foundation of such sacred concepts as goodness and goodness, nobility and kindness, honor and dignity - is settled in the family environment.

Many ears of scientific observation and research show that a person receives 70% of all the information he receives during his life before the age of 5. If we take into account that the mind of a child is mainly formed at the age of 5-7, it is during this period that the first buds of spirituality, knowledge and level begin to appear in his heart under the influence of the family environment. Many examples of life experience confirm that most of the skills and knowledge of a person are inextricably linked to the education he receives in the family. It is during this period that the child begins to understand and understand all the good and bad things, his innocent mind absorbs all the events in the family and around him, the impressions of their core like a printed paper[9].

Legal upbringing, legal awareness and legal culture formed in the family also occupy a special place in the legal socialization of the individual. Based on this, it is very important to pay attention to the issue of further improvement of the legal system that regulates family relations and serves as a legal guarantee for the maturity of a person. After all, it should be noted that the laws, rules and norms adopted in our country on the development and improvement of the family institution are extremely important.

Based on the need for continuous improvement of legal norms that directly affect the legal socialization of a person, we consider it appropriate to amend Article 65 of the Family Code of the Republic of Uzbekistan. This norm defines the norms of «The right of a child to live and be brought up in a family», according to which every child has the right to live and be brought up in a family, to know his parents, to use their care, to live with them. However, although this norm specifies the child's living and upbringing, the law maker did not pay attention to his socialization. Based on this, it is necessary to

[8] Karimov I.A. High spirituality is an inexhaustible power. - T.: 2008, «Spirituality» - pp. 52-53.
[9] Davletov R.Q. Important effects of legal reforms. – New Uzbekistan, December 17, 2020.

include the socialization of each child in the family along with the living and upbringing of each child in this article. In particular, Article 65 of the Family Code of the Republic of Uzbekistan, which is in force in our country, should be stated as follows: «Every child has the right to live in a family, to be educated and socialized, to know his parents, to use their care, to live with them, and situations that are contrary to the interests of the child.» is an exception. A child has the right to be brought up by his parents, to have his interests secured, to be fully developed, and to have his human values respected.

In the absence of the child's parents or when they are deprived of parental rights, and in other cases when the child is deprived of parental care, his right to be brought up in the family is ensured by the body of guardianship and patronage. We believe that the introduction of such an addition to the Family Code will serve as an important factor in the legal socialization of the child and will further increase the responsibility of parents.

Factors affecting legal socialization can be divided into positive and negative types according to their social importance.

What should be understood by positive factors? Of course, tools that have a beneficial effect on the legal maturity of a person are evaluated as a positive factor. Education, upbringing and other similar factors can be cited as the main example.

It is noteworthy that in the process of modernization, activities aimed at raising the legal consciousness and culture of the population to the positive factors affecting the legal socialization of the individual are regularly organized. Implementation of the «Concept of Improving Legal Culture in Society» approved by the decree of the President of the Republic of Uzbekistan on January 9, 2019, in which the Ministry of Justice will make citizens legally literate, legal socialize them, and fulfill the tasks set to improve the legal culture of all levels of the population, including the youth. it is necessary to recognize the positive effect of the activities carried out in all regions for the purpose of activation, including the legal promotion work on the legal socialization of a person. The Minister of Justice of the Republic of Uzbekistan, R.K. Davletov, in his speech on the press pages, noted the following: «In recent ears, about 520,000 legal promotion events have been held by judicial authorities to explain the content of newly adopted legal documents... To increase the legal literacy and culture of the population on the Internet Five legal portals have been developed. At the same time, a system of providing mobile legal advice to citizens was launched. A total of 3799 representatives of individuals and legal entities were received during more than 40 mobile receptions»[10].

Ministry of Internal Affairs regarding legal promotion among citizens; Prosecutor's office; The scope of work carried out by the Customs Committee

[10] Collection of Laws of the Republic of Uzbekistan, No. 16 of 2020, Article 330.

and other state bodies can be seen in the following figures. In 2020, the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan and its bodies conducted 114,351 promotional events to convey the essence of laws directly to the law enforcers and the general public, including 7,636 TV shows and 6,437 radio broadcasts, and 7,428 articles were published in the press.

In the «Regulation on the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan» approved by the decision of the President of the country on April 13, 2018 PQ-3666, attention is focused on the wide use of mass media and the Internet by judicial bodies in explaining the content and essence of legal documents and in providing legal information to the population[11].

If we pay attention to the results of 2020 alone, during this period, judicial bodies have organized more than 519,000 promotional events for the purpose of raising the legal consciousness and culture of the population, promoting legislation, which has increased by 3 times compared to last ear. Targeted propaganda programs on a wide range of topics were developed and operated with the help of mass media, that is, in cooperation with them[12]. «Legal information» channel of the Ministry of Justice in Uzbek and English has been opened on the Internet. It has more than 130 thousand subscribers. 2421 materials are provided on this channel, 1583 materials are provided through other sites

In cooperation with the Ministry of Justice and the National Television and Radio Campaign of Uzbekistan, a television studio «Legal Information» was established on the television and radio channel «Madaniyat va Marifat». TV programs «Legal news», «My right», «Znay svoi prava», «The law is equal for all» are being organized there. Journalist club «Meeting with Justice» was established in order to strengthen cooperation between justice authorities and mass media. The «Communication with Justice» page with more than 10,000 participants is active on Facebook[13].

In this direction, the internal affairs, justice and prosecution bodies of the Republic of Uzbekistan have accumulated certain experience. For example, in 2019, 214,351 events were held by prosecutor's office in the field of legal promotion. 23,567 performances were organized through mass media, 7,636 of which were directly on television, and 6,437 on radio. 94,470 of the promotional activities were organized directly in the places of residence, study and work of citizens[14]. In 2020, a total of 221,894 promotional events were held. 27,792 times in the media, including 8,832 in the press and 6,006

---

[11] info@minjust.gov.uz.; «Man and Law», December 25, 2020.
[12] Man and Law, December 25, 2019
[13] Minutes of the Board meeting No. 5 of December 30, 2020 on the activities of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan in 2020.
[14] 2020 Report of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan. Current archive materials

on the radio. 99,431 of these activities were carried out directly in institutions and organizations, as well as in residential areas and neighborhoods[15].

In 2020, judicial authorities conducted 219,570 events in this direction. Including 4,787 speeches in newspapers and magazines, 4,595 on television, 3,517 on radio, 17,872 speeches on the website, and 180,837 oral legal campaigns[16]. During the social survey, «How do you evaluate the effectiveness of law enforcement agencies' legal promotion work in neighborhoods?» the following answers were received to the question: 11.2% of respondents - «highly effective», 40.5% - «moderately effective», 47.7% - «low effectiveness, insufficient», 5.5% - refrained from answering .

The prosecutor's office has also done significant work in improving the legal culture of the population and civil society structures. In particular, as noted at the board meeting of the General Prosecutor's Office on December 30, 2020, 114,351 promotional events were held to provide transparency to the activities of the prosecutor's office and to provide the legal protection of business entities directly to the law enforcers and the general public, including: 7,636 TV programs and 6,437 radio broadcasts were broadcast, 7,428 articles were published in the press, violations of the rights of 43,910 entrepreneurs were found during control activities, a strict attitude was expressed to the violations, and the rights of 39,500 people were restored[17].

In addition, in order to ensure the transparency of public control and activities of prosecutor's offices, prosecutors provided 1,142 reports on the state of legality and the fight against crime to the respective Councils of People's Deputies and self-government bodies of citizens, reports of prosecutors were heard 194 times at council meetings, on the state of legality and crime. 77 pieces of information were submitted to the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan and 6 to the Oliy Majlis.

Special attention should be paid to the promotional activities organized by the prosecutor's office or judicial bodies to raise the legal consciousness and culture of the population. Thousands of events are organized by them. It should be noted that in recent times, the officials of such state bodies go to the regions and hold direct meetings with the population, and the attention to solving their problems on the spot has increased. During 2020, the prosecutor's office held a total of 121,894 events for the promotion of new laws (including 99,431 oral conversations, 22,463 media appearances, and 27,792 public presentations)[18]. 334,129 events were held by state tax authorities (52,857 – roundtable discussions, 137,483 – oral discussions,

---

[15] info@minjust.gov.uz.

[16] Minutes No. 5 of the meeting of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan. December 30, 2020.

[17] Report of the Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan for 2020, section XIV.

[18] Statistical report on the legal promotion activities conducted by the state tax service bodies (until December 1, 2020).

131,988 – press releases)[19]. Judiciary agencies delivered promotional materials to more than 130,000 clients through the «Legal Information» telegram channel; More than 38,000 residents went to their homes and gave legal advice; 300,000 copies of legal advocacy manuals were printed and distributed for free[20].

The attention paid to raising the legal consciousness and culture of young people in our country is one of the positive factors in terms of legal socialization. In the ears of independence in the Republic of Uzbekistan, attention is being paid at the level of state policy to the development of a mature generation and ensuring that they are not inferior to the youth of any country, ensuring the rights and freedoms of young people and realizing their dreams. The issue of educating Uzbek boys and girls as fully mature, educated, potential individuals, perfect human beings is approached in a unique way, on the basis of non-traditional methods, and of course it gives its positive results. To date, our state has achieved significant results in creating legal foundations aimed at protecting the rights and interests of young people and serving for the development of a mature generation.

Our youth are showing their talents and abilities in all aspects of social life and are capable of great things, and are receiving high recognition from the world community. This is clearly demonstrated by the final results of competitions in various fields, science Olympiads, music, artistic arts and sports competitions and the successful participation of our compatriots in them. Of course, the above recognitions represent positive factors in the legal socialization of young people. Sufficient conditions and legal foundations have been created for the legal socialization of a person in our country. The most important issue today is the effective use of the opportunities created based on the existing legal framework.

Along with the positive factors affecting the legal socialization of the individual, there are also negative factors in the processes of legal modernization in modern Uzbekistan. They hinder the legal socialization of a person in some way. Examples of these negative factors include:

- the low level of legal consciousness and culture of some parents in families, which is considered the most important link in the process of legal socialization;
- ideological threats and destructive ideas entering our country in the form of «mass culture»;
- existence of cases of organized crime and bribery affecting the strengthening of the legal system;

[19] Man and the law. Newspaper. December 25, 2019

[20] See: Anthony Giddens Sociology: a textbook for higher education // Socialization and the life cycle. Agents of socialization: Family and School / Translators: N. Mamatov, J. Begmatov. - T.: East. 2002. – pp. 98-101;

- situations related to loopholes in the legal system, conflicts in law, lack of legal regulation of certain social relations and insufficient application of the principle of legality;
- mass media, in particular, the factors that are distributed through the Internet, which have a negative impact on the moral, moral and legal level of young people, etc.

Factors affecting the legal socialization of a person in the process of modernization are classified according to the duration of their influence: permanent and certain-term types.

A permanent type of factors affecting the legal socialization of a person can be specified for a certain time, i.e., factors that are not limited by the time of influence. For example, family. The family environment has a continuous influence on the legal socialization of the individual. Most people spend their lives in the family. The family plays the main role in the socialization of a person from birth to the end of his life. Therefore, it is appropriate to include the family among the factors that have a permanent impact on the legal socialization of a person.

Factors that affect the legal socialization of a person only for a certain period of time have a temporary effect. For example, school. The school affects the legal socialization of the person only during the school period of the child. If he graduates from school and is accepted to study at a higher educational institution or joins a certain labor team, the objects of influence will change. If we pay attention to the permanent and certain temporary factors affecting legal socialization, it is observed that the first factor, that is, the permanent influencing factor, deviates from the scope of the modernization stage. The second one takes place within the modernization phase.

In our opinion, no matter what the factors affecting the legal socialization of a person are, it is necessary to look for the mechanisms and modern directions of obtaining positive results from their results and to carry out scientific research in this regard. Especially at the current stage of innovative development, the importance of legal socialization of citizens is increasing, the goal of building a legal democratic state and building a civil society requires the existence of a community of people with a high level of legal socialization.

When thinking about the state and importance of legal socialization at the current stage, it is necessary to pay attention to the fact that it has an effective impact on the implementation of reforms at this stage. Since innovation in its essence means renewal, reformation, therefore, the legal socialization of a person is of great importance in renewing the life of society and raising reforms in our country to a new level, making citizens the main participants of changes and renewals in society.

In short, in our country, the necessary conditions for the legal employment of an individual have been created in all areas, and organizational and legal mechanisms have been formed. The main task is to ensure their full and effective operation.

REFERENCES

1. People's word, December 30, 2020.

2. Saburov N. Political and legal activity of a person is an important factor in the formation of civil society. – Yu.f.d. ... diss. Autoref. – T., 2011, p. 10.

3. Anthony Giddens Sociology: a textbook for higher education institutions // Socialization and the life cycle. «Unsocialized» children / Translators: N. Mamatov, J. Begmatov. - T.: East. 2002. -B. 81-98; Lane Harlan. The Wild Boy of Aveyron. Cambridge. 1976. -S. 44.

4. See: Usimova I.P. Pravovaya socialization lichnosti. – Autoref. diss... k.yu.n. - M., 2007, p. 15.

5. Popandopoulo O.A. Pravovaya sotsializatsiya lichnosti: socio-philosophical analysis. – Autoref. diss... can. philosophy science – Volg. 2015, pp. 17–18.

6. Nar1ow Narru F. and R.R. Zimmerman. Affectional responses in the infant monkey // Science, 130. 1959: Nar1ow Narru F. and Margeret K. Narlow. Sosia1 derivation in monkeus // Ssietifie Amerisan. 1962: Novak M. A. Sosia1 recovery of monkshood isolated for the first ear of life: II. Long-term nt // Devo1ormenta1 Rsesho1ogu, 2. 1979.

7. People's word, December 30, 2020.

8. Karimov I.A. High spirituality is an inexhaustible power. - T.: 2008, «Spirituality» - pp. 52-53.

9. Davletov R.Q. Important effects of legal reforms. – New Uzbekistan, December 17, 2020.

10. Collection of Laws of the Republic of Uzbekistan, No. 16 of 2020, Article 330.

11. info@minjust.gov.uz.; «Man and Law», December 25, 2020.

12. Man and Law, December 25, 2019.

13. Minutes of the Board meeting No. 5 of December 30, 2020 on the activities of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan in 2020.

14. 2020 Report of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan. Current archive materials.

15. Minutes No. 5 of the meeting of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan. December 30, 2020.

16. Report of the Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan for 2020, section XIV.

17. Statistical report on the legal promotion activities conducted by the state tax service bodies (until December 1, 2020).

18. Man and the law. Newspaper. December 25, 2019.

19. See: Anthony Giddens Sociology: a textbook for higher education // Socialization and the life cycle. Agents of socialization: Family and School / Translators: N. Mamatov, J. Begmatov. - T.: East. 2002. – pp. 98-101;

Хуршид МИРЗАХМЕДОВ

Наманган давлат университети, в.б. доцент

ЁШЛАР - ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Аннотация. *Мақолада глобаллашаётган жамият тараққиётининг трансформация жараёни ёшларнинг феъл-атвори, мақсад-мўлжал ва эҳтиёжларида ўзгаришлар ясаши мақолада таҳлил этилган. Муаллиф истеъмолчи жамиятнинг ёшларида адабиёт ва санъат, маданият ва маърифатга бўлган муносабатдаги трансформация қадриятларининг мазмун-моҳиятига таъсирининг таҳлили, уларнинг ахлоқини анъанавийликдан замонавийликка ўтишини социологик тадқиқини ўтказган.*

Калит сўзлар: *Ёшлар, глобаллашув, қадриятлар, трансформация, таълим-тарбия, маънавий таҳдид.*

Замонавий дунёни ларзага солаётган халқаро, минтақавий можаролар ва жаҳон иқтисодий-молиявий муаммолар тўлқини мамлакатимиз ҳаёти ва халқнинг мустаҳкам ривожланишига рахна соладиган, ёшлар орасида турли хил янги таҳдид ва хавфлар ижтимоийлашаётгани бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳим эканлигини кўрсатмоқда. Шу ўринда, турли ички ва ташқи таҳдидларга қарши мафкуравий ҳимоя иммун муҳофазасини шакллантириш зарур.

Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев ёшларнинг тарбияси ҳақида, “...рақамли кўникмаларни ўзлаштириш учун имкониятлар яратиш, келажакда зарур бўладиган кенг кўламли рақамли трансформация шароитида ёшларга билим ва кўникмалар бериш билан боғлиқ тизимли тадбирлар амалга оширилиши даркор”. –деб таъкидлаган эди[1].

Маънавий ҳаётда аксиологик онг инсон тажрибаси, муайян воқеа, жараён ва ҳодисаларни билиш ва баҳолаш асосида шаклланади. Шу боисдан муайян маданият томонидан ишлаб чиқилган қадриятларнинг ижтимоийлашув жараёни ёшлар томонидан бевосита ўзлаштирилади[2].

---

[1] Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.464 б

[2] Шаров А.В. Трансформация ценностей в меняющемся мире // Вызовы современности и ответственность философа. / Материалы «Круглого стола», посвященного всемирному Дню философии. Кыргызско-Российский Славянский университет. Под общ.ред. И.И. Ивановой Бишкек: 2003. С.85-88

Глобаллашаётган жамиятнинг тараққиёти аҳоли эҳтиёжини ортиши, айниқса ёшлар эҳтиёжи бизнеснинг алоҳида шаклига айланди. Истеъмолчилик жамиятида ёшларнинг моддий эҳтиёжи ўсиб, мол-мулк, бойлик, пул каби моддий неъматларга “очлик” ҳолати бугунги таълим-тарбияга бўлган эҳтиёжманд жамиятни трансформациялашувида ҳам ўз ифодасини топмоқда. Республика аҳолисининг салмоғида ёшлар улушининг барқарор юқорилиги таълим-тарбиядаги давлат сиёсати жозибали «Оммавий маданият»нинг турли хил таҳдидлари ёшларнинг феъл-атвори ва табиатида янги қадриятларнинг оммалашувига олиб келмоқда. Шахс ҳаётида қадриятлар ижтимоий яшаш меъёри бўлиб, шахснинг маънавий баркамоллик йўналишини белгилаб беради. Қадриятлар ўз табиатига кўра моддий ва маънавий, миллий-динийлиги билан бир томондан, муайян аксиологик социум тизимини ижтимоий шароитини яратса, иккинчи томондан, шахснинг қадриятлар таъсирида ижтимоийлашуви ва профессионаллашуви юз беради[3].

Ёшларнинг ахборотга муносабатининг беқиёс ўсиши маънавий-маданий қадриятларга садоқат, миллий ўзликни сақлаб қолиш эҳтиёжини икки баробар орттирмоқда. Ёшларнинг эҳтиёжларида интернет тармоқларига боғланиш онлайнлашув муаммосини келтириб чиқарди. Ижтимоий тажриба онлайнлашув ёшлар феъл-атворида миллий қадриятларга нисбатан бегоналашув, худбинлашув жараёнининг ўсиш кўрсаткичларини тасдиқламоқда.

Бегоналашув - шахснинг ижтимоий – иқтисодий ҳаётини қулайлаштиришга интилиш натижасида ўзини ўзгалардан узоқлашуви, шахснинг ўзини доирасида қолиши, атрофида бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга лоқайдлик, айниқса молпарастликка берилиш, ўзгаларга муносабатида маънавий қийматнинг руҳий бегоналашуви ҳолати шахсни ахлоқида худбинликка тортади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ. Шаров А.В. Трансформация ценностей в меняющемся мире; Романова К.С. Трансформация ценностей как индикатор изменения общества и личности; Мирзахмедов Х.А. Эмоционаллашаётган ёшлар.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ. Мақолада эмпирик тадқиқот, мантиқийлик, тизимлилик, сўровнома, ўзаро алоқадорлик илмий тадқиқот тамойилларидан келиб чиққан ҳолда қиёсий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАРИ.Трансформация (лот. transformatio – қайта ўзгариш, қайта ҳосил бўлиш) (генетикада) – ҳужайрага ёт ДНК кириши натижасида унинг ирсий хусусиятлари ўзгаришидир [9. Б. 634].

---

[3] Романова К.С. Трансформация ценностей как индикатор изменения общества и личности // Научный ежегодник Института философии и права. Уральского отделения Российской академии наук. 2008. Выпуск 8, С. 166.

«Қадриятлар трансформацияси» - халқ менталитетида яшаб келаётган неча минг йиллик қадриятлар йиғиндиси ўрнига замонавий, бадиий-эстетик қийматга эга бўлмаган "Оммавий маданият" ашъё-неъматлари бўлиб, бугунги ёшлар жамияти маънавий қадриятларининг шаклланишига асос бўлмоқда. Шу маънода қадриятларнинг трансформацияси жамият тараққиётининг бир босқичдан ривожланган янги босқичига ўтишида анъанавий қадриятлар, авлодларнинг турмуш тарзи одат ва анъаналарининг янги жамиятга ворисийлик ҳолатида ёшлар томонидан ўзлаштириш жараёнидаги ислоҳи назарда тутилади.

Ёшларда ахборотга бўлган муносабатнинг шиддаткорлиги маънавий-маданий қадриятларга садоқат, қадриятларимизни сақлаб қолиш эҳтиёжини бугунги кунда икки баробар орттирмоқда. Ўзбек халқининг бой маданий мероси унутилиб, енгил-елпи, мазмунсиз, сохталашган саньат маҳсулотлари ёшларнинг орасида "урф" бўлиши илмий жамоатчиликни хавотирга солмоқда. Истеъмолчилар жамиятида ёшлар томонидан ҳар қандай ахборотни видео-ролик шаклида YouTube, Tik-Tok, Instagram, Telegram, Facebook каби ижтимоий тармоқларга жойланиши билан шахс дахлсизлиги, инсон, оила, жамият, давлат шаъни ва қадр-қимматига жиддий салбий таъсирини кўриш мумкин.

Социологик таҳлилларимизда, ёшлар ҳаётида трансформациялашаётган қадриятларни устуворлигининг иерархия шкаласи аниқланди:

- оила;
- иш;
- дўстлар, танишлар;
- бўш вақт;
- дин;
- сиёсат.

Замонавий ахборот технологияларининг беқиёс ўсиши ёшларнинг таълим-тарбияси, маърифатининг ортда қолиши туфайли ижтимоий муносабатларда қадриятларнинг қадрсизланиши, одат ва аньаналарнинг ўзгариши билан тарбиянинг самарасига ижтимоий муҳитнинг салбий таъсири кузатилмоқда. Мозийга қайтиб иш кўришнинг зарурияти тарих сабоқлари, миллий қадрият ва анъаналарда жамият тараққиётининг муҳим элементларини кўришга имкон беради[4].

Ёшларнинг ҳаётида оилавий удумлардан тийилиш билан бирга, ўткинчи тарбиявий жараёнларга интилиш, миллий ҳикматлардан бегоналашув, умумийлик қадриятига кўп вақт ажратиш натижасида оилавий қадриятларнинг ночорлиги, ота-оналардан бегоналашув

---

[4] Мирзахмедов Х.А., Эмоционаллашаётган ёшлар. // Социологияни ўқитиш ва социал тадқиқотларни ташкил этишнинг долзарб масалалари. Республика илмий – амалий конференцияси мақолалари тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 284-288

жараёни тарбия муносабатларида оммавийлашмоқда. Шу ўринда, ёшлар феъл-атворида янги "**Оммавий тарбия**" - шахснинг шаклланишида бадиий-эстетик қийматсиз, ҳаммага тўғри келадиган енгил-елпи хусусиятларга мойил турли хил жараён ва предметларни тарбияси шаклланиб, замонавий илмий техника тараққиётининг ижтимоий-руҳий муҳитига глобаллашув таъсирининг ифодаси деб ҳисоблаймиз.

«Оммавий маданият» ниқоби остида ёшларнинг мақсади, хоҳиш-истаклари ва турмуш тарзининг трансформациялашуви интолерантлик муаммосини ҳам келтириб чиқармоқда. Яъни, ёшларнинг ҳаёт неъматларининг тез суръатда олиш, татиб кўриш, ҳис қилиш, тушуниш ва истеъмол қилиш кайфияти шаклланиши орқали интолерантлик феъл-атвори юзага келди. Натижада, сабрсизлик, бетоқатлик, қаноатсизлик, чидамаслик, муросасизлик, мувозанатсизлик, жиззакилик, қаҳр, ғазаб, нафрат, исёнкорлик, қўполлик, бефарқлик, лоқайдлик, тушунмаслик, бегоналашув каби ёшларда иллатларнинг ривожланиши толерантлик маданиятига бўлган эҳтиёжни янада оширмоқда.

Ёшлар ҳаётида «Оммавий маданият»га бўлган муносабатини аниқлаш учун ўтказилган социологик сўровномада: ""Оммавий маданият" вакиллари билан муносабатингиз?" деган савол берилди. Сўровномада қатнашганлар 1300 нафар респондент бўлиб, ундан 487 (38,1 %) "Кўрмайман ёки мулоқот қилмайман", 315 нафар респондент (24,6 %) "Менга фарқи йўқ", 194 нафар респондент (15,2 %) «Ҳозир ҳамма шундайку», 282 нафар респондент (22,1 %) эса ""Оммавий маданият" бу замонавийлик" жавобини белгилаб, бугунги трансформациялашаётган жамият ёшлари ҳаётнинг нақадар ўзгараётганлиги, лоқайдлик, бефарқлик ва бегоналашув билан ижтимоий сабр маданиятига бўлган заруратни тасдиқлади.

Хорижий манбаларда замонавий таҳдидларнинг орасида **диний жиҳоднинг** иккинчи йўналиши "раҳбарсиз, лидерсиз ёшларнинг ижтимоий воқеликка қаршилигини ташкили" блогерлик ҳаракатида режалаштирилган[5]. ОАВ орасида Интернет ва мобил алоқаларнинг янги имкониятлари ёшлар маънавиятида қадрият трансформациясига салбий таъсир этиши билан бирга жисмоний салбий таъсири ҳам аниқланди. Ахборот ресурсларидаги "**оммавий қадриятлар**" - ижтимоий табақа ва қатламнинг барчасига мос паст савияли бадиий-эстетик маданият намуналари, нарса ва буюмларга сунъий андоза тусини бериш жараёни бўлиб, кўп ҳолларда ёшларимиз ўзлигининг миллий қадриятлардан мосуво этиб, ёшларда вулгар модалашган кийиниш, инсонни кучли эмоцияга олиб борувчи жараёнларга майлнинг

[5] "MILLION" JAMOASI KONSERT DASTURI – 2019 // URL: https://www.youtube.com/watch?v=jo3aLcacRow (Мурожаат санаси: 08. 09. 2022).

ортиши ҳаёт мазмунига айланиши туфайли бўш вақтнинг мазмунсизлиги, нафис дидни дағаллашуви остида «**китч-дид» -** (нем. Kitsch - сифатсиз, арзон, енгил-елпи, савияси паст) нафосатсизликка бошловчи, арзон ва жўн яратилган нарса ва буюмларга сунъий жозиба тусини бериш жараёни ёшларнинг ахлоқида ҳосил бўлмоқда. Бу ҳол беҳаёлик ва зўравонлик, нотабиийлик, андозасизлик, маданиятсизлик, маънавиятсизлик, миллат ва унинг маънавий қадриятларига беписандлик билан ижтимоий манфаатларга дахл қилувчи ҳолатни туғдиради. Ёшларда ижтимоий-маданий орнамент – белгиларини трансформацияси маънавият, қадриятларига нисбатан бегоналаштирмоқда.

Биз ёшлар социологияси бўйича трансформация жараёнининг шартли равишда қуйидагича ижтимоий таҳлил қилиш мумкин деб ҳисоблаймиз:

1. Жамият ҳаётини лаҳзада ўзгариши инсон эҳтиёжларига таъсир этиб, ёшларнинг мусиқага бўлган эҳтиёжида эстетик трансформацияга олиб келишини кузатиш мумкин. Замондан-замонга ўтиб одамларни руҳига маънан озуқа бериб келган миллий-классик мусиқа жанрларга ёшларнинг мурожаатлари жиддий қисқариши ғарбнинг қулоқни қоматга келтирувчи рок ёки асл санъат асарини қайта бузилган “Cover version”[6] жанрларига мурожаатларининг ортишини 1-жадвал орқали далиллаймиз. Мисол:

1-жадвал

Ёшларнинг “Карвон” таронасига мурожаатининг қиёсий ҳолати

№	Ижрочи	Мусиқа номи	Интернетга жойланган вақти	Мурожаат сони	Ижтимоий портал номи
1	Шерали Жўраев [14]	Карвон	2018	30.165	Youtube
2	Санджей [15]	Карвон (Cover version)	2018	4.386.369	

2. Дунёнинг техника тараққиёти инсон ҳаётини фаровонлашувига имкон берди. Аммо кино санъати трансформацияси ёшлар феъл-атворида ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, сабрлик, дўстлик, кечиримлилик, бағрикенглик каби сифатларни яратишга хизмат қилувчи жанрлардан жиззакилик, қўполлик, сабрсизлик, дангасалик, хиёнаткорлик уятсизлик каби сифатларни ривожлантирувчи кино жанрларига мурожаати кузатилмоқда.

[6] Кавер-версия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кавер-версия

3. Бугунги замонавий ёшларни театр, опера, балет, музей ва галереядан компьютер-видео ўйин ва тунги клублар орқали бадиий-эстетик дунёқараш трансформациясини ҳам кузатиш мумкин.

4. Ўзбек халқи тарихан миллий байрамлар: деҳқонларнинг хирмон сайллари, бадиий кечалар, миллий-диний тадбирларда инсон феъл-атворининг ижобий сифатларини шакллантирувчи санъат байрамлари, миллий аския кечаларидан ахлоқсиз, давлат, жамият ва инсон шаънига қаратилган турли хил жамоаларни концерти ҳазил-мутойиба, аския трансформациясини ижтимоийлашувини 2-жадвал орқали далиллаймиз. Мисол:

2-жадвал

Ёшларнинг ҳазил-мутойиба ва аскияга мурожаатининг қиёсий ҳолати

№	Жамоа ёки гуруҳ номи	Интернет жойланган вақти	Мурожаат сони	Ижтимоий портал номи
1	Аския сайли [11]	2019	43.306	Youtube
2	Миллион [12]	2019	39.960.108	
3	Браво [13]	2019	29.733.499	

5. XX аср компьютер технологиясини яратилиши келгуси асрга ҳалокатли тараққиёт омили бўлди. Ёшларда китоб, журнал ва газетага нисбатан китобхонлик ва мутолаа маданияти сусайиб, бугунги ижтимоий тармоқ каналларида турли хил енгил-елпи кундалик ахборот канал ва гуруҳларнинг кўплиги мутолаа трансформациясини исботлайди.

6. Геосиёсий жиҳатдан бир миллатни маънавий қул қилишда илк “Оммавий маданият” импорти инсон организми учун фойдали миллий таомлардан инсон соғлиғига психо-биологик мутеликни ҳосил этадиган фаст-фудларнинг исътемоли ёшларнинг озиқ – овқат трансформацияси ҳисобланади.

7. Инсоният тараққиётида ёшларнинг ижтимоий-ҳаётий имижи, уни феъл-атвори, ахлоқи, ижтимоий мақомини англатувчи омилга айланди. Аммо глобаллашув ёшлар ҳаётига “оммавий маданият”нинг дидсизлик ва ахлоқсизликни тарғиб қилувчи иллатлари, спорт, оверсайз, гранж, эклектик, ич-кейим, кежуал услублари орқали кийиниш маданиятида трансформация жараёни содир бўлмоқда.

8. Инсониятни ҳайвонот оламидан фарқлаб турувчи белги сўзлашув-муомала маданияти бўлиб, сўзлашув маданияти кишиларда илк таассурот қолдиришнинг энг муҳим омили ҳисобланади. Одамларнинг ўзаро мулоқотида хушмуомалалик эса сўз санъати ҳисобланади. Аммо техника тараққиёти ёшлар муомаласида янги сўз ва

бирикмаларни қўллаш адабий тил қоидаларига ахлоқсиз, қўпол сўзлар, ИТдан келиб чиққан янги қисқартма сўзлар маданияти трансформациясига фундамент қўйди.

9. Ёшларда китобхонлик ва мутолаа маданиятини сусайиб кетиши, уларни онгидаги фикр-мулоҳазаларини оқ қоғозга тушириш маданиятини мўртлашувига олиб келди. Ёшларнинг сабрсизлиги, шошқалоқлиги миллий-табиий ёзма шаклдан қоғозга хунук ва хато билан ёзиш, ижтимоий тармоқ ва электрон хатларда ўз ифодасини топмоқда. Жумладан: *Ш-W, Ч-4* ҳарф ва белгиларни алмаштириш ҳолатида ёзиш маданияти трансформациясини кузатилмоқда.

10. Эмо (инг. emo - ҳиссий-эмоционал) субмаданият бўлиб, тушкун кайфиятдаги мусиқий жанр орқали ғарб жамиятида шаклланган[7]. Бу субмаданият вакиллари жамият манфаатларига зид миллий анъана ва одатлар, умуминсоний қадрият, ахлоқий маданият нормаларни менсимаслик, шахсий манфаатларга берилиб, субъектив эҳтиросларни намойиш қилишга интилишдир. Мазкур ҳаракатнинг юртимизга кириб келиши инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдаги эришилган ютуқлар туфайли тадбиркорликдаги янги қатламнинг шаклланиши, айниқса санъаткорларнинг ёш эстрада юлдузларининг миллий маънавиятга салбий таъсир этувчи оммавий чиқишлари, баҳс-мунозаралари, кўп ҳолатларда санъат асарларини енгил-елпи, паст савияда оммага ҳавола этиши нафақат санъатни, балки миллатни миллий идеал ва нафосатига таҳдид солади. Шу маънода ёшлар ижтимоий руҳиятида толерантлилик, қаноатлилик, сабрлилик, тоқатлилик, чидамлилик, бағрикенглик, юмшоқлик, ишончлилик, саҳийлик, иродалилик, мурувватлилик, хурсандчилик, интизомлилик, айбдорлик, кечиримлилик, уятлилик, тавба қилиш, рашқлилик, хушёқишлилик, миннатдорлилик каби ижобий руҳий-хислатлардан жиззалик, қаҳрлилик, ғазаблилик, нафрат, қайғу, ғам, қўрқув, исёнкорлик, депрессия, ҳасадлилик, қаноатсизлик, бефарқлик, лоқайдлик, умидсизлик, безовталик, қўполлик, ажабланиш каби салбий ижтимоий-руҳий ҳолатларга трансформацияси табиийлашаётгани хусусида маълумотлар базаси ҳосил бўлмоқда[8].

11. Ҳар бир миллат ўз ўзлигини сақлаб қолиш учун урф-одат ва анъаналарини давомий ва меросий шаклда миллий байрамлар, хирмон сайллар ва турли хил тадбирларда эркагу-аёлни феъл-атворида ижобий сифатларни ривожлантирувчи миллий анъанавий ўйинларни

---

[7] Эмо (субкультура) URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эмо_(субкультура)

[8] Мирзахмедов Х.А., Эмоционаллашаётган ёшлар. // Социологияни ўқитиш ва социал тадқиқотларни ташкил этишнинг долзарб масалалари. Республика илмий – амалий конференцияси мақолалари тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 284-288.

замонавий ёшларимиз ҳаётида компьютер видео ўйинларга трансформациясини кўришимиз мумкин.

12. Спорт давлатни ва халқни дунёга тез машҳур қилувчи соҳа бўлиб, мамлакатимизда спортни ривожлантириш ва ёшлар ҳаётида уни оммалаштириш учун давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Бугунги кунда жамиятда ижтимоий муаммо сифатида спорт билан шуғулланадиганлардан спортни томоша қиладиганларга аудиториясини ошаётгани спортни трансформациясини исботлаб беради.

13. Ёшларда ахборотга нисбатан бўлган муносабатининг шиддаткорлиги ва истеъмолчилар жамиятида ёшлар томонидан ҳар қандай ахборотни видео-ролик шаклида YouTube, Tik-Tok, Instagram, Telegram, Facebook каби ижтимоий тармоқларга жойланиши билан шахс дахлсизлиги, инсон, оила, жамият, давлат шаъни ва қадр-қимматига жиддий салбий таъсири ахборот маданиятида трансформация жараёнини кўриш мумкин.

14. Ахборот технологияларнинг дунё миқёсидаги молиялашуви ёшларининг бугунги кундаги эҳтиёжини қулай ва осон йўллар орқали интернетда катта миқдордаги маблағ топишга руҳлантирди. Натижада, ўқитувчи, шифокор, қурувчи, ошпаз, ички ишлар ходими ва архитектор каби касблар ўрнига интернет ахборот майдонида ёшларнинг янги касби: Blogger, Vlogger, Viner, TikToker, Follower, Hater, Clicker, Crush, Cheater, Troll каби онлайн фаолият олиб борувчи янги авлоди пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда.

Социологик тадқиқотдан келиб чиққан ҳолда ёшларнинг миллий маънавият ва қадриятлардан узоқлашуви, бегоналашишини олдини олиш мақсадидаги ижтимоий - амалий тавсия ва таклифлар:

- ёшларда (онлайн) китобхонлик ва мутолаа маданиятини ривожлантиришда Интернет тизимидан янги сайт, блогларни ишлаб чиқиш;
- ёшларда спортни томоша қилишдан кўра спорт билан шуғулланиш маданиятини ривожлантириш зарур;
- ёшлар мобил қурилмасида миллий, таълим ва тарбиявий дастурларни шакллантириш ва ривожлантириш керак;
- мутолаа маданиятини ривожлантириш учун умумий ўрта мактабларда адабиёт, тарбия, тарих каби фан дастурларига эшитишга мўлжалланган аудио дарс дастурини шакллантириш зарур;
- ўқувчи-талабаларни таълим муассассаидаги дарс жадвали ва ўқувчи-талабалар ижтимоий-таълимий мақомини билдириб турувчи мобил қурилмасига дастур яратиш керак. Дастур орқали дарс жадвалидан ўқувчи-талаба ва ота-она хабардорлиги, ижтимоий-таълимий мақоми бўйича дастурида ота-она ўз фарзандини таълим

муассасасида қандай таълим олаётгани ҳақида онлайн хабар олиб туради;

- умумий ўрта мактабларда милиий этнографик анъана, қадрият ва ўйинларни амалий дарслаштириш керак;
- ёшларни ижтимоий тармоқдаги фаолиятини "Оммавий маданият"га олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, вандализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш лозим;
- ўқувчи-талабалар учун интернет: ижтимоий тармоқда фан-манба, аудио-театр, аудио-китоб каналларини ташкили билан ижтимоий тармоғлардаги ёшлар фаолиятидан унумли фойдаланиш;
- ихтисослаштирилган мактаб ва хусусий университетларнинг ташкил этиш орқали зиёли қатламнинг демографиясини ўсишини таъминлаш;
- ёшларда онлайн-тадбиркорликни шаклантириш керак;
- бола-она-ватанпарвалик дастурини ривожлантириш лозим;
- оилада бола тарбиясини "одатлантириш" ва меҳнат терапияси орқали баркамол авлод муҳитини шакллантириш зарур.

ХУЛОСА

Ҳар қандай халқ ва миллат ўзининг кўп асрлик миллий одат ва анъаналари билан ўзлигини сақлаб қолиши, тараққиётга миллий маънавият билан эришиши ижтимоий қонуниятдир. Шу маънода ёшлар тарбиясида миллий ва умуминсоний қадриятлар асносида соғлом ҳис-туйғу, мақсад-мўлжаллар аниқ эстетик тарбиясини ташкили ўта муҳим миллий вазифага айланишининг гувоҳи бўлдик. Миллат ёшларининг келажагини белгилаб берувчи маънавий маданият ва маърифат "Оммавий маданият", "Оммавий қадрият", "Оммавий тарбия" каби таҳдидлардан ҳимоялаш иммунитетига қаратилиши даркор. Миллий манфаат ва мақсад, эзгу ниятларни амалга оширишга қодир бўлган янги авлодни тарбиялаш масаласи Янги Ўзбекистон тараққиётининг янги босқичида миллий ғоя, аслида миллий маданиятни ривожлантириш зарурлигини кўрсатади. Дарҳақиқат, мамлакатимизда ёшлар тарбияси миллий руҳни уйғотиш, миллий ва умуминсоний қадриятларни ёшларда шакллантириш ижтимоий тараққиётнинг юксак даражасининг шартидир.

Глобаллашув шароитида ахборот технологияларининг ижтимоий маданият, яъни ёшларнинг медиамаданият сифатида шаклланиши таълим ва тарбия соҳасида ахлоқий тарбияга эътиборни талаб этади. Ёшлар ўзаро бевосита муносабатида нафосат ва фаросат қанчалик муҳим бўлса, алоқаларнинг онлайн одоб, онлайн ахлоқ, онлайн фазилат

шаклида ёшларнинг маънавиятида медиа тарбиясини талаб этмоқда. Бу масала онлайн қарамлик, онлайн қулликни (синдроми) олдини олиш учун онлайн феъл-атворда миллий анъана, онлайн тил каби саводхонлик маърифатини шакллантиришга чақиради.

Ҳар қандай жамиятда таълим ва тарбия жараёни уйғун бўлиши билан бирга муайян тизим ва функционаллик тартибида ишлаши мақсадга мувофиқдир. Бизнинг кузатишларимиз таълим тизими фаоллашиб бориши билан бирга ОАВ тарбияда таълимнинг мантиқий давоми бўла олмай, коммерциялашган алоҳида бозор иқтисодий сиёсатида енгил-елпи ёш санъат вакилларини “машҳурлашиш касалини” даволаш иши ёки “реклама бизнеси”га айланди. Жамиятимизда соғлом фикр, соғлом куч устуворлигида ёшларни ахборотнинг зарарли таъсирларидан асраш, уларни ҳар томонлама халқимизнинг муносиб фарзанди бўлиб, юртимиз довруғини яна дунёга танитиши учун таълим соҳаси вакилларининг маънавий-маърифий ишлари ҳал қилувчи ҳаёт-мамот омилига айланмоқда[9].

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Т.: Ўзбекистон, 2021.464 б.
2. Шаров А.В. Трансформация ценностей в меняющемся мире // Вызовы современности и ответственность философа. / Материалы «Круглого стола», посвященного всемирному Дню философии. Кыргызско-Российский Славянский университет. Под общ.ред. И.И. Ивановой Бишкек: 2003. С.85-88
3. Романова К.С. Трансформация ценностей как индикатор изменения общества и личности // Научный ежегодник Института философии и права. Уральского отделения Российской академии наук. 2008. Выпуск 8, С. 166.
4. Мирзахмедов Х.А., Эмоционаллашаётган ёшлар. // Социологияни ўқитиш ва социал тадқиқотларни ташкил этишнинг долзарб масалалари. Республика илмий – амалий конференцияси мақолалари тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 284-288.
5. Сундиев И. Россия-часть нового халифата? // Комсомольская правда. www.kp.ru – С.12-13
6. Кавер-версия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кавер-версия
7. Эмо (субкультура) URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эмо_(субкультура)

[9] Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2- жилд, - Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2018. -Б. 229.

8. Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2- жилд, -Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2018. -Б. 229.

9. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т-ҳарфи. Тошкент: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”, 2004. – Б. 634.

10. Муаллиф диссертация тадқиқот сўровномасидан берган таҳлили (Мирзаҳмедов Х.А. Ёшларнинг толерантлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг социологик таҳлили. соц.ф.ф.док. (PhD) Дис. Т.: 2022)

11. Аския сайли.– URL: https://www.youtube.com/watch?v=W7qO7WbwIDg (мурожаат санаси:: 08. 09. 2022)

12. “MILLION” JAMOASI KONSERT DASTURI – 2019 // URL: https://www.youtube.com/watch?v=jo3aLcacRow (Мурожаат санаси: 08. 09. 2022).

13. “BRAVO” JAMOASI KONSERT DASTURI – 2019 // URL: https://www.youtube.com/watch?v=6Qy8IrumoiE (Мурожаат санаси: 08. 09. 2022).

14. Sherali Jo‘rayev - Karvon (jonli ijro) // URL: https://www.youtube.com/watch?v=s5bMNQeTzgo (Мурожаат санаси: 08. 09. 2022).

15. Sanjay - Karvon // URL: https://www.youtube.com/watch?v=lb53rKt8meM (Мурожаат санаси: 08. 09. 2022).

Мохира ХАЛИКОВА

Директор национального центра обучения педагогов новым методикам г. Ташкента, доктор философии (PhD), доцент

ГЕНДЕРНАЯ СЕНСИТИВНОСТЬ КАК ВАЖНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ И ПАРАДИГМА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. *Данная статья посвящена проблемам формирования гендерной сенситивности как важной компетенции личности в аспекте развития парадигмы гендерного равенства, а также в дискурсе национально-культурной семантики. Научная актуальность статьи состоит в обзоре и подробном анализе литературы в данной сфере с применением методов исторического и форсайт-подхода. Практическая значимость определяется разработкой методических рекомендаций по развитию сферы.*

Ключевые слова*: гендерная сенситивность, парадигма, личность, общество, компетенции, Lifelong learning, социализация, менеджмент.*

Из всех творений самое прекрасное-
получивший прекрасное воспитание человек.
Эпиктет

Нравственность народов зависит
от уважения к женщине.
Вильгельм фон Гумбольдт

Гендерное равенство как научная парадигма - одна из стратегических целей, и неотъемлемая часть международной повестки дня в области устойчивого развития. Наряду с теорией разделения власти и всеобщего избирательного права гендерный паритет является одним из основных принципов современной демократии. Принцип гендерного равенства воплощает концептуальную идею о том, что осуществление прав человека не может быть достигнуто без полных гарантий равных прав и возможностей для мужчин и женщин. XXI век совершил перелом в оценке положения женщин в обществе, их роли и миссии, укрепил наряду с такими фундаментальными основами социальных институтов брака и семьи, как воспроизведение потомства и хранительницы семейного очага, считавшейся исторически

традиционной задачей женщины, статус активной участницы жизни общества.

Гендерная парадигма прошла определенный путь исторического развития. Понятие гендера используется для описания ролей мужчин и женщин в общественной жизни, характеристик отношений, норм, принятых в обществе. Гендер варьируется в зависимости от культуры и может меняться со временем[1].

Дифференциация биологического пола и социального пола была проанализирована в 1935 году **Маргарет Мид**, американским антропологом, изучавшей социализацию подростков на полинезийских островах.[2] Понятие гендера стало использоваться как термин после доклада американского психиатра, психоаналитика, социолога **Роберта Столлера** на конгрессе психоаналитиков в Стокгольме. Столлер впервые проводит корреляцию и различие между понятиями *биологического пола* и *социокультурного пола (gender).* Биологический пол (половая идентификация) как фундаментальный аспект человеческой природы означает специфические генетические (ДНК, набор хромосом); соматические (особенности строения мужского и женского организма); гонадальные (репродуктивная деятельность) характеристики пола.

Гендер (лат. *genus* «порода, пол, происхождение») в отличие от понятия биологического пола, означает социальные характеристики, относящиеся к полу. Гендер - это социокультурный конструкт, который определяет статус мужчин и женщин в обществе, набор связанных с гендером аспектов социальных ролей, модели поведения, ожидаемых от мужчины или женщины обществом.[3] Гендер - это социокультурная конструкция пола система мышления, поведенческих характеристик, норм образа жизни и ценностей, приобретенная в процессе социализации, моделируемая обществом и поддерживаемая социальными институтами. Гендер в первую очередь определяется социальным, политическим, экономическим и культурным контекстом.[4]

Гендерные проблемы изучаются в рамках таких наук, как социология, юриспруденция, политология, антропология, социальная педагогика, социобиология, история, лингвистика, биодетерминизм, криминология, культурология. В частности,

- *культурогенез;*
- *типы социально-гендерной формации (патриархат, матриархат, полигамия, моногамия и др.);*

---

[1] https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/gender.
[2] Margaret Mead. Sex and temperament in three primitive societies. New York. 1935.
[3] https://ru.wiktionary.org/wiki.
[4] Т.М. Мельник. Гендер как наука. Пособие. Киев. 2004. с. 10 – 29.

- *влияние гендерно-ролевых стереотипов на общество;*
- *либеральные феминистские концепции;*
- *влияние экономических и демографических факторов на гендерную проблему;*
- *социализация личности и др.*

Гендерное равенство - это понятие, предусматривающее достижение равноправия между мужчинами и женщинами в семейных и других правовых отношениях. По мнению некоторых исследователей, гендерное равенство - это следующий этап социальных отношений после патриархального строя.[5]

Гендерные роли различаются в разных обществах и со временем претерпевают изменения. Гендерные стереотипы также охватывают исторический и культурный опыт конкретного общества; социальные роли в рамках социальных институтов (брак, семья, работа) и др.

Понятие гендера неразрывно связано с **социализацией личности**. Люди социализируются с рождения, развиваются, учатся вести себя в соответствии со стереотипами, моралью, нормами поведения, социальными детерминантами общества, в котором они живут. В то же время на личность большое влияние оказывают семья, школа, профессиональная среда, СМИ, технологии и культурные нормы. **Социализация** - важный процесс формирования личности. Однако поведенческие модели, приобретенные в рамках социализации, не всегда могут быть полезными для человека. Человек развивается на протяжении всей жизни под влиянием социальных конструкций, связанных с полом. Например, в сознание мальчиков внедряется необходимость скрывать свои эмоции, проявлять физическую силу, готовиться к службе в армии. С другой стороны, работа по дому долгое время считалась задачей женщин. Известно, что до публикации работы «**Социология домашнего труда**»[6] британского социолога профессора Лондонского университета **Энн Окли**, социология игнорировала сферу домашнего труда, поскольку трудом считалась только оплачиваемая работа. Сегодня работы по дому женщин стали одной из признанных тем социологических исследований.

Практически во всех развитых странах наблюдается стабильное гендерное распределение, согласно которому мужчины заняты на рынке труда, а женщины – домашним трудом.[7] Во всех регионах мира (с

[5] Калабихина И. Е. Краткий понятийный словарь по гендерным исследованиям // Социальный пол: экономическое и демографическое поведение. Учебно-методические материалы по курсу. М., 1998.
[6] Окли, Энн. Социология домашнего труда. Оксфорд (Англия). 1974. ISBN 9780631139249.
[7] Гендерные проблемы и развитие. Стимулирование развития через гендерное равенство в правах, в доступности ресурсов и возможности выражать свои интересы / Пер. с англ. М.: Весь мир, 2001.

небольшими колебаниями) 75% тяжести работы по дому ложится на женщин.[8]

Гендерные стереотипы могут привести к ограничениям в реализации жизненных амбиций, таланта и интересов мальчиков и девочек в процессе социализации, привести к конфликтам, психологическим проблемам.

Гендерный подход (gender approach) проявляется в следующих сферах:

- *в семейной жизни;*
- *в распределении общественного труда;*
- *в поведении, поступках;*
- *во внешнем виде, культуре ношения одежды;*
- *в национальных традициях, обычаях, стереотипах;*
- *на основе возраста, национально-этнической, классовой, расовой принадлежности;*
- *в культурной репрезентации гендера (отражение в СМИ, художественных символах и образах);*
- *в социальных, экономических, технологических тенденциях.*

Хотя гендерное равенство является неотъемлемой частью прав человека, гендерная дискриминация и гендерная асимметрия широко распространены в мире. Насилие в отношении женщин и девушек сохраняется во всех обществах мира и влияет на все социальные группы. Существуют препятствия на пути к полному и равному участию в образовании, обеспечении работой и принятии политических решений. Насилие в отношении женщин - одна из самых серьезных форм насилия на основе гендера. Женщины сталкиваются с различными формами насилия, включая насилие в семье, *сексуальные домогательства, харассмент (harassment)*[9] и др. Экономическое насилие проявляется в дискриминации со стороны работодателя при приеме на работу, различиях в заработной плате, пренебрежении профессиональными компетенциями, интересе к социальному статусу женщины, нарушении ее прав в вопросах отпуска по родам. По данным ООН, каждая пятая женщина в мире подвергается физическому или сексуальному насилию. Примерно от 20% до 50% женщин в Европе были жертвами домашнего насилия. Гендерное равенство может быть достигнуто с помощью гендерной стратегии, определенной ООН как «...*процесс оценки результатов воздействия на мужчин и женщин законодательства, политики или программ на всех уровнях*».[10]

---

[8] Малышева М.М. Современный патриархат. Социально-экономическое эссе. М.: Academia, 2001. 94 стр..

[9] Оказание давления, нарушение личных границ, преследование, дискриминация и вмешательство в частную жизнь

[10] http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet1.pdf.

Вопросы гендерного равенства, прав мужчин и женщин претерпели длительную историческую трансформацию. Эта трансформация отражается в тенденции развития **Западной** и **Восточной** цивилизаций, научно-познавательного, социально-философского мышления.

Ставшие причиной жарких споров с древних времен идеи о том, что природа создала всех равными, от высказанных в трудах древнегреческого философа **Антифонта**, претерпела следующие исторические изменения:

- *избирательное право;*
- *появление теорий равенства;*
- *феминизм, либеральный, радикальный феминизм;*
- *теория мужского доминирования;*
- *гендерная проблема в праве, психологии, медицине;*
- *борьба за права женщин.*

В частности, «**Декларация прав женщин и гражданки**» была первым документом феминизма, опубликованным в 1791 году прабабушкой феминистского движения Европы, неутомимой защитницей прав женщин французской писательницей **Олимпией де Гуж** (Olympe de Gouges). Следующие слова этого манифеста стали знаменитыми: *«Раз женщина имеет право взойти на эшафот, она должна также иметь право подниматься на депутатскую трибуну».*[11] В «**Предисловии для дам или Портрет женщины**» де Гуж пишет следующее: «*Мужчины настаивают на том, что мы предназначены лишь для ведения хозяйства: проницательные и стремящиеся заняться литературой женщины являются существами, которых общество не может терпеть. Но я думаю, что женщины могут сочетать умственные способности с домашними делами, даже с душевными качествами и любовью*».[12]

Греческий философ и математик **Пифагор** в своих научных взглядах утверждает, что женщина и мужчина были созданы равными. **Платон** также поддерживал эти взгляды в своем произведении «**Идеальное государство**», демонстрируя свою приверженность идеям своих великих соратников. Мыслитель приходит к выводу, что разница между мужской и женской природой относительна и применима только к репродуктивной сфере. Женщина может выбрать профессию по своему выбору: музыку, философию или другие профессии, в том числе военную службу. В своем труде Платон выдвигает такие вопросы: *«Можно ли считать женщину способной выполнить эту трудную и*

---

[11] Декларация прав женщины и гражданки.

[12] Олимпия де Гуж. Предисловие для дам или Портрет женщины. URL: http://www.olympedegouges.eu/preface pour les dames.php.

ответственную задачу? Может ли женская часть человечества участвовать во всех делах наравне с мужчинами?»[13] Платон раскрывает социальные корни проблемы, описывая эту реальность о месте в обществе женщин, которые были обречены «*варить суп*» и «*быть кормилицей*» в результате сильного и длительного влияния традиций и обычаев своего времени. Великий философ подчеркивает необходимость изменения подхода к воспитанию и образованию женщин, и тогда искусственно сформированная асимметрия приведет к полноценному развитию не только мужчин, но и всех членов общества.[14]

Фома Аквинский, крупный представитель христианской доктрины, считал, *что главной причиной создания женщины Богом было то, что она должна помогать мужчинам, и эта помощь выражается в рождении потомства и домашних делах*.[15]

Немецкий психолог, социолог, один из основоположников неофрейдизма, представитель гуманистического психоанализа **Эрих Зелигманн Фромм** (Erich Seligmann Fromm) в своей книге «**Мужчина и женщина**» на основе анализа природы и особенностей представителей двух полов, проблемы гендерного равенства, приходит к следующим заключениям: *«Равенство означает сущность личности. Требование равенства по природе носит полярный характер: несмотря на все различия, никто не должен использовать друг друга как средство для достижения цели, потому что каждый человек является целью для самого себя. А это значит, что у каждого должна быть свобода развития своих индивидуальных особенностей, своей уникальности как представителя своего типа и нации. Равенство подразумевает не отрицание различий, а возможность их полной реализации».*[16]

Первый жизненный опыт каждого человека – это общение с матерью. Известный психолог и социолог **Карл Юнг** писал: «*Архетип матери является самым первичным для ребенка. Этот архетип бессознательно сохраняет свою силу и первичность на протяжении всей жизни*».[17]

Ни одна культура не является гендерно нейтральной. Понятие гендера пронизывает культуру, другими словами, культура – это набор ценностей и норм, взглядов и стереотипов, действия и социальные взаимодействия, введенные в социальную структуру. Случаи угнетения женщин имели место в разное время в истории. На Аравийском полуострове преобладали жестокие обычаи эпохи невежества, как

---

[13] Platon. Dialogi [Dialogues]. Translation from ancient Greek. Khar'kov, Folio Publ., 1999. 383 p.
[14] Бурдье П. Мужское господство // Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики / — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алтея, 2005. — С. 286— 365. 185-187 стр.
[15] https://psyjournals.ru/sociosphera/2010/n1/35153_full.shtml.
[16]Эрих Фромм. Мужчина и женщина. ISBN: 5-237-00060-6. АКТ. 1998.
[17] Юнг К.Г. Душа и земля / К.Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. — М., 1993.

захоронение девочек заживо. В Индии был обычай сати, когда женщину, потерявшую мужа, сжигали заживо в погребальном костре.

Римский правовед **Папиниан** писал следующее о положении женщин в обществе: «**Согласно общим нормам нашего законодательства, положение женщин хуже, чем положение мужчин**» (Дигесты). Несмотря на то, что женщина была свободной, она все же не имела гражданских «свобод». Например, она не может служить в армии, голосовать на собраниях, не может быть избранной на государственную должность, быть судьей или прокурором и не имеет права проводить судебный процесс в качестве адвоката любой третьей стороны.[18]

Алексис де Токвиль, французский гуманист и философ XIX века, автор труда «Демократия в Америке», в этом отношении рассуждает так: «*Некоторые подчеркивают не только равенство мужчины и женщины, но и их целостность. Они не только предоставляют мужчинам и женщинам одинаковые права, но и налагают на них одинаковые обязанности. Они хотят, чтобы мужчины и женщины думали и работали одинаково. Это не ведет к хорошему, это приведет к кризису мужчины и женщины в качестве пола, это приведет к появлению слабых мужчин и сильных женщин*».[19]

О высоком положении женщины в обществе тюркских народов арабский историк **Ибн Баттута** сообщает: «*Турецкие каганы подписывают указы «по велению султана и хатун»*». В своих взглядах **Аль-Беруни** особо подчеркивал, что мир в семье находится непосредственно в руках мудрых, умных, сообразительных, воспитанных женщин. В своей работе «**Минералогия**» он утверждает, что мир и лад, счастье в семье в большей степени зависит от женщин. Заслуживают внимания и взгляды великого ученого **Абу Али ибн Сины** касательно вопросов семейных отношений. В его книге «**Тадбири манозил**» («О домоводстве») говорится о том, что женщины должны обладать знаниями, хорошими манерами и поведением, думать о рождении и воспитании ребенка; не пятнать свое доброе имя. Великий полководец **Амир Темур** уделял такое же серьезное внимание вопросам создания семьи, как государственным вопросам. В частности, в своих «**Уложениях**» он высказал следующие взгляды на выбор невесты: *«В заботах женить своих сыновей, внуков и близких, я сосредоточился на поисках невесты. Я считал эту работу равной государственным делам. Я наводил справки о родословной невесты до седьмого колена. Узнавал через близких людей о состоянии ее здоровья и физической зрелости.*

[18] Гуревич Д., Рапсат-Шарлье М.-Т. Повседневная жизнь женщин в Древнем Риме. — М., 2006. 239-240 стр.
[19] Алексис де Токвиль. Демократия в Америке: Пер. с франц. // М.: Весь мир, 2000.

Только при условии, что будущая невеста была свободна от всех недостатков в своем происхождении, воспитанности, поведении и здоровье, устраивал народу большое празднество и женил их».

В исламском шариате мусульмане - мужчины и женщины должны стремиться к получению знаний. В священном хадисе сказано: *«Стремиться к знаниям обязательно для каждого мусульманина».* Ислам причисляет мужчин, которые хорошо относятся к своим женщинам, в ряд самых лучших людей. Об этом в хадисе говорится так: *«Лучший из вас - тот, кто хорошо относится к своей жене»* (Предание от ат-Термизи).

С конца XIX века во всем мире активизировался процесс предоставления женщинам права голоса наравне с мужчинами. В 1893 году Новая Зеландия, а затем Австралия первыми признали женщин гражданами и предоставили им право голоса. Подсчитано, что в обществе информации и знаний, в развитых странах во всех сферах общественной жизни «критическая масса» женщин достигла уровня, необходимого для устойчивого развития общества.[20]

18 декабря 1979 года **Генеральная Ассамблея ООН** приняла Конвенцию «**О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин»** (**CEDAW**). Эта Конвенция является ключевым документом, который четко определяет проблемы, связанные с достижением практического равенства между женщинами и мужчинами, то есть обеспечением гендерного равенства, осуществлением женщинами своих прав на практике. На саммите, прошедшем 8 сентября 2000 года, **достижение гендерного равенства** была включена в ряд из **8 целей** развития **Декларации тысячелетия ООН** (Резолюция № A/RES/52/2), принятой Генеральной Ассамблеей ООН.[21] Всемирный банк выпустил отчет под названием «***Женщины, бизнес и закон - 2019: десятилетие реформ***». В нем дается анализ изменений, внесенных в законодательство 187 стран за последнее десятилетие.[22]

Эксперты дали оценку тому, как изменились правовые системы этих стран за последнее десятилетие и как это повлияло на права женщин. Основными критериями оценки были следующие:

- *заработная плата;*
- *обеспечение работой;*
- *ведение бизнеса;*
- *управление финансовыми ресурсами и активами;*
- *пенсионное обеспечение;*

[20] Колодина А. Преемственность культуры в обществе риска: философский анализ. Москва, ТРП, 2016, 247 с.
[21] Декларация тысячелетия. ООН. Нью-Йорк. 2000.
[22] Women, business and the law 2019: a decade of reform// https: // openknowledge.worldbank.org / bitstream / handle/10986/31327/WBL. 2019.

- право свободного передвижения по стране;

- брак, деторождение и воспитание детей.

В 2018 году **Всемирный экономический форум** также опубликовал доклад о глобальном гендерном разрыве (Global Gender Gap).[23] Он охватывает участие женщин в политике и экономике в 149 странах, их положение на рынке труда, различия в заработной плате мужчин и женщин, вопросы карьеры, образования и ожидаемой продолжительности жизни.

23 сентября 2020 года Президент Узбекистана **Шавкат Мирзиёев** выступая на 75-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, представил вниманию международного сообщества свою позицию по актуальным вопросам, имеющим глобальное значение: «*Политика гендерного равенства стала для нас приоритетным вопросом. Возрастает роль женщин в государственном управлении*».

Гендерное равенство может быть достигнуто с помощью гендерной стратегии, определенной ООН как «...*процесс оценки результатов воздействия на мужчин и женщин законодательства, политики или программ на всех уровнях*».[24] Эта стратегия должна стать неотъемлемой частью реализации программ развития во всех сферах жизни. Человечество должно пройти долгий исторический путь, чтобы обеспечить полное равенство мужчин и женщин с точки зрения их прав и возможностей, повысить уровень **гендерной чувствительности** (gender sensitivity) обществ и культур.

Исследования в области государственного менеджмента[25] показывают, что своевременное устранение гендерных проблем зависит от передовых методов работы и компетенций в сфере менеджмента. В частности, одной из важнейших задач в сфере менеджмента является организация профессиональной и информационно-образовательной среды XXI века на основе целей устойчивого развития. Решение проблемы заключается в постоянном развитии профессиональных навыков и компетенций на основе парадигмы «**Lifelong learning**». Есть потребность в пересмотре всех существующих образовательных программ на основе этих концептуальных идей и принципов[26].

В качестве решения проблемы предлагается проводить гендерный анализ на всех этапах общественного управления, осуществлять мониторинг количественных и качественных показателей, включать принцип гендерного паритета в стратегические планы и программы

---

[23]The World Economic Forum. The Global Gender Gap Report 2018// ttps://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018.

[24]http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet1.pdf.

[25] UN Research Institute on Social Development (www.unrisd.org).

[26] Мохира Халикова и др. Гендерное равенство: от идеи к закону. Ташкент. «Akademnashr», 2021. -203 с. ISBN 978-9943-7576-2-2.

корпоративного развития, учитывать потребности, взгляды, ожидания женщин, оказывать всестороннюю поддержку деятельности женских общественных советов, проводить в СМИ актуальные мероприятия по проблеме, поддерживать инициативы ННО и международных организаций.

Учет гендерной проблематики подразумевает включение элементов гендерного равенства в деятельность национальных государственных и частных учреждений, в политику на общегосударственном и местном уровне, а также в процессы предоставления услуг и реализации программ в конкретных сферах. В долгосрочной перспективе этот подход направлен на трансформацию социальных институтов и практики, основанных на дискриминации, с пониманием того, что дискриминация может присутствовать – явно или завуалированно – в самых разных законах, культурных нормах и местных обычаях, которые, например, ограничивают доступ женщин к правам собственности или к общественному пространству.

Несмотря на положительный опыт других стран, его невозможно использовать напрямую при внедрении гендерного подхода в Узбекистане. В этой ситуации важно учитывать историческое развитие, социальные, культурные и экономические особенности страны.

Важно разрабатывать стратегии и программы по решению гендерных проблем, важно, чтобы руководители и специалисты, лица, принимающие решения в государственных и негосударственных организациях, в своей деятельности знали подходы, основанные на гендерной чувствительности, и применяли их на практике.

Исследования **ООН** в сфере менеджмента[27] показали низкий уровень осведомленности мужчин, работающих в исполнительном и законодательном секторах, о зависимости экономических потребностей в семейно-бытовой сфере с местным, региональным и национальным социально-экономическим развитием. Применение таких измерений при принятии решений обеспечивает эффективность политики.

Основными направлениями развития профессиональных компетенций специалистов в области гендерного равенства могут быть выдвинуты следующие:

- *формирование гендерной культуры как элемента общей культуры личности.*
- *развитие навыков практического применения технологий выявления, устранения проявлений гендерной дискриминации;*
- *использование гендерной чувствительности для реализации управленческих решений.*

[27] UN Research Institute on Social Development (www.unrisd.org).

Также даст желаемый результат проведение гендерного аудита в конкретной организации, который помогает эффективно применять гендерный подход, определяет эффективность принятых в организации правил корпоративной культуры для внедрения комплексного гендерного подхода; отслеживает и оценивает динамику обеспечения гендерного равенства; накапливает положительный опыт в достижении гендерного равенства.[28]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Узбекистан // URL: http://www.lex.uz
2. Закон «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин» // URL: https://lex.uz/docs/4494849
3. Алексис де Токвиль. Демократия в Америке: Пер. с франц. // М.: Весь мир, 2000.
4. Бурдье П. Мужское господство // Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики / – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алтея, 2005. – С. 286– 365. 185-187 стр.
5. Гуревич Д., Рапсат-Шарлье М.-Т. Повседневная жизнь женщин в Древнем Риме. – М., 2006. 239-240 стр.
6. Т.М. Мельник. Гендер как наука. Пособие. Киев. 2004. с. 10 – 29.
7. Калабихина И. Е. Краткий понятийный словарь по гендерным исследованиям // Социальный пол: экономическое и демографическое поведение. Учебно-методические материалы по курсу. М., 1998.
8. Колодина А. Преемственность культуры в обществе риска: философский анализ. Москва, ТРП, 2016, 247 с.
9. Олимпия де Гуж. Предисловие для дам или Портрет женщины. URL: http://www.olvmpedegouges.eu/preface pour les dames.php.
10. Мохира Халикова и др. Гендерное равенство: от идеи к закону. Ташкент. «Akademnashr», 2021. -203 с. ISBN 978-9943-7576-2-2.
11. Эрих Фромм. Мужчина и женщина. ISBN: 5-237-00060-6. АКТ. 1998.
12. Юнг К.Г. Душа и земля / К.Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. – М., 1993.
13. Platon. Dialogues. Translation from ancient Greek. Khar’kov, Folio Publ., 1999. 383 p.
14. Margaret Mead. Sex and temperament in three primi¬tive societies. New York. 1935.
15. The World Economic Forum. The Global Gender Gap Report 2018// ttps://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2018

[28]https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/europe/ro-geneva/-sro-moscow/documents/publication/312703.pdf

16. Women, business and the law 2019: a decade of reform// https: // openknowledge.worldbank.org / bitstream / handle/10986/31327/WBL. 2019.
17. http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet1.pdf.
18. https://psyjournals.ru/sociosphera/2010/n1/35153_full.shtml.
19. https://www.50x50movement.org. Индекс Глобальной инициативы по женскому лидерству.

Madina XUDOYOROVA

O'zbekiston Respublikasi Oila va xotin qizlar davlat qo'mitasi huzuridagi "Oila va xotin-qizlar" ilmiy tadqiqot instituti doktoranti

GENDER TENGLIK VA ZAMONAVIY QADRIYATNING SHAXS BAXTLILIK DARAJASIGA TA'SIRI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada gender tenglik va zamonaviy qadriyatlarning jamiyat hayotiga, uning rivojlanishiga va insonlar baxtlilik darajasiga, subyektiv farovonligiga ta'sir ko'rsatishi aks ettirilgan. Gender tenglik mavjud jamiyat va gender tenglik mavjud bo'lmagan jamiyat o'rtasidagi baxt indeksi solishtirilgan. Gender tenglik mavjud bo'lgan oilalar va ulardagi farzandlar dunyoqarashidagi differensiallar yoritib berilgan. Bundan tashqari gender tenglik va zamonaviy qadriyatning o'zaro bog'liq tomonlari atroflicha taqqoslangan.*

Kalit so'zlar: *Gender tenglik, gender xususiyatlar, baxtlilik darajasi, subyektiv farovonlik, jamiyat, oila, zamonaviy qadriyat, qadriyat turlari.*

Bugun biz rivojlanayotgan va axborotlar bazasi juda katta bosimga ega bo'lgan bir zamonda yashamoqdamiz. Shunga qaramay insoniyat va olam yanada rivojlanish va yuksalish uchun harakat qilmoqda. Har bir davlat, har bir jamiyat, har bir insoniyat bugungidan ko'ra yaxshiroq, kuchliroq va mukammalroq bo'lishga intilmoqda. Har qaysi jamiyat boshqasidan ko'ra oldinroq qadam tashlashga tashna shubhasiz. Xo'sh, qanday jamiyat boshqalarga nisbatan oldinroqda boradi? Bizning javobimiz esa quyidagicha: hammamizga ma'lumki davlat, jamiyat, oila 2 toifa individlardan tashkil topgan: erkak va ayol. Shunday ekan, har ikkisi bir xil rivojlangan ta'limga ega tafakkur va iqtidorda bir-biridan o'zadigan va bir-birini to'ldiradigan jamiyat albatta bir tomonlama ya'ni faqat bittasi (ayol yoki erkak rivojlangan) jamiyatdan har taraflama ustunroq va mukammalroq bo'ladi. Gender tengligi va jinsiy tenglik: erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglik – bu oilada erkaklar va ayollar o'rtasida teng huquqlarga erishishni nazarda tutadigan tushuncha va boshqa qonuniy munosabatlar hisoblanadi. Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra[29], gender tenglik – bu patriarxal tizimdan keyingi ijtimoiy-jinsiy munosabatlarning keyingi bosqichi[30].

---

[29] Kalabixina Irina Yevgenevna kandidat ekonomicheskix nauk, dotsent kafedri narodonaseleniya ekonomicheskogo fakulteta MGU.

[30] Kalabixina I. Ye. Kratkiy ponyatiyniy slovar po gendernim issledovaniyam // Sotsialniy pol: ekonomicheskoe i demograficheskoe povedenie Uchebno-metodicheskie materiali po kursu. M., 1998.

Gender tenglik tamoyili insonning shaxs sifatida paydo boʻlishiga toʻsqinlik qiladigan barcha ijtimoiy toʻsiqlarni oʻrganish va yoʻq qilish, shuningdek, hayotning barcha sohalarida erkaklar va ayollar shaxsiyatini anglash uchun teng ijtimoiy imkoniyatlarni yaratishdan iborat. Oʻzbekiston gender tenglik koʻrsatkichi roʻyxatida 2019-yildan boshlab qatnashishni boshladi. 2019-yil holati boʻyicha Oʻzbekiston gender tenglik koʻrsatkichi roʻyxatidagi 189 mamlakat ichida 62-oʻrinni egalladi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Aholishunoslik jamgʻarmasi (UNFPA) ekspertlarining fikriga koʻra, Oʻzbekistondagi har 100 000 ayoldan 29tasi gender tengsizlik tufayli vafot etishi va 15-19 yoshdagi har ming oʻspirin qiz uchun tugʻish koʻrsatkichi 23,8 foizni tashkil qiladi[31]. Gender tenglik koʻrsatkichi roʻyxati boʻyicha 62-oʻrinda Oʻzbekiston bilan bir qatorda Kosta-Rika va Urugvay ham 0,288 koʻrsatkichi bilan qayd etilgan. Oʻrta Osiyo davlatlari oʻrtasida Qozogʻiston 44-chi, Qirgʻiziston 82-chi, Tojikiston 70-chi oʻrinlarni egallagan. Turkmanistonda esa, bu roʻyxatda hech qanday maʼlumot koʻrsatilmagan[32]. Oʻzbekistonda 2019-yil 2-sentabrda 562-sonli Oʻzbekiston Respublikasi “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari toʻgʻrisida”gi Qonun qabul qilingan[33]. Oʻzbekistonda Gender tenglik boʻyicha Komissiya 2019-yildan boshlab ish yuritib keladi. Oliy Majlis Senati Raisi Tanzila Narbayeva Oʻzbekiston Respublikasi Gender tenglikni taʼminlash masalalari boʻyicha komissiyasining raisi hisoblanadi[34]. Ushbu kontseptsiyani tanqid qiluvchilar asosiy postulatlarni keltirib, tenglik tushunchasi hamma uchun teng imkoniyatlar berishdir, deb taʼkidlaydi.

Gender tenglik kontseptsiyasini tanqid qiluvchilar buni deyarli imkonsiz deb bilishadi, chunki “erkak va ayol nafaqat fiziologik, balki ruhiy jihatdan ham bir-biridan farq qiladi”[35] va shuning uchun “tenglik” haqida gap borganda “hech qanday savol boʻlishi mumkin emas”, chunki jamiyat erkaklarni ayollar sevadigan ishlariga majbur qilsa (doʻkonlarga borish, kiyim-kechak sotib olish, yuzlarini kosmetika bilan bezash, bolalarga gʻamxoʻrlik qilish, uyni shinam qilish) ular baxtli boʻlolmaydi. Ayol, oʻz navbatida, jamiyat uni faqat erkaklar ishini bajarishga majbur qilsa, baxtli boʻlmaydi: oʻtin kesish, mashinalarni taʼmirlash, buldozer haydash. Biroq, gender tenglik nazariyasining tarafdorlari, bu fikr koʻp avlodlar davomida patriarxal taʼlim va insonlarning ilmga qarshi nazariyalar, stereotiplar va jamoatchilik fikrlarini idrok etishiga katta taʼsirini taʼkidlaydilar. Baʼzi sotsiologlarning fikriga koʻra, zamonaviy jamiyatda psixika, xulq-atvor motivlari va fikrlash uslubi jinsga bogʻliq degan fikr hukmronlik qilmoqda.

[31] Gender tenglik boʻyicha butunjahon statistikasi
[32] Gender tengligi koʻrsatkichi roʻyxati (PDF).
[33] https://lex.uz/docs/-4494849 Xotin-qizlar teng huquq kafolatlari toʻgʻrisidagi OʻRQ-562 02.09.2019
[34] Gender tenglik komissiyasi haqidagi rasmiy saytining „Komissiya haqida“ sahifasi, archived from the original on 2021-04-14, qaraldi: 2021-04-14Gender tengligi.
[35] Савелев С. В. Интервю: от веса мозга зависит вес в обществе

Tenglik tushunchasini tanqid qiluvchilar, umuman tushunchaning mohiyatini tan olsalar-da, unga yana bir ta'rif berishadi: Gender tenglik – bu ayolning ayol sifatida, erkak esa erkak sifatida rivojlanish imkoniyatidir[36]. 2015-yilda Pokiston Birlashgan Millatlar Tashkilotining Gender tenglik va ayollarning huquqlarini kengaytirish boʻyicha boʻlimi tomonidan hisobot tayyorlandi[37]. Bu hisobot "BMT-ayollar" deb tanilgan.

Hisobotning markaziy masalalaridan biri ayollarni ish bilan ta'minlash masalasi edi. Hisobot mualliflarining fikriga koʻra, oliy ma'lumotli ayollar soni tarixiy maksimal darajaga yetganiga qaramay, ularning ish bilan ta'minlanish holati achinarli koʻrinishga ega. Universitetlarni imtiyozli diplom bilan tugatgan yosh qizlar, ayniqsa, tibbiyot va matematika kabi fanlardan yosh yigitlarni tobora ortda qoldirishlariga qaramay, ish topa olmaydilar. Hatto ish topishga muvaffaq boʻlganlar har doim ham ijtimoiy ishonchsizlik tufayli oʻzlarini ishonchli his qila olmaydi. Ushbu masala ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda dolzarb boʻlib, ularda 75% ish oʻrinlarida ayollarning qonuniy majburiyatlari ish beruvchi tomonidan himoyalanmaganini.

Hisobotda ta'kidlanganidek, rivojlangan mamlakatlarda gender tengligi holati ham ideal darajadan uzoq emas. Masalan, Shvetsiya va Fransiyada ayollar erkaklarnikiga nisbatan maoshlaridagi farq 31% ga kam, Germaniyada 49%ga kamroq, Turkiyada esa 75%ga teng. Hisobot mualliflarining fikriga koʻra, gender tengsizligiga qarshi kurashning asosiy choralari butun dunyo boʻylab ayollarni yaxshi ish joylari bilan ta'minlash huquqi kerak. BMT ma'lumotlariga koʻra, erkaklar va ayollar ish haqidagi farq oʻrtacha 37,8% ni tashkil etadi (bu koʻrsatkich mamlakatlar boʻyicha juda katta farq qiladi – Buyuk Britaniyada 18,1%, Angolada 59,6% ni tashkil qiladi[38]).

Jarayonda koʻplab davlat va jamiyatlarda erkaklar faol boʻlib ayollar jamiyatning "qonun qoidalarga" binoan "passivlashtirilgan". Bu ayollarimiz baxtlilik darajasi, farzandlar unib oʻsishi va onadan qabul qiladigan energiya hamda bilimlarga ham oʻz ta'sirini koʻrsatmoqda. Ba'zi gender tenglik munosabatlariga boshqa tomondan qaraydigan yondashuvchilar fikriga koʻra "Agar ayollar erkaklar bilan teng koʻrilib, ular qiladigan ishlarga jalb qilinsa ular oʻzlarini baxtli his eta olishmaydi". Bunga sabab, ular oʻzlari yaxshi koʻradigan yumishlar: doʻkon aylanish, bolani parvarish qilish, tozalik va taom tayyorlash kabi mashgʻulotlarga vaqtlari qolmaydi. Buni qarangki, inson psixologiyasi va xarakter xususiyatlari shunchalik murakkabki, bir shaxs bilan ikkinchi shaxsning qarashlari va qiziqishlari mutlaqo farq qiladi. Endi yana bir savol tugʻiladi. Bu jamiyatda hisob-kitob, binolar va koʻchalar tasvirini tushirish, bir-biridan farqlanadigan texnikalarni haydash orqali oʻzini baxtli va

---

[36] Aleftina Posternak Ravenstvo mujchin i jenщin. Yeщyo odna utopiya? Arxivlandi 2011-10-18 Wayback Machine saytida. // Internet-gazeta „Yediniy mir", 08.03.2010

[37] Tsentr novostey OON – OON o pravax jenщin: do polnogo gendernogo ravenstva eщyo ochen daleko

[38] https://uzhurriyat.uz/2019/05/08/zamonaviy-o-zbek-oilasi-qanday-bo-lishi-kerak/

farovon his qiladigan ayollar yoʻqmikan?! Agar bor boʻlsa ularning jamiyatdagi, oiladagi baxtiga kim javob berar ekan? Aytmoqchimizki, gender tenglik mavjud boʻlgan jamiyatda ayol ham erkak ham psixologik xususiyatlari, qiziqishlari hamda dunyoqarashidan kelib chiqib kasb tanlaydi, oila quradi hamda rivojlanadi. Tabiiyki, qiziqishlariga mos kasb va ish bilan shugʻullangan jamiyatdagi insonlarda baxtlilik darajasi yuqori boʻladi. Afsuski, XXI asrda ham bir marta qiziqqan kasbi bilan bir kun shug'ullanishi uchun judayam koʻplab moddiy va ma'naviy boyligini sarflaydigan ayol qizlarimiz kam emas!"

Baxtlilik darajasi turli davlatlarda tadqiqot sifatida oʻrganilgan boʻlib, ulardan ba'zilarini keltirib oʻtamiz. Bu yil Oʻzbekiston baxtiyorlik reytingida 53-oʻrinni egalladi. Hammasi boʻlib, unda 146 mamlakat roʻyxati keltirilgan. Finlyandiyada ketma-ket beshinchi yil birinchi oʻrinni egallab turibdi. Oxirgisi Afg'oniston, Qozog'iston-40, Turkmaniston-78, Qirg'iziston-64, Tojikiston-83 oʻrinni egalladi. Reyting tuzishda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot hajmi, umr koʻrish davomiyligi korrupsiya va erkinlik haqidagi tasavvurlar, saxovatpeshalik, ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash darajasi hisobga olinadi. Bunday tadqiqotlar natijasida yana koʻrish mumkinki mamlakatda ayollar baxt indeksi juda past darajani qayd qiladi Oʻzbekiston Respublikasida ham Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga koʻtarilib, Oʻzbekistonda bu koʻrsatkichlar ham ortib bormoqda. Misol tariqasida gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga koʻtarilib, sohaga oid 25ta qonunchilik hujjati qabul qilindi. Oʻzbekiston Respublikasining Gender tenglikni ta'minlash masalalari boʻyicha komissiyasi, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qoʻmitasi tashkil etildi. Oʻzbekiston tarixida ilk marotaba parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga etib, parlamentdagi xotin-qizlar soni qariyb 32 foizga etdi va dunyodagi 190ta parlament orasida 37-oʻringa koʻtarildi. Bu albatta quvonarli holat. Boshqaruv lavozimidagi xotin-qizlar ulushi 27foizga, partiyalarda 44 foizga, oliy ta'limda 40 foizga, tadbirkorlikda 35 foizga etdi.

Xotin-qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy qoʻllab-quvvatlash, ular bilan mazmunli ishlash maqsadida "Ayollar daftari" tizimi joriy etilib, Davlat byudjetidan har yili 300 mlrd soʻm mablag' ajratib borish yoʻlga qoʻyildi. Ota-onasi yoki ularning biridan ayrilgan muhtoj qizlar, boquvchisi yoʻq yolg'iz ayollarning oʻqish toʻlovlarini qoplab berish tizimi joriy etilib, oliy oʻquv yurtlariga qabul qilishda ehtiyojmand oilalar qizlari uchun grantlar soni ikki baravarga ortdi. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida 224 mingdan ortiq xotin-qizga jami 6,9 trln soʻm miqdorida imtiyozli kredit ajratildi. Sohada olib borilayotgan islohotlar xalqaro reytinglardagi mamlakatimiz darajasiga ijobiy ta'sir koʻrsatmoqda. Jahon bankining Ayollar, biznes va qonun indeksida Oʻzbekiston 2020-yilda xotin-qizlar huquqlari va gender tenglik boʻyicha

ahamiyatga molik islohotlarni amalga oshirgan 27ta davlat qatoriga kiritildi va 5 pog'onaga yuqorilab, 190ta davlat orasida 134-o'rinni egalladi.

Tengsizlik, ayollar o'rtasida ruhiy tushkunlik va ishonchsizlik holatlariga olib kelishi kuzatilgan. Bularning barchasi bir-biriga chambarchas bog'liq deb hisoblayman. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki tengsizlikni keltirib chiqarayotgan omillar, ya'ni ayollarni ishga qabul qilish sonining kamligi va erkaklarga nisbatan kam maosh olishlari asosiy muammo va buni hal qilish uchun gender dasturlarni qo'llash ishonchli usuldir. Bu muammolarni hal qilish jamiyatda oliy ma'lumotli qatlamni oshirishga olib keladi. Shuni ham aytib o'tish joizki qachonki onalar bilimli va saviyali bo'lishsa farzand ham ya'ni yurtning kelajaklari ham saviyali bilimli bo'lishadi. Bu esa jamiyat rivojiga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Insoniy qadriyatlar inson yoki odam uchun muhim deb hisoblanadigan qadriyatlar deb nomlanadi. Agar inson ushbu qadriyatlarning birortasiga ega bo'lsa, ular "juda insoniy" deb aytiladi.

Adabiyotlarda bunday qadriyatlar erkak va ayollarda bir xil shakllanishi va jamiyat rivojiga ularning psixologik xususiyatlariga birday ta'sir ko'rsatishiga oid judayam ko'p ma'lumotlar berilgan adabiyotlarda. Shunday ekan qadriyatlar ham har ikkala jins vakilida teng taqsimlanishi maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy jamiyatdagi inson muhitining asosiy xususiyati - ijtimoiy o'zgarishlardir. Oddiy odam - ijtimoiy bilish subyekti uchun jamiyatning beqarorligi, eng avvalo, mavjud vaziyatning noaniqligi sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun kelajak bilan munosabatlarda ikki tomonlama jarayon mavjud. Bir tomondan, aholining badavlat qatlamlarida ham mavjud bo'lgan beqarorlik va kelajakka nisbatan noaniqlik sharoitida, inson kelajakdagi o'zgarishlarda unga bo'lgan ishonch, qo'llab-quvvatlaydigan narsani topishga harakat qiladi. Ba'zilar o'z kelajagini mulk orqali ta'minlashga harakat qilishsa, boshqalari esa yuksak ideallar asosida qurishga harakat qiladilar. Ko'pchilik uchun ta'lim o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarda xavfsizlikni oshiradigan va kelajakka, ishonchga hissa qo'shadigan o'ziga xos kafolat sifatida qabul qilinadi.

Axloq - bu odamlarning xatti-harakatlarini tartibga solish usuli. Tartibga solishning boshqa usullari odat va qonundir. Axloq - axloqiy tuyg'ular, me'yorlar, amallar, tamoyillar, yaxshilik va yomonlik, or-nomus, qadr-qimmat, adolat, baxt va boshqalar haqidagi g'oyalarni o'z ichiga oladi. Shunga asoslanib, inson o'z maqsadlarini, motivlarini, his-tuyg'ularini, harakatlarini, fikrlarini baholaydi. Atrofdagi dunyodagi hamma narsa axloqiy baholanishi mumkin. Jumladan, dunyoning o'zi, uning tuzilishi, shuningdek jamiyat yoki uning alohida institutlari, boshqa odamlarning harakatlari, fikrlari, his-tuyg'ulari va boshqalar. Demak, axloq bu voqelikni anglash va baholashning shunday usuliki, u hamma narsani baholay oladi hamda tashqi va ichki dunyoning har qanday hodisasi, haqida hukm chiqaradi. Ammo baholash va hukm chiqarish uchun, quyidagi ikkita tushunchani qamrab olishi lozim:

birinchisi, shunday qilish huquqiga ega boʻlish, ikkinchisi, baholash mezonlari, axloqiy va axloqsizlik haqidagi fikrlari boʻlishi kerak.

Zamonaviy rus jamiyatida maʼnaviy noqulaylik, asosan, avlodlarning axloqiy toʻqnashuvi tufayli seziladi. Zamonaviy yoshlar keksalar tomonidan ideallashtirilgan turmush tarzi va tafakkur tarzini qabul qila olmaydi, keksa avlod esa u ilgari yaxshiroq boʻlgan, zamonaviy jamiyat haqida - bu ruhsiz va chirishga mahkum ekanligiga ishonch hosil qiladi. Yuqoridagi maʼlumotlarni umumlashtirgan holda aytishimiz mumkinki, zamonaviy qadriyatlar ham axloq meʼyorlariga mos va axloq doirasida shakllangan boʻlsa bu jamiyat hamda shaxsning baxtlilik darajasiga ijobiy taʼsir qiladi. Zamonaviy qadriyatlar faqatgina salbiy boʻlib shakllanmagan, ular orasida insonlar hayotini yengillashtirgan va tartibga soladigan qadriyatlar ham anchagina. Eʼtiborlisi shundaki zamonaviy qadriyatlarni axloq bilan “sugʼorishimiz” kerak. Shundagina bunday qadriyatlar ijobiy va zamonaviy qadriyatlar qatorida koʻriladi. Hamda shunday qadriyatlarga ega boʻlgan shaxslardan zamonaviy oila shakllanadi**.**

Isteʼmolimizdan “Zamonaviy oila” degan ibora keng oʻrin oldi. Kimdir oʻgʼliga kelin qidirsa yoki qiziga kuyov tanlayotgan boʻlsa, odatda tanlanayotgan taraf haqida: “Zamonaviy oila, ikkilanmay, quda boʻlavering” - deymiz. Aslida oilaning zamonaviyligi nimada? “Eskichasi-chi?” “Zamonaviy” deganda qanday oila tushuniladi? Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markazi tomonidan ayni savollarga aniq javob topish hamda zamonaviy-namunali oila modelini ishlab chiqish maqsadida joylarda soʻrov oʻtkazildi. Unda sakkiz yuzdan ortiq oila aʼzolari ishtirok etdi. Suhbat-tadqiqotlar natijalaridan oydinlashdiki, zamonaviy–namunali oila, eng avvalo, toʻkis, yaʼni qonuniy nikohdan oʻtgan ota-onasi bilan birgalikda ahil va farovon yashaydigan kamida 3 farzandga ega oila. Ayni paytda bunday oila modelida bobo va buvilar ham bor. Oila aʼzolari jismonan sogʼlom, ota-onalar va farzandlarining barchasi oliy maʼlumotli, oʻz kasb-koriga ega hisoblanadi.

Farzandlari milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan. Quda boʻlish uchun bundan zoʻr oilani uchratish qiyin. Toʻgʼrimi? Soʻrov oʻtkazilgan oilalarning 23 foizi bergan javoblarda maʼnaviy-axloqiy qadriyatlarni unutmagan, zamon bilan hamnafas, barchaga ibratli, jamiyatga foydasi tegadigan, ota-onasini qadrlovchi, kechirimli, dunyoqarashi keng, vatanparvarlik tuygʼusi shakllangan, oʻzaro mehr-oqibatli, kiyinishi badastir, sabr-qanoatli, er-xotin, qaynona-kelin, yaqin qarindoshlar, quda-andalar oʻzaro ahilligiga ham alohida eʼtibor qaratilgan. Bu fakt va raqamlarni mutaxassislar shunday sharhlaydi. Zamonaviymi yoki “eskicha” oilami, eng avvalo, er-xotin ahil, maslakdosh boʻlishi kerak–deydi Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlari doktori Feruza Muhiddinova. – Ayol roʻzgʼor yumushlari bilan band boʻlsa, ota farzandlarining tarbiyasi bilan shugʼullanishi maqsadga muvofiq.

Masalan, ular bilan shaxmat va shashka, futbol oʻynasa, darslarini birgalikda bajarsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday oila farzandlari ota-onasiga, atrofidagilarga mehrli-oqibatli boʻlib ulg'ayadi va sirini, muammosini yashirmaydi – deb o'ylayman. “Zamonaviy oila” deganda hashamatli hovli-joy, avtomobillar-u, mobil telefonlari, kunora kafe-restoranlarda maishatbozlik qilish, soʻnggi modada kiyinish imkoniyati tushunilmaydi. Bular ikkinchi darajali vositalardir. Ushbu vositalarga istagan odam, masalan, oʻg'rilik, g'arlik, qotillik yoʻli bilan ham erishishi mumkin. Lekin, halollik, poklik va mehnat bilan farovonlikka erishgan oilalarda qut-baraka serob, xotirjamlik boʻlishi azaldan ma'lum.

Zamonaviy oilada uyning toʻrida kitob ya'ni kitob javoni boʻladi. Ilm, bilim, ma'rifat yuksak qadrlanadi. “Falonchi kitob koʻrgan odam”, degan hikmat bejiz asrlar osha yashab kelayotgani yoʻq. Koʻpni koʻrgan keksalar oilaning barakasi – faxridir. Aksariyat yoshlar oʻrtasiga sovuqchilik tushsa, darrov toʻnini teskari kiyib oladi. Kechagina bir-birini koʻrmasa turolmaydigan er-xotin dushmanga aylanadi. Faoliyatim davomida shunday otalarni koʻrdimki, “Mayli qancha aliment desa beraman, shu xotinimdan qutulsam bas” deydi. Ammo oʻrtadagi farzand-chi? Pulni, boshqa xotinni ham topish mumkindir, ammo boy berilgan baxtni yana qanday topadi? Oʻz pushti kamaridan tug'ilgan bolani etim qilib, saodatga erishish, xotirjam yashash mumkinmi?

Oilaning ustuni – sabr-toqat va qanoatdir. Dunyoda oilaviy baxtdan buyukroq saodat yoʻqdir. Psixologlarning fikricha, bugungi oilalarda ota-ona va farzandlar oʻrtasidagi psixologik munosabatlarda ancha oʻzgarishlar roʻy berayotir. Oilashunoslar buning bir uchini zamonaviy texnologiyalar, texnika taraqqiyoti-yu global oʻzgarishlarga olib borib taqashadi. Oilada farzandlarning roli oshmoqda. Ilgari deyarli barcha oʻzbek oila-a'zolari bir hovlida umrguzaronlik qilgan boʻlsa, endi yosh oilalar alohida yashashni ma'qul koʻrmoqda.

Shuning bilan birga, ilgari yosh ota-onalar koʻproq ota-ona, bobo-buvilarining yoʻl-yoʻriqlariga, pand-nasihatlariga amal qilishga oʻzida moyillik sezgan boʻlsa, hozirgi yoshlarning tutumida internet va g'arb madaniyatining ta'siri ustunlik qilayotgani sezilmoqda. Natijada yosh ota-onalar farzand tarbiyasida asrlar osha sayqal topib kelgan milliy an'analardan uzoqlashib, oro-yoʻlda qolib ketayotirki, daraxt bir joyda oʻssagina baquvvat boʻladi, degan hikmat yodga tushadi. Bu, ayniqsa, oilada ayollarning roli, ustunligi, sezilarli darajada oshganida yaqqol koʻrinadi.

Ayni oʻzgarish oilaning ham iqtisodiy, ham ma'naviy hayotida oʻz aksini topmoqda. Shu bilan birga bolaning ham oʻrni, “tashvishlari” oshdi. Ularda aqliy-emotsional oʻzgarishlar jarayoni kuzatilmoqda. Bunday paytda yosh ota-onalar farzandlarining intellektual talablarini oʻz vaqtida toʻg'ri anglab etmog'i darkor. Jumladan, farzandining boʻsh vaqtini mazmunli tashkil etishga alohida

e’tibor berib, ularni qo‘shimcha mashg’ulotlarga jalb etish yo‘llarini qidirmog’i lozim. Shunday ekan, oilalar mustahkam bo‘lishi uchun, avvalo, ota-onalar bir-birini qadrlamog’i, hayot sinovlari va turmush zarbalaridan asrab-avaylamog’i, sabr-qanoatli bo‘lmog’i darkor. Farzandlar tarbiyasida milliy an’analarni zamonaviy bilim bilan boyitib, dono va baxtli farzandlarni voyaga etkazsalar, barcha havas qiladigan zamonaviy oilalar vujudga keladi. Jamiyat ham rivoj topadi. Aslida “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markazi tomonidan o‘tkazilgan so‘rovda ishtirok etganlarning aksariyati ham shunday fikrda.

So‘nggi o‘n yilliklarda, inson farovonligi muammosi va uning shartli omillari psixologiya fanida yetakchi o‘rinlardan birini egallab kelmoqda. Ijobiy psixologiya doirasida “baxt”, “subyektiv farovonlik”, “psixologik farovonlik” hodisalari faol o‘rganilmoqda. Ushbu hodisalarning mohiyati va o‘zaro bog’liqligi to‘g’risida kelishuv mavjud emas. Biroq, bu hodisalar birgalikda, inson farovonligi sohasini yanada to‘liq tavsiflaydi. Baxt va psixologik farovonlikning aksariyat tadqiqotlari ularning turli xil tashqi (siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, atrof-muhit) va ichki omillar (jinsi, yoshi, oilaviy ahvoli, temperamenti, shaxsiy xususiyatlari, bo‘sh vaqti,) bilan aloqalarini o‘rganishga bag’ishlangan. Ishdan qoniqish, dunyoqarash, e’tiqod, hayotiylik va boshqalar). O‘rganilgan omillarning keng doirasiga qaramay, baxt, psixologik farovonlik va axloq o‘rtasidagi munosabatlarni, shaxsning axloqiy yo‘nalishi bilan tadqiqotlar alohida asarlarda keltirilgan va ularning natijalari bir-biriga ziddir. Bundan tashqari, baxt, psixologik farovonlik va o‘ziga xos axloqiy me’yorlarga rioya qilish o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganish deyarli yo‘q. Axloqiy me’yorlar deganda, birgalikda yashash jarayonida paydo bo‘ladigan odamlar o‘rtasidagi munosabatlarning barcha turlarining yig’indisi hamda hayotning barcha sohalarida inson xulq-atvorini belgilaydigan qoidalar to‘plami tushuniladi. Ushbu me’yorlar ijtimoiy shartnoma shaklida bo‘lib, maslahat xarakteriga ega bo‘lib, ularga rioya qilish yoki rioya qilmaslik insonning tanlovi. Turli xil diniy ta’limotlarda normalar-taqiqlar, qoida tariqasida, illatlar, gunohlar shakldagi normalar-buyruqlar fazilatlar ro’yxati shaklida shakllantiriladi.

Zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra, ushbu umumbashariy me’yorlar-taqiqlarga quyidagilar kiradi: ochko‘zlik, mag’rurlik, g’azab, hasad, shahvat, ochlik, umidsizlik. Nazariy tahlil asosida baxt va psixologik farovonlik o‘rtasidagi bog’liqlik haqidagi farazlarni xususiyatlar misolida axloqiy me’yorlar-taqiqlarga rioya qilish bilan ilgari surish va sinab ko‘rish mumkin. Inson kamchiliklardan xalos bo‘lishni, shaxslararo yoki shaxslararo nizolarni yechishni, juftlikda uyg’un munosabatlarni o‘rnatishni, ko‘proq do‘stona, ijodkorroq, o‘ziga ko‘proq ishonadigan va yana bir maqsad - baxtli bo‘lishni istaydi. Baxt nima va qanday qilib baxtli bo‘lish haqida savollar insonning ongida hayotning turli davrlarida paydo bo‘lgan va paydo bo‘ladi.

Qadim zamonlardan buyon ushbu savollarga cheksiz koʻp javoblar toʻplanib kelgan. Psixologiya taʼriflashicha, baxt bu - bir lahzali hissiyot, va doimiy tuygʼu va eng katta ichki narsaga mos keladigan doimiy holat sifatida yashash sharoitlaridan qoniqish, oʻz-oʻzini anglash hissi bilan birlashtirilgan uning toʻliqligi va mazmunliligi hissi. Baxt - bu ham oʻzini oʻzi taʼminlash hissi, ham inson faoliyatining pirovard maqsadi. Baxtni his qilish hissi va uning namoyon boʻlishi barcha odamlar uchun bir xil boʻlishiga qaramay, u doimo shunday boʻladi subyektiv ravishda. Bu shakl jihatidan bir xil, mazmuni jihatidan farq qiladi: bir kishi uchun baxt - sevimli ish, boshqasi uchun bu sevgi, uchinchi shaxs uchun mustahkam oila eng muhimi, toʻrtinchisi behisob boylik orzulari. Tilshunoslar bir-biriga xilma-xillik bilan qarashadi va turli yoʻllar bilan ochib beradilar “baxt” soʻzi... Koʻpincha bu proto-slavyancha undosh soʻzning hosilasi, aniqrogʼi “yaxshi taqdir” yoki “qoʻshma qism”, “sheriklik” iborasi sifatida tan olinadi.

Darhaqiqat, baxt kamdan-kam hollarda yolgʼizlik hayoti deb tushuniladi, aksariyat hollarda u bir xil fikrlaydigan odamlar, qarindoshlar va yaqinlarning borligini taxmin qiladi. Altruizm (fidokorona yordam, qoʻllab-quvvatlash, boshqa odamlarning farovonligi uchun gʼamxoʻrlik) koʻpincha oʻzlarini baxtsiz his qiladigan odamlarga psixologlar tomonidan tayinlanadi. Baxt uchun retseptlardan biri: baxtni ichkarida his qilish uchun uni tashqi dunyoga yetkazish, boshqasini xursand qilish kerak. Baxtli boʻlish uchun siz xudbinlik bilan mehr-oqibat, gʼamxoʻrlik, eʼtibor, oʻzingizga boʻlgan muhabbatni talab qilishingiz shart emas, boshqalarga befarq boʻlishi kerak. ʻʻBaxtʼʼ bu - siz uni tashqi dunyoda izlashga borishingiz yoki bu baxtni tushunishingiz mumkin. Baxtni qayerdan izlash kerakligi haqidagi savolga javob: u yuqoridan yuborilganmi, ichkaridami yoki oʻz mehnati bilan yaratilganmi - har bir insonning shaxsiy tanlovi va javobgarligi sohasida qoladi.

Biroq, aksariyat psixologlar baxt nima ekanligini anglab etish va uni faqat shu bilan topish mumkin degan fikrga qoʻshilishadi oʻz-oʻzini bilish va oʻzini rivojlantirish. Birovning baxt haqida tushunchasini ishonib topshirish maʼnosizdir. Xabardorlik uning xususiyatlari, ehtiyojlari, istaklari, maqsadlari, rivojlanish sohalari, kasb-hunar, yashash sharoitlari va boshqa narsalar hayotdan toʻliq qoniqish hissi paydo boʻlganida qanday holatni yaqinlashtirish va yaratishni tushunishga yordam beradi. Baxt turli jins, yosh, irq odamlarida mimika va imo-ishoralar orqali namoyon boʻladi. Baxtli odam tabassum qiladi va kuladi, koʻzlari ichkaridan porlab turganday tuyuladi, u oʻzini tutadi, boʻshashadi, harakatlari erkin, baquvvat va yengil boʻladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, yuqori darajadagi psixologik farovonlikka ega insonlar odamlarga boʻlgan ishonch, optimizm, ishonch, shaxsiy oʻsishga tayyorligi, yangi tajribaga ochiqligi, oʻzaro munosabatlarga tayyorligi, oʻzini va boshqalarni ijobiy, hurmatli deb qabul qilishi bilan ajralib turadi. Psixologik farovonligi past odamlar boshqa odamlarni salbiy qabul qiladilar, norozilik, gʼazab,

afsuslanishni his qiladilar. Ijtimoiy aloqa zarur boʻlganda, ular undan qochishga harakat qiladilar yoki haddan tashqari faollashadilar. Ular oʻzini-oʻzi qabul qilishning past darajasi, oʻziga ishonch va refleksivlik bilan ajralib turadi.

Xulosa oʻrnida aytishimiz mumkinki, jamiyatning bir boʻgʻini boʻlmish, xotin-qizlarning haq-huqulari jamiyat tomonidan hisobga olinishi kerak. Shundagina barcha bilan teng holda, qiziqishlari bilan bemalol shugʻullana olishlari mumkin. Shuningdek, ayollarning farzand tarbiyasida muhim boʻlgan sogʻlom muhitni yaratib bera olishi, chinakam baxt hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Калабихина Ирина Евгеневна кандидат экономических наук, доцент кафедри народонаселения экономического факултета МГУ.
2. Калабихина И. Е. Краткий понятийний словар по гендерним исследованиям // Сотсиалний пол: экономическое и демографическое поведение Учебно-методические материали по курсу. М., 1998.
3. Gender tenglik boʻyicha butunjahon statistikasi.
4. Gender tengligi koʻrsatkichi roʻyxati (PDF).
5. https://lex.uz/docs/-4494849 Xotin-qizlar teng huquq kafolatlari toʻgʻrisidagi OʻRQ-562 02.09.2019
6. Gender tenglik komissiyasi haqidagi rasmiy saytining „Komissiya haqida“ sahifasi, archived from the original on 2021-04-14, qaraldi: 2021-04-14Gender tengligi.
7. Savelev S. V. Intervyu: ot vesa mozga zavisit ves v obshestve
8. Aleftina Posternak Ravenstvo mujchin i jenshin. Yeshyo odna utopiya? Arxivlandi 2011-10-18 Wayback Machine saytida. // Internet-gazeta „Yediniy mir“, 08.03.2010
9. Центр Новостей ООН – ООН о правах женщин: до полного гендерного равенства еще очень далеко.
10. Perez 2020.
11. UNICEF foundation of gender-transformaative Approaches https://cutt.ly/6hatOke
12. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarori. 28.05.2021 yildagi SQ-297-IV-son
13. Tokhirov A.I. «WRITING CONTROL PROGRAMS FOR COMPUTER NUMERAL CONTROL MACHINES» // Universum: технические науки: электрон. научн. журн. 2021. 5(86). URL: https://7universum.com/ru/tech/archive/item/ 11810. DOI - 10.32743/UniTech.2021.86.5.11810
14. https://uzhurriyat.uz/2019/05/08/zamonaviy-o-zbek-oilasi-qanday-bo-lishi-kerak/

Barnoxon RAYIMXO‘JAYEVA

NamDU, amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

OILA ZAMONAVIY YOSHLAR QADRIYATLARI TIZIMIDA

Annotatsiya. *Maqolada oiladagi munosabatlar, milliy qadriyatlar, farzand tarbiyasi, ijtimoiy-siyosiy tarafdan yoshlarimizning qadriyatlar haqida fikrlari haqida sòz yuritiladi. Milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashda muhim ma’naviy omilligi va ularning qudratli manbai haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar*: pragmatizm, tendensiya, individuallik, qadriyat, manqurtlik, vatanparvarlik, oila dunyosi, badnafs.*

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov oilaning jamiyat hayotidagi ro‘li haqida to‘xtalib: “Oila haqida gapirar ekanmiz, avvalambor, oila hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta’minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar yetishishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog’i ekanligini tan olishimiz darkor”, – deb ta’kidlagan edi[1].

Kelajagimizning munosib vorislari-yoshlarimizning barkamol inson qilib tarbiyalashda ajdodlar merosiga tayanish, ayniqsa milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash nihoyatda muhimdir. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz” deb nomlangan kitobida “Biz yoshlarimizning milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz zarur”, deb ta’kidlaydi. Zero, Milliy va umuminsoniy qadriyatlar hayot sinovidan o‘tgan, insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijtimoiy hodisadir.

Binobarin, oila va oilada bola tarbiyasi ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy-tarbiyaviy jihatdan g’oyat muhim masalalardan biri bo‘lib, unda milliy qadriyatlardan va ayni chog’da umuminsoniy qadriyatlar tamoyillaridan chuqur va har tomonlama foydalanish bilan bog’liq jihatlarni ilmiy-nazariy tadqiq etish mustaqillik va islohotlar davrining muhim talabidir. Jumladan zamonaviy oila tarbiyasida bolalarni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash, ularda milliy g’urur, milliy ong va o‘z-o‘zini anglash, vatanparvarlik tuyg’ularini shakllantirishni taqozo etadi. Bolaga, vatanga mehr g’oyasini singdirish, millat va xalq o‘tmishiga, uning qadriyatlariga bo‘lgan hurmat-ehtirom hissini tarbiyalashdan kelib chiqadi. “Oila dunyosi” atamasi, o‘ziga xos

[1] Oila pedagogikasi O. Hasanboyeva, D. Xoliqov, Rocc Kemibell, Sh. K. Toshpo‘latova M.Sh. Nurmatova, X. J. Jabborova, N. Jamilova, Sh. Egamnazarova, N. Qayumova, M.M. Pirmuhammedova, M.A. Rasulxo‘jayeva, R. Avezova T.2007y

betakror, individual falsafiy ma’no boshqacha aytganda, har qanday ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ham oila tarbiyasi milliy-ma’naviy qadriyatlarning, milliy tarbiya usullarining oʻzi bilan kifoyalanib qolmaydi.

Yoshlarning qadriyat maydoni quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: yoshlar muhitida qadriyat munosabatlarining shakllanishi murakkab va ziddiyatli jarayondir; hayotiy qadriyatlar orasida eng mashhurlari - moddiy farovonlik, qiziqarli ish, sog’liq, sevgi; kundalik qadriyatlar orasida pragmatizm va individualizmning aniq tendensiyalari ustunlik qiladi.

Koʻpgina oʻsmirlar subektiv ravishda oilani saqlab qolish yoki yaratish uchun shoshilinch ehtiyojni his qilishadi. Biroq, boshqa qadriyatlar qatorida oilaning ancha yuqori reytingi koʻplab oʻspirinlar subektiv ravishda oilani saqlab qolish yoki yaratishga shoshilinch ehtiyojni his qilishlari bilan tasdiqlanadi. Biroq, bugungi kunda oila og’ir inqirozda. Bu ajralishlarning soni koʻpligi bilan namoyon boʻlmoqda.

Yurtboshimiz oʻzlarining nutqlarida yoshlar tarbiyasi, oilada tarbiya masalasiga barchaning diqqatini qaratayotgani bejiz emas, chunki XXI asrda yashab samarali mehnat qilish, Oʻzbekistonning buyuk kelajagini bunyod etish asosan bugungi yosh avlod zimmasiga tushadi. Shuning uchun yoshlarni chuqur bilimli, yuksak madaniyatli, mehnatsevar va tashabbuskor shaxslar etib shakllantirish oilada hayot tajribasiga ega, turmushing achchiq-chuchugini qurgan, qiyinchiliklarda toblangan yoshi ulug’larimiz, faxriylarimiz va ota-onalarning, shu bilan birga, mazkur ishga da’vat etilgan tarbiyachilar va jamoatchilikning asosiy vazifasidir[2].

Hurmat, e’tiqod, nasl-nasab, onalikning muqaddasligi, vafo, muhabbat - bu uzoq toʻliq roʻyxat asosiy oilaviy qadriyatlar. “Oilaviy qadriyatlar” mavzusi koʻproq boʻlishi mumkin chuqur ma’no, bu shundan iboratki, bu erda nikoh erkak va ayolning birgalikdagi hayotining yagona toʻg’ri shakli boʻlib xizmat qiladi. Ular bir-birlariga boʻlgan ishonch va muhabbatni saqlab, bolalarni tarbiyalaydilar va shu bilan oilani uzaytiradilar. Hozirgi vaqtda oilaviy qadriyatlar kabi tushuncha koʻplab xalqlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Bundan tashqari, deyarli butunlay tanlash erkinligi, inson hayotini oʻzgartirish imkoniyati mavjud emas. Masalan, ajralish an’anaviy qonunlarga ziddir. Milliy an’ana va qadriyatlar rivoji shunday bir dialektik prinsipga asoslanganki, kimki oʻz xalqi milliy qadriyatini boshqa millat qadriyatlariga teskari qoʻymagan holda va aksincha, boshqa millat ma’naviyatni chuqur his qilish darajasiga oʻsib chiqsa va oʻz milliy qadriyatini bemalol va beminnat namoyish etish imkoniyatiga ega boʻlsa, milliy munosabatlarda doʻstona iqtisodiy va ma’naviy muloqotdan oʻzga niyat boʻlmasa, ana shunda turli millatlarning ma’naviyatini ifodalovchi umumbashariy qadriyatlar oʻsib boraveradi.

Oilaviy bayramlarni nishonlash, yoshlar tarbiyasida alla, ertak, xalq maqol va matallardan, qoʻshiqlaridan samarali foydalanish, birgalikda

[2] Qadriyatlar falsadfasi Jondor Toʻlanov T.1998y

madaniy hordiq, chiqarishni, milliy sport oʻyinlari va musobaqalarini, tarixiy obidalar va qadamjolarga sayohatlar uyushtirish, boshqa millat maʼnaviyatiga hurmat bilan munosabatda boʻlish, oila kitobxonligini tashkil etish, oilada til, muloqot va kiyinish madaniyatiga alohida eʼtibor berish, farzandlarga kasb-hunar oʻrgatish, oilada boʻsh vaqtni ijtimoiy foydali mehnat vositasida samarali tashkil etish oila maʼnaviyatini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Ota-bobolarimizdan meros qolgan chiroyli va ramziy maʼnoga ega boʻlgan urf-odatlarni bilish, bevosita ularda ishtirok etish va aynan shu urf odatlarning oʻtkazish tartibini bilish yoshlarni maʼnaviy axloqiy shakllanishida muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bunday malaka va koʻnikmalarni yoshlarda tarkib toptirish vazifasi, avvalo ota-onaga oilaga yuklatiladi. Oilada ota onalar farzandlariga mehmonnavozlik malakalarini oʻrgatish bilan birga, bevosita mehmonda oʻzini qanday tutish, ovqatlanish, soʻzlashuv odoblarini ham oʻrganib boradilar. Ayniqsa, ovqatlanish odobini oʻrgatishlari juda muhimdirki, bu birinchidan, bolaning salomatligini taʼminlasa, ikkinchidan meʼyorga qarab ovqatlanishga oʻrgatadi, uchinchidan badnafslikdan qaytaradi, toʻrtinchidan tejamkorlikka oʻrgatadi. Shu bilan yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalaydi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek:” Xalqimiz qadim-qadimdan oilani muqaddas deb bilgan. Axir oila ahil va totuv boʻlsa jamiyatda tinchlik va hamjihatlikka erishiladi, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Oila farovonligi-milliy farovonlik asosidir”[3] Demak, mamlakatimizda oila farovonligini taʼminlash davlatimizning asl maqsadidir. Oila inson haq-huquqlarining ibtidosidir. Chunki bola koʻz ochib koʻrgan ilk dunyo-oilada ota-ona va aka-ukalar, qoʻni-qoʻshnilar, qarindosh-urugʼlar munosabati mavjud boʻlib, bola ularni kuzatish va oʻrganish davomida kimning qanday mavqega egaligini koʻradi, oʻzi ham shu munosabatlar bagʼriga singib ketadi, uning ishtirokchisiga aylanadi. Oʻzbek oilalarining qon-qoniga singib ketgan odob-axloq, or-nomus, uyat-andisha, mehmonnavozlik qonuniyatlarini oʻzlashtiradi. Oilaning milliy qiyofasini belgilaydigan bu kabi xususiyatlar boshqa xalq va mamlakatlarda boʻlmasligi yoki oʻziga xos boʻlishi ham mumkin. Jumladan, qonun ustuvor boʻlgan mamlakat-AQSHda zamonaviy oilaviy madaniyatning oʻz qiyofasi, oʻz afzalliklari va tabiiyki, oʻz muammolari ham bor. Bu haqda adib va shoir Muhammad Alining “Jahon adabiyoti” jurnalida chop etilgan “Men koʻrgan Amerika” essesi keng maʼlumot bera oluvchi manbalardandir. Yaʼni texnik taraqqiyotda moʻjizalar yarata olgan bu mamlakatda, tabiiyki, turmush, hayot tarzi oʻzgacha. Bola esini taniboq oʻz-oʻzini idora etishni oʻrganadi. Istiqlol qoʻlga kiritilgach, bu borada ham katta oʻzgarishlar sodir boʻldi. Jumladan, oilaning jamiyat tayanchi, maʼnaviy tarbiya oʻchogʼi sifatida roli eʼtirof etildi, uning farovonligi milliy farovonlik asosi ekani asosiy qonun

[3] Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi. I. Sh. Alqarov, R. Mamatquliva, H.D Norqulov T 2009y

O‘zbekiston Konstitutsiyasida belgilab qo‘yildi. Shu munosabat bilan birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining besh yilligiga bag’ishlangan majlisda so‘zlagan nutqidagi ushbu jumlalar g’oyat ibratlidir: O‘zbekiston Konstitutsiyasi Oila jamiyatining asosiy bo‘g’inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega deb yozilgan. Ta’bir joiz bo‘lsa, oila jamiyatimizning asosiy bo‘g’inidir. Oila jamiyatimiz va davlatimiz muhofazasida, himoyasida bo‘lishi shart. Nega deganda bugungi zamon shuni taqozo etyapti, bizning ko‘zimizni ochib hayotga boshqacha qarashni talab qilyapti”. O‘z navbatida Abu Rayhon Beruniy ham yaxshi odob yoki yomon xulq-odatlar, asosan, oila tarbiyasiga uzviy bog’liq ekanligini ko‘p ta’kidlagan. Agar oilada tarbiyaning oliyjanob, ezgu yo‘l yo‘riqlari ko‘proq berilsa, oila fazilatli bo‘ladi, bunda tarbiyada bir xil maqsad talab qilinmog’i g’oyat muhim. Ko‘rinishdagi go‘zallik va tuzilishidagi barkamollik har bir odam uchun sevimli, der ekan, olim turmushdagi tabiiy go‘zallikni axloqda, fe’l-atvorda, oilaviy hayotda ko‘rish istagi borligini nazarda tutadi. Ayni chog’da Beruniy ota-onani, oilani barpo etuvchilar ekani, ular orasidagi kuchli hurmat va muhabbat albatta bolalar fe’l-atvori va tarbiyasiga ta’sir etajagi haqida fikr yuritiladi. Oilada xotin qizlarning tutgan o‘rni esa beqiyosdir. Olimning fikricha, oilada ayol bilimi, jasurligi, sharm hayosi, eriga iltifot-u hurmati, kamtarligi va farosati, shirin muomalasi, pokizaligi, ishbilarmonligi, tejamkorligi bilan namuna bo‘la olishi zarur. U “Minerologiya” asarining kirish qismida otalarning balog’atga yetgan qizlarini turmushga berish chog’ida bergan hayotiy maslahatlarini keltirib, ularni qo‘llab quvvatlaydi.

“Mendan eng katta boylik nima deb so‘rashsa, bilimli, aqlli, odobli, ertangi kunini o‘ylaydigan farzand ota-onaning eng katta boyligi deb aytgan bo‘lar edim, – deydi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov “Oila farovonligi-millat farovonligi” maqolasida. Bunday boylikka ega bo‘lganlarni jamoa boy-badavlat ota-ona, boy badavlat oila deb tan oladi. Bunday oila hech qachon xor bo‘lmaydi[4]. Hech bir oila tabiiyki, bunday yuksak mavqega o‘z-o‘zicha erisha olmaydi. Buning uchun sog’lom oilaviy muhit, ota-onaning ulkan murabbiylik xizmati, ularning ajdodlar o‘giti, pand-nasihati va an’analariga sodiq holda yuritgan, keng qamrovli olib borgan tarbiyasi tufayli bama’ni, ziyoli, madaniyatli, aqli solih farzandlarni tarbiyalab voyaga yetkazish mumkin. Bu farzandlar faqatgina oilaning emas, balki shu oilada istiqomat qilayotgan jamoa, mahalla-ko‘y va nihoyat millatning ham betakror boyligi hisoblanadi. Shuning uchun ham tarixiy manbalarda dunyodagi eng murakkab va ayni chog‘da mas’uliyatli kasb va vazifa nima degan savolga ota ona vazifasi va murabbiylik kasbi deb javob berishi bejiz emas. Oilada yosh avlodni ota-ona namunasi oila an’analari, shajarasi kasb-kori, axloqiy-ma’naviy qadriyatlari asosida tarbiyalash, ular ongida oilaga sadoqat, o‘zaro mehr-muhabbat,

[4] Minikar.ru

hurmat hissini shakllantirish vositasida ularni oilaviy hayotga tayyorlash kutilgan natija beradi. Oʻzbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi jamiyat hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tiklanish, oila, oilaviy munosabatlar, oilada maʼnaviy va jismoniy barkamol avlodni tarbiyalash borasida ham jiddiy oʻzgarishlar qilishni taqozo etadi. Jumladan, oilaning jamiyatdagi oʻrni, oilaviy munosabatlarga bogʼliq milliy anʼanalar, sermazmun milliy qadriyatlarning ildizlari ajdodlarimiz merosini oʻrganish va ommalashtirish, milliy oilaviy tarbiyada umuminsoniy qadriyatlarning oʻrnini yuksaltirish va uning oilada uygʼunlashuvini taʼminlash, oʻzbek oilasiga xos xususiyatlarni yaratish va keng targʼib etish jamiyatning asosiy negizi hisoblanmish oilani istiqlol mafkurasiga mos shaklan va mazmunan shakllantirishning garovidir.

Har bir millatning maʼnaviy boyligi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning birligidan tashkil topadi. Maʼnaviy meros oʻtmishning birligidan tashkil topadi. Maʼnaviy meros oʻtmishning yutugʼi. Uni toʻla, odilona egallash va rivojlantirish esa hozirgi avlodning vazifasidir. Oʻz madaniy merosini qadriyatlairni bilmaslik yoki mensimaslik manqurtlikdir. Ularni boyitib, yuksak darajaga koʻtarishga intilmaslik esa millat va uning istiqloli uchun fojiadir. Maʼnaviyati yuksak darajada rivojlangan insongina istiqlol, vatanimizning ulugʼ bir kelajagi uchun mehnat qilishga oʻzida kuch va qudrat topa oladi. Oʻzbek xalqi qadimdan oila maʼnaviyatiga alohida eʼtibor qaratgan. Bugungi kunda maʼnaviy merosidan foydalanib, mustaqil respublikamiz talabiga javob beradigan yoshlarni tarbiyalash har bir oilaning muqaddas burchidir.

“Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, “ommaviy madaniyat” kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzod asrlar davomida amal qilib kelgan eʼtiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur yetkazmoqda.” 1998 yil 2 fevralda Respublika xotin qizlar qoʻmitasi huzurida “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilishi oilaga taalluqli milliy anʼanalarni, umumbashariy qadriyatlar bilan uygʼunlashtirish, oila aʼzolarining huquqiy savodxonligini oshirish yoʻlida katta qadam qoʻyildi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida shaxsni ijtimoiylashtirish, uni har tomonlama shakllantirish, kamolga etkazish, rivojlantirish eng muhim vazifa sifatida insonni tarbiyalash, unga taʼlim berish, yuksak qudratli, dunyoqarashi keng qamrovli chuqur, bilimdon hamda sogʼlom yosh avlodni tarbiyalash ayniqsa, dolzarbdir.

Inson-eng oliy qadriyat, shu bois, millatimizga xos boʻlgan qadriyatlardan yana biri-bolajonlik, oilada koʻp farzandlarni dunyoga keltirish va ularni kamolga etkazish muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 66- moddasida “Voyaga etgan, mehnatga layoqatli farzandlar oʻz ota-onalari haqida gʼamxoʻrlik qilishga majburdirlar”4-

deyiladi. Shunisi quvonarli-ki, biror-bir xorijiy davlatning Konstitutsiyasida bu kabi modda uchramaydi.

Aytish lozimki, bizning konstitutsiyamiz nafaqat demokratik tamoyillar, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhi bilan sug'orilgan. Oila qanchalik qudratga ega boʻlmasin, u farzand tarbiyasida qoʻni-qoʻshnilardan iborat boʻlgan mahalla va tarbiya maskanlarining koʻmagisiz yuqori natijalarga erisha olishi mushkul. Milliy qadriyatlarimizning asosiy xazinaboni-oila deb oladigan boʻlsak, bu xazinani asl san'at asari darajasiga koʻtaruvchi naqqoshlar mahalla va maktabdir. Muxtasar aytganda, maktab degan ulug' dargohning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hissasi beqiyosdir. “Mahalla ham ota, ham ona” degan hikmatli naql haqiqat, bejiz aytilmagan. Chunki, mahalla haqida gapirganda, koʻpchilik ana shunday chuqur ma'noli soʻzlarni eslashi va tilga olishi tabiiy.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek “Bir bolaga yetti mahalla ham ota, ham ona” degan maqolning haqiqiy ma'nosini anglaydigan vaqt keldi. Anglab, shu asosida yashaydigan vaqt keldi. Har qanday millatning ma'naviy boyligi milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unlashuvidan tarkib topadi. Shu boiz milliy qadriyatlarga e'tiborni kuchaytirish kerak. Chunki, milliy qadriyatlarga e'tibor kamayar ekan, bu oʻz navbatida umuminsoniy qadriyatlarning boyishiga salbiy ta'sir etadi. Respublikamiz rahbariyati oilani mustahkamlash, uning sharoitini yaxshilash, kishilarning turmush farovonligini oshirishga juda katta ahamiyat bermoqda. Oilaning mustahkamligi bolalarni har tomonlama toʻg'ri tarbiyalashga imkon beradi. Oila, maktabgacha ta'lim muassasasi, maktab, mahalla jamoasi oʻrtasidagi aloqani yaxshilash, ota-onalarning bolalar tarbiyasi uchun javobgarligini oshirish davr talabidir. Axloqiy qadriyatlar kishilarning bir-birlariga, oʻzlari mansub jamoaga, vatanga nisbatan tarixan tarkib topgan munosabatlarini ifodalaydi. Axloq muayyan xulq-atvor, odob, xatti-harakat, norma, qoida va prinsiplar majmuasidir. Axloqiy tushunchalarga yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, or-nomus, baxt, adolat, ideal kabilar kiradi. Insonning oila, jamiyat, xalq manfaatlarini anglab qilayotgan har qanday jamiyat, xalq manfaatlarini anglab qilayotgan har qanday xatti harakati yaxshilik kategoriyasi nuqtai nazaridan baholanadi. Sharq falsafasi va islom ta'limotida axloq-odob, ta'lim-tarbiya masalalariga doimo katta e'tibor berib kelingan.

Inson uchun tabiiy qadriyatlar bilan bir qatorda ijtimoiy siyosiy, madaniy- ma'naviy, axloqiy qadriyatlar ham katta ahamiyat kasb etadi. Bashariyat koʻp ming yillik tarixi davomida erkin, baxtli va goʻzal hayot kechirishi uchun zarur boʻlgan xilma-xil qadriyatlarni yaratdi, inson, uning huquqi va erkinliklarini himoya qiladigan qonunlar, siyosiy tashkilotlarni bunyod etdi. Insonning goʻzal yashashi uchun zarur boʻlgan badiiy-estetik qadriyatlarni rivojlantirdi, kishilarning bir-biriga va jamiyatga boʻlgan munosabatlarini belgilab beradigan axloqiy qoidalar majmuasini joriy etdi.

Mazkur ijtimoiy siyosiy, madaniy ma’naviy axloqiy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotida salmoqli oʻrin egallab, kishilarning insoniy fazilatlarini yuksaltirishida katta xizmat qilib kelgan va hozir ham xizmat qilib kelmoqda. Lekin, shu bilan bir qatorda, inson oʻzi yaratgan ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’naviy, axloqiy qadriyatlarni koʻp hollarda poymol qilib kelayotganligini xam tan olishimiz kerak. Qonunbuzarlik, axloqsizlik, millatimizning urf-odat va an’analariga zid keluvchi xatti-harakatlarning aholi, ayniqsa, yoshlar ichida avj olib ketayotgani bunga misol boʻla oladi. Bularning oldini olish hozirgi kunda jamiyatimiz oldida koʻndalang turgan dolzarb vazifadir.

Kishilarni qadriyatlarga iste’molchi yoki kuzatuvchi sifatida qarash kayfiyatidan xoli etib, aksincha ularni yanada koʻpaytirish, yuksaltirish payida boʻlishlariga erishishga alohida e’tibor berish kerak. Ma’lumki, hayotda hech narsa abadiy emas. Bu qadriyatlarga ham taalluqlidir. Shunday ekan, ularni doimo boyitib, rivojlantirib, koʻpaytirib, yangilab turmog’imiz darkor! Qadriyatlar katta ijtimoiy-siyosiy, falsafiy, tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ular oʻtmish bilan hozirgi kun oʻrtasidagi vorisiylikni ifodalaydi, shu tufayli millatning tarixi, uning oʻtmish hayoti, madaniyati gavdalanadi. Shuning uchun ham har bir siyosiy tuzum, har bir davlat qadriyatlardan oʻz maqsadi, manfaati yoʻlida foydalanib kelgan va hozir ham shunday boʻlmoqda. Qadriyatlar oʻz-oʻzidan bevosita insonning ma’naviy qiyofasi, turmush tarzi, umuman jamiyat taraqqiyotini belgilay olmaydi. Qadriyatlarning axvoli, ahamiyati, insonga koʻrsatadigan ta’siri, uning istiqboli u yoki bu jamiyatdagi mavjud ijtimoiy tuzum tomonidan olib borilayotgan siyosat, uning manfaatlari bilan uzviy bog’langandir. Buni biz oʻzbek xalqi milliy qadriyatlarining oʻtmishidagi va xozirgi axvolidan yaqqol koʻrishimiz mumkin.

Oilaning nazorat funksiyasi oila a’zolari oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni boshqarish tizimini, shuningdek, birlamchi ijtimoiy nazoratni, oilada yetakchilik va obroʻni amalga oshirishni oʻz ichiga oladi. Oilada nazorat tizimi uning mustahkamligini ta’minlovchi muhim omil boʻlib kelgan va shunday boʻlib qoladi. Chunki, oiladagi oʻziga xos nazoratning ishdan chiqishi va oila hayotining ham izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Oila vazifalari va funksiyalarini oʻz vaqtida muvaffaqiyatli bajarishi nafaqat uning ichki holatiga, shu bilan birga jamiyatning ijtimoiy sog’lomligiga ham ta’sir koʻrsatadi. Shunday ekan, jamiyatni sog’lomlashtirish uchun eng avvalo, oilaviy munosabatlarni yoʻlga qoʻyish, oilaning ijtimoiy muammolarini ham hal qilishga e’tibor qaratish zarurdir. Sotsiologiyada sotsial munosabatlar inson faoliyatining eng universal namoyon boʻlishi deb baholanadi.

Bugungi zamonaviy oʻzbek oilasi jahonda sodir boʻlayotgan barcha ijobiy oʻzgarish-u yangiliklardan oʻz vaqtida boxabar boʻlib borayotgan, taraqqiy topgan mamlakatlar oilalari tarbiyasiga aloqador boʻlgan ilg’or tendensiyalar xususida oʻz vaqtida eshitib, anglab tushunib olayotgan oila ekanligini ta’kidlash joiz. Hozirgi zamon aloqa vositalarining oʻta

takomillashuvi, aloqa kommunikatsiyalarining haddan ziyod kengayishi natijasida yuksak rivojlanish yo'liga tushib olgan mamlakatlar oilalarining madaniyati, ichki ma'naviy muhiti, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, xorijiy mamlakatlar jamiyatida ayollarning tutgan o'rni va mavqeyiga aloqador muhim fakt, lavha, tadqiqot, kuzatish va safar xotiralari respublikamiz ommaviy axborot vositalarida keng yoritilmoqda, ular haqidagi fikr-mulohazalar ko'pchilik diqqat-e'tiborini tortmoqda. Jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayoni jamiyatning barcha qatlamlari, ijtimoiy institutlari qatori oilaviy muhitiga ham o'z ta'sirini o'tkazib, oilaviy tarbiya omillarini isloh qilmoqda, unga yangicha ma'no-mazmun kiritmoqda. Masalan, Yaponiyada milliy urf-odat va qadriyatlar, jumladan, mehnat ko'nikmalarini oila tarbiyasidan boshlab yoshlar ongiga singdirib borishning mukammal tizimi ishlab chiqilgan. Shu bois: kunchiqar mamlakatda ko'plab oilaviy do'kon, badiiy ustaxona, kichik restoran hamda minglab oilaviy korxonalar faoliyat yuritadi. Chunki, oilaviy biznesga uning barcha oila a'zolari yoshligidanoq jalb etiladi hamda bu boradagi an'analar avloddan-avlodga o'tib boradi. Shu sababli yapon oilalari asosan o'z mehnati evaziga topgan pulga o'qiydi, uylanadi, oilaviy turmushda ota-onasiga og'irligi tushmasligiga harakat qiladi. Binobarin, jahondagi taraqqiyparvar mamlakatlarda oila va ayol masalasiga oid muammolar bo'yicha to'plangan tajribalar, shuningdek, milliy istiqlol g'oyasini xalqimiz ongiga singdirishda, azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi bo'lgan hamda ma'naviyatimizning uzviy bir qismi bo'lib kelgan komil inson g'oyasini ro'yobga chiqarishda zamonaviy oila va mahallaning tutgan o'rni hamda qadr-qiymati beqiyosdir. Zero, milliy mafkurada ko'zda tutilgan ulug'vor maqsadlardan biri yuqorida aytilganidek, oila sog'lom muhitni shakllantirishdan iborat bo'lib, ana shu sog'lom muhit, oqibat natijasida jamiyatda har bir oilaning mustahkamligi, faravonligi va nihoyat o'zaro hurmat hamda ahillikdir. Milliy an'analarga asoslangan ahil oilalarning a'zolari sog'lom, bardam bo'lib, hayotning barcha og'ir, yengil damlarida bir biriga tayanch bo'lganlar, bir-birini qo'llab-quvvatlaganlar, ahillik bilan baxt-saodatli yashaganlar. Aka-ukalar, opa-singillar, qarindosh urug'lar o'rtasida mol-u dunyo talashib, nizolar kuchaygan uydan baraka ham, mehr oqibat ham ketadi. Oqibatsizlikka o'zaro yovlashishga olib keladi. Ota-ona tirik vaqtidayoq farzandlar noahil bo'lishi, mol-u dunyo talashib janjallashishi ular uchun katta baxtsizlikdir. Qarindosh-urug'lar o'rtasidagi yaqinlik, mehr-oqibatlilikni, hamkorlik va hamdardlikni saqlash ham farzandlik burchiga kiradi. Shuning uchun ham ota-ona oldidagi burch va mas'uliyat bir daqiqa ham inson xotirasidan ko'tarilmasligi lozim.

Zamonaviy oila bilan uzviy bog'liq ravishda o'z-o'zini boshqarishning milliy modeli bo'lgan mahalla omiliga, inson umrining asosiy qismi o'tadigan, uning tafakkuri, hayotga munosabatini shakllantiradigan o'ziga xos ijtimoiy-ma'naviy muhit bo'lgan mehnat jamoalari omiliga ham alohida ahamiyat

beriladi. Chindan ham zamonaviy oila-mahalla bilan yaxlit bir butunlik kasb etadi. Oʻzbek oilasi hech qachon mahalladan ayri holda yashagan emas. Oilaning oilalik fazilatlari hamisha mahalla hayotida namoyon boʻlgan. Mahalla- xalqimizning azaliy udumlari, urf-odatlari va an'analariga tayangan holda, ulkan vazifani bajargan. "Keksalarning pand nasihati, kattalarning shaxsiy ibrati, jamoaning hamjihatligi misolida kishilar ongiga ezgulik g'oyalarini singdirib boriladi.

Oʻzbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov oʻzining "Oʻzbekistonning oʻz istiqlol va taraqqiyot yoʻli" asarida qayd qilganidek, "bizning davlatimizni ham katta bir oila deb tushunish muhum va lozim. Bunda oʻzaro hurmat va qattiq tartib boʻlmasa, oilaning barcha a'zolari oʻz burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezgulik bilan mehr oqibat koʻrsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asoslariga quriladi, oʻzining koʻp asrlik mustahkam va ma'naviy tayanchlariga ega boʻladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab ehtiyojlari va qadriyatlari shakllanadi. Oʻzbeklarning aksariyati oʻzining shaxsiy farovonligi toʻg'risida emas, balki oilasining, qarindosh-urugʻlari va yaqin odamlarining, qoʻshnilarining omon-esonligi toʻgʻrisida g'amxoʻrlik qilishni birinchi oʻringa qoʻyadi. Bu esa eng oliy darajadagi ma'naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir". Fransuz yozuvchisi Viktor Gyugoning bu haqidagi quyidagi fikri juda oʻrinli bayon etilgan: "Kimki ayol huquqini himoya qilsa, bola huquqini himoya qilgan boʻladi, boshqacharoq aytganda, u kelajakni himoya qilgan boʻladi".

Tavsiya. Yosh oilalar asosan:

-qadriyatlar mohiyatini anglab etishi;

-oila tarbiyasiga doir muammolarni oʻrganishga qaratiladi;

-oila tarbiyasida milliy qadriyatlardan oʻrinli foydalanish;

-ota onalarning pedagog mutaxassislar bilan hamkorlik oʻrnatish;

-oilada muvaffaqiyatli ish uslublarini oʻrganish;

-yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash;

Asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ibn Sino oʻz tarbiyaviy qarashlarida oila va oilaviy masalalarga keng oʻrin berilgan. Ota oilada oʻz farzandlariga har tomonlama yurish-turushida, nutq odobida, soʻz madaniyatida, oʻzaro muomala jarayonida eng muhimi amaliy ish faoliyatida toʻg'rilik va haqqoniylik, samimiylikka namuna boʻlmog'i kerak. Oilada farzand tarbiyasining toʻg'ri yoʻlga qoʻyishning asosiy vositasi uning ma'naviy olamida e'tiqodni shakllantirish, deb hisoblagan[5]

Xulosa

Oila deb atalmish aravani tortib borayotgan er va xotinning bir-biriga yelkadosh boʻlishini, oʻzaro odoblarini, bir biriga boʻlgan mehribonliklarini koʻrgan farzandlar ulardan oʻrnak oladilar va ularga oʻxshashga harakat

[5] Cyberleninka.ru

qiladilar, chunki farzand aytgan nasihatingizni esidan chiqarmaydi. Oilada farzand tarbiyasining bu jihatini hech qachon esdan chiqarmaslik kerak.

Yosh oilalarning ilk qadriyatlaridan biri bu nikoh toʻyi hisoblanadi. Sababi oʻzbek xonadonlarida toʻylarimiz koʻpchilik jamoat bilan birgalikda oʻtkaziladi. Toʻy oldidan boʻladigan maslahatlar, qarindoshlarning oʻzaro munosabatlari hattoki yetti yot begona insonlarning oʻzbek toʻylarida qatnashish jarayonlarini ham misol keltirsak boʻladi. Shuningdek, oilada vatanparvarlik tuyg'ulari ham rivojlanib boradi. Toʻydan keyingi urf-odatlar qaynona qaynotaga boʻlgan munosabatlar oilani qanday qilib tinch osoyishta asrab avaylash haqidagi bilimlar yosh oilalarga kichik davridan boshlab oʻrgatib kelinadi. Mana shunday qadriyatlarni bilgan har bir yosh oilalarning hayoti goʻzal boʻladi, shuningdek, ulardan qoladigan yosh avlodlar uchun ham koʻmak ham madad boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oila pedagogikasi O. Hasanboyeva, D. Xoliqov, Rocc Kemibell, Sh. K. Toshpoʻlatova M.Sh. Nurmatova, X. J. Jabborova, N. Jamilova, Sh. Egamnazarova, N. Qayumova, M.M. Pirmuhammedova, M.A. Rasulxoʻjayeva, R. Avezova T.2007y
2. Qadriyatlar falsadfasi Jondor Toʻlanov T.1998y
3. Shaxs va oila tarbiyasining pedagogikasi. I. Sh. Alqarov, R. Mamatquliva, H.D Norqulov T 2009y
4. Minikar.ru
5. Cyberleninka.ru

Ибодулла ЭРГАШЕВ

Ўзбекистон Миллий университети Ижтимоий фанлар факультети профессори

Бархаётжон АБДУЛЛАЕВ

Ўзбекистон Миллий университети Ижтимоий фанлар факультети таянч докторанти

Азаматжон ХУДАЙНАЗАРОВ

Ўзбекистон Миллий университети Ижтимоий фанлар факультети мустақил тадқиқотчиси

Муаттар БЕРДИЕВА

Ўзбекистон Миллий университети Тарих факультети ўқитувчиси

ЁШЛАР ВА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

Аннотация. *Мақолада ёшлар ижтимоий гуруҳига хос қадриятлар, уларнинг тизими, ушбу тизимнинг ўзгариб бориши, глобаллашув, жамиятнинг модернизациялашуви жараёнидаги трансформацияси, мазкур трансформацион жараённинг кечиши шакллари, интеграция тушунчалари воситасида таҳлил қилинган. Тадқиқотда мета-таҳлил, тушунчаларни таърифлаш ва аксиологик усуллар қўлланилди. Мавзу юзасидан халқаро даражада олиб борилган тадқиқотлар йиллар кесимида, мамлакатимизда олиб борилган изланишлар билан бирга таҳлил қилинган, тегишли хулосалар чиқарилган.*

Калит сўзлар: *ёшлар, қадрият, қадриятлар тизими, қадриятлар тизими трансформацияси, қадриятлар трансформациясини белгилаб берувчи омиллар, модернизация, интеграция.*

Ёшлар мамлакат тараққиётини, унинг эртанги куни ва келажагини ҳамда дунёдаги ўрнини белгиловчи инновацион ресурсдир. Бугунги глобаллашув жараёни ёшларда ўз она тили, тарихи, миллий урф-одатлари, анъаналарига, қадриятларга бўлган ишонч ва эътиқоди,

миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқлик ҳиссини янада мустаҳкамлашни тақозо этмоқда. 2021 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқида ана шу, заруратга урғу берган ҳолда, "Халқимизнинг маънавий қудрати ва боқий қадриятларини асраб-авайлаш ва бутун дунёга тараннум этишга сизлар албатта қодирсиз"[6] деб мамлакатимиз ёшларига бу борада катта ишонч билдирди. Шундай экан, ёшлар нимани ўзларига қадрият деб билади ва бу қадриятлар бутун дунёда кечаётган глобаллашув билан боғлиқ жамиятимизнинг модернизациялашиши жараёнида қандай ўзгаришларни бошдан кечиряпти, деган саволларга жавоб топиш мамлакатимизнинг эртанги кунини, ёшларнинг мақсад ва майлларини, қадриятларга бўлган муносабатидаги ўзгаришларни билишга имкон беради.

Конфуцийнинг шогирдларидан бири Цзы-чжан устозига "Ўн авлоддан кейин нима бўлишини билиш мумкинми?" деб савол берганида, файласуф шундай жавоб берган: "Инь (сулоласи) Ся (сулоласи) қоида(маросим, удум, қадрият)ларини мерос қилиб олди; улар нимани қолдиргани ва нимани қўшгани маълум. Чжоу (сулоласи) Инь қоида(маросим, удум, қадрият)ларини мерос қилиб олди; у нима қолдиргани ва нима қўшгани маълум. Шу сабабли, Чжоу сулоласининг ворислари гарчи юзта авлод бир-бирининг ўрнини босса ҳам нима бўлишини билиш мумкин"[7]. Файласуф шу ўринда қоида, маросим, удум ва қадриятларни мерос қилиб борилса, ҳатто ўн авлоддан кейин нима бўлишини билиш мумкинлигини шогирдларига уқтиради.

Ёшлар устувор деб билган қадриятлар трансформацияси масаласига ёндашганда қадрият тушунчасининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Қадрият тушунчасига турли манбаларда берилган таърифларни кўриб чиқиш орқали бу тушунчанинг мазмун-моҳиятини чуқурроқ тушуниш, унинг ўзгариш қонуниятларини тушуниш имконини беради. Фалсафага оид луғатларда тушунчага таърифлар акс этган.

Сиёсий фанга оид халқаро энциклопедияда "Ижтимоий фанларда қадриятларнинг бир нечта таърифлари мавжуд. Антрополог Клайд Клакхон учун қадрият - бу ҳаракатнинг мавжуд усуллари ва мақсадларини танлашга таъсир қилувчи орзу қилинган тушунчадир. Бу таърифда марказий ўринни орзу тушунчаси ташкил этади. Хоҳиш - бу

[6] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқи / (мурожаат санаси: 04.10.2022)

[7]Конфуций. Лунь Юй (Беседы и Суждения) / http://royallib.ru/book/konfutsiy_/lun_yuy.html (мурожаат санаси: 04.10.2022)

истак ёки афзаллик, қадрият атамаси эса истак ёки истакдан ташқарига чиқади ва ахлоқий мазмунни ҳисобга олади”[8] деб таърифланган.

Рус олимлари томонидан яратилган фалсафий луғатларда “Қадрият - субъектнинг баҳоланаётган объект қандай бўлиши кераклиги тўғрисидаги тасаввурлари ва объект ўртасидаги муносабатда ифодаланади. Агар объект унга қўйиладиган талабларга жавоб берса (у шундай бўлиши керак), у яхши ёки ижобий қадрга эга бўлади; талабларга жавоб бермайдиган объект ёмон ёки салбий қийматли деб таснифланади; яхши ҳам, ёмон ҳам бўлмаган объектга бефарқ ёки қадриятий жиҳатдан бетараф дейилади”[9].

“Қадрият – бизни ўраб турган олам объектларининг инсон, ижтимоий гуруҳ, умуман жамият учун ижобий ёки салбий аҳамияти, уларнинг ўзига хос хусусиятлари билангина эмас, балки инсон ҳаёти, манфаатлари ва эҳтиёжлари соҳасидаги иштироки билан белгиланади; ижтимоий муносабатлар; ахлоқий тамойиллар ва меъёрлар, идеаллар, муносабатлар, мақсадларда ифодаланган ушбу аҳамиятни баҳолаш мезони ва усулларидир”[10].

“Қадрият - фалсафа ва социологияда маълум нарса ва ҳодисаларнинг инсоний, ижтимоий ва маданий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган атама бўлиб, тўғри, мақсадли, семантик асосли, мутлақ дунёга ишора қилади. Қадрият шахс (ҳар қандай бошқа ижтимоий субъект) ижтимоий-маданий фаолиятининг мумкин бўлган чегараларидан бирини белгилаб беради. Улар шахссиз, шахслараро ва баъзи ҳолларда тарихий бўлмаган характерга боғлиқ[11].

Ўзбек олимлари томонидан яратилган фалсафий луғатларда тушунчага қуйидагича таърифлар берилган: “Қадрият – воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умумбашарий, умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий-маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланадиган фалсафий-социологик ва аксиологик тушунча. Жамият, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарса, ҳодиса ва воқеалар: эркинлик, эзгулик, тенглик, тинчлик, ҳақиқат, маърифат, маданият, моддий ва маънавий бойликлар, обида-ёдгорликлар, гўзаллик, ахлоқий хислат ва фазилатлар, анъана, урф-одат, удум ва бошқалар ҳисобланади”[12].

---

[8] International Encyclopedia of Political Science / https://archive.org/details/internationalencyclopediaofpoliticalscience/page/n3793/mode/2up (мурожаат санаси: 04.10.2022)
[9] Философия: Энциклопедический словарь. – М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Ивина. 2004. / (мурожаат санаси: 04.10.2022)
[10] Большой Энциклопедический словарь. 2000. / http://niv.ru/doc/dictionary/big-encyclopedic/fc/slovar-214-2.htm#zag-72156 (мурожаат санаси: 04.10.2022)
[11] Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом. А. А. Грицанов. 1999. / http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/newest-dictionary/articles/542/cennost.htm (мурожаат санаси: 04.10.2022)
[12] Фалсафа: энциклопедик луғат / ЎзРФА, И.Муминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ институти. -Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. 2010. - 326 б.

“Қадрият– инсон ва жамият маънавиятининг таркибий қисми, оламдаги воқеалар, ҳодисалар, жараёнлар, ҳолатлар, сифатлар, талаб ва тартибларнинг қадрини ифодалаш учун ишлатиладиган тушунча; “Қадриятшунослик (аксиология)”нинг энг асосий категорияси. Бу категория ўзида қадрият асосининг нафақат қимматини, балки ижтимоий аҳамияти, фалсафий-аксиологик мазмуни, жамият ва инсон учун қадрини ҳам ифодалайди”[13].

Юқорида келтирилган таърифлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, қадриятлар ҳар бир миллат ва халқнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини ойнадек кўрсатувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

“Қадриятлар тизими” тушунчасига берилган таърифлар орасида қуйидаги таъриф алоҳида эътиборга молик, “Муайян воқелик, жамият ва унинг ривожланиш босқичига мос келадиган, объект ёки субъект қадри ва аҳамиятининг иникоси бўлган, объектив равишда тасаввур қилинадиган ва билиш жараёнида англаб олинадиган турли қадрият шаклларининг ўзига хос боғланишини ва диалектик ўзаро алоқасини ифодалайдиган аксиологик тизимлар қадриятлар системаси дейилади”[14]. Қадриятлар тизими муайян ижтимоий субъектлар (шахс, миллат, жамият ва бошқ.), бирон бир давр, тарихий босқич ёки соҳа билан боғлиқ бўлган тизимни ташкил этувчи элементлар – маросим, удум, урф-одат, анъана, қадрият шаклларининг ўзаро алоқадорлиги ва чамбарчас боғлиқлигини ифодалайдиган тушунчадир.

Қадриятлар тизимининг ўзгаришларини замон билан боғлаб ўрганиш нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу айниқса ҳозирги даврда жаҳонда ва Ўзбекистонда рўй бераётган ўзгаришларнинг қадриятлар соҳасидаги намоён бўлиш хусусиятларини билиб олиш, қўлга киритиладиган илмий далилларни тажрибада қўллаш учун ниҳоятда зарур. Шу билан бирга бундай қараш ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришларнинг қадриятлар омили ва мезони билан боғлиқ жиҳатларига амалий таъсир кўрсатиш, бу борадаги вазифаларни аниқлаш, зарур чора-тадбирларни белгилаш имконини беради.

Бу борада яна шуни таъкидлаш керакки, муайян жамиятнинг тузилишига мос келадиган умумий қадриятлар тизими ва уни манзарасини турлича ўрганиш мумкин. Аммо, ҳар қандай умумий қадриятлар тизимида, икки таркибий қисм умуминсоний ва шахсий қадрият шакллари, сақланиб қолади, чунки жамиятдаги ҳар қандай

---

[13] Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати / ЎзР Президенти хузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир Хайъати: Х.Султонов ва бошқ.; тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. 707 б.

[14] Назаров Қ. Қадриятлар тизими: барқарорлик ва ўзгарувчанлик диалектикаси. 09.00.11. – Ижтимоий фалсафа. ф.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 1996. 85 б

ўзгаришларга қарамасдан ҳозиргача одам зоти ва инсоният жамияти мавжуд. Бу икки қадрият шаклининг мавқейи эса аниқ қадриятлар тизими асосланадиган ижтимоий тузилишнинг умумий манзарасига, ундаги турли жараёнларга боғлиқ бўлади. Мазкур тизимларда бу икки қадрият шакли бир-бири билан турли хусусий бўғинлар орқали боғланади, бу бўғинлар ирқий, миллий, этник, маънавий, синфий ёки бошқа хусусий қадрият тизимлари тарзида намоён бўлиши ҳам мумкин. Ўрта аср Уйғониш даври мутафаккирлари сафида ўз сиёсий қарашлари билан алоҳида эътиборга молик бўлган, X асрнинг қомусий алломаси Форобий Абу Наср Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Узлуғ Тархон (870-951) замондошлари, универсал билимларга эга бўлгани боис, “Шарқ Арастуси” деб атаган. У кўплаб фанларни илмий кашфиётлар билан бойитди, турли мамлакатлар олимларининг фалсафий қарашларини ривожлантирди ва 160дан ортиқ асар ёзди. Улардан энг машҳурлари “Фозил шаҳар аҳли қарашлари ҳақида китоб”, “Сиёсат ал-мадания” (“Шаҳарлар устида сиёсат юргизиш”) ва “Илмларнинг келиб чиқиши ҳақида”, “Илмларнинг таснифи ҳақида” ва бошқа асарлар ҳисобланади. “Фозил шаҳар аҳли қарашлари ҳақида китоб”да фозил шаҳар аҳолиси “уларнинг диллари эришадиган бахт-саодат нима эканлигини билишлари зарур. Улар яна фазилатсиз шаҳарлар ва уларнинг аҳолиси ўлганидан сўнг руҳлари охиратда не кечишини, баъзилари бахтсизлик, фалокатга учраб, баъзилари йўқ бўлиб кетишини, фозиллар шаҳри аҳолиси охиратда неларга эришувини, нелардан сақланишини билишлари зарур.

Шуларнинг ҳаммасини икки йўл билан билиб олиш мумкин: Биринчидан, юқоридаги ҳодисалар аслида қандай мавжуд бўлса, инсон қалбига кўнглига ўшандай ўрнашиб қолса, бошқаларнинг кўнглида бу билимлар қиёс ёхуд тақлид асосида вужудга келади”[15]. Айни шу ўринда Форобийнинг фозиллар шаҳри аҳолиси сиёсий қадриятларни ўзлаштиришининг икки йўли кўрсатиб берган. Сиёсий қадриятларнинг қайд этилган икки йўл билан сингдирилиши сиёсий қадриятларнинг икки тизимини, яъни инсон томонидан мустақил англанилган, мушоҳада ва мулоҳаза, хулоса чиқариш, ҳукм қилиш ва қарор чиқариш йўли билан шаклланган қадриятлар, шунингдек, жамиятда қабул қилинган, устувор бўлган сиёсий қадриятларни қиёс ёки тақлид асосида борича қабул қилинган тизимларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Шу ўринда, Форобий идеалидаги фозилар шаҳрида сиёсий қадриятлар тизимидаги ўзгаришларнинг барқарорлигини сақлашда қадриятларни ўзлаштиришнинг бу усуллари катта аҳамиятга эга бўлган.

Одатда қадрият деганда ёшлар ҳаётида ижобий таъсир кўрсатадиган, ёшлар олдига қўйган мақсадларини амалга оширишга

[15] Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Масъул муҳаррир Хайруллаев М. –Т., 1993. 167 б.

кўмак берадиган, уларнинг жамият ҳаётидаги иштирокида фойдали бўлган яхши ёки ёмон нарсалар нуқтаи назаридан ёшлар муносабатда бўлади ва фаолиятларида фойдали бўлса қабул қилади, фойдасиз жиҳатларини қабул қилмайди ёки эътироф этмайди. Бунинг учун ёшлар жамият тараққиётида турли хил урф одатлар ёки қадриятарни тўғри баҳолай билишлари зарур. Жамият тараққиётига ижобий таъсир кўрсатадиган ва ёшларнинг жамиятда ўз ўринларини топишларида, ижтимоий муносабатларга киришишларида ҳамда жамиятдан ташқарида бўлиб қолмасликлари учун зарур бўлган узоқ йиллар давомида аждодлар ва авлодлар томонидан эътироф этилган ва қадрланиб келган ва қадрланаётган турли хил қадриятлар кўринишларини ҳисобга олишлари ва уни зарур деб амал қилишлари ўзлари учун ҳам, жамият тараққиёти учун ҳам фойдалидир.

Жамият ривожланишида қадриятлар муайян ўзгаришларни модернизация ва интеграция жараёнларини бошдан кечириши мумкин. Шундай ҳаёт ўзгаришлари уни янгича талаб ва ёндашувлар, меъёрлар ва мезонларга ўтиб бориши қадриятлар тизимида ҳам янгиликларни олиб киради ва ёшларнинг жамиятда амал қилиб келган айрим қадриятларнинг ўрнида янгича қадриятларнинг қарор топишига ва ёшлар фаолиятининг ўзига хос мезонига, яъни қадриятларни белгилайдиган янгича индикаторларини ҳаётга кириб келишига сабаб бўлади. Масалан, мустақиллик туфайли жамият ҳаётида мутлақо янги қадриятлар тизими шаклланди, бунга сабаб жамият ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ҳаёт соҳаларининг тубдан ўзгариши ва бозор муносабатларига ўтилиши билан бевосита боғлиқ. Натижада, бозор иқтисодиётига хос бўлган мулкнинг хилма-хиллиги хусусий мулкни эътироф этишни ва уни қадриятга айланишини тақозо этди. Ягона мулк амал қилган даврда эса хусусий мулк эътироф этилмаган ва қадрият сифатида тан олинмаган. Бугунги ёшлар хусусий мулкни қадрият сифатида тан олиб муносабатда бўлаётганлигининг сабаби инсон эркинлиги ва эркин меҳнат фаолияти билан шуғулланиш имкониятини бериши билан қадрли ва аҳамиятлидир. Бу ёшларни уни қадрлашга ва хусусий мулкка нисбатан ижобий муносабатда бўлишларини қарор топтирмоқда. Демак ижтимоий ҳаёт соҳаларида бўлган ўзгаришлар қадриятлар тизимининг ўзгаришига ва янги унга мос қадриятларнинг шаклланишига сабаб бўлади. Шунда қадриятларнинг фойдали ёки фойдасиз томонлари, аҳамиятли ва аҳамиятсиз жиҳатлари ёки яхши ёки ёмон томонларини фарқлаш ва баҳолаш имкониятини беради. Мустақилликнинг ўтган йиллари давомида шундай авлод вакиллари шаклланди, улар қадриятларга янгича ёндашмоқда ва баҳоламоқда. Шунда қадриятларни баҳолашда қандай мезон ва манфаатдан келиб чиққан ҳолда ёндашилаётганлиги муҳим аҳамиятга эга. Бунда

қадриятларни миллий маънавий меросимизга мос ёки мос эмаслигини ҳисобга олиш миллий қадриятларга баҳо бериш масаласи долзарб аҳамият касб этади. Бу мамлакатнинг мустақил тараққиёт йўлини сақлаб қолиш ва унинг халқимизнинг бой миллий маданий қадриятлари билан ифодаланувчи ўзига хос қонуният эканликлари ва миллий қадриятларга ҳамда трансформациясига ёндашишлари стратегик аҳамиятга эга. Қадриятлар тизими трансформацияси тизимни ташкил этувчи маросим, удум, урф-одат, анъана, қадрият шаклларининг сифат ўзгаришлари билан боғлиқ жараёндир.

Бугунги ёшлар, миллий қадриятларни умуммиллий аҳамиятини ва мамлакатимиз истиқболи билан боғлиқлигини тақозо этади. Қандай қадриятлар мамлакатимиз тараққиётида истиқболига эга, қандай қадриятлар эса, мустақиллик ва замон талабларига жавоб бермаётганлигини фарқлаш ва боҳолашларини тақозо этади. Бунда тараққиётга халақит берадиган маълум маънода тўсиқ бўлаётган қадриятларнинг айрим кўринишларидан халос бўлишни тақозо этади. бу тараққиётни янада юқори босқичга кўтаришда ва ёшларни янгича қадриятларни қабул қилишларига ундайди. Ва тараққиёт қонунияти шундайки, миллий қадриятлар ҳам қотиб қолган ўзгармас константадан иборат эмас. Миллий қадриятлар янгиликларни қабул қила олиши керак. Уни қабул қилган қадриятлар янгиланиб бойиб боради ва дунёда эътироф этилган ва этилаётган қадриятлар билан уйғунлашади. Бу тараққиёт учун янги имкониятлар яратади. Шу нуқтаи назардан қадриятларга асосланиш “инсон эркинлигини чеклайди” деган қарашлар унинг бир томонлама эканлигини кўрсатади. Қандай қадриятлар инсон эркинлигини чеклашга, қайси қадриятлар эса инсоннинг тараққиётига хизмат қилишини фарқлаш лозим. Албатта замон талабларига жавоб бермаган ва бермаётган айрим қадриятлардаги турғунлик ҳолатлари тараққиётга ҳам изн бермаслиги аниқ. Шунинг учун ҳам, янги Ўзбекистон тараққиётида қабул қилинган янги ғоялар хусусан, давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак, халқ давлат идораларига эмас деган ғоя билан боғлиқ янгича ёндашувлар жамият сиёсий ҳаётида янгича қадриятларнинг қарор топишига ва ёшларни давлат ҳокимияти ва бошқарувига нисбатан ишончини янада ортишига асос беради. “Ёшлар келажак бунёдкори” эканлигини эътироф этиш уларни ана шундай янгича қадриятлар асосида фаоллашишига туртки беради. “Ёшлар дафтари”, “Аёллар дафтари”, “Темир дафтар”ларнинг ташкил этилиши ёшларнинг муаммоларини ўрганишга ва уларнинг бандлигини таъминлашга қаратилган амалий аҳамиятга эга бўлган дастурлардир. Бу ёшларни келажакка бўлган ишончини янада мустаҳкамлайди, давлатга бўлган

ишончини орттиради. Миллий қадриятларни ҳурмат қилишга ва миллий ўзлигини англашга ёрдам беради.

Турли давлатлардаги халқларнинг қадриятлар тизимига бағишланган, тизимли ва мунтазам ўрганишга қаратилган тадқиқотлар 1980 йиллардан бошлаб олиб борилган. 2021 йил декабрь ойида *World Values Survey* лойиҳаси доирасида ушбу йирик социологик тадқиқотнинг еттинчи тўлқини якунланди. 2024-2026 йилларга тадқиқотнинг саккизинчи тўлқинини ўтказиш режалаштирилган. 1980 йиллардан бошланган ушбу лойиҳага америкалик сиёсатшунос олим, ижтимоий фанлар соҳасида энг кўп иқтибос келтирилган тадқиқотлар муаллифи Рональд Инглхарт 2021 йил 8 майга қадар раҳбарлик қилиб келди. Ҳар беш йилда амалга оширилган тадқиқот дастлаб ўн битта мамлакатда ўтказилган бўлса охирги тадқиқотда саксонта давлат аҳолиси ўртасида устувор бўлган қадриятлар ўрганилди. Сўнгги тадқиқотда Марказий Осиё минтақасидан Қозоғистон, Қирғизистон, ва Тожикистон аҳолисининг устувор қадриятлари ҳам социологик сўровнома асосида ўрганилган. Тадқиқот 14 йўналишда 300га яқин саволларни қамраб олган бўлиб, анъанавий қадриятларни дунёвий-рационал қадриятлар билан қиёслаб, инсон ҳаёти учун энг зарур бўлган қадриятларни шахснинг ўзини намоён қилиш билан боғлиқ қадриятларга қиёслаб ўрганилиб, олинган натижалар мамлакатнинг дунё қадриятлари харитасидаги ўрнини белгилашга асос бўлади[16].

Сўнгги икки тадқиқот тўлқини натижалари асосида (1-жадвал) тадқиқот ўтказилган мамлакатлар ёшлари оила, дўстлар, бўш вақт, сиёсат ва ишни жуда муҳим деб берган жавобларини қиёслаш мумкин. Шу ўринда лойиҳанинг муҳим хулосаси шундан иборатки, ёшлар ўртасида қадриятларнинг аҳамияти йиллар кесимида ўзгариб бораётганлигини кузатиш мумкин. Бу жараёнда оила ва динни жуда муҳим деб ҳисобловчи ёшларнинг салмоғи камайиб бораётгани, айни вақтда улар учун бўш вақтнинг аҳамияти ортиб бораётгани яққол кўриниб турибди. Ушбу тадқиқотлар хулосалари ёшлар учун нима муҳим ва қайси масалаларга кўпроқ эътибор қаратиш кераклиги бўйича тавсиялар ишлаб чиқишга имконият беради.

Тадқиқот ўтказилган даврлар	Оила	Дўстлар	Бўш вақт	Сиёсат	Иш	Дин
2017-2022	81,7%	50,1%	44,5%	12,7%	59,4%	40,3%
2010-2014	91,1%	51,9%	39,9%	14,0%	65,7%	52,7%

1-жадвал[17]

[16] Қаранг: History of the World Values Survey Association. https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp (мурожаат санаси: 04.10.2022)
[17] World Values Survey Association. https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp

Ўзбекистон ёшларининг ҳаётий қадриятлари ва қизиқишлари мамлакатимиздаги ижтимоий фикрни ўрганиб бораётган илмий-тадқиқот муассасалари, ННТлар, шунингдек алоҳида илмий тадқиқотчилар томонидан мунтазам тадқиқ этиб борилади. Уларнинг сафида “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази, Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш Институти, “Юксалиш” умуммиллий ҳаракати томонидан амалга оширилган тадқиқотларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Замонавий Ўзбекистон жамияти ҳаётининг барча жабҳаларида ислоҳотлар амалга оширилмоқда, уларнинг кўлами модернизациянинг чуқур жараёнларидан далолат беради. Замонавий ёшлар зиддиятли қадриятлар ва йўналишлар доимо тўқнашиб, даъват этадиган ва керакли ечимларни онгли равишда танлашни талаб қиладиган глобал ўзгаришлар жараёнида иштирок этмоқда. Қадриятлар ва меъёрлар қайта баҳоланаётган бир пайтда, ҳаётий истиқболлари, мақсадлари ва ҳаёт мазмуни билан боғлиқ масалаларда ёшларнинг ўз йўлларини топишлари бирмунча мураккаб. Ёшларнинг ҳаётий қадриятлари иерархиясида таълим олиш муҳим ўринни эгаллайди. Айни вақтда таълим мустақил қадриятликдан жамиятда моддий фаровонлик, ижтимоий мақом, турмуш даражаси билан боғлиқ янада юқорироқ ўринларни эгаллаш учун устувор воситага айланди. Сўнгги йилларда ёшларда таълим қадриятининг шахсий фаровонлик ва муваффақиятга бўйсундирилиши билан боғлиқ мақсадли йўналишларда сезиларли ўзгаришлар юз берди. Бошқача қилиб айтганда, таълим қай даражада даромад келтириб, мақомни оширса, шу даражада қадрланмоқда.

“Ижтимоий фикр” республика жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази “Янги Ўзбекистон ёшлари: ҳаётий позициялар ва қадрият устуворликлари” мавзусида мунтазам ўтказиб бораётган мажмуавий тадқиқотлари шуни кўрсатдики, ёшлар, энг аввало, ўз билим даражасини ошириш орқали инсон салоҳиятини амалга ошириш мумкинлигига ишонадилар. Телефон сўрови иштирокчиларининг фикрига кўра, олий маълумот олиш иш ҳақининг юқори даражаси, мартаба ўсиши, моддий фаровонлик ва молиявий барқарорликни кафолатлайди. Ёшлар меҳнат бозорида рақобатбардош, талабгир бўлиш учун яхши маълумотга эга бўлиш кераклигини англайдилар, улар ҳаётда муваффақиятга, касбий фаолиятда ютуқларга эришишга ва жамиятда ўзларини ишончли ҳис этиш ҳамда янги мақсадлар сари ҳаракатнинг янги стратегияларини яратишга имкон берадиган ижтимоий восита - таълим эканлигини англайдилар.

Сўров натижалари шуни тасдиқлайдики, замонавий ёшлар учун ҳаётий йўналишларнинг ижтимоийликдан хусусийликка ўзгариши

хосдир. Бу профессионал мартаба нуқтаи назаридан ёшлар қадриятларига ҳам тегишли. 43,2% ёшларнинг фикрига кўра, улар учун асосий ҳаётий интилишлардан бири бу - мартаба, касбий ўсиш ёки муваффақиятли тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади. Муваффақиятли мартабага интилиш замонавий жамият ва бозор иқтисодиёти шароитида табиий ҳолдир, шу билан бирга моддий фаровонлик ёшлар томонидан юқори баҳоланади ва респондентлар учун нафақат қизиқарли иш, балки истиқболли ва юқори маошли иш топиш билан ҳам белгиланади.

Сўров натижаларига кўра, 53,3% ёшлар учун оила ва никоҳ муносабатлари, оналик/оталик, оилавий мақомнинг мавжудлиги уларнинг ижтимоий ва иқтисодий фаоллигини сафарбар қилувчи қадрият ҳисобланади. Респондентларнинг фикрига кўра, айнан ўз оиласини қуриш, эр-хотин ўртасидаги уйғун муносабатлар, болалар туғилиши ва тарбияси нафақат ҳаётий қадрият ҳисобланади, балки фуқароларнинг шахсий ва мартабавий ўсишига ёрдам беради.

Сўров иштирокчиларининг жавобларидан кўриниб турибдики, таълим, мартаба ва оилавий қадриятларнинг мақсадли устувор йўналишлари билан бир қаторда, ёшлар бахтли, моддий таъминланган ва муваффақиятли инсонлар бўлиш манфаатларини яширмайдилар (54,2%) ва буни замонавий инсоннинг хоҳиш-истаклари билан изоҳлаган ҳолда ўз кўрсатмалари деб ҳисоблайдилар, айни вақтда ёшлар, гарчи шахсий ҳаёт муаммоларини муваффақиятли ҳал этиш имкони бўлмаса-да, хайрли ишларга тайёр эканликларини таъкидладилар[18].

Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш Институти томонидан 2020 йилнинг апрелида telegram ижтимоий тармоғининг фойдаланувчилари орасида – “Айни пайтда Сизни кўпроқ қайси масалалар ташвишга солмоқда?” саволи орқали тадқиқот ўтказилиб, унда беш юзга яқин фуқаро иштирок этган. Тадқиқот натижаларида ёшлар муаммолари доирасида ижтимоий-иқтисодий, бандлик (касбий) ва таълим билан боғлиқ масалалар нафақат ёшларга оид давлат сиёсатининг, балки умумдавлат сиёсатининг устувор йўналишлари эканлиги ўз ифодасини топди. Сўровда иштирок этган респондентларнинг 16% (мутлақ кўрсаткичда 36%) иш топиш ҳамда яна шунчаси 16% (мутлақ кўрсаткичда 36%) уй-жой масалалари долзарб эканлигини билдиришган. Шу билан бирга, ёшларнинг 9% (мутлақ

[18]Ўзбекистонда 30 июнда Ёшлар куни муносабати билан “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази «Янги Ўзбекистон ёшлари: ҳаётий позициялар ва қадрият устуворликлари» мавзусида мажмуавий тадқиқот натижалари. https://ijtimoiyfikr.uz/tadqiqotlar/zhamiyat/yangi-zbekiston-eshlari-aetij-pozitsiyalar-va-adriyat-ustuvorliklari.htm(мурожаат санаси: 04.10.2022)

кўрсаткичда 20%) учун никоҳга кириш, оила қуриш каби масалалар биринчи ўринда турганлигини эътироф этишган.

Хорижга кетиш ва олий таълим муассасаларига ўқишга кириш масалалари тўғридан-тўғри ёшларнинг бандлик ва таълим (касбий) муаммолари билан боғлиқ. Тадқиқот натижаларига кўра, 7% (мутлақ кўрсаткичда 17%) ёшлар хорижга кетишни, 6% (мутлақ кўрсаткичда 14%) респондентлар олий таълим муассасасига ўқишга киришни устувор деб қайд этган[19].

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, биринчидан, ёшларнинг ҳаёти ва фаолияти муайян қадриятлар тизими билан узвий боғлиқ бўлади, қадриятлар тизимида шаклланади ва ривожланади. Ёшлар ҳаётида қадриятлар тизими уларнинг ижтимоий ҳаёти жараёнида шаклланади ва такомиллашиб боради. Ўз вақтида ёшлар бу қадриятларни ўзи учун қабул қилиш, зарур ва зарур бўлмаган, фойдали ва фойдасиз томонларини фарқлаган ҳолда қадриятларга ўзларининг фаол муносабатларини билдиришлари муҳим аҳамиятга эга. Иккинчидан, қадриятлар тизимининг ўзгариши унинг трансформация жараёни орқали амалга ошади. Ёшлар ҳам ўз ҳаётларида фойдали деб билган қадриятларни эътироф этади ва унга амал қилади. Фойдали қадриятлар эса, жамият тараққий этишига, ёшларнинг юксалишига имконият бериши билан белгиланади. Учинчидан, қадриятлар тизимининг трансформацияси бугунги глобаллашув ва модернизация жараёнлари билан боғлиқ ҳолда кечади. Турли халқларга хос бўлган қадриятларнинг бир-бирига таъсири ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги умуминсоний қадриятларга хос бўлган жиҳатларни миллий, маънавий қадриятларга қўллашга хизмат қилади. Бу миллий, маънавий қадриятларнинг янада бойишига ва такомиллашишига асос бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқи / (мурожаат санаси: 04.10.2022)
2. Конфуций. Лунь Юй (Беседы и Суждения) / http://royallib.ru/book/konfutsiy_/lun_yuy.html (мурожаат санаси: 04.10.2022)
3. International Encyclopedia of Political Science / https://archive.org/details/internationalencyclopediaofpoliticalscience/page/n3793/mode/2up (мурожаат санаси: 04.10.2022)

[19] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш Институти веб сайти. http://yomi.uz/2020-yil/ (мурожаат санаси: 04.10.2022)

4. Философия: Энциклопедический словарь. – М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Ивина. 2004. / (мурожаат санаси: 04.10.2022)

5. Большой Энциклопедический словарь. 2000. / http://niv.ru/doc/dictionary/big-encyclopedic/fc/slovar-214-2.htm#zag-72156 (мурожаат санаси: 04.10.2022)

6. Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом. А. А. Грицанов. 1999. / http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/newest-dictionary/articles/542/cennost.htm (мурожаат санаси: 04.10.2022)

7. Фалсафа: энциклопедик луғат / ЎзРФА, И.Муминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ институти. -Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. 2010. - 326 б.

8. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати / ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир Ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ.; тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. 707 б.

9. Назаров Қ. Қадриятлар тизими: барқарорлик ва ўзгарувчанлик диалектикаси. 09.00.11. – Ижтимоий фалсафа. ф.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Т.: 1996. 85 б.

10. Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Масъул муҳаррир Хайруллаев М. –Т., 1993. 167 б.

11. Қаранг: History of the World Values Survey Association. https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp (мурожаат санаси: 04.10.2022)

12. World Values Survey Association. https://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp

13. Ўзбекистонда 30 июнда Ёшлар куни муносабати билан “Ижтимоий фикр” республика жамоатчилик фикрини ўрганиш Маркази «Янги Ўзбекистон ёшлари: ҳаётий позициялар ва қадрият устуворликлари» мавзусида мажмуавий тадқиқот натижалари. https://ijtimoiyfikr.uz/tadqiqotlar/zhamiyat/yangi-zbekiston-eshlari-aetij-pozitsiyalar-va-adriyat-ustuvorliklari.htm(мурожаат санаси: 04.10.2022)

14. Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ёшлар ишлари агентлиги ҳузуридаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш Институти веб сайти. http://yomi.uz/2020-yil/ (мурожаат санаси: 04.10.2022)

Мадина АБДУРАХМАНОВА

Докторант Института Истории Академии Наук Республики Узбекистан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕРИАЛОВ О БОЕВЫХ ПОДВИГАХ ЖЕНЩИН-УЗБЕЧЕК В ФОРМИРОВАНИИ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. *Статья посвящена актуальной на сегодняшний день теме воспитания молодежи, а также формирования гендерного равенства посредством изучения материалов о героических подвигах женщин-узбечек на фронтах Второй мировой войны. В ней подробно описываются самоотверженные подвиги женщин Узбекистана, способных вызвать у современной молодежи, в частности у молодых девушек, чувство патриотизма, чувство гордости за национальных героев нашей истории и культуры, самоотверженно боровшихся за независимость и процветание Родины, воспитание желания быть достойными их.*

Ключевые слова: *воспитание, молодежь, гендерное равенство, Вторая мировая война, фронт, женщины, боевые подвиги, героические поступки.*

Проблема организации и осуществление мероприятий, направленных на воспитание молодого поколения, и, в частности, формирования гендерного равенства среди молодежи, приобретает особую актуальность в современных условиях. Построение демократического и гражданского общества в Республике Узбекистан неразрывно связано с использованием творческого, познавательного и духовно-нравственного потенциала личности, а также развития ее социальной активности.

В соответствии с **Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 140 «Об утверждении Концепции воспитания молодежи в военно-патриотическом духе» от 23 февраля 2018 года[1] одной из основных задач является пробуж**дение чувства гордости за национальных героев нашей истории и культуры,

[1] Постановление кабинета министров республики Узбекистан от 23 февраля 2018 г. № 140 «Об утверждении концепции воспитания молодежи военно-патриотическом духе». // http://lex.uz/docs/3571160

самоотверженно боровшихся за независимость и процветание Родины, воспитание желания быть достойными их.

Исторические источники, в которых отражаются данные об отважных поступках героев нашей Родины, а также об их ратных подвигах во время Второй мировой войны вызывают сильные переживания и прилив патриотических чувств. Они призваны помочь молодежи глубже понять социальные и культурные особенности своей страны, его языка и истории.

Так, большой интерес представляют исторические материалы о женщинах Узбекистана, добровольно ушедших на фронт в годы войны. Они вели службу не только как медицинский персонал в военных госпиталях и осуществляли второстепенные работы, но также наравне с мужчинами сражались на передовой и в отрядах партизан.

Актуальность выбранной темы определяется возрастающим интересом к роли женщины в годы Второй мировой войны. Устоявшаяся точка зрения являет нам войну, как войну мужчин. Женщины же изображаются самоотверженными медсёстрами, романтическими шпионками, работниками тыла, которые взвалившие на свои хрупкие плечи заботу о домашнем хозяйстве в отсутствие своих мужей. Мужчины в это время уходят на войну, участвуют в кровопролитных сражениях и умирают героической смертью. Все это является типичной картиной распределения гендерных ролей и, к сожалению, она не в состоянии рассказать всей истории военного времени. Мужчины не единственные, кто непосредственно принимал участие в боевых действиях. Женщины также ходили в атаку и носили оружие. Наравне с мужчинами они жили в окопах и землянках, храбро терпели весь неустроенный быт войны.

1 сентября 1939 года в СССР был принят «Закон о всеобщей воинской обязанности»[2]. Именно с этого времени воинская служба стала почетной обязанностью каждого гражданина. В 13 статье данного закона определялся порядок приема на службу в армию женщин: «Народным Комиссарам Обороны и Военно-Морского Флота предоставляется право брать на учет и принимать на службу в Армию и Флот женщин, имеющих медицинскую, ветеринарную и специальную техническую подготовку, а также привлекать их на учебные сборы. В военное время женщины, имеющие указанную подготовку, могут быть призываемы в Армию и Флот для несения вспомогательной и специальной службы».

[2] Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного совета СССР. 1938-1944 гг. — М.: Ведомости Верховного совета СССР, 1945. Стр. 82-95.

Отличительной чертой Второй мировой войны являлась огромная втянутость в вооруженный конфликт гражданского населения, и женщин в том числе.

По мнению исследователей, СССР был государством в годы Второй мировой войны, в котором женщины принимали непосредственное участие в ходе боевых действий. Если в начале войны отправка женщин на фронт была добровольной, то с весны 1942 г. массовая мобилизация женщин в ряды действующей была установлена постановлениями Государственного комитета обороны № 1488сс «О мобилизации девушек-комсомолок в войска ПВО» от 25 марта 1942 года и № 1595сс «О замене в фронтовых, армейский и запасных частях связей, и тыловых узлах связи красноармейцев женщинами» от 13 апреля 1942 года[3].

Мобилизации подлежали здоровые девушки в возрасте не моложе 18 лет. Мобилизация проводилась под контролем ЦК ВЛКСМ и местных комсомольских организаций. При этом учитывалось все: образование (желательно, не ниже 5 классов), членство в комсомоле, состояние здоровья, отсутствие детей. Основная масса девушек были добровольцы.

На разных этапах войны сражалось от 800 000 до 1 000 000 женщин, 80 000 из них были женщинами-офицерами. В войне приняли участие 4555 женщин из Узбекистана[4], освоившие профессии связистов, летчиков, снайперов, зенитчиков, медицинского персонала и разведчиков. Среди них, например, медицинская сестра Ханифа Кабилова, спасшая жизни многим бойцам, знаменитая радистка Роза Ибрагимова, известная зенитчица и пулеметчица Азиза Каландарова, фронтовой хирург Мукаддам Ашрапова, известная снайпер Шарофат Ишантураева, уничтожившая прицельным огнем из своей винтовки сотни фашистов.

Узбекистанки Зебо Ганиева, Ольга Санфирова, Елена Стемпковская за свои самоотверженные подвиги на фронтах были удостоены звания Героя Советского Союза.

Самое большое представительство участниц войны было среди женщин-медиков. Из общего числа врачей в Красной Армии – 41 % были женщины, среди хирургов их было 43,5 %. Было подсчитано, что девушки-санинструкторы стрелковых рот, медсанбатов, артиллерийских батарей помогли свыше 72 % раненых и около 90 % больных бойцов вернуться в строй. Женщины-медики служили во всех родах войск – в авиации и морской пехоте, на боевых кораблях

[3]Постановление ГКО № 1488сс «О мобилизации девушек-комсомолок в войска ПВО». 25 марта 1942 г. // http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/261206-postanovlenie-gko-1488ss-o-mobilizatsii-devushek-komsomolok-v-voyska-pvo-25-marta-1942-g

[4]«Женское» лицо войны // https://nuz.uz/k-velikoy-pobede/4541-zhenskoe-lico-voyny.html

Черноморского флота, Северного флота, Каспийской и Днепровской флотилиях, в плавучих военно-морских госпиталях и санитарных поездах. Вместе с конниками они уходили в глубокие рейды по тылам врага, были в партизанских отрядах. С пехотой дошли до Берлина, участвовали в штурме рейхстага[5].

Женщины всех возрастов и национальностей, различной профессией, воодушевленно вступали в ряды вооруженных защитников Родины. Все это стирало границы в повседневном общении, которые в мирной жизни существуют между мужчиной и женщиной. Товарищеские отношения, обусловленные пережитыми вместе трудностями, стирали гендерное неравенство.

Ханифа Кабилова родилась в городе Ташкенте в семье рабочего. В 1933-1940 гг. она училась в средней школе № 76 г. Ташкента, а в 1940-1942 гг. училась в школе по подготовке медицинских сестер[6].

В воспоминаниях Ханифа Кабилова пишет: «…Мне было тогда 18 лет. Когда я вернулась с работы, отец чинил нашу глиняную стену. Он вытер руки и с удивлением посмотрел на меня.

– На войну?

– Да, папочка, отправляюсь на войну в качестве медсестры.

– Но ты ведь очень хрупкая!

– Поверьте папочка, я сильная и крепкая.

Увидев мою решительность, он молча согласился. – Будь счастлива, доченька!»[7].

«…Помню, отец никак не хотел спускаться с вагона. Лишь после того как моя подруга Солиха Хусанова пообещала ему всегда находиться рядом со мной, он спрыгнул с уже двигающегося вагона.

Будучи медсестрой, я воевала в 18-ой армии 4-го Украинского фронта. Участвовала в освобождении Венгрии, Чехословакии и Польши. Когда я вернулась домой через два месяца после победы, отец не узнал меня. Ведь провожал-то он свою длинноволосую хрупкую девочку. А на пороге стояла "незнакомка" с коротко отстриженными волосами и в военной форме, которую украшали нагрудные ордена и медали»[8].

В одной из статей, посвященных Ханифе Кобиловой, описывается ее героический подвиг: «Хрупкая девушка в белом халате, а рядом раненный солдат. Один из тех, кого она вынесла из боя на своих плечах, кому спасла жизни. Имени она его не помнит. Сколько их было за долгие годы войны в боях на Украине, в Польше, Чехословакии… Помнит только, что тяжелым был очень и всю дорогу повторял: «Оставь меня, я

---

[5] Н.К. Петрова. Советские женщины в годы Великой Отечественной войны // Материалы международной научной конференции (Москва – Коломна, 6-8 мая 2015 г.). Москва. 2015. С. 4-5.
[6] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 59, л. 15.
[7] Эберзенок Л. Сестричка. // Правда Востока, 9 мая 1987. – С. 3.
[8] Қобилова Ҳ. Қалб нидоси. // Қишлоқ ҳақиқати, №37, 13 февраль 1988. – Б. 4.

под пулеметы угодил. Не спасешь, надорвешься… Помнит долгие ночные дежурства у его постели, пожатие горячих рук и слова: «Не уходи, сестричка, не уходи…»[9].

За самоотверженные подвиги на фронтах Второй мировой войны Ханифа Кабилова была награждена орденом «Отечественной войны II степени», медалями «За боевые заслуги», «За победу над Германией в Великой отечественной войне 1941-1945 гг.)», «Ветеран труда», а также другими юбилейными медалями[10].

В годы Второй мировой войны смелость и отвагу проявила еще одна наша соотечественница – Азиза Каландарова. Она родилась в 1924 году, воспитывалась в детском доме г. Ташкента.

Когда началась война, наряду с другими подругами Азиза Каландарова добровольно записалась на фронт. Сперва училась на курсах подготовки медсестер, затем на шестимесячных курсах подготовки зенитчиков. Пройдя подготовительные курсы она получила квалификацию зенитчицы и пулеметчицы. 6 июля 1943 года ее батальон принял участие в боевых действиях, где зенитчицы сбили 8 самолетов. Из них первый был взят под прицел расчетом наводчицы Азизы Каландаровой. За это она была представлена к награждению орденом «Красная Звезда».[11]

Фото 1. Ханифа Кабилова и раненый солдат. 1944 г.[12]

[9] Правда Востока, 9 мая, 1987 г.
[10] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 58, л. 1.
[11] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 59, л. 15.
[12] Раҳмат А. Шинелли қизлар қиссаси. Т., “Ёш гвардия”, 1964. – Б. 65.

В том же году была тяжело ранена и госпитализирована в госпиталь под Курском. Вернулась она в свою часть, когда та вела бои под Киевом.

Она участвовала в освобождении Украины и Румынии. Войну Азиза Каландарова закончила в офицерском звании.

Ей были вручены медали «За боевые заслуги», «За отвагу», «За взятие Будапешта», «За взятие Берлина», орден «Красная Звезда», а также почетные грамоты Советского комитета ветеранов войны, в честь 40-летия Победы в Великой Отечественной войне[13].

Фото 2. Азиза Каландарова[14]

Другая отважная участница Второй мировой войны Роза Ибрагимова родилась в 1925 году в Хорезмской области. В 1941 году окончила неполную среднюю школу и поступила в медицинский техникум в Ташкенте. В 1942 году досрочно закончив учебу, отправилась на фронт. Летом 1943 года на курсах подготовки радистов Роза Ибрагимова одновременно изучала немецкий язык, прыжки с парашютом, а также управление танками. Во время войны у нее была мужская профессия – радиоразведчик 3-го Белорусского фронта.

[13] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 63, л. 2-6.
[14] История Узбекской ССР, «Фан», Т.: 1968 г. С. 152

Фото 3. Роза Ибрагимова. Берлин, 1945 г.[15]

В период службы в 4-й танковой бригаде в 1944 году Роза Ибрагимова получила боевое задание: в составе разведчиков она должна была проникнуть к врагу, определить местонахождение складов боеприпасов и отметить их на карте. После окончания операции, разведчики попали в засаду и с боем добрались до танка, спрятанного в лесу. Но в это время в танк был брошен снаряд и началось возгорание. Пока трое разведчиков, оставшихся в живых, отвлекали врага, отважная Роза Ибрагимова вывела из танка тяжело раненного командира и важные документы.

Боевой путь Розы Ибрагимовой начался со Смоленска, продолжился в Орше, Минске, Витебске, Литве, Латвии, Польше, Восточной Пруссии и закончился в Берлине. В последние годы войны она служила в связном полку воздушной армии.

За боевые заслуги Роза Ибрагимова была награждена орденом «Красной Звезды», медалями «За отвагу», «За взятие Кёнинсберга», «За победу над Германией»[16].

[15] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 23, л. 2.
[16] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 30, л. 10.

Фото 4. 396 отдельный радиодивизион особого назначения, 1943 г[17].

Узбекская девушка, фронтовой хирург Мукаддам Ашрапова после окончания Ташкентского медицинского института начала работать врачом в санитарном отделе 786 стрелкового полка. Ей было всего 24 года, когда она 13 февраля 1943 года вступила в действующую армию. Вместе с бойцами Брянского, Северо-Западного, 1-го Украинского фронтов Мукаддам Ашрапова прошла сложный и трудный путь от Москвы до Карпат. Она спасла жизни сотни бойцов, принимавших участие в освобождении Курска, Орла, Белграда и других городов.

Мукаддам Ашрапова завершила войну победоносно, пройдя боевой путь до Польшы, Чехословакии и Германии. Вернувшись, наконец, на свою Родину – в Узбекистан, она была награжден орденом Красной Звезды и несколькими медалями за боевые заслуги. После войны, в мирные годы, Мукаддам Ашрапова вела научные исследования в области медицинских наук, получила звание доктора медицинских наук, профессора. В дальнейшем, на протяжении многих лет она возглавляла 2-ю хирургическую больницу Ташкентского государственного медицинского института[18].

Другой героине, Сабире Мажидовой, на момент начала войны был 21 год. Получив среднетехническое медицинское образование в 1937

[17] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 23, л. 1.
[18] Адхам Рахмат. Жангчи аёллар // Газета «Ўзбекистон маданияти”. 6 марта 1965 год.

году, она поступила в Ташкентский медицинский институт. Завершив учебу, работала педагогом в медицинском училище имени Ахунбабаева, одновременно врачом в 7-ой инфекционной больнице города.

«...Когда началась война, я написала заявление с просьбой отправить меня на фронт. Мы с подругами Нури Шокировой и Пулатой Кодировой пошли в военный комиссариат. Наши документы быстро оформили и уже через два дня мы собрались на вокзале. Интересно то, что все наши однокурсники попали в один эшелон. В пути до Москвы мы были вместе. Сначала я попала по направлению в Брянск. Позже я воевала в составе 59-отдельной инженерно-сапёрной бригады, а затем в качестве военного врача участвовала в битве за Днепр возле Курска», – пишет в воспоминаниях Сабира Мажидова[19] [19].

Собира Маджидова начала свою боевую деятельность в качестве врача специального инженерно-саперного батальона в Брянске. Следует отметить, что служба в данном батальоне считалась одной из самых сложных, так как бойцы именно этих батальонов должны были очищать дороги от мин, чинить мосты и строить переезды под гремящими пулями и бомбами. Ее основной задачей было идти вместе с солдатами и при необходимости оказывать медицинскую помощь раненым в условиях постоянной угрозы пуль и взрывов бомб. В составе 68-ой дивизии она прошла боевой путь от Днепра до Дуная. Собира Маджидова за храбрость в боях на Днепре была награждена медалью «За боевые заслуги». Смелая и отважная девушка встретила победу в Австрии[20]. Также Сабира Маджидова была награждена орденами «Красной Звезды», «Отечественной Войны II степени», «Трудового Красного Знамени» и медалью «Ветеран труда»[21].

Вернувшись после войны в Узбекистан, она продолжила свою медицинскую деятельность и получила степень отличника здравоохранения[22].

Рахима Алимова на полях битвы вела свою деятельность в медицинской службе стрелкового полка 230-й стрелковой дивизии. В качестве санитарного инструктора Рахима Алимова оказала помощь 97 раненым бойцам и офицерам, попавшим под пулеметно-минометный огонь во время боев на северном берегу реки Донецк с 18 по 28 мая 1943 года. Она лично вывела большинство бойцов с поля боя в безопасное место и спасла им жизни. За свой отважные и героические поступки девушка была награждена медалью «За отвагу».

---

[19] Қишлоқ ҳақиқати, №37, 13 февраль 1988.
[20] Капитан Тулаган Соатий // Газета «Красный Узбекистан». 5 марта 1944 год.
[21] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 76, л. 1-4.
[22] Мадрахимова Р. Эл бошига иш тушганда // Фан ва турмуш, № 9, 1975. – Б. 13

Кроме того, в ходе жестоких боев за Донбасс, проходивших с 1 по 23 сентября 1943 года, Рахима Алимова вынесла с поля боя на своих плечах 30 тяжелораненых солдат и офицеров и оказала им первую медицинскую помощь. В трудные периоды она одна выполняла и обязанности фельдшера, и проводника, и санитарного работника. Своей отвагой и храбростью она вдохновляла бойцов и подавала им пример.

За мужество и стойкость духа Рахима Алимова была награждена орденом «Красная Знамя»[23].

Другая девушка-боец, Мунира Гиёсова, с молодости начала работать санитарным работником в военной больнице. Также она являлась донором крови для многих раненых солдат. В 1942 году она поступила на курсы связистов, и уже через полгода была призвана в воинскую часть 4-го Украинского фронта. Мунира Гиёсова принимала участие в боях за Польшу, Чехословакию, Германию и встретила победу в Бельске, одном из польских городов. Самыми печальными и страшными днями ее жизни на войне были события, с которыми она столкнулась при освобождении узников концлагеря Освенцим. Позже она часто вспоминала ужасы того лагеря в своих воспоминаниях о войне, и рассказывала, как она кормила ложкой заключенных и сдавала для них кровь.

Елена Стемпковская – жительница Баяутского района Сырдарьинской области, к началу войны была студенткой Ташкентского педагогического института. О чем мечтала в то время первокурсница, про которую можно сказать – комсомолка, активистка и просто симпатичная девушка? О том, наверное, как будет работать учительницей в совхозе «Баяут», как будет преподавать ребятишкам историю родного края, как встретит свою первую любовь. Но все это перечеркнула война, предоставив девушке полный набор фронтовой жизни – блиндажи, окопы и палатки, бомбежки и артобстрелы, гибель однополчан.

Фронтовой путь Елены Стемпковской – очень короткий и датируется всего шестью месяцами – с января по июнь 1942 года. Но то, что успела сделать комсомолка из Узбекистана за этот маленький срок, овеяно легендами. Например, известно, что в своем последнем бою после гибели корректировщика она вызвала огонь нашей артиллерии на себя. Долгое время в ходу была версия, что отважная радистка попала в плен к немцам, но героически перенесла все зверства и пытки фашистов и погибла. Ее даже в некоторых статьях сравнивали с Зоей Космодемьянской. Рассказ о Лене пересек линию фронта, о ней с гордостью и восхищением говорили во всех частях и подразделениях Советской Армии.

---

[23] Национальный архив Узбекистана, ф. Р-1735, оп. 1, д. 2, л. 13-15.

После того как Белгородская область, которую защищали в 1942 году советские войска и где числилась радистка Стемпковская, была освобождена от врага, стали известны все подробности ее последнего боя и героической гибели. Отважная девушка не попала в плен, а приняла открытый бой с фашистами, продемонстрировав отличное владение стрелковым оружием.

Она могла бы уйти с отступающим батальоном и сохранить себе жизнь, но приняла другое решение. Когда в траншее, обеспечивавших отход основных сил, осталось всего два красноармейца, к ним присоединилась смелая радистка по имени Лена. Потом осталась она одна, но продолжала еще несколько часов вести неравный бой с озверевшими фрицами. А потом не стало и ее… Младшему сержанту Елене Стемпковской было тогда всего 20 лет, за мужество и героизм она посмертно удостоена звания Героя Советского Союза[24].

Подводя итог, можно сделать вывод, что изучение различных источников по истории Второй мировой войны, где наряду с мужчинами, активно воевали и женщины-узбечки, имеет важное значение в духовно-нравственном воспитании молодежи Узбекистана, в формировании у подрастающего поколения чувства гендерного равенства. Информация о боевых подвигах женщин Узбекистана, которые вели службу не только как медицинский персонал в военных госпиталях и осуществляли второстепенные работы, но также наравне с мужчинами сражались на передовой и в отрядах партизан, способна вызвать прилив патриотических чувств у юных девушек, а также гордость за национальных героев нашей Родины, боровшихся за ее независимость и процветание.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление кабинета министров республики Узбекистан от 23 февраля 2018 г. № 140 «Об утверждении концепции воспитания молодежи военно-патриотическом духе». // http://lex.uz/docs/3571160

2. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного совета СССР. 1938-1944 гг. — М.: Ведомости Верховного совета СССР, 1945. Стр. 82-95.

3. Постановление ГКО № 1488сс «О мобилизации девушек-комсомолок в войска ПВО». 25 марта 1942 г. // http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/261206-postanovlenie-gko-1488ss-o-mobilizatsii-devushek-komsomolok-v-voyska-pvo-25-marta-1942-g

4. «Женское» лицо войны // https://nuz.uz/k-velikoy-pobede/4541-zhenskoe-lico-voyny.html

[24]«Женское» лицо войны // https://nuz.uz/k-velikoy-pobede/4541-zhenskoe-lico-voyny.html

5. Н.К. Петрова. Советские женщины в годы Великой Отечественной войны // Материалы международной научной конференции (Москва – Коломна, 6-8 мая 2015 г.). Москва. 2015. С. 4-5.
6. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 59, л. 15.
7. Эберзенок Л. Сестричка. // Правда Востока, 9 мая 1987. – С. 3.
8. Қобилова Ҳ. Қалб нидоси. // Қишлоқ ҳақиқати, №37, 13 февраль 1988. – Б. 4.
9. Правда Востока, 9 мая, 1987 г.
10. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 58, л. 1.
11. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 59, л. 15.
12. Раҳмат А. Шинелли қизлар қиссаси. Т., "Ёш гвардия", 1964. – Б. 65.
13. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 63, л. 2-6.
14. История Узбекской ССР, «Фан», Т.: 1968 г. С. 152.
15. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 23, л. 2.
16. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 30, л. 10.
17. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 23, л. 1.
18. Адхам Рахмат. Жангчи аёллар // Газета «Ўзбекистон маданияти". 6 марта 1965 год.
19. Қишлоқ ҳақиқати, №37, 13 февраль 1988.
20. Капитан Тулаган Соатий // Газета «Красный Узбекистан». 5 марта 1944 год.
21. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-2791, оп. 1, д. 76, л. 1-4.
22. Мадрахимова Р. Эл бошига иш тушганда // Фан ва турмуш, № 9, 1975. – Б. 13.
23. Национальный архив Узбекистана, ф. Р-1735, оп. 1, д. 2, л. 13-15.
24. «Женское» лицо войны // https://nuz.uz/k-velikoy-pobede/4541-zhenskoe-lico-voyny.html

Шарифбобо ХАСАНОВ

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали даволаш факультетининг 205 “В” гуруҳ талабаси

ТАРБИЯ – ЖАМИЯТДА ЮКСАК ШАХС ВА МАМЛАКАТИМИЗДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС БУНЁДКОРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСИ

Аннотация. *Тарбия -инсон ҳаётининг безаги ва шахснинг инсоний қиёфасини белгиловчи, жамиятдаги тутган ўрнини ифодалаб берувчи ўта мураккаб танаффуссиз амалга ошириладиган психологик жараён. Мавзунинг асосий мақсади шундан иборат бўлдики, ҳар қандай жамиятда тўлақонли, ҳар томонлама етук, юксак маънавиятли, чуқур интеллектуал салоҳиятга эга бўлган шахсни тарбиялашда, мамлакатимизда минг йиллар давомида шаклланган ва эътироф этилган, миллий қадриятларимизга асосланган тарбия анъаналарининг бугунги жамият тараққиётида тутган ўрнини кўрсатишдан иборат. Мавзуни ёритишда халқимиз томонидан асрлар давомида шакллантирилган ва эътироф этилган, тарбия элементлари, урф-одатлар, анъаналар, миллий ва умуминсоний қадриятлар ва адабиётлардан олинган маълумотлар материал сифатида таҳлил қилишда асосан тарихий-таърифлаш усулларидан кенг фойдаланилди*.

Калит сўзлар: *Тарбия, таълим, миллий қадриятлар, анъаналар, ёшлар, маънавият, инсон, урф-одатлар, тараққиёт, жамият, миллат, самара.*

Мавзунинг долзарблиги. Инсоният пайдо бўлибдики, тарбия унинг ҳаёт мазмунининг асосини ташкил этади. Инсон тараққиётининг барча босқичларида тарбия ҳар бир халқ ва миллатнинг ўзига хос хусусиятларини, янги давр муносабатларини, жамият ривожланиши, техника ва турмуш тараққиётида қўлга киритилган илм фан ютуқларини, ҳар бир мамлакат, миллат ва элатларнинг миллий ва умуминсоний қадриятларини инобатга олган ҳолда берилиб, аждодлардан авлодларга маънавий қадриятлар сифатида ўтиб келинган муқаддас маънавий бойликдир.

Ҳар бир мамлакат ва алоҳида халқларнинг дунёда тутган ўрни, унинг мавқейи, айнан шу мамлакатда ёшларга бериладиган тарбиянинг маҳсули сифатида намоён бўлади. Тарбия таълимга нисбатан ҳам бир мунча нозик ва ўзига хос ёндашишни талаб қиладиган ўта мураккаб

психологик жараён. Шу боисдан ҳам тарбия бериш ҳаммага, ҳамма жойда ва ҳамма вақт танаффуссиз амалга оширилади. Таълимнинг мазмун-моҳияти ва унинг аҳамияти ҳам биринчи навбатда ёшларга тарбия орқали тушунтирилмас экан, кутилган даражадаги таълим натижасига эришиб бўлмайди. Тарбиянинг яна бир ўзига-хос хусусиятларидан бири - бу барча турдаги, ақлий, ахлоқий, нафосат, жисмоний, тиббий-гигиеник, экологик, иқтисодий, диний, ҳуқуқий, техник, иродавий, меҳнат, оилавий ва бошқа кўплаб турлари боланинг ёшини, жинсини, қизиқишини, касбий йўналишини, миллий қадриятлар чашмасидан суғорилган, қолаверса ҳар бир шахснинг саломатлик даражаси каби хусусиятларини инобатга олиб мужассамлаштирилган ва тизимлаштирилган тарзда берилгандагина, биз ҳақиқий ҳар томонлама тараққий этган, бугуннинг талабига тўлиқ жавоб бера оладиган баркамол ва соғлом инсонни, қолаверса юртбошимиз ўзларининг ҳар бир чиқишларида, айниқса ёшлар билан учрашганларида ҳар сафар бот-бот таъкидлаётган учинчи ренессанснинг ҳақиқий бунёдкорини шакллантирган бўламиз. Шу ўринда буюк юнон олими Аристотелнинг "Ватан тақдирини ёшлар тарбияси ҳал қилади" деган гапини эслаш жоиз бўлади.

Аслида ҳаётда биз ҳаммамиз тарбиячи ва ўз навбатида тарбияланувчимиз. Тарбия аксарият ҳолларда, ўзлаштирилган билим, малака, кўникма ва ҳаётий тажрибаларидан келиб чиқиб, катталар томонидан берилишига биз одатланиб қолганмиз. Ўзи аслида ҳам шундай бўлиши керак. Аммо, бугунги давр тараққиётидан келиб чиқиб тарбияни инсон ҳамма ёшдаги одамлардан олиши мумкинлигини алоҳида қайд этиш лозим. Ушбу ҳолатнинг ўзига хослиги шундаки, мазкур тарбия жараёни катталардан ёшларнинг тарбия элементларини олишдаги каби беихтиёр равишда кечмайди. Шу боисдан, халқмизда "Гап ёшда эмас, бошда" деган ҳикматли нақл юради. Тарбиянинг берилиш мақсадидан келиб чиқиб, умуминсоний меъёрларга нисбатан унинг ижобий ва салбий жиҳатларда фарқланади. Шу боисдан, яхши тарбия ёки ёмон тарбия тушунчалари мавжуд. Тарбия инсонларнинг ҳаёт кечириш даврида бир-бирларига хоҳ ижобий, хоҳ салбий ҳолатда бевосита ёки билвосита таъсирлари натижасида юзага келадиган ўта мураккаб жараёнлар маҳсули сифатида намоён бўлади.

Мавзунинг асосий мақсади шундан иборат бўлдики, ҳар қандай жамиятда тўлақонли, ҳар томонлама етук, юксак маънавиятли, чуқур интеллектуал салоҳиятга эга бўлган шахсни тарбиялашда, мамлакатимизда минг йиллар давомида шаклланган ва эътироф этилган, миллий қадриятларимизга асосланган тарбия анъаналарининг бугунги жамият тараққиётида тутган ўрнини кўрсатишдан иборат.

Материал ва усуллар. Мавзуни ёритишда халқимиз томонидан асрлар давомида шакллантирилган ва эътироф этилган, ижтимоий одатлар сифатида юзага келган тарбия борасидаги тарихий тажрибалар ва ҳаётий эҳтиёжлардан келиб чиқиб амалга оширадиган турли хил фаолиятларини амалга ошириш жараёнида пайдо бўлган мукаммал тарбия элементлари, урф-одатлар, анъаналар, миллий ва умуминсоний қадриятлар ва адабиётлардан олинган маълумотлар материал сифатида таҳлил қилишда асосан тарихий-таърифлаш усулларидан кенг фойдаланилди.

Натижа ва муҳокама. Инсон ҳаётининг барча фаолиятларидаги қўлга киритган ютуқлари, қўлдан бой берган йўқотишлари, қувонч ва ташвишлари, соғлиғу-хасталиклари, атрофида яхши ва ёмон одамларнинг ҳозир бўлишлари ва шунга ўхшаш барча фаолиятларини рисоладагидек амалга оширишида энг асосий ҳаракатлантирувчи куч – бу инсоннинг тарбияси саналади. Тарбия -бу шундай жараёнки, у ҳамма жойда, ҳамма вақт ва ҳаммага берилиши лозим. Таълим эса махсус тайёргарликдан ўтган, мазкур фанни ўқитишга ҳуқуқи бор кишилар томонидан амалга ошириладиган жараён ва ўқувчи таълим орқали умумий ёки маълум бир йўналишда билим, малака ва кўникмалар билан қуролланади.

Тарбия -инсон ҳаётининг безаги ва шахснинг инсоний қиёфасини белгиловчи, жамиятдаги тутган ўрнини ифодалаб берувчи ўта мураккаб танаффуссиз амалга ошириладиган психологик жараён. “Олим бўлиш осон аммо, одам бўлиш қийин” деган ҳикматли гап ҳам бежиз айтилмаган бўлса керак. Тарбия минг йиллар давомида аждодларимиз томонидан ишлаб чиқилган, эътироф этилган маълум бир фаолиятни амалга оширишдаги ижтимоий одатлар (меъёрлар) мажмуи. Ҳар бир инсон оилада, жамиятда ана шу ижтимоий нормаларни (одатларни) ихтиёрий ва баъзида беихтиёр ҳолатларда авлодларига бевосита ёки билвосита ўтказаверадилар.

Айнан унинг ўтказилиш механизмларини тарбия бериш жараёни деб атасак ҳам хато бўлмайди. Сабаби, тарбия фақатгина сўз орқали эмас балки, бевосита инсоннинг кўз олдида содир бўлаётган жараёнлар орқали ҳам одамдан одамга ўтади ва уни инсон англаган ва англанмаган ҳолда ҳам ўзлаштириб олаверади. Буни инсоннинг юриш-туриши, кийиниши, овқатланиши, муомала – муносабати ва ҳоказоларида кўриш мумкин. Аммо, бу жараёнлар ҳам ҳар хил халқлар орасида, ҳудудларда бир-бирига ўхшамаслиги мумкин, лекин бир мақсадга, жамиятда комил инсонни шакллантиришга қаратилади. Ушбу ижтимоий одатларнинг (меъёрларнинг) биттасини яхши, биттасини ёмон дея муҳокама қилиш ҳам унчалик ўринли бўлмайди. Ҳар бир халқнинг, миллат ва элатларнинг шундай бир ўзига хос бўлган меъёрлари (одатлар) борки, у

мазкур халқ ёки миллат томонидан эътироф этилган ва одамлар шу қоидаларга тўлиқ риоя қилиб яшасалар, мазкур маконда нисбатан тарбия жараёнининг рисоладагидек кечаётганлиги эътироф этилади.

Тарбиянинг педагогик жиҳатлари ҳам таълим сингари билиш жараёни билан якунланади. Инсон дунёга келиб оламни англаб, кўриб, содир бўлаётган барча жараёнларни ўзлаштиришида билиш ётади. Тарбияда ҳам билиш, худди таълимдаги каби ўта мураккаб кетма-кетликда кечадиган жараён. Улардаги фарқ шундаки, бола учун таълим мажбурий, тарбия эса маълум маънода ихтиёрийдир. Тарбияда билиш жараёни бир неча бир-бирини тўлдирувчи, кетма-кетликда кечадиган, мунтазам равишда такрорланиб келадиган босқичлардан иборат. Булар сезиш, идрок қилиш, хотирага жойлаш, тафаккур-фикрлаш жараёни, эслаш, нутққа чиқариш ёки ёзиш ва энг асосийси ушбу англанган ҳолатга ҳаётда қатьи риоя қилиш кабилар. Агар ушбу занжирнинг бир бўлагида узилиш содир бўлса, биз бераётган тарбия тарбияланувчи шахсда тўлақонли, самара бера оладиган ва намуна тарзда келгуси авлодларга ўтказиладиган даражада шаклланмайди. Биринчи галда берилаётган тарбия, у қайси турдаги тарбия бўлишидан қатъий назар, бутун шакли-шамойили, мазмун-моҳияти ва инсоният ҳаёт тарзининг шаклланишидаги аҳамияти билан биргаликда комплекс тарзда англаниши керак.

Тарбия жараёни бугун пайдо бўлиб қолган тушунча эмас. Ер куррасида инсон пайдо бўлибдики, миллион йиллар давомида одамлар орасида инсонларга хос яшаш ва турмуш тарзида аста-секинлик билан, давр талаби ва ҳаёт эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ўсиб ривожланиб, такомиллашиб келган ва бугун ҳам давом этмоқда. Одамлар орасидаги ўзаро кечадиган муомаладаги, меҳнат жараёнидаги муносабатлари ва уни амалга ошириш усуллари, механизмлари ва унинг асосида барча кўринишдаги тарбия турлари шакллана борган. Демак, ҳар бир тарбия турининг жамиятда шахс шаклланишида, мамлакат ривожида, одамларнинг маънавий ва маърифий жиҳатларининг юксалишида, унинг кечаги ривожланиши, бугунги ҳолати ва эртанги истиқболи ётади.

Тарбия борасида бизнинг аждодларимизнинг тутган йўлини, биз уни қанчалик рисоладагидек давом эттириб, эртанги авлодларга қай даражада ўтказяпмиз, бугунги эҳтиёжлардан келиб чиққан ҳолда беряпмизми? Тарбия борасидаги буюк ватандошимиз машҳур педагог олим Абдулла Авлонийнинг тарбия масаласидаги таърифи, бизлар учун бугун ҳаётда дастуриламал бўлиши керак десак ҳеч муболаға қилмаган бўламиз. У киши, - “Тарбия бизлар учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё саодат, ё ҳалокат, ё фалокатдир” деб таъкидлаганлар. Одатда биз ҳамиша ва ҳар қандай ҳолатда тарбия ҳаётий бўлиши, ҳаёт билан боғлиқ бўлиши

кераклигини айтамиз. Ноҳаётий, ноўрин берилган тарбия ҳеч қайси жамиятда инсонлар онгига сингмаган ва сингмайди ҳам. Ўз навбатида шуни инобатга олиш керакки, ҳар хил жамиятда бир хил фаолиятлар турлича шаклда амалга оширилади ва уни ушбу жамиятда ҳаётий ва меъёрда деб саналиши мумкин.

Ўз навбатида бошқа бир жамият учун бу ҳолат унчалик ҳаётий кўринмаслиги мумкин албатта. Масалан: овқатланишда, кийинишда, саломлашишда, муомала ва муносабатларда, меҳнат қилишда, дам олишда, урф-одатларда, тўй-маракалар ва ҳоказо. Демак, тарбиянинг ҳам ҳаётийлиги маълум маънода нисбий кўринишда бўлиши ҳам мумкин. Аммо, тарбиянинг умуминсоний қирралари борки, бу ҳаётийлик барча халқлар учун умумий саналади. Тарбиянинг ҳаётийлигини таъминлашда тарбияланувчиларнинг ёшини, жинсини, ҳатто яшаш жойини, миллатини, саломатлик даражасини ва бошқа хусусиятини инобатга олиш шарт.

“Нур шарқдан таралади” – деган иборани биз жуда кўп ишлатамиз. Тарбия борасидаги кўплаб тажрибалар ҳам айнан шарқда шаклланиб кейин кўплаб халқлар орасида тарқалган бўлса не ажаб. Буюк аждодларимиз Алишер Навоий, Имом Бухорий, Махмуд аз Замахшарий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Ибн Сино, Улуғбек, Амир Темур, Ал Беруний, Ал Хоразимий, Ал Фарғоний, Абдулла Авлоний ва бошқа ўнлаб алломаларнинг яратиб бизга мерос қилиб қолдирган ноёб дурдоналари, бугун мустақиллик шарофати билан дунё юзини кўриб, кўплаб тилларига таржима қилиниб илмий жиҳатдан чуқур ўрганилмоқда. Айниқса таълим-тарбия масалаларида кейинги 4-5 йилларда амалга оширилаётган хайрли ишлар мақтовга сазовор. Таълим ва тарбия соҳасида меҳнат қилаётган фидоий устозларимизнинг меҳнатлари ҳақиқий том маънода ўз қадр-қимматини топганлиги бунга яққол мисол бўла олади. Мамлакатимизда бугун ёшларни тарбиялаш борасида олиб борилаётган барча тадбирлар ҳаёт билан, ундаги кечаётган жараёнлар, ўзгаришлар, янгиликлар билан бевосита боғлиқ ҳолда, назарий ва амалий жиҳатлари ҳамжиҳатликда амалга оширилаётганлигининг ўзи айнан ана шу Абдулла Авлонийнинг тарбия бу “ё ҳаёт” деган ҳикматининг натижаси десак муболаға бўлмайди.

Худди шу тариқа адибимиз Абдулла Авлонийнинг тарбия борасидаги навбатдаги “Ё мамот, ё нажот, ё садоқат, ё ҳалокат, ё фалокат” тарзидаги фикрларини ибрат сифатида чуқур ва мукаммал таҳлил қилиб, дунёда содир бўлаётган ривожланишлар, тараққиётлар ва юксалишларни инобатга олган ҳолда ҳаётга тадбиқ этишнинг ўзи ҳам жамиятда ёшларни катта бунёдкорликларга даъват қилади. Тарбиянинг ҳаётийлигини таъминламасдан туриб, тарбия бераётган ёшлардан қандайдир “нажот” кутиб бўлмайди.

Фақатгина тўғри тарбияланган ёшларгина ватанга, ота-онага, атрофдагиларга нисбатан муҳаббат, садоқат, меҳр ва оқибат қирралари шаклланади. Акс ҳолда улуғ алломамиз Абдулла Авлоний таъкидлаганидек инсон ўзини, оиласини, ўзи яшаб турган жамиятни “ҳалокат” ёқасига олиб келади ва кутилмаган “фалокат” юз беради. Бу жараёнлар тарбиянинг ҳамма йўналишида рўй бериши мумкин. Буни биз ахлоқий, иқтисодий, жисмоний, гигиеник, тиббий–экологик тарбияларда ҳам кўришимиз мумкин. Яқин атрофимиздаги мамлакатларда бўлаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий жараёнларда рўй бераётган фалокатлар бунга аниқ мисол бўла олади. Демак бизнинг юртимизда тарбиянинг бугунги тақдири кеча яратилиб унинг жуда мукаммал пойдевори яратилган экан, бу билан биз бугун ғурурланиш билан бир вақтда, жамиятда бугуннинг эҳтиёжлари, давр талабларидан келиб чиқиб ана шу ота-боболаримиз яратиб кетган тарбия пойдеворининг устида бунёд бўлган тарбия деворини мустаҳкамлаб боришимиз зарур. Бунинг учун бугун мамлакатимизда унинг етарлича замини яратилган. Ушбу имкониятлардан унумли, самарали фойдаланиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз саналади. Хўш, бугун жамиятимизда тарбиянинг ҳаётийлигини таъминлаш борасида қандай ижтимоий институтлар бор! Тарбиянинг асоси ўчоғи кеча ҳам, бугун ҳам, эртага ҳам – бу оила. Ўрта Осиё халқларининг, қолаверса ўзбек оиласининг бу борада фахрланса арзигудек тажрибалари бор. Шоли курмаксиз бўлмаганидек, бугун ҳам бизни тарбия масаласида қийнаётган айрим жиҳатлари борки, бунга кўз юмиб бўлмайди. Сабаби, ҳар қандай турдаги тарбия охир оқибат ўз маҳсулини беради. Бугун ёшларимиз учун таълим-тарбия олиш манбалари жуда кўп. Маълум даражада бу ҳолат чегараланмаган. Биттагина интернет ёки ҳар хил турдаги тўлқинларни тутадиган антенналари телевизорлар орқали, мобил телефонлар, айниқса чет тилларини яхши тушунадиган ёшлар учун маълумотлар манбаси бисёр. Ҳар хил кинофильмларни айтмаса ҳам бўлади. Хўш, бу каби бахтга қарши баъзида бизнинг миллий қадриятларимизга батамом ёт бўлган салбий маълумотлардан ёшларимизни қандай асрашимиз керак бўлади. Бунинг учун биз олдин қайд қилган ижтимоий институтлар – оила, маҳалла, бугун ўзининг янги босқичдаги ривожланиш даврини ўтаётган мактабгача болалар муассасалари, мактаблар, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари, техникумлар, олий ўқув юртлари, меҳнат жамоалари, бошқа ҳар хил давлат ва нодавлат ташкилотларининг ҳамкорлиги зарур.

Инсон боласи биологик мавжудот бўлиб дунёга келади. Аммо, у ҳар томонлама мукаммал шаклланган тайёр ижтимоий муҳитга тушгач унинг таъсирида мазкур муҳитга мос ҳолда ижтимоий мавжудотга айланади. Шу боисдан бола аста-секинлик билан ижтимоий-биологик

мавжудот сифатида шаклланади. Шарқ халқларида оила азал–азалдан муқаддас маскан саналиб, ватан ичидаги кичик ватан деб эътироф этилади. Фарзандларимиздаги шаклланадиган барча яхши фазилатларнинг тамал тоши даставвал оилада қўйилади. Дунёга келган фарзандга яхши ният билан исми жисмига мос бўлсин деб чиройли исм берилади. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидан оила ва унинг атрофида кечадиган жараёнлар жамиятнинг энг устувор масаласи сифатида қўйилди ва ушбу масала бугун ҳам давлат сиёсати даражасида эътибор марказида бўлиб келмоқда. Мамлакатимизда ҳар томонлама мустаҳкам имон–эътиқодга, садоқатга, меҳр–муҳаббатга, иззат–ҳурматга, ишончга асосланган ҳолда оила қуришнинг асоси ота–боболаримиз томонидан мукаммал тарзда ишлаб чиқишган ва бугун ҳам бу қадриятларимиз ўз кучини йўқотгани йўқ. Бунга ўнлаб мисолларни келтириш мумкин. Амир Темур бобомизнинг келин танлашда айниқса қизнинг соғлиғига, унинг насл–насабига, сулоласидаги фарзандлар тарбиясига алоҳида эътибор қаратганлигининг ўзи оила қуришга, фарзандлар тарбиясига бизда қадим–қадимдан ўта муҳим тадбир сифатида қаралганлигидан далолат беради. Ҳақиқий мустаҳкам муҳаббат риштаалари, ўзаро ишонч асосида оила қуриш, ота–она бўлиш, соғлом фарзандларни дунёга келтириш, уларни баркамол қилиб вояга етказиш -бу инсоннинг энг катта бойлиги ва бахтидир. Бундай бахтга эришиш йўли ўта машаққатли йўл ҳисобланиб, ҳар бир ота–онадан тинимсиз меҳнат ва заҳматни, фидоийликни талаб этади. Айнан ана шу заҳмат ва фидоийликнинг асосида юксак маънавият, маданият, сабр–тоқатлилик, қатъиятли ва иродали бўлиш каби хусусиятлар ётади. Оилада соғлом турмуш тарзининг маънавий асосларини шакллантиришнинг тамал тоши бизда минг йиллар олдин ота – боболаримиз томонидан, қадимги Авесто китобида дейсизми, муқаддас Қурони Каримда, Бухорий бобомизнинг ҳадисларида дейсизми, ўнлаб ҳар хил йўналишдаги буюк алломаларимизнинг асарларида қўйилган ва батафсил ёритиб берилган десак ҳеч муболаға қилмаган бўламиз. Бу борада ўзбек оиласида шундай миллий қадриятлар борки, бу кийинишда, овқатланишда, муомала – муносабатларда, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларга иззат кўрсатишда, меҳмондорчилик, турмуш қуриш, тўй ҳашамларда, айниқса бола тарбиясида дейсизми булар билан ҳар қанча ғурурлансак арзийди. Ватандошимиз буюк маърифатпарвар шоир Абдурауф Фитрат инсон учун садоқатга эришишнинг биринчи омили - **саломатлик**, иккинчиси - **соғлом фикр** ва учинчиси - **комил ахлоқ** деб санайди. У зотнинг фикрича қайд қилинганлар асоси эса **бадан тарбияси**, **фикр тарбияси** ва **ахлоқ тарбиясидан** иборат деб ҳисоблайди. Ахлоқий тарбия, ахлоқий меъёрлар, шахснинг ахлоқ борасидаги қўлга киритган билим, малака ва кўниккмалари, унинг

маънавиятининг меваси- инсонийлик қиёфаси саналади. Инсон ўзининг ижобий ахлоқий сифатлари билан ўз ҳаётининг пойдеворини яратади. Бола дунёга келган биринчи кунданоқ оила муҳитига тушади ва шу муҳитда олдиндан шаклланган ижтимоий ахлоқий нормалар асосида ўсиб улғаяди ва шахс сифатида шаклланади. Оилавий тарбияда ахлоқий тарбия устуворлик хусусиятига эга бўлиши керак. Тўғри, бошқа ўнлаб тарбияларнинг аҳамияти ҳам кам эмас, лекин ахлоқий тарбия, боланинг келажакдаги муваффақиятларининг гарови бўлиб хизмат қилади. “Қуш уясида кўрганини қилади” дейди халқимиз. Ҳар қайси турдаги тарбия бола босиб ўтган ижтимоий институтларда берилади. Инсоннинг ахлоқий хусусиятлари унинг ҳаётига ва онгига жуда тез ва фаол таъсир этувчи мураккаб жараён. Ахлоқий тарбиянинг маҳсули кишилик жамиятида яхшилик ва ёмонлик, адолат ва адолатсизлик, меҳр, оқибат ва меҳрсизлик яъни, зулм, тўғрилик ва ёлғон, ғамхўрлик ва бераҳмлилик ва ҳакозо кўринишларда намоён бўлиши мумкин.

Инсонда мукаммал шаклланган ақлий ва ахлоқий тарбия, жисмоний тарбияланганлик элементлари билан тўлдирилиб бойитилса –бу ҳар томонлама мукаммал шахснинг шаклланишига хизмат қилади. Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки даврларданоқ жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди ва бу масала бугун ҳам давлат сиёсати даражасида, аҳолини соғломлаштиришга йўналтирилган асосий тадбирлардан бири ҳисобланади. Бизга маълумки, одамлар ўзлари амалга ошириши зарур бўлган ёки амалга ошираётган фаолият турини у ўз онги, тафаккур маҳсули ва айни пайтда амалга ошириши зарур бўлган фаолият турининг мазмун-моҳияти, аҳамияти, ўзи ва атрофдагилар учун манфаатини психологик нуқтаи назардан англаб, тўғри психологик ҳолат берган ҳолда амалга оширади. Шу тарзда у ёки бу фаолият учун ижобий ижтимоий-психологик ҳолат шаклланади. Инсон боласи фаолиятига нисбатан кўзлаган мақсадларига ўз ички ижобий ижтимоий санкцияси орқали, унинг назорати туфайлигина эришади. Жисмоний маданият ва тарбиянинг шаклланишида доимийлик ва мунтазамлилик талаб этилади ва бунинг учун биринчи галда инсонда мустаҳкам иродавий сифат, чидамлилик бўлиши, энг асосийси инсон ўз ички ижтимоий санкция талабларига сўзсиз бўйсуниб билиши зарур.

Ёшларимизнинг жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишлари учун биринчи галда қизиқиш, фаоллик, чидам ва бардош, журъат ва энг асосийси олдига қўйилган мақсадга эришиш учун метин ва ирода каби хусусиятлар мужассамлашган бўлиши керак. Одамлар орасида соғлом турмуш тарзи ва унинг маънавий асосларининг тўлақонли шаклланишида, муҳим ўрин эгаллайдиган жисмоний тарбиянинг бошқа турдаги тарбиялардан фарқли хусусиятларидан бир

шундаки, жисмоний тарбияда нафақат унинг мазмун ва моҳиятини тушунтириш балки, тарбия берувчининг намуна ва ўрнак бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Одамлар қадим-қадимдан бақувват, кучли кишиларни ҳурмат қилиб унга эргашган ва зарур пайтда халоскор сифатида суянганлар. Шеърият мулкининг султони Алишер Навоий буюк ўзининг Ҳамса асаридаги "Фарҳод ва Ширин" достонида таъкидлашича, Фарҳод ақлий ва ахлоқий тарбия билан бирга жисмоний ва ҳарбий машқлар билан ҳам шуғулланиб чиниқади. Шарқ Аристотели номини олган ватандошимиз, тиббиёт илмининг султони Абу Али Ибн Сино инсон фазилатларига таъриф бера туриб, у одамда учта фазилатни алоҳида ажратади. Биринчидан, "**Жасурлик**- бирор ишни бажаришда кишининг жасурлиги, чидам-бардошлилиги, инсон бошига тушган ёмонликни тўхтатиб турувчи қувватдир десалар, иккинчидан, **ақллилик**–бирор ишни бажаришда шошма-шошарликдан сақловчи қувват ва кейингиси **зийраклик** –сезги берган нарсаларни ҳақиқий маъносини тезлик билан тушунишга ёрдам берувчи қувват" деб ёзадилар. Таниқли буюк ўзбек педагоги Абдулла Авлоний жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида ўзининг фикрини билдириб шундай ёзади. "Соғлом фикр, яхши ахлоқ ва илм маърифатга эга бўлмоқ учун баданни тарбия қилиш зарур. "

Экологик таълим-тарбия умумий таълим-тарбиянинг янги шакли ва таркибий қисми бўлиб, мактабда барча фанларни ўқитишда амалга оширилиши кўзда тутиладиган ўта долзарб ва муҳим жараёнлардан бири ҳисобланади. Ёшларни экологик тарбиялашда ҳар бир халқ, элат ва миллатларда минг йиллар давомида шаклланган миллий анъаналари, қадриятлари ва удумлари борки, бу анъаналар уларнинг кўп йиллик тажрибалари асосида эътироф этилган ва ижтимоий меъёр сифатида шаклланган. Биз ўзбекларда ҳам бу каби қадриятлар жуда кўп. Фарзандларимизга ёшлигиданоқ атроф-муҳитни тоза сақлаш, уй атрофларини супуриб тозалаш, оқар сувга турли хилдаги чиқиндиларни ташламаслик, унга туфламаслик, ўсиб турган дарахт шохларини синдирмаслик, жониворларга озор етказмаслик каби анъаналаримиз сингдирамиз. Булар фарзандларимизни ёшлигидан табиатга ошно бўлишларида хизмат қилади. Ёшларда соғлом ҳаёт тарзи ва унинг маънавий асослари тўғри шаклланишида ўқувчиларга экологик тарбия бериш натижасида улар нималарни билишлари керак. Биринчи навбатда, улар табиат ҳақида тушунча, табиий муҳит, табиий омиллар ва улар орасидаги боғланишлар тўғрисидаги билимларга эга бўлишлари керак. Қолаверса, табиат бойликларидан тежаб-тергаб фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни, атроф муҳитни ифлосланишидан сақлашни ва энг асосийси табиатни келажак авлодларга табиий ўз ҳолича қолдириш каби масалаларда етарли билим, малака ва кўникмаларга эга

бўлиши зарур. Шундагина инсон ва табиат бир-бирига салбий таъсир кўрсатмайди, натижада инсон ҳам, табиат ҳам соғлом бўлади.

Ҳуқуқий тарбия –бу ҳар бир инсоннинг ўзи яшаб турган жамиятда, шунингдек айрим сабабларга кўра хорижий давлатларда бирон-бир шахсий ёки хизмат юзасидан зарур бўлган фаолиятини амалга ошириш жараёнида, айни шу фаолият турини амалга ошириш бўйича давлат ичида ёки борган хорижий давлатларда белгиланган қонун ва қоидалар асосида, айрим ҳолларда эса мазкур халқлар томонидан тан олиниб, эътироф этилган ижтимоий нормалар-меъёрлар (ёзилмаган қонун ва қоидалар) асосида амалга ошириш механизмини ўзлаштириб олиш, унга тўлиқ риоя қилиш тушунилади. Ҳуқуқий тарбия тарбияларнинг ичида энг қадимгиси ҳисобланиб, бу тарбия тури ҳам даврлар ўтиши билан, инсонларнинг эҳтиёжлари, фикрлаш ва дунёқарашлар ўзгариши билан янгиланиб, такомиллашиб боради. Ҳар бир инсоннинг у қаерда яшашидан қатъий назар ҳуқуқ ва бурч масаласида унинг ёзилган ва ёзилмаган қирралари фарқланади. Бизнинг мамлакатимизда, хусусан мусулмон давлатларида ҳуқуқий тарбиянинг мустаҳкам пойдевори ота-боболаримиз томонидан мукаммал шакллантирилган. Марказий Осиё халқлари, шу жумладан ўзбек халқи кўп минг йиллик бой ҳуқуқ ва ҳуқуқий маданият тарихига эга. Пайғамбаримиз алайҳиссалом вафотларидан кейин ислом оламида янги қонун ва қоидаларни пайдо бўлиш жараёни тўхтади. Ана шу даврдан бошлаб барча ҳуқуқий муаммолар Қуръони Каримда ва Пайғамбар алайҳиссалом суннатларида кўрсатиб берилган қонун ва қоидалар асосида ҳал этилиб ҳуқуқий тарбия бериладиган бўлган. Буюк ислом олами, фақиқ Бурхониддин ал-Марғиноний Қуръони Карим ва ҳадис илмини мукаммал эгаллаб, фиққ-ислом ҳуқуқшунослиги борасида бениҳоя чуқур ва мукаммал билимга эга бўлган ва ҳуқуқий тарбия соҳасида беқиёс дурдоналар яратган. Ул зот таълимни Марғилонда олиб, кейинчалик Мовароуннаҳрнинг ўша вақтдаги маънавий ва маърифий маркази бўлган Самарқандга кўчиб бориб, бутун ислом оламида машҳур “Ал-ҳидоя” асарини ёзган. Қадриятларимизни ҳисобга олган ҳолда кейинчалик бу асар дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўнлаб ҳар хил тилларга таржима этилган ва қонунчилик асоси сифатида кенг қўлланилган. Кўриниб турибдики, биз яшаб турган заминда қонунчиликнинг мукаммал тошлари жуда қадим-қадим замонларда қўйилган. Шу боисдан ҳам ёшларга ҳуқуқий тарбия беришда ўша минг йиллар илгари қонунчилик борасида қўлга киритилган тажрибаларни, анъаналарни ва миллий қадриятларни инобатга олган ҳолда берилсагина кутилганиданда ортиқроқ самарага эришиш мумкин.

Хулоса

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланган ҳолда хулоса ўрнида айтиш мумкинки, тарбиянинг кечаги ҳолатидан унинг бугунги ҳолати ўта мураккаб ва жиддий ёндашишни талаб қиладиган жараён бўлиб қолмоқда. Ушбу давр ва ундаги бугунги тарбия жараёни, биз ёшлардан ўта ҳушёрликни, эътиборлиликни ақлий ва ахлоқий салоҳиятни ва изланувчанликни талаб этади. Агар биз ёшлар бугунги давр билан ҳамнафас яшашни ва бир вақтда, миллий ҳамда умуминсоний қадриятларимизни ўзлаштириб олган ҳолда, тарбия масаласига жамиятнинг барча ижтимоий институтларида жиддий ва рисоладагидек талаб даражасида ёндашсакгина, айнан юртбошимиз Ш.М.Мирзиёевнинг биз ёшларга алоҳида таъкидлаб, келажакда олдимизга қўйган улкан вазифа, мамлакатимизда учинчи ренессанснинг мустаҳкам пойдеворини яратишда, ёшларга бугунги берилаётган тарбия элементлари, уларнинг эртанги ҳаётий қарашларини тўлақонли ва тўғри шакллантиришнинг маънавий асоси бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. 32-бет.
2. Абдуллаев И.К. Тарбия-соғлом ҳаёт тарзининг маънавий асоси, Урганч, 2020.-272б.
3. Хусинова Авира Тарбия орқали мамлакатимизда учинчи уйғониш кўз очади// Халқ сўзи газ., 2020.- № 14.
4. Матибаев Т. Ёш авлод тарбияси-халқ фаровонлиги, бахт-саодати калити// Адолат газ., 2020.- № 18.
5. Абдулахатов Н. Янги Ўзбекистон газ. 2020,

Абдужаббор ҚАМБАРОВ

Наманган давлат педагогика институти “Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш методикаси” кафедраси катта ўқитувчиси

ЁШЛАРИМИЗДА МАДАНИЙ МЕРОС ВА АНЪАНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТАРИХИЙ ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ВОСИТА СИФАТИДА

Аннотация. *Ушбу мақолада ёшларнинг тарихий тафаккурини ижтимоий фалсафий жиҳатдан тадқиқ қилиш, мамлакатимиз ёшларининг тарихий тафаккури ва тарихий хотирасини ривожлантиришда маданий мерос ва қадриятларни ўрни ва аҳамиятини кўрсатишга қаратилган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқишдан иборатдир.*

Калит сўзлар: *тарихий тафаккур, хотира, жамият, манфаат, маданий мерос, қадриятлар, тарихий тафаккур, мустақиллик, маънавият.*

Ўтмиш маданий меросимизни ўрганиш фақат илмий жиҳатдан катта аҳамият касб этибгина қолмай, айни пайтда, у аждодларимиз яратган буюк маънавий хазинадан баҳраманд бўлишда, ижтимоий муаммоларни ҳал этишда ва инсоннинг баркамол инсон бўлиб шаклланишида муҳим омил ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда “Ўзбекистон тарихи” фанини таълим муассасаларида ўқитиш жараёнида маданий меросимизни чуқур ва пухта ўрганишни таъминлаш комил инсонни вояга етказишни ишончли кафолатидир. Тарихий ёдгорликлардан фойдаланиш ўқувчи-ёшларда ижодий фикрлаш тарзини ривожлантиришга, келажакда Ўзбекистон фуқаросининг асосий фаол ҳаётий қарашларига айланган қадриятлар йўналишларини шакллантиришга ёрдам беради. Давлатимиз раҳбари Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Миллий ўзлигимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар олимлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш лозимлигини алоҳида таъкидлаб кўрсатган эди”[1]. Албатта ҳар бир халқ ва миллатнинг ижтимоий-маънавий тараққиётини унинг тарихи, анъаналари, ҳаётий

---

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси./ “Халқ сўзи”,2018 йил.29 декабрь,№271-272.(7229-7230).

қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада табиийки, маданий мерос, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омилларидан бири бўлиб хизмат қилади. маданий мерос тушунчасига жуда кўплаб таърифлар келтирилган. Жумладан, М.Хайруллаев ва Д.Шорахмедов маданий мерос тушунчасига шундай таърифлайди: "Маданий мерос деб ўтмиш даврларидан инсониятга қолган ва танқидий ёндашилган, ижодий қайта кўриб чиқилиши, замоннинг конкрет тарихий вазифалари ҳамда ижтимоий тараққиётнинг объектив критерийлари асосида ривожлантирилиши ва фойдаланиши лозим бўлган моддий ва маънавий бойликлар мажмуини тушунмоқ лозим" [2].

Адабиётлар таҳлили. М. Хайруллаев, Д. Шорахмедов, "Маданият ва мерос"; Ф. Мусаев Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари.

Тадқиқот методологияси. Мақолада эмперик тадқиқот, мантиқийлик, тизимлилик, сўровнома, ўзаро алоқадорлик илмий тадқиқот тамойилларидан келиб чиққан ҳолда қиёсий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислоҳотлардаги бундай жараён "Маънавий-маданий ҳаёт таълим-тарбия, маданий мерос, тарихий тажриба, диний, ахлоқий, маърифий қарашлар, турмуш тарзи, ранг-баранг муносабатлар, илм-фан, халқ байрамлари, сайллари, томошалари ва удумлари, санъат, адабиёт каби соҳаларни ўз ичига қамраб олади. Халқнинг, миллатнинг ўзига хос этник хусусиятлари, жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссаси ҳам аслида ана шу маънавий – маданий қадриятлар билан ўлчанади."[3] Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганини халқаро жамоатчилик томонидан эътироф этилмоқда. Бу муқаддас заминда қадим-қадимдан буюк олиму-фузалолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиққан бўлиб, умумбашарий тараққиёт ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса ислом дини кириб келганидан сўнг, турли илмлар хусусан жамиятда тарихан қисқа бир даврда ўзининг юксак чўққисига кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуғ алломаларнинг хизматлари беқиёс эканлиги инсонга ғурур ва ифтихор бағишлайди. Бу кўҳна заминда, милодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, ҳали-ҳануз ўзининг кўрки-тароватини сақлаб келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан

[2] Хайруллаев М. Шорахмедов Д. Маданият ва мерос.-Т.: 1973.-С.17-18.
[3] Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари.-Т.: "Ўзбекистон", 2007. -Б.119.

ўлкамизда деҳқончилик ва ҳунармандчилик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганлигидан дарак беради. Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритишгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Аждодларимиз тафаккури билан яратилган энг қадимги тош ёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақлаётган минг-минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, меъморчилик, адабиёт, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг маънавий-моддий бойликларимиздир. Демак шу боис, мана шундай меросга эга бўлган халқ камдан-кам топилади. Президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидланганларидек, " Юртимизда саккиз минг икки юздан зиёд маданий мерос объекти мавжуд бўлиб, ЮНЕСКОнинг Умумжаҳон моддий маданий мероси ва номоддий маданий мероси рўйхатига Ўзбекистондаги янги объектларни киритишни тезлаштириш лозим"[4].

Шу боис, ёшларда тарихий тафаккурини шакллантириш учун ва уларда тарихий Ватанига маънавий ва маданий нуқтаи назардан мансублигини ҳис қилган ҳолда жамиятда дахлдорлик ҳиссини ривожлантириш мумкин.

Янгиланаётган жамиятда аҳоли онгида айниқса, ёшларда ўтмишини англаш орқали ижтимоий –маданий меросни сақлаб қолиш балки келажак авлодларга қолдириш, шу орқали тарихий тафаккурни шакллантириб ва тарихий хотирани мустаҳкамлаш мумкин. Тарихий тафаккур ижтимоий –психологик ҳодиса бўлиб, уни шакллантириш ва ривожлантириш жараёни ҳам кўплаб ижтимоий маданий асосларга таянган ҳолда кечади. Тарихий тафаккур ёшларнинг ўзлигини англаш, маънавий қадриятларимизни эъзозлаш, миллий тикланишга хизмат қилади. Дейлик, ўзбек халқининг моддий –маданий меросларидан бўлмиш меъморчилик санъати минг йиллардан бери мавжуд бўлиб, биз учун гўёки тирик тарих ифодасидир. Президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидлаганларидек, "Ёшларни замонавий билим ва тажриба, миллий ва умумбашарий қадриятлар асосида мустақил ва мантиқий фикрлайдиган эзгу фазилатлар эгаси бўлган инсонлар этиб вояга етказамиз"[5].

Бутунлай янги тарихий шароитларда замонавий цивилизациянинг бутунлай янгича тафаккур, ғоятда инсонпарвар ғоялари асосида миллий

[4] Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.-Т.: "O`zbekiston",2021.- Б.171
[5] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. –Тошкент, "Тасвир" нашриёт уйи, 2021.-Б.11.

уйғонишнинг, ўзликни англашнинг янги даврида яшамоқдамиз. Айни ана шу ўзликни англаш ҳодисаси мамлакатимизда тараққиётнинг мисли кўрилмаган босқичларини белгилаб бермоқда. Шундан боис, шарқ уйғониш даврини, жумладан, Беруний, Фаробий, Ибн Сино, Улуғбек каби буюк инсонларнинг тарихдаги ролини омма онгига чуқур сингдирмоқ лозим. Жамиятни ҳар тарафлама мустақил қилмоқ учун сиёсий, иқтисодий мустақиллик билан бир қаторда маданий-маънавий уйғонишни, айниқса, унинг олий нуқтаси бўлмиш ғоявий мустақилликни тиклаш бу ўз-ўзини англашдан, тарихимиз ўтмиш маънавиятининг Тўмарис, Спитамен, Широқ каби буюк кишиларга ифтихор ва ғурур билан қарашни тиклашдан бошланади. Бунда биз токи шу кунгача унутишга улгурган маданий, маънавий, ғоявий қарашларимизни қайтадан тиклашимиз, яъни узилиб, бошқа ўзанга буриб юборилган тараққиётни узлуксиз яхлит жараёнга айлантирмоғимиз лозим. “Бошқа халқларнинг ҳозирги замон маданиятига киришмоқлари учун ўз мозийларидан узоқлашишлари мажбурий бўлса, туркийларнинг ҳозирги замон маданиятига киришмоқлари учун фақат ўзларининг эски мозийларига тушуниб етмоқлари кифоядир”[6] фикрига шуни қўшиш лозимки, ўтмиш меросимизни тушуниш билан бир қаторда уни замон руҳига мос равишда, ёшлар онгига сингдирмоқ лозим.

Шундай қилиб, тарихий маданий обидаларимиз узоқ ўтмишни бизга билдириб, эслатиб турувчи бирон бир иншоот бўлибгина қолмасдан балки инсонларда миллий ғурур, миллий ифтихор туйғуларини ривожлантирувчи, ўтмиш ҳақида холис тарихий маълумот берувчи, тарихий ватанпарварликни ривожлантирувчи, балки, жамият ҳаётида тарихий тафаккурнинг ифодаси бўлиб қолмиш тарих маданиятини шакллантирувчи муҳим восита ҳамдир. Ўтмишдан қолган қадимий ёдгорликларга бўлган қизиқиш халқимиз томонидан шунчаки бир ҳавас эмас, балки ота маконга, она-ватанга бўлган меҳр билан ўлчанади ва изоҳланади. Тарихий обидалар жамият маънавий ҳаётини янада бойитиб, ватанга, халққа, аждодларга нисбатан ҳурмат ва эҳтиром ҳиссини уйғотади. Жумладан, юртимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб миллий тарихни тиклаш билан бир қаторда, маънавий-маданий қадриятларимизни ривожлантириш, тарихий – маданий обидаларни асраб-авайлаш борасида ҳам улкан ишлар амалга оширилди. Боиси, мустақилликнинг дастлабки даврлариданоқ Ўзбекистон жаҳон афкор оммасига ўзининг бой тарихи, маънавий қадриятлари, маданий меросини намоён қилиши зарур эди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг, маданий ёдгорликларни асраб-авайлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Ҳозирги кунда саккиз

[6] Шерали Ашур.Ғарб ва Шарқ.// Мулоқот.1/2.1994.-Б.42.

мингдан ортиқ тарихий-маданий ёдгорликлар сақланиб қолган. Шу жумладан: уч мингдан ортиқ архитектура ёдгорликлари, икки минг етти юздан ортиқ археология ёдгорликлари, мингдан ортиқ санъат ёдгорликлари давлат ҳимоясига олинган. Энг кўп тарихий ёдгорликлар тўпланган Ўзбекистоннинг жуда кўп шаҳарлари эса тарихий шаҳарлардан ҳисобланади. Буларга Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқон, Шахризабз, Қарши, Тошкент каби шаҳарларимизда жойлашган тарихий ёдгорликларимиз жамиятимизда айниқса ёшларда тарихий тафаккур ва тарихий хотирани ривожлантириш учун хизмат қилади.

Тарихий маданий обидалар ёш авлоднинг маънавий тарбиясида муҳим ўрин тутади. Инсон ўз тарихини чуқурроқ билса, унинг моҳият-мазмунини англаб етсагина унда ватан туйғуси шаклланади. Ватанга, халққа ҳурмат-эҳтиром туйғусини уйғотишда эса тарихий ёдгорликларнинг аҳамияти беқиёс. Самарқанд, Бухоро, Хива, Қарши, Тошкент ва қадимий шаҳарларимизнинг ёши 2000-2700 йилга тенглигининг эътироф этилиши ҳудудимиз тарихи нақадар узоқ ва бой эканлигидан далолат беради. Шарқона услубда қурилган миллий меъморчилигимиз гўзаллигини намоён этган обидалар чор Россияси босқинига қадар 50 мингдан ортиқ бўлганлиги ҳақида маълумотлар учрайди. Кейинги 135 йиллик мустамлака ва қарамлик даврида кўплаб тарихий обидалар: масжид, мадраса, саройлар вайрон этилди ёки харобага айлантирилди. Тарихий обидаларни ўрганишга бўлган қизиқиш, интилиш, аввало, ёшларда ўз тарихига эҳтиром, ватанга муҳаббат, миллий ғурур туйғусини шаклланишига ёрдам берса, иккинчи томондан ўзига нисбатан талабчанликка чорлайди. Тарихий маданий ёдгорликлар шахс тарихий тафаккурини ривожланишида муҳим ўрин тутади. Шундай қилиб, кўҳна обидалар инсонга эстетик завқ бериш билан бир қаторда, ахлоқий тарбия учун ҳам муҳим восита ҳисобланади. Тарихий меросни ўрганиш, ёшлар дунёқарашини ривожлантириш миллий анъана ва қадриятларимизни эртанги авлодга етказувчи кўприк вазифасини ўтайди. Тарихий маданий ёдгорликларни халққа, айниқса, ёш авлодга ўргатиш орқали оттирилган билим ва кўникмалар ёшларнинг тарихий тафаккурини ривожлантириб, сайқаллаб боради. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2018 йил 19 декабрдаги "Моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида" қарорида шундай дейилади: "Ўзбекистон халқининг умуммиллий бойлиги ҳисобланадиган маданий меросимизни муҳофаза қилиш, илмий ўрганиш ва ундан фойдаланиш борасида мамлакатимизда қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Бухоро, Самарқанд, Хива ва Шахризабз шаҳарларинг тарихий марказлари ЮНЕСКОнинг Умумжаҳон маданий мероси рўйхатига, "Бойсун маданий муҳити", "Шашмақом

мусиқаси", "Наврўз", "Катта ашула", "Аския", "Палов маданияти ва анъаналари" номзодлари инсоният номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига, Усмон Қуръони, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар тўплами, Хива хонлиги девонхонаси ҳужжатлари дунё миқёсида эътироф этилганига ёрқин мисол бўла олади.

Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизими янада такомиллаштирилди, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликларни тадқиқ этиш маркази ва Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази ташкил этилди"[7]. Жумладан, мамлакатимиз ҳудуди тарихий обидалар юрти десак муболаға бўлмайди. Улар ўз бағрига олган ҳар бир нақш, ҳар бир ғишт, ҳар бир ёғоч бизни ўз даврига олиб боради. Бундан кўринадики, миллий онг ва унинг асосий элементлари – тарихий тафаккур ва тарихий хотира оддий ҳис-туйғу эмас, балки муайян даражадаги маънавиятга, ахлоқий, ҳуқуқий маданиятга, илмий асосланган ғоялар ва мафкуравий қадриятларга, тарих тажрибасига асосланган эътиқоддир. Айтиш керакки, яқин йилларда тайёрланган ўқув қўлланма ва дарсликлар, гарчи миллий ғоя руҳида тайёрланаётган бўлса-да, аммо тез ривожланиб бораётган ёш авлод онгини забт эта олмаяпти. Сабаби, бугунги кун аксарият ёшларининг биринчи навбатдаги орзуси юқори иш ҳақи кафолатланган иш жойи, иқтисодий фаровонлик, шоҳона ҳаётга етишишга бўлган уринишлари бунга тўсқинлик қилмоқда. Тўғри, бундай фаровон ҳаётни ҳамма орзу қилишини тан олиш керак, лекин, маънавий қашшоқлик эвазига келган фаровонлик инсонда Чингиз Айтматов тили билан айтганда "манқурт"ликни келтириб чиқаради.

Ҳозирнинг ижтимоий-маданий муаммоларига ўтмишдаги тажриба, ишлаб чиқариш шакллари, турмуш тарзи, ахлоқ-одоб нормаларинигина эмас, балки давр имкониятлари, талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ёндашмоқ лозим. Сабаби – шу пайтгача амал қилиб келган қоидалар, анъаналар ҳамда уларнинг ғоявий асоси бўлган ахлоқий қадриятлар қайта кўриб чиқилади ва қайта баҳоланади. Кечаги кун маънавий иерархиясида юқори ўринни эгаллаб келган тарихий ҳодиса, ҳолат ва шахсларнинг ўрни (баҳоси) ўзгаради. Тарих эса сиёсий кураш майдонига ва мафкуравий полигонга айланади. Ҳаёт чархпалаги шундай айланади, тарихий тараққиёт қонуниятлари шу зайлда амал қилади.

Эътибор берилса, тарих сиёсий ҳокимият учун курашаётган, ўз тарафига иложи борича кўпроқ оммани жалб қилишга уринаётган кучлар, партия ва гуруҳлар қўлида мафкуравий омил ва қуролга айланиб

[7] https://xs.uz/uzkr/post/moddij-madanij-meros-obektlarini-muhofaza-qilish-sohasidagi-faoliyatni-tubdan-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida

бормоқда. Буни биз дунёда бўлаётган ижтимоий-сиёсий ҳаракатларда ҳам кўряпмиз. Корпоратив манфаатларнинг объективлик ва илмийлик принципларига путур етмоқда. Натижада тарихий ҳақиқатни янгитдан хаспўшлаш, сохталаштириш, гиперболизация ва метафора бошланмоқда. Бундай вазиятда ёшларни миллий тарих билан қуроллантириш ҳамда уларнинг тарихий онгини ривожлантириб бориш заруриятини даврнинг ўзи тақозо этмоқда. Чунки, ижтимоий-сиёсий ҳаёт саҳнига чиқиб келаётган кучлар ва гуруҳлар ўз мақсад ва интилишларини оммага етказиш учун энг осон ва тез тушунарли бўлган ўтмишдан, аввал ўтган қаҳрамонлар ва воқеалардан прототип ахтармоқдалар. Бунинг ёрқин мисолини Шарқий Европадаги баъзи давлатлардаги сиёсий жараёнларда, (мисол учун, Украина, Польша, собиқ Югославия мамлакатлари) ёки жаҳон ҳамжамиятининг глобал муаммосига айланган ИШИД террорчилик ташкилотининг ахмоқона тарихий даъволари ҳамда халифаликка қайтиш иддаолари ва ушбу ҳаракат йўлидаги ўтмишга нисбатан муносабатларида кўриш мумкин. Уларнинг Сурия ва Ироқда жойлашган тарихий маданий қадриятларга бўлган муносабатлари бунинг ёрқин далилидир. Шу билан биргаликда Афғонистонда Толибон ҳаракатининг ҳокимият тепасига келиши афғон халқининг айниқса, аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари чекланиши, турли миллатларнинг ўз уйини ташлаб, бошқа ҳудудларга кетиши ва минг йиллардан бери қуда-анда бўлиб яшаётган турли миллат ва элатларнинг ўз уйларидан ажралиб қолиши бунга мисол бўла олади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, “бой тарихимиз дурдонаси бўлган маданий меросимизни асраб-авайлаб, келажак авлодлар учун безавол етказишимиз зарур”[8].

Шунинг учун ҳам ёшлар (айниқса, ўқувчи ёшлар)да тарихий тафаккурни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини амалга оширишда социологик ва педагогик ёндашувларни такомиллаштириб бориш ижтимоий тараққиётнинг муҳим омилидир. Глобаллашув жараёнлари таъсири остида тарихий онгнинг ўзгариш қонуниятлари ва тенденция (майл)ларини ўрганиш, ушбу таъсирнинг ижобий ва салбий жиҳатларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Бугунги ғоявий-мафкуравий хуружлар авж олаётган бир пайтда тарихий онг инсонда ушбу хуружларга қарши иммунитет ҳосил қилади ҳамда турли тарихий даъволарнинг ижтимоий-сиёсий, тарихий сабабларини таҳлил қилиш функциясини шакллантиради. Қолаверса, ёшларда тарихий тафаккурни ривожлантирувчи услублардан фойдаланган ҳолда уларда ватан туйғуси, муайян миллатга, халққа мансублик ифтихори, тарихий ватанпарварлик, ўз миллати билан идентикликни ҳис этиш салоҳияти,

[8] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. Тошкент, “Тасвир нашриёт уйи”,2021.-Б.16.

миллий ғурур, миллий ор-номусни шакллантириш, ривожлантириш вазифасини ҳам бажаради.

Мазкур хусусиятлар шахснинг ватанпарвар бўлиб камолга етишишида таянч ҳисобланиб, шу орқали мамлакат ўзининг барқарор келажагини таъминлаш учун мустаҳкам пойдевор барпо этади. Шу боис тушунишимиз керакки, ёшларда ўтмиш воқеа ҳодисаларига муносабатни ривожлантириш учун ва уларда тарихий тафаккурни шакллантириш орқали меъморий ёдгорликларнинг тарбиявий жиҳатдан шакллантириш, тарихимизни ўрганиш чоғида тарихий ёдгорликларни ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борилиши, уларнинг маънавий ва ахлоқий қадриятларини англаши, атрофдаги кундалик ҳаёт объектлари ҳақидаги тушунчалари ва ғояларини шакллантириш, анъаналар, урф-одатлар, маданий қадриятларга қизиқишларини ошириш, ўтмиш гувоҳлари бўлган тарихий ёдгорликлар тўғрисида ёшларда онгли фикрларини ривожлантириш, динлараро маданиятларни тарғиб этиш орқали мамлакатимиздаги тарихий ёдгорликлари мисолида уни амалга ошириш мумкин.

XX асрнинг охирларига келиб миллий мустақиллигимиз учун таҳдид соладиган хатар – ўзбек халқининг тарихини сохталаштиришга қаратилган ҳаракатлар пайдо бўлди. Айниқса, хорижда бир қатор мафкурачилар ягона туркий миллат мавжуд, ўзбек, қозоқ, туркман, бошқирд, уйғур деб бўлакларга бўлиниши нотўғри, деган хато ва зарарли ғояни илгари суришгача боришди. Ушбу мафкуравий таҳдид – ўзбек халқининг алоҳида миллат эканлигини, бинобарин, унинг тарихи, ҳозирги куни, демакки, келажагини ҳам шубҳа остига олиш ва туркий қавмлар билан умумийликни мутлақлаштириш, миллий ўзига хосликни инкор этиш билан боғлиқдир. Демак шуни англашимиз керакки, ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги босқичида мамлакатимиз ёшларида тарихий хотирани тиклаш борасида бир қанча ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, уч минг йиллик буюк давлатчилик тарихимизда ёшларимиз учун ифтихор ва ватанпарварлик омилидир. Ижтимоий-тарихий ривожланишимизнинг ҳар бир босқичида халқимизнинг мустақиллик,эрк, озодлик учун яратиш ва тараққиёт сари ҳаракат даври эканлигини ҳам англаб етдик. Энг муҳими, ёшларимиз ҳақли равишда ўз тарихи, ота боболаримиз томонидан яратилган моддий-маънавий бойликлардан фахрланиш ҳуқуқига эгадир. Узоқ даврлар давом этган мустамлакачиликларга қарамасдан илм – маърифатли халқимиз яратиш йўлидан асло чекинмади. Маънавий ва диний қадриятларимиз тарихан уйғун ҳолда ривожланиб такомиллашиб борган. Айниқса, маънавий қадриятлар ривожида анъанавий исломнинг ўзига хос ўрни бор. Бу борада, миллатимизнинг маънавий қадриятлари ҳақида гап кетганда узоқ асрлар қаърида юзага

келган, ватанпарварлик, дўстлик, тинчликсеварлик, меҳмондўстлик, меҳнатсеварлик, мурувват, андиша, ор-номус, ҳалоллик, меҳр-оқибат, биродарлик ва аҳил қўшничилик муносабатлари каби эзгу инсоний фазилатларни алоҳида қайд этиш лозим. Минтақамизда ўн асрдан ортиқ мавжуд бўлиб келаётган ислом дини халқимизнинг ана шундай беқиёс маънавий қадриятларида чуқур акс этиб туради.

Юртимизда Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот марказлари каби буюк аждодларимизнинг бебаҳо маънавий меросини, хусусан, ҳанафий мазҳаби уламоларининг меросини ҳамда мотуридийлик ақидавий таълимотини ўрганиш ва тарғиб қилиш марказлари фаолиятига бежиз асос солинмади. Таъкидлаш жоизки, меҳмондўстлик, ўзаро ҳурмат-эҳтиром, ота-онанинг ҳақларини адо этиш, ижтимоий ҳамкорлик, қариндош-уруғ, қўни-қўшнилар, хусусан, жамиятдаги эҳтиёжманд қатламларга кўмаклашиш халқимизга хос эзгу фазилатига айланган. Жаҳонда кечаётган коронавирус пандемиясининг энг оғир палласида халқимизнинг жипслиги ва аҳиллиги, ўзаро ёрдамлашишга доимо тайёрлигининг жонли гувоҳи бўлдик. Агар биз ғарбдан кириб келаётган индивидуализмга ён бериб, миллатимизга хос бўлган жамоавийлик тамойилларини йўқотиб қўйганимизда натижа қандай бўлар эди?

Демак, бугунги ривожланган жамиятда, хусусан, глобаллашув даврида маънавий қадриятларнинг ўрни беқиёс. Бу исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат. Маънавий қадриятларимизни асраб-авайлаш, тарғиб қилиш бугунги жамиятнинг долзарб ва устувор вазифаларидан эканлиги бежиз эмас. Аммо, кези келганда айтиш керак – бугун ижтимоий ҳаётда мавжуд айрим иллатларни "ўзбекчилик" деб хаспўшланиши мутлақо ўринсиз ҳолатдир. Дабдабавозлик, моддиятпарастлик, ҳар қандай ишда кимўзарга берилиб кетиш, риёкорлик, хўжакўрсинчилик, жиноят ботқоғига ботириб юборувчи таниш-билишчилик ва коррупция каби иллатлар миллатни ва халқни таназзулга етаклайди. "Топяптими қандини урсин" дейиш, "узумини еб, боғини суриштирмаслик" миллатнинг офати бўлиб хизмат қилади. Пул топган, мол топган обрўли бўлавермайди, қаердан қай йўсинда топган, нимага сарфлаяпти, бировнинг ҳаққини еб, ўзини ҳаром-харишга урган кимса каби кишилардаги салбий иллатлар юзасидан жамоатчилик назорати ўрнатилиши даркор. Хусусан, фуқаролик жамиятининг муҳим асосларидан бири жамоатчилик назоратининг мавжуд бўлишидир. Одамлар бундай ҳолатларга бефарқ ва лоқайд бўлмасликлари, энг асосийси хайрихоҳ бўлиб қолмасликлари шарт.

Кўриниб турибдики, глобаллашув жараёнида технологик ривожланиш билан бирга маънавий қадриятлар ҳам жамият аъзолари учун сув ва ҳаводек зарур. Зеро, бугунги ривожланган даврда жамият

маънавий қадриятларсиз руҳан ва маънан кемтик ҳолатга тушиб қолади. Ҳар қандай жамиятда ахлоқий меъёрларнинг аҳамияти беқиёс.

Глобаллашув шароитида моддий чегаралар тобора нисбийлашиб, маънавий қадриятлар аста-секин умумийлашиб бориши кузатилади. Бундай даврда миллий ўзига хосликни сақлаб қолиш, миллий ўзликни англаш ва қадрига етиш тушунчалари устувор мақсадга айланади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев шундай таъкидлайдики, “Бизни муштарак тарих ва маданият, ягона муқаддас дин, ўхшаш менталитет, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва анъаналар, ҳамда ажралмас дўстлик чамбарчас боғлаб туради. Буларнинг барчаси, халқларимиз фаровонлиги ва равнақи йўлида Марказий Осиё давлатлари салоҳиятини бирлаштиришга қаратилган ўзаро манфаатли ҳамкорлигимизга мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади”[9]. Юртбошимиз мазкур масала юзасидан сўз юритиб, шундай давом эттиради “ Бу кўҳна тупроқда милодгача бўлган даврда ва ундан кейинги мураккаб сув иншоотлари, ҳали-ҳануз ўзининг кўрки тароватини сақлаб келаётган атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда деҳқончилик ва ҳунармандчилик маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганлигидан далолат беради. Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-маънавий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди.[10]” Сир эмаски, халқимизнинг миллий маданий мероси ўзининг қадимийлиги, бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Марказий Осиё тарихида ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган алломалар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳовуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар ва халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номи, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссаси ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

ХУЛОСА

Ана шундай буюк меросни ўрганиш орқали ёшлар маънавий қиёфасини шакллантириш мумкин. Шу маънода, бугун тарихий-маънавий меросимиз тўғрисида ёшларимизда билим ва тасаввурларни

[9] review.uz/oz/post/mirovoy-trendi/shavkat-mirziyoev-biz-oliy-darajadagi-mintaaviy-mulootni-ivojlantirishning-sifat-jiatidan-mutlao-yangi-bosichiga-ktarildik

[10] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. Тошкент, “Тасвир нашриёт уйи”,2021.-Б.15.

ҳосил қилар эканмиз, шу билан бирга уларнинг қалбида тарихимиз ва ундан ўтиб келаётган маданий меросимизга қанчалик ҳаққоний, оқилона ёндашсак, ҳар биримизда унга нисбатан ва шу меросни яратган инсонларга, шу мерос бунёд бўлган юртга нисбатан фахр ва ғурур туйғуси жўш уради. Ёшларни маънавий турли хил маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун уларнинг қалби ва онги соғлом ҳаёт тарзи, миллий ва умуммиллий қадриятлараро ҳурмат эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантириш, миллий қадриятларимиз маданий меросимизга илмий асосда тўғри ёндашиб инсонпарварлик, ватанпарварлик, тараққийпарварлик мезонларига кўра, миллийлик, тарихийлик тамойиллари асосида асосида жамиятимиз олдидаги бурч, вазифаларни давр ва замонавий тараққиёт талабларига мос равишда амалга оширишни кучайтириш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси./ “Халқ сўзи”,2018 йил.29 декабрь,№271-272.(7229-7230).
2. Хайруллаев М. Шорахмедов Д. Маданият ва мерос.-Т.: 1973.-С.17-.
3. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари.-Т.: “Ўзбекистон”, 2007. -Б.119.
4. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси.-Т.: “O`zbekiston”,2021.- Б.171.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. –Тошкент, “Тасвир” нашриёт уйи, 2021.
6. Шерали Ашур.Ғарб ва Шарқ.// Мулоқот.1/2.1994.-Б.42.
7. https://xs.uz/uzkr/post/moddij-madanij-meros-obektlarini-muhofaza-qilish-sohasidagi-faoliyatni-tubdan-takomillashtirish-chora-tadbirlari-togrisida.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси ҳамда Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқидан иқтибослар. Тошкент, “Тасвир нашриёт уйи”,2021.-Б.16.
9. review.uz/oz/post/mirovoy-trendi/shavkat-mirziyoev-biz-oliy-darajadagi-mintaaviy-mulootni-ivojlantirishning-sifat-jiatidan-mutlao-yangi-bosichiga-ktarildik.

Шоҳида СОДИҚОВА

Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори, социология фанлари доктори

Лобар ЭРЙИГИТОВА

Термиз муҳандислик – технология институти ўқитувчиси

ГЕНДЕР ТЕНГЛИГИ ВА ҚАДРИЯТЛАР

Аннотация. *Мазкур мақолада ҳозирги кунда мамлакатимизда гендер тенглиги ва гендер стратегиясини амалга оширишдаги муҳим фаолият, бу фаолиятнинг ҳуқуқий – норматив асослари ҳамда мазкур фаолиятни олиб борилишидан кўзланган муҳим мақсадлар, миллий қадриятларимизнинг ёшлар дунёқарашини шаклланишидаги бугунги аҳамияти, унинг гендер сиёсати билан боғлиқлик жиҳатлари ҳақида сўз боради.*

Калит сўзлар: *оила мустаҳкамлиги, гендер тенглиги тарихи, оилада эркакнинг ўрни, жамиятдаги муносабатларда жинс тенглиги масаласи, миллий ва этник қадриятлар, ажримлар муаммоси, оила ажримлари профилактикаси, гендер тенглигини таъминлашнинг халқаро тажрибаси.*

Инсоният яралганидан буён идеал жамиятни орзу қилиб келган. Азалдан идеал жамият ҳақидаги тасаввурларда, аввало, жамиятда эркак ва аёлнинг ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий масалаларда тенглиги масаласига ҳам асосий мезонлардан бири сифатида қаралган. Классик мутафаккирлардан Суқрот, Арасту, Афлотун каби олимлар энг яхши давлат сифатида тенглик ва адолат ҳукм сурган полисларни назарда тутган эди. Энг яхши қонунлар сифатида ҳам барчанинг тенглиги кафолатланган қонунлар илгари сурилган. Эркак ва аёл тенглиги ғоясини юнон олими Антифант ўз асарида илк бор қўллаган ҳолда: “Табиат барчани: аёлларни ҳам, эркакларни ҳам тенг қилиб яратади. Лекин одам инсонларни тенгсиз ҳолатга солувчи қонунларни ишлаб чиқади.” - деб таъкидлаган эди.

Шарқ қомусий олимларидан Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шаҳри” асарида тенглик ҳукм сурган давлатнинг фозилликка интилган давлат сифатида қайд этган бўлса, 1791 йилда Олимпиа Де Гуж томонидан тайёрланган фуқаролик ва аёл ҳуқуқлари декларациясида

илк бор аёлларнинг эркин фикрлаши, ўз фикрини билдириш ҳуқуқига эга эканлиги ҳақидаги фикрлар билдирилган.[1]

Бугун дунё аҳолисининг ярмини хотин-қизлар ташкил этмоқда. Бу инсоният салоҳиятининг ярмига тенг дегани. Шу сабабдан аёллар ҳуқуқларини кафолатлаш, уларнинг қадр – қимматини тиклаш, ўз имкониятларини рўёбга чиқариш учун, эркин қарор қабул қилиши, касб эгаллаши учун имкониятлар яратиш нафақат гендер тенглигига эришиш, балки, жамият маънавий - ахлоқий муҳитини барқарорлаштиришда жуда муҳимдир.

Аёлларнинг эркаклар билан тенг салоҳиятлари ҳақида Симон де Бовуар ўзининг “Икки жинс” китобида кенг фалсафий қарашлари орқали мушоҳада қилган. Интеллектуал нуқтаи – назардан Нобель мукофоти лауреати М.Скаладовская Кюри аёлларнинг ақлий салоҳиятини эркаклардан фарқ қилмаслигини аниқлаган. Рус файласуфи Г.Силласте эса аёлларни ишчи кучи ёки фақат тарбиячи сифатида ўрганишдан уларнинг ижтимоий роли ва руҳиятини кўп томонларини ҳам ижтимоий тадқиқот қилишга ўтиш лозимлиги ҳақидаги ғояни илгари сурган эди.[2]

Бугун дунё миқёсида гендер тенглиги масаласи ва бу борадаги муаммоларнинг ечимини излаб топиш масалалари глобаллашган вазифалар қаторида кўрилиши бежизга эмас. Сабаби, 1995 йилда бу борада “Пекин Декларацияси” қабул қилинган бўлиб ҳар қандай жамиятларнинг барқарор ривожланиши йўлида унинг алоҳида ўрни бор эканлигини ҳаёт исботлади. “Пекин Декларацияси“ қабул қилинганига гарчи орадан 27 йил ўтган бўлсада, бу муҳим халқаро ҳужжат ўз долзарблиги ва аҳамиятини йўқотган эмас, аксинча, сайёрамиздаги кўплаб давлатлар унинг қарорлари ижросини ўз ривожланиш йўлида зарурият сифатида қабул қилиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистонда ҳам бу борада амалга оширилган ишлар сезиларли. БМТ Бош Ассамблеясининг 2015 йил сентябрдаги саммитда қабул қилинган 70 – сон резолюцияга мувофиқ, шунингдек, 2030 йилгача бўлган даврда БМТ Глобал кун тартибининг барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора – тадбирлари тўғрисида” қарори қабул қилинди. Шу билан бирга Ўзбекистон Барқарор ривожланиш бешинчи мақсадини амалга оширишга оид Гендер тенглигини таъминлаш ҳамда барча хотин-қизларни имконият ва ҳуқуқларини кенгайтиришга оид 9 та вазифани ишлаб чиқди. Бу аёллар ҳуқуқларини такомиллаштиришга доир қонун ҳужжатларидан бошлаб аёлларни

---

[1] Қаранг : Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шаҳри”- Т.; Маънавият, 2009.
[2] Силасте Г.Г. Гендерная социология и Российская реальность - М., Альфа- М., 2016.

ҳимоя қилиш институтционал асосларини кучайтириш ва қўллаш амалиётида уларга риоя этиш учун масъул мансабдор шахсларни тегишли ҳуқуқий меъёр асосида ўқитиш каби вазифаларни қамраб олган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2019 йилнинг июнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатидаги нутқида таъкидлаганидек: "Мени кишиларимиз онгида пайдо бўлган стереотиплар ўйлантиради. Одатда биз аёлларни аввалambор она, оила қўрғони қўриқчиси сифатида ҳурмат қиламиз. Бу шубҳасиз тўғри, аммо бугун ҳар бир аёл оддий кузатувчи эмас, балки, мамлакатда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларнинг фаол ва ташаббускор иштирокчиси бўлиши керак."[3]

Дарҳақиқат, мамлакатимизда президентимиз ташаббуси билан 2019 йил сентябрда 2та қонун қабул қилинди. Юртимизда ҳам БМТнинг 2021-2025 йилларга мўлжалланган ҳамкорлик дастури доирасида гендер тенглиги таълими учун ҳар томонлама ёрдам берилмоқда. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда янгиланишлар сари амалга ошираётган кенг кўламли 2021 йилга қадар ислоҳатларида хотин-қизлар ҳимоясига оид 20та ҳуқуқий – норматив ҳужжатлар, шу жумладан 2та қонун, 1та Президент қарори, 4та фармони, Вазирлар Маҳкамасининг 13та қарори қабул қилинди.

Гендер тенглиги тушунчаси фақат аёллар манфаатларини ифодаламайди, балки, икки жинс вакилларининг ўз орзу ва мақсадлари сари дадил одимлаши, ҳаёти сифатини ошириш учун бир хил имконият бериш кераклигини илгари суради холос. Айнан ривожланган жамият талабларидан бири бу эркак ва аёл ҳуқуқлари тенглигининг таъминланишидадир[11].

Юртимизда охирги тўрт йил ичида хотин – қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятларга эришиш, жамият ва давлат ишларини бошқаришда уларни тенг иштирокини таъминлаш, хотин – қизлар ижтимоий - ҳуқуқий қўллаб – қувватлаш, шунингдек уларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилишга қаратилган кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Гендер тенглиги масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, бу йўналишда 25та қонун қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатида Гендер тенглиги бўйича қўмита ташкил этилди. Парламентдаги хотин – қизлар сони 32% етди, 190та парламент орасида бу 37 ўринга чиқди. Бошқарув лавозимларида хотин – қизлар 27% , сиёсий партияларда 44%, олий таълим соҳасида 40%, тадбиркорликда 35%га етди. Хотин – қизлар

---

[3] Ш.М.Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг ялпи мажлисидаги нутқидан. 2019 йил июнь

билан билан тизимли ишлаш учун “Аёллар дафтари“ жорий қилиниб давлат бюджетидан ҳар йили 300 миллиард сўм маблағ ажратиб бериш йўлга қўйилди. Ота – онасини ёки улардан биридан айрилган муҳтож қизларнинг ўқиши қоплаб бериш эҳтиёжлари 2 бараварга ортди, 224 минг хотин – қизларга жами 6,9 триллион имтиёзли кредит ажратилди. БМТ Бош Ассамблеясининг 70 – сон резолюцияси бўйича 16 та миллий мақсадга эришиш бўйича 125 мақсадли вазифа ҳамда 206 та индикатор ишлаб чиқилди. Мақсад Гендер тенглигини таъминлаш ва барча хотин – қизлар ва эркакларнинг тенг имкониятларини таъминлашга қаратилган ислоҳотларга ҳамоҳангдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан Ўзбекистонда 2023 – 2030 йилларда босқичма – босқич амалга ошириш лозим бўлган комплекс чора тадбирлар ишлаб чиқилди. Хотин – қизлар ва гендер масалалари бўйича қўмита фаолияти йўлга қўйилди.

Бугунги кунда хотин – қизларга яратиб берилаётган имкониятлар туфайли уларнинг 1300 нафари давлат ва жамият ташкилотларида, вазирлик ва идораларда 45 нафар, Президент админстрацияси ва Вазирлар Маҳкамасида 39та, маҳаллий давлат ҳокимиятида 207 нафар аёллар раҳбарлик ловозимларида фаолият юритмоқда. 2019 йилда парламентга ўтказилган сайловларда 2143500 нафар сайловчиларнинг 50% - 10825641 нафари хотин – қизлар эди[4].

Ҳозирда парламентимизнинг Қонунчилик палатасининг 32%, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқори Кенгаши депутатларининг 25% аёллар ташкил этади. Бу кўрсаткич сиёсий партиялар доирасида кўриб чиқилганда ХДП сафларида – 49%, “АдолатСДП - 46%, ЛДП ва Экология партияларида – 41 % депутатларни аёллар ташкил этади. Мамлакатимиз сиёсий ижтимоий – иқтисодий ва маданий ҳаётининг турли соҳаларида аёллар эркаклар билан елкама – елка фаолият кўрсатиб келмоқда. Масалан, тадбиркорликда 45000дан ортиқ аёллар банд. Тижорат банклари мижозларининг 30 %ни аёллар ташкил этади. Норасмий секторда банд аёллар шу йўналишда 27%ни ташкил этади. Қишлоқ хўжалигида 1,5 миллион аёллар меҳнат қилмоқда. Юртимиздаги фаолият юритаётган турли йўналишларга ихтисослашган фермер хўжаликларнинг 7,3% аёллар раҳбарлик қилиб келмоқда. Аёллар ўрта таълим соҳасида меҳнат қилаётганларнинг 70% ташкил этади. Илмий фаолият билан шуғулланиш борасида аёлларнинг таълимнинг гуманитар ва ижтимоий соҳалардаги аёллар 68% кўрсаткични ташкил этсада, муҳандислик – техник соҳаларда 24% ташкил этади.

Жамиятнинг барча жабҳаларида хотин – қизларнинг тенглиги масаласида ҳали бир қатор ечимини кутаётган муаммолар мавжуд.

[4] Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

Мазкур муаммолар мамлакатнинг халқаро майдондаги имижига, халқаро рейтинг ва индексацияларидаги ўрнига салбий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, Жаҳон Банкининг “Аёллар бизнес ва қонун” индексида 190та мамлакат орасида 139-ўринни, АҚШнинг Жоржтаун институти томонидан юритиладиган “Аёллар тинчлик ва хавфсизлик“ индексида 167та мамлакат ичида 89-ўринни эгаллаган. Бу мустақиллигига эндигина 31 йил тўлган давлат учун албатта яхши кўрсаткичдир, аммо “Глобал гендер тафовути“ ҳисоботида ҳали Ўзбекистоннинг ўрни акс этмаган. Гендер стратегиясининг амалга оширилишидан кўзланган мақсад ҳам хотин-қизлар ва эркаклар ўртасида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳалардаги тенгсизликни бартараф этиш, Ўзбекистон Республикасининг халқаро майдондаги имижини ошириш имконни беради. Сенатнинг 2021 йил 28 майда СҚ – 297 – IV – сон қароридан келиб чиқадиган вазифалар мамлакатимизда Гендер стратегияси мақсад ва вазифалари борасида амалга оширилиши назарда тутилган фаолият бир қатор муаммоларга ечим топишига қаратилгандир. Гендер стратегиясининг асосий йўналишларида қуйидагилар белгиланган:

- эркак ва аёлларнинг ерга эгалик имкониятларини кенгайтириш;
- барча соҳаларда тенг имкониятларни таъминлаш сиёсатини юритиш;
- хотин – қизлар сиёсий фаоллигини ошириш, уларни жамиятдаги ўрни билан боғлиқ салбий қарашларни ўзгартириш;
- аёлларни тадбиркорлиги учун имкониятларини ошириш;
- хотин – қизларни умри давомида ўқишини рағбатлантирилиш, ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини шакллантириш, одам савдоси ва мажбурий меҳнатга қарши кураш таъзйиқ ва зўравонликни олдини олиш, уларни аниқлаш ва барҳам бериш бўйича самарали ташкилий – ҳуқуқий механизмларни яратиш;
- оилани мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларда барча оила аъзоларининг масъуллигини ошириш, эрта туғруқ ҳамда оилавий ажримлар олдини олиш.

Ушбу қарорнинг 4 бобида мамлакатимизда Гендер стратегиясини амалга оширишнинг асосий стратегик устивор йўналишлари белгиланди. Уларда сайлов ҳуқуқини амалга оширишда, давлат хизмати, тегишли лавозимларда фаолият юритаётган хотин – қизлар ва эркаклар сонининг нисбати тўғрисида маълумот юритиш, таълим, илм-фан, спорт ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасида, ижтимоий – иқтисодий соҳада хотин – қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятлар таъминлаш, таъзиқ ва зўравонликни олдини олишда, гендер жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда режалаштириш ва бюджетлаштириш, жамият ҳаётининг турли соҳаларида статистик ҳисоботлар тайёрлаш борасида, гендер

статистикасини юритишни такомиллаштиришда хотин – қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ва имкониятларни таъминлаш каби вазифаларни ўз ичига олади.

Мамлакатимизда гендер стратегиясини амалга оширишдан кутилаётган натижалар эса фақат юрт равнақига, мамлакатимизнинг демократик тамойиллар асосида ривожланаётган, инсон қадри - қиммати улуғланаётган мамлакатлар қаторида тан олинишига хизмат қилади. Булар юқори ва қуйи лавозимларда раҳбарликка хотин – қизларни тайинлаш амалиётини кенгайтириш, сиёсий партияларнинг фаолиятини рағбатлантириш орқали хотин – қизларни сайлов жараёнларига кенг жалб қилиш, оила билан ишлаш имкониятларини кенгайтириш, хотин – қизлар ва эркакларга нисбатан тазйиқ ва зўравонлик ҳолатини олдини олиш, миграцияда бўлган хотин – қизлар билан тизимли ишлаш ва мазкур фаолиятни мониторинг қилиб бориш каби йўналишларни қамраб олади.

Халқимизни асрлар давомида шаклланиб келган ўз миллий ва диний қадриятлари бор. Яқин ўтмишимизда истибдод йилларида мазкур маънавий жиҳатимизни йўқотиш учун кўп ҳаракатлар қилинди, аммо халқимиз ўз қадриятларини, урф – одатларини сақлаб қола олди.

Маълумки, азалдан инсон, инсоният ва жамият ҳаётида муҳим ўрин эгаллайдиган масалалардан бири қадрият ҳисобланади. Бу масала инсоният ўзини таниган даврдан буён мавжуд бўлган бўлсада, XIX аср иккинчи ярмида немис олими Э.Гертман ва француз олими П.Лапи томонидан муомалага киритилди. Истебдод йилларида бунга эътибор қаратилмади. Ўтган асрнинг 80 йиллари охирларидан қадриятшунослик Ўзбекистонда ҳам ривожлана бошлади.

Қадриятларнинг типлари ёки турлари иккига бўлинади: моддий ва маънавий қадриятлар. Характерига қараб қадриятлар оилавий, қабилавий, этник, миллий, ҳудудий, минтақавий, байналмилал, умуминсоний, тарихий ва демократик қадриятларга бўлинади. Қадриятлар шаклларига кўра сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, эстетик, фалсафий, илмий, диний, демографик, экологик ва иқтисодий қадриятларга бўлинади.

Мустақиллик туфайли халқимиз қуйидаги қадриятлари тикланди: халқимизнинг қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги қадрияти, жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла элу – юрт тушунчаларининг муқаддаслиги, ота-онага, жамоага юксак ҳурмат ва эътибор. Миллатнинг ўлмас руҳи ҳисобланган она тилига муҳаббат, каттага ҳурмат, кичикка иззат, меҳр – муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи – аёл зотига эҳтиром, сабр - бардош ва меҳнатсеварлик, ҳалоллик ва меҳр оқибатли бўлишга интилиш қадриятлари. Миллий қадриятларимиз ижтимоий ҳаётнинг ва

маънавий борлиғимизнинг муҳим ва серқирра соҳаси бўлиб, инсон ва жамият камолотида муҳим аҳамият касб этади. Қадриятларимиз мутассил ривожланиб такомиллашиб боради, янгича жиҳатлар билан бойиб боради. Қадриятлар ижтимоий гуруҳлар ва алоҳида шахслар томонидан ўзлаштирилиши аҳолини, ёш авлодни тарбиялашда муҳим омил бўлиб қолаверади. Янгича қадриятлар узоқ давр мобайнида шаклланган қадриятларга соя солмайди. Хусусан, гендер тенглиги тушунчасини оила қадриятларидаги аёлни ёки эркакни, ота – онани улуғлашдек қадриятларга салбий таъсири йўқ. Бугунги глобаллашган муаммолар қадриятларга ҳам таъсир кўрсатмоқда. Қадриятларга таяниб фаолият олиб бориш, ёшлар онгига уларни сингдириш жамиятимиз ҳаётида амалга оширилаётган изчил ислоҳотларнинг самарадорлигининг муҳим омилларидан биридир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М Халқимизнинг ҳаёт даражасини ва сифатини янги босқичга кўтариш – энг муҳим вазифамиз. Тошкент., Ўзбекистон , 2020.
2. Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлис Сенатининг ялпи мажлисидаги нутқидан. 2019 йил 29 июнь “Халқ сўзи” газетаси .
3. Аристотель. Сочинение. Том–4 М., Наука, 1984.
4. Силасте Г.Г. Гендерная социология и Российская реальность.М., Альфа- М., 2016.
5. Абу Наср Форобий. “Фозил одамлар шаҳри” Т.; Маънавият, 2009.
6. Содиқова Ш.М. Маҳалла ва оиланинг маънавий қиёфаси. Т., 2021.
7. Содиқова Ш.М. Оила тарбияси. Т., Маънавият, 2019.
8. Содиқова Ш.М. Ёшларни ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда кексаларнинг ўрни. Янги авлод нашриёти , Т., 2016.
9. Тарасова Е.С. Проблемы развода в современном семьи М., 2012.
10. Саифназарова Ф. Ўзбек оиласи: маънавият ва ижтимоий қадриятлар.Т., 2007.

Islomiddin ABROROV

Doctoral Student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

VALUES OF YOUTH POLITICAL PARTICIPATION: STATUS AND PROSPECTS

In the development of every country in the world, especially in the development of the countries that have set themselves the goal of building a democratic-legal state and are building it, state power and management in them play an important role. Taking this into account, from the first ears of independence in Uzbekistan, great importance was attached to the issues of state power and management. Much attention has been paid in this direction, as in other areas. The principles of division of state power have been established in our basic law[1]. The division of state power into legislative, executive and judicial powers served to increase the practical role of the parliament.

J.J. Russo stated that “parliament, being an office that reflects the will of the nation and the people, performs the function of control and inspection on behalf of the people”. According to another French researcher, B. Shantebu, “the parliament ensures the legislative function, which is considered its primary function, through the control function”[2]. Experts of the field, L. Dugi and M. Prelo, state that the parliament is a body authorized by the whole nation to act on its behalf, it independently realizes the will of the people and operates within the framework of the constitution. That is, the parliament acts in the interest of the nation without being subordinated to anyone, including citizens[3].

Jurist P. Bromhead advocates the idea of Parliament with absolute authority. He stated that there are no restrictions on the content of the law, no obstacles to its adoption. “Parliament” comes from the French word “parler”, which literally means “to speak”, «a place to speak»[4].

A simple definition of Parliament is that it means that the interests of the people are expressed in laws through their elected representatives. “We

---

[1] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2018.

[2] Отахонов Ф. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси: парламент назорати кеча ва бугун. [Электрон манба]: https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-mazhlisi-parlament-nazorati-kecha-va-bugun_291762.

[3] Қаранг: Дюги Л. Конституционное право. –М., 1908, –416 с; Прело М. Конституционное право Франции. –М., 1957, –436 с.

[4] Қаранг: Бромхед П. Эволюция Британской конституции. –М.: ЮЛ, 1978, –С. 199.

see in the image of our national parliament, first of all, a real mirror of our society, a great force capable of leading people to good goals", says President Sh. Mirziyoev[5].

Involvement of young people in state power and management serves to improve management, bring out people's interests, and solve problems among young people. On this basis, ensuring the participation of young people in the parliament is one of the urgent tasks today. The political activity of young people, their participation in political processes, and their activity in law-making processes are directly related to their participation in the parliament. "... We need to create an environment and conditions where our young men and women can freely enter the building of the Legislative Chamber. So that young people can see with their own eyes the meetings and debates, starting from the processes of law adoption, and communicate with the deputies. Let him learn the school of democracy not only from books, but from such a lively environment. Only then will they develop a culture of political thinking and debate",[6] says the head of our state.

Today, bilateral reforms are being carried out in this regard in our country. Increasing the political activity of young people and ensuring their participation in the parliament is supported by a number of legal documents, spiritual and educational activities, promotion and propaganda activities are carried out. The legal foundations of the state policy on youth are being strengthened, and systematic work is being carried out to support young people in every way, to protect their rights and legal interests.

Special attention is paid to educating young people in the spirit of patriotism, preventing crimes and offenses among them, ensuring the stability of young families, and protecting the rights and interests of young people.

In particular, five important initiatives are being carried out, which include the urgent tasks of involving young people in culture, art and sports, forming the skills of proper use of modern information technologies, improving the culture of reading, and ensuring the employment of women. At the same time, the issues of ensuring the employment of young people, involving them in entrepreneurship, preventing crimes and offenses among

[5] Хакимов Р.Р. Давлат ҳокимияти тизимида парламент: назария ва амалиёт муаммолари: Монография. Масъул муҳаррир: ю.ф.н. Ф.Э.Мухамедов. Узбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти. –Т.: 2012. –20 б.
[6] Ibid.

young people, and strengthening their ideological and legal immunity remain relevant today.

Broad opportunities are being created for the active participation of young people in the process of law-making and parliamentary control, for them to see with
their own eyes the process of passing laws in the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, as well as meetings held on the basis of inter-factional competition and disputes, to communicate with deputies.

Youth in the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan in order to ensure the role and influence of young people in the management of society and state affairs, to support their socio-economic and political activity, and to create wide opportunities to further increase the knowledge and democratic skills of young people with a modern outlook, knowledge and skills. a commission was established and its activities were determined. The purpose of this commission is to increase the role of the Lower House in the implementation of the state policy on youth in harmony with the large-scale democratic reforms carried out under the leadership of the President of our country, as well as to ensure the participation and influence of young people in the management of society and state affairs, to support their socio-economic, political and legal activity. a unifying institution, an important bridge in support issues. In particular, in May 2020, the decision No. 274-IV of the Council of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan "On the implementation of effective parliamentary control over the implementation of tasks aimed at improving the legal culture of young people and preventing delinquency and crime among them» is an example of this"[7].

This decision is to implement parliamentary control over the execution of the relevant tasks defined in the program of measures aimed at bringing the state policy on youth to a new level in the Republic of Uzbekistan in 2020; prevention of delinquency and crime among young people, strict control over the execution of tasks aimed at educating them in the spirit of patriotism; It envisages the systematic implementation of work on improving the legal culture of young people and the coordination of measures to be implemented.

In September 2020, the adoption of Resolution No. 440-IV of the Legislative
Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan "On further activation of youth participation in the process of law-making and parliamentary control"[8] served as a legal basis for ensuring youth participation in parliament. In the resolution: to ensure the active cooperation

[7] Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. https://lex.uz/docs/5175351.
[8] Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. https://lex.uz/docs/5188331.

of each member of the Youth Parliament with the committees and deputies of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, to take necessary measures to form the skills of the members of the Youth Parliament to exercise parliamentary control, to improve the legislation on youth issues, to pay special attention to the proposals made by the Youth Parliament in connection with the implementation of effective and effective parliamentary and deputy control over their implementation, to further increase the place of young people in the life of society and the state, their rights, freedoms and legal interests, as well as to disseminate to the general public the legislative documents related to youth issues a number of urgent tasks have been defined, such as increasing attention to the organization of propaganda activities aimed at delivering.

In addition to activating the participation of young people in the work of the parliament, protecting their rights and legal interests, enriching their political and legal knowledge, supporting their initiatives, discussing the current problems of law-
making, law enforcement practice with the participation of young people, and many
unpleasant situations arising among young people, “A complex approach to current
issues such as preparation of proposals aimed at eliminating manifestations of mass
culture, strengthening the spirit of patriotism among young people is required”.

In order to further expand the participation of young people in the process of law-making and parliamentary control, the Youth Parliament was established under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. On August 17, 2020, at a meeting between the members of the Youth Parliament and the leaders of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan: to involve young people in all stages of the parliamentary activity, including the law-making process, to increase their activity in determining new and priority directions for improving the quality of law-making activity issues of strengthening and development of international cooperation in the field of youth state policy were discussed. At the same time, it was agreed to develop a two-year “Road Map” and Work Plan of the Youth Parliament[9].

In general, it should be assumed that the participation of young people in the
parliament is manifested in the following forms and stages. First, the stage of implementation of the right of youth to vote. In it, when young people reach

[9] https://parliament.gov.uz/uz/events/other/31723/.

the age of 18, they directly participate in electoral processes and use the right to participate as voters in the formation of the parliament.

Secondly, this process is related to the right of young people to be elected as deputies to the Oliy Majlis and local councils. Thirdly, the Youth Parliament, which is functioning today, as a political institution, has an important political importance in reviewing the laws and decisions that consider the youth in the parliament, and in forming political skills and qualifications related to participation in the parliament, and in directly ensuring the participation of the youth in the parliament in the future. It should be noted that it has its own advantages. In our opinion, the Youth Parliament can serve as a unique step in ensuring the participation of young people in the parliament and increasing their numbers in the future. This will create a unique opportunity for the expansion of the young people who are elected to the parliament and for their direct participation by electing them to the Oliy Majlis and local councils. Ultimately, it can be instrumental in activating youth participation in parliament and local councils.

In the conditions of the acceleration of these reforms, large-scale work is being carried out in our country to bring the education system to a new level, to develop the field of science, to ensure the integrity and continuity of education, and to train qualified personnel with modern knowledge. To effectively solve the issues that are relevant in the field of science and the education system, which are on the minds of the population, as well as to widely introduce advanced international experience in providing quality education to young people into the national practice. In this process, it is important to establish an effective parliamentary and deputy control over the timely and quality implementation of the systematic works planned for the fundamental reform of the sector, as well as to communicate the essence of the implemented reforms to the general public. In order to ensure the participation of young people in the parliament, special attention is paid to important organizational and legal affairs in the parliament. For this purpose, the decision No. 567-IV of the Council of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan "On the establishment of effective parliamentary control over the work carried out on the acceleration of the development of science, further improvement of the education and training system" was adopted. The fact that factions of political parties come up with constant initiatives based on their goals and tasks to establish effective parliamentary control over the work on reforming the education system in our country, to improve the normative legal documents in the field, serves to increase the effectiveness of the work being done.

Mechanisms for informing the public about the activities of the Parliament have been improved by introducing an addition to the Rules of Procedure of the Legislative Chamber. It was determined that young people

will participate in the meetings of the lower house without hindrance. In particular, in the past period, 3422 youth representatives participated in 304 meetings of factions, 342 of their proposals were studied and direct conversations with deputies were held[10]. The pportunity of young people to communicate directly with deputies serves to form conditions and factors related to ensuring their participation in the parliament, to develop political consciousness, culture, and the skills of developing laws and decisions.

Wide opportunities have been created for young people to directly participate
in the process of adopting laws, to participate in meetings based on inter-factional competition and disputes, and to communicate closely with deputies. In the past period, 166 excursions were organized in the Legislative Chamber, in which a total of 8,770 citizens participated, of which 6,281 (71.6%) were young people[11]. In addition, in 2021 alone, proposals were prepared for 27 draft laws submitted to the Legislative Chamber by the Youth Parliament, and 161 study events were carried out at the republic level. Members of the Youth Parliament actively participated in 252 events, educational seminars and conferences dedicated to the content and promotion of the adopted laws.

Also, in the past period, members of the Youth Parliament participated in international events held in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Russia, in the “Regional Network of Youth Organizations and Leaders Striving for Change in Central Asia for the Benefit of a Drug- and Crime-Free Society” organized by the
United Nations Office on Drugs and Crime. «, in the Arab Republic of Egypt at the 9th Conference of the Participating States of the UN Anti-Corruption Convention, they participated in the delegation of Uzbekistan on behalf of the Youth Parliament[12].

Deputies under the age of 30 make up just over 2.6 percent of world parliaments. Globally, the number of deputies under the age of 30 was 1.9 percent in 2016, but by 2019, it was only 2.2 percent[13]. 76 percent of the upper houses of parliaments are 30. Deputies or members of the Senate who are under the age of 18 do not exist at all. From 2016 to today, the number of young male parliamentarians has increased dramatically compared to young female parliamentarians. In our country, this figure is 6 percent[14].

If we recall the process of elections for deputies of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan in December 2019,

---

[10] Учинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг фаолияти тўғрисида ахборот. –Т.: 2019. –Б.11.
[11] Учинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг фаолияти тўғрисида ахборот. –Т.: 2019. –Б.11.
[12] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг расмий сайти: https://parliament.gov.uz/uz/events/other/37122/?sphrase_id=7928529.
[13] Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2021. –253 б.
[14] https://parliament.gov.uz/uz/events/committee/31685/.

55.2 percent of the voters, that is, more than 11 million 371 thousand men and women under the age of 30, including about 2 million, were first-time participants in the election. It is important for every voter, including the youth, to actively participate in political processes as they connect their future with the destiny of the country. In this sense, in the process of preparing for the election, the political parties have defined specific tasks aimed at increasing the activity of young men and women in the important political process through a series of actions, events and meetings. 18.9 million or 54 percent of the country's population are youth and children under 30 ears of age[15]. 9.5 million of young people are male and 9.4 million are female. In the 2019 elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 9 (6%) young people were elected as deputies, and 10% of local council deputies are young people. If we analyze the information on the quality composition of the Legislative Chamber and the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan by age, the number of members of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan is 96[16]. Among them, 21-30-year-olds make up 1 person. There are 2 people aged 31-40, 19 people aged 41-50, 24 people aged 51-60, and the largest number of people over 60: 50.

In addition, 146 people aged 21-30 make up 1 member of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. There are 91 deputies aged 31-50, and 54 over 50. In recent ears, special attention has been paid to the issue of expanding the role of young people in the parliament. In particular, today 9 or 6 percent of the deputies of the Legislative Chamber are under 30 ears old[17].

In conclusion, the participation of young people in state power and management is a strategic issue. Because in the development of the country, the issue of the share of young people in the central state power and local state power is not just an issue, connecting young people with the activities of the parliament, ensuring their active participation in the development of laws and decisions largely depends on their share and activity in the parliament.

Secondly, based on world experience in Uzbekistan, in order to form the initial skills and qualifications for youth to be aware of parliamentary activities, the establishment of the Youth Parliament serves as an important factor in introducing young people to the system of state power and management and ensuring heir participation in this process. In studying the

---

[15] https://uza.uz/uz/posts/saylovlarda-yeshlar-ishtirokini-taminlash-dolzarb-vazifa-07-11-2019.

[16] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг сифат таркиби. [Электрон
манба]: https://parliament.gov.uz/uz/.

[17] Исмоилов Н. Миллий парламентаризмнинг тараққиёт сари одимлари "Ўзбекистон стратегияси" журнали.
№3, 2021. –79 б. –Б. 6-15. –Б. 14.

level of participation of today's youth in the parliament, it should be emphasized that the youth parliament can serve as an important institution.

Thirdly, the study of the share of young people in the composition of the lower and upper chambers of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan shows that there are very few deputies under the age of 30 or none at all in some local councils. It is necessary to think about this situation and take a comprehensive approach to the conditions and factors that require the active participation of young people in the activities of the parliament. The youth parliament can act as a kind of transitional stage in correcting this situation. Because being a member of the parliament requires not only the age factor, but also the political and management skills and qualifications related to the specific state power and management system. Fourthly, it is necessary to change the stereotypes related to the traditional view of the youth among the voters. Supporting young people, not just as young people, but by giving them the power to be elected to local councils and parliaments, can provide the basis for new thinking and vision in parliament. Fifth, to elect young deputies in local councils and to support their greater participation in the executive power and management, to create a unique political space for the introduction of new proposals and opinions related to youth initiatives in the system of state power and management, to support new laws and decisions. gives the opportunity.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: "Ўзбекистон", 2018.
2. Отахонов Ф. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси: парламент назорати кеча ва бугун.
3. https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-oliy-mazhlisi-parlament-nazorati-kecha-va-bugun_291762.
4. Дюги Л. Конституционное право. –М., 1908, –416 с; Прело М. Конституционное право Франции. –М., 1957, –436 с.
5. Бромхед П. Эволюция Британской конституции. –М.: ЮЛ, 1978, –С. 199.
6. Хакимов Р.Р. Давлат ҳокимияти тизимида парламент: назария ва амалиёт муаммолари: Монография. Масъул муҳаррир: ю.ф.н. Ф.Э.Мухамедов. Узбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти. –Т.: 2012. –20 б.
7. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. https://lex.uz/docs/5175351.

8. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. https://lex.uz/docs/5188331.
9. https://parliament.gov.uz/uz/events/other/31723/.
10. Учинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг фаолияти тўғрисида ахборот. –Т.: 2019. –Б.11.
11. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг расмий сайти:ttps://parliament.gov.uz
12. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: "Ўзбекистон", 2021. 253 б.
13. https://parliament.gov.uz/uz/events/committee/31685/.
14. https://uza.uz/uz/posts/saylovlarda-yeshlar-ishtirokini-taminlash-dolzarb-vazifa-07-11-2019.
15. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатининг сифат таркиби. [Электрон манба]: https://parliament.gov.uz/uz/.
16. Исмоилов Н. Миллий парламентаризмнинг тараққиёт сари одимлари// "Ўзбекистон стратегияси" журнали. №3, 2021. –79 б. –Б. 6-15. –Б. 14.

Shohruxbek MINGBOYEV

Namangan davlat universiteti pedagogika-psixologiya fakulteti Amaliy psixologiya yoʻnalishi 2-kurs talabasi

ZAMONAVIY YOSHLAR QADRIYATLARI VA JAMIYAT BOSHQARUVI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy yoshlarning oʻziga xos qadriyatlari va ularni shakllantirish oʻrin olgan. Siz bu orqali jamiyat uchun foydali va zararli boʻlgan qoidalar, qadriyatlarni asl mohiyatini kasb etgan milliyliklarni oʻqishingiz mumkin., Jamiyatni boshqarishda ularga turtki va harakat boʻladigan yangicha gʼoya va oʻzgarishlar muhim oʻrin tutadi. Yosh va shiddatli boʻlgan yoshlarimiz qadriyatlarni qanday qilib rivojlantirishi toʻgʼrisida alohida taʼriflarni oʻqiy olasiz.*

Kalit soʻzlar: *qadriyat, Yevropa, maʼrifat, ijtimoiy, muhabbat, maʼnaviyat, anʼana, mehr-shafqat, vahshiylik, muvaffaqiyat.*

Ha, bugungi kunda dolzarb mavzularga aylanayotgan va har doim aytilishi va qilinishi kerak boʻlgan eng koʻp aytiladigan mavzu bu-qadriyatlarimiz, yaʼni ota-bobolarimizdan oʻtib kelayotgan va kelajak uchun meros boʻlib qola oladigan mavzu aynan qadriyatlarimizdir. Yoshlarimizning qadriyatlari va yoshi katta insonlarning qadriyatlari. Bularning nima farqi bor?- degan savol boʻlishi mumkin. Yoshlarimizdan boshlaymiz. Ayrim yoshlarimiz qadriyatlarni Yevropada moda boʻlayotgan va ular urf qilib olgan kiyinish madaniyati va unga qilingan eʼtiborga qarab intilmoqda. Yoshi ulugʼ insonlar esa har doim oʻzining milliyiligi va diniy qadriyatlarini saqlab qolishda har doim shunga amal qilib kelishmoqda.

Bugungi kunda dolzarb mavzularga aylanayotgan, yosh-yosh bolalarning qoʻyib olgan soqollari va kiygan yengil kiyimlari, yaʼni ochiq va shaffof. Millat doimo shu qadriyatga asoslanib yoki shunga xulosa qilib ketadigan boʻlsa, qadriyatlarimiz oʻrniga Yevropa qadriyatlari joy egallaydi. Bunga sabab esa yoshlarni ongini zaharlayotgan va unga taʼsir qilayotgan internet va undagi, yaʼni Yevropadagi insonlarga qilayotgan taqlidi orqali amalga oshaveradi. Prezident Shavkat Mirziyoyev shunday taʼkidlaydi: “Agar har bir xalq, har bir davlat mustaqil boʻlmasa, boshqalar nafaqat uning dehqonini, nafaqat ishchisini, hattoki shoir-u olimini ham, davlat arbobini ham istagancha tahqirlashi, insoniy shaʼnini tuproqqa qorishi mumkin ekan”[1].

[1] Shavkat Mirziyoyev, “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”, Toshkent, “OʻZBEKISTON” 2017-yil, 344-bet.

Har qanday soha boʻlmasin Oʻzbekiston rivojlanib bormoqda. Misol uchun sport, ilm-fan, iqtisodiyot, taraqqiyot, texnika va bir qator yoʻnalishlarda oʻzini koʻrsatmoqda. Oʻzbek millatida yashagan har bir inson oʻzini yurtini sevmasdan turib unga foyda keltira olmaydi. Sevgan insonlar va mehr-muhabbat, e'tibor va ijobiy hislar har bir insonni harakatga undaydi. Qadriyat-bu tarixiy taraqqiyot jarayonida kishilar tomonidan yaratilgan, moddiy va ma'naviy boyliklar boʻlib, u inson va insoniyat uchun ahamiyat kashf etib, ular manfaati va ehtiyojini qondirish: takomillashuvi, kelajak avlodning ijodiy oʻsishini rag'batlantirish omilidir. Shunga asoslangan holda millat uchun muhim ahamiyatga ega boʻlgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir. Yoshlarni qadriyatini rivojlantirishda birinchi navbatda ularga e'tibor berish lozim. Misol uchun, bir yosh yigit mehr va e'tiborga muhtoj. Unga yaqinlari mehr bermasa, e'tibor bermasa chetdan kelgan yomon g'arazli insonlar mehr koʻrsatishi mumkin, albatta, oʻzlarining g'arazli niyatlari bilan. Har bir shaxs oʻziga yarasha qadr-qimmatga ega. Uning xulq-atvori, xatti-harakatlari, yurish-turishlari ham oʻzgacha. Har bir inson mukammallikka intilib yashaydi va mukammal boʻlishni xohlaydi. Lekin insonning hayosidan ikkinchi, ya'ni keyingi oʻrinda turuvchi uning qadr-qimmati hisoblanadi. Ota-bobolarimiz ham bu masalada ilg'or boʻlishgan. Insonni qadri bilan birga uning milliy urf-odatlari va mafkurasi shakllanadi.

Qadr soʻzining ma'nosi ham shunday, ya'ni qadr-jamiyatda, kishilar oʻrtasida tutgan oʻrni, oʻzgalar tomonidan boʻlgan hurmat, e'tibor. Dunyoda oʻziga xos qadriyatlari boʻlmagan millat yoʻq. Milliy qadriyat millatning tarixi, yashash tarzi, ma'naviyati hamda madaniyati bilan bilan uzviy bog'liq holda namoyon boʻladi hamda har bir millatning oʻziga yarasha qadriyat va tushunchalari bor. Qadriyatni shakllantirish hamda uni yana va yana rivojlantirish uchun bugungi kunda yoshlarimizda tarbiya degan tushunchani shakllantira olish darkor. Chunki bu tarbiya orqali yoshlarimizning qadriyatlarimizga qanday ta'sir qilishini bilish qiyin emas.

Tarbiya ota-ona tomonidan berilar ekan, ota-ona oʻzida bor tarbiya va qadriyatlarni beradi. Kelajakda uning oʻz mevasini koʻradi. Axir aytishadiki, "Olmani tagiga, olma tushadi" deb. Qadriyatlar nasldan naslga, avloddan avlodga oʻtib oʻzini yanada rivojlanishi uchun har bir shaxs oʻzining hayoti va dunyoqarashidagi tajribaga asoslanib uni rivojlantirib boraveradi. Momolarimiz, bobolarimiz va ularning hayotiy tajribalarini koʻrib chiqilsa ularning hayoti falsafiy kechganga oʻxshaydi. Hozirgi yashayotganlar bilan oldin yashagan ota-bobolarimizni solishtirsak, albatta, ularning hayoti qiyinchiliklar, tashvishlar, urushlar, ya'ni notinchliklarda kechgan. Oʻtmishda ularning qadriyatlari esa turli-xil devorlarga rasmlar chizishlar avj olgan. Ularning yashash tarzi esa qiyinchiliklar bilan kechgan, chunki yangi narsalarni kashf qilish uchun ularda etarlicha texnika mavjud boʻlmagan. Aynan shunday. Zamonaviy yoshlarni tarbiyalash va uni kamol toptirish

uchun avvalo bugun ota-onalar oʻzlarining qadriyatiga va qilayotgan har bir amaliga, tarbiyasiga eʼtibor berishi lozim. Kim bolaga nimani bersa oʻziga aynan shu qaytadi.

Zamonaviy yoshlar deganda kengroq tushunchani kiritishimiz kerak. Misol uchun, zamonaviy yoshlar bu-har tomonlama yuksak maʼnaviyatga erishgan va tarbiya va ijtimoiy muhitda yaxshi shakllangan yosh insonni aytishimiz mumkin. Ayrim yoshlarimiz aytilishi zamonaviy, lekin uning amali esa eskilikni va chet el qadriyatlarini koʻrsatadi. Xalqimizda, oʻz qadrini bilmagan oʻzgani qadrini bilolmaydi, degan maqollar ham bejiz aytilmaydi. Agarda insonlarning qadri yoʻq boʻlganda edi, er yuzida mehr-muhabbat, odob-axloq ham boʻlmas edi. Buning asosiy sababi esa, bir insonga boʻlgan mehr-eʼtibor, gʼamxoʻrlikdir. Qadr sotilmaydigan, oʻtkazilmaydigan, oson olinadigan emas. Uni yillar davomida orttiriladi. Qadrni bilmaydigan insonlar hech qachon bir insonni tushunmaydi. Qadr qanchalik baland boʻlsa, inson ham shunchalik eʼzozlanib boraveradi. Bir insonning qadr-qimmati unga boʻlgan munosabatlarni koʻrsatib beradi. Qaysidir insonlar koʻp bora mehr-muhabbat beradi, eʼtibor beradi. Lekin shunday insonlar ham borki, uning qadrini yoʻqqa chiqaradi, or-nomusiga zid ravishda harakat qiladi va uning obroʻsi, qadr-qimmati ham yoʻq boʻlib ketadi. Qadriga yetmaydigan insonlar ham koʻplab topiladi. Misol uchun, ayrim insonlar oʻz ota-onalarini qadriga yetishmaydi, yetsa ham ular bu dunyoda yoʻq boʻladi, afsuski. Baʼzi bir insonlarning qadr-qimmati oʻlgandan ham keyin ham shunday turaveradi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov vafot etgan boʻlsalar ham hozirgacha yoʻqolmagan. Chunki ul zot har bir shaxs, insonlarni qalbi orqali joy olganlardan biri edilar.

Xalqimiz maʼnaviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam boʻlgan mehr-oqibat, insonni ulugʼlash, tinch va osoyishta hayot, doʻstlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birlashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda doʻstlik tushunchalari va mehr-muhabbat tushunchalari ogʼish holatiga etib borayotganini ham guvohi boʻlish mumkin. Chunki, har bir olingan yangilik va ertangi kunning qadriyatini belgilaydi. Yomon kayfiyatda yuradigan va har doim yomonlikni koʻzlaydigan, har doim negativ holatdagi inson yoki yosh bolalarni oʻrganib chiqilsa, u hech qachon bizning milliy va zamonaviy boʻlgan qadriyatlarimizni shakllantira olmaydi. Chunki, unda buni aniqlash uchun bilim, koʻnikma, tajriba va taʼsir kuchi yoʻqdir. Birinchi navbatda har bir yosh ulgʼayayotganini tushunish kerak, avvalo oʻzining qadriyatini yaxshi va mukammal oʻrgana olishi kerak. Natijada u haqiqiy tarbiya va tajribalarni qoʻlga kirita boshlaydi.

Milliy qadriyatlar turmush tarzimiz, maʼnaviy qiyofamiz, anʼanalarimiz va oʻzligimizni anglashga yordam beradi va bu borada xalqni-xalq, millatni - millat sifatida birlashtiradi. Qadriyatlar kuchli va yuqori darajadagi

zamonaviylik bilan uzviy bog'liq va millatning kelajagini belgilaydi. Zero, oʻz qadriyatlarini va qadrini bilgan xalq olomonga aylanmaydi; buyuk ishlarga qodir ekanini his qiladi, istiqlolni omon saqlaydi, farzandlarining kamoloti uchun qayg'uradi va kurashadi. Aynan shuning uchun ham milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashga xizmat qiluvchi muhim ma'naviy omil hisoblanadi.

Hammamizga ma'lumki, bugungi kunda yoshlarimizning qadriyatlari va ularning boshqaruviga qattiq e'tibor beradigan davrdir. Chunki, hozirgi davrda internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli xil yomon aqidalar rivojlangan olamdir. Yoshlarimiz zamonfviy yoʻlga kirishga intilar ekan har doim oʻzlikka intiladi va oʻzining boshqaruvini yoʻlga qoʻyadi. Davlatning rivojlanishi va oʻzgarishiga quyidagi omillar ham ta'sir koʻrsatadi, "Ijtimoiy-iqtisodiy, ma'rifiy-madaniy muhit, tarixiy, milliy va diniy an'analari, urf-odatlari, tabiiy, geografik va iqlimiy shart-sharoitlari, siyosiy kuchlarning oʻzaro nisbati, jamiyatni g'oyalashtirish va siyosiylashtirish darajasi"[2]. Albatta yoshlar shu qoidaga amal qilib harakat qiladigan boʻlsa millat va jamiyatni rivojlantira oladi. Kitob har bir insonni etuklikka va muvaffaqiyatga erishishga sabab boʻladi.

Yoshlar tarbiya va bilimni teng qoʻya olsa nur ustiga a'lo nur boʻladi. Chunki, koʻpchilik bilimli insonlarda tarbiya yoʻq, tarbiyasi bor insonlarda esa bilim yoʻq. Ikkalasi bor insonlarda esa tajriba yoʻq. Bularning barchasi bor shaxslarda koʻplab muvaffaqiyatlarni kutsa boʻladi. Yaqin insonlari bilan birga boʻlgan insonlar hech qachon yolg'iz qolmaydi. Negaki u inson yomon yoʻlga qarab ketayotgan boʻlsa yaqinlari bundan qaytaradi va toʻgʻri yoʻlni koʻrsata oladi. Yaqinlarining bu insonga ishonchi ham juda yuqori boʻla oladi. Inson qadriyatlarni bajarishda kamlik qilishi mumkin, lekin chin dildan qiladigan boʻlsa, e'tiqodlarga intilsa, yangilikka intilsa, qadriyatlarga intilsa har doim yangicha ma'rifat va ma'naviyat bilan rivojlanadi. Yoshlarning ongida faqat oʻqish boʻlgani maqsadga muvofiq boʻladi. Tashqi tomondan yomon ta'sirlar koʻrsatishi, ota-onasi tomonidan inkor qilinishi, doʻstlari tomonidan esa qoralanishi mumkin. Bularga diqqat-e'tiborini qaratgan inson hech qachon oʻzini va vatanini rivojlantira olmaydi. Oʻsmirlar, yosh bolalar, chaqaloqlar e'tiborni birinchi navbatda ijtimoiy muhitdan, keyin esa ichki mendan olinadi. Avvalambor, farzand dunyoga kelishi bilan ota-onaga nisbatan qadriyatlar shakllanadi, keyin esa ijtimoiy hayotdagi roli shakllanadi, salom-alik, yurish, hayotga intilish kabi turli-xil muhitni ongida shakllanadi.

Zamonaviy psixologiyada birinchi navbatda bola ongini rivojlantirish uchun metodika va treninglar tashkil qilish maqsadda har-xil yoʻnalishlarda faoliyat tashkil qilinadi. Oʻzingizni yashayotgan olamingizni albatta oʻzingiz yaratasiz, keyin esa uni amaliyotga tatbiq etiladi. Amaliyot jarayonida har-xil buzilishlar, og'ishlar va yangicha yoki eskicha og'ishlar paydo boʻlishi

[2] A. Saydullayev, "Davlat va huquq nazariyasi", Toshkent, "Yuridik adabiyotlar publish" 2021-yil, 71-bet

mumkin. Natijada uning ongida yangicha usul, ya'ni yangicha, zamonaviy g'oyalar, yangicha oʻzgarishlar hosil bera boshlaydi.

Zamonaviy qadriyatlarni aynan bugungi zamonaviy olinayotgan yoki koʻrilayotgan voqea-hodisalar jarayonida shakllana boshlaydi. Bugungi kunda yoshlarimizning qadriyatlarini zamonaviy ijtimoiy muhit egallar ekan, har doim bir narsa uning ongiga kirib boraveradi. Natijada esa men degan tushunchani shakllantirish hosil boʻla boshlaydi. Tinchligini yoʻqotgan xonadon ham, mamlakat ham aslo xotirjam boʻla olmaydi. Tinchlik va xotirjamlik taraqqiyot garovidir. Robin Sharma aytganidek, "Komillik-odam va odamlarni shakllantirish orqali erishiladigan san'atdir". Har bir millat borki ular faqatgina komillikka intilib yashaydi va shu orqali oʻzining tinchligiga erishadi. Qadriyatlar bolaning oʻz meniga asoslanib shakllanadigan boʻlsa doimo egoist holatiga duch kelish ehtimoli yuqori boʻladi. Qadriyatlarni ruhiy shakllantirishda ichki meniga asoslanib bog'laydi.

Ijtimoiy hayotdagi roʻli, faoliyati, kelasi qiladigan harakati, ichki kuchi va har doimgi qiladigan ishlarini tahlil qilish va unga koʻmak sifatida rivojlantira boshlaydi. Bir yigit har doim yomon qadriyatlar bilan shakllangan muhitda yashaydigan boʻlsa, albatta bu qadriyat unga oʻta boshlaydi va nimani koʻrgan boʻlgan boʻlsa aynan shuni shakllantiradi. Muhitni yaxshilash uchun, avvalo, oʻziga kelayotgan ta'sirlarni toʻgʻri tashkil qila olishi darkor. Mana shu bola kelasi kelajakni ham yaratadi va oʻzining tutgan oʻrni va hayotiy tajribalarga asoslanib amalga oshira boshlaydi. Jamiyatni boshqarish esa uning oʻzini birinchi navbatda boshqara olishini talab qiladi. Natijada oʻzining qadriyat va tushunchalari asosida kelajak avlodning qadriyatlarini va muhitini yarata boshlaydi.

Milliy qadriyatlar ustida fikr yuritganda yana bir muhim masalani alohida ta'kidlashga toʻgʻri keladi. Ma'lumki, qadimiy urf-odatimizga koʻra, oʻzbek oilalarida, ayniqsa, koʻp bolali xonadonlarda yoshlar bolaligidanoq mehnat quchog'ida tarbiyalanadi, mehnatda chiniqadi. Dalada, uy-joyda ota-onaga yordam berib, mehnat qilib, hali hech bir bola mayib boʻlgan emas. Aksincha, mehnat qilgan bola chiniqqan, oq-qorani tanigan, ota-onasining qadriga yetgan. Mehnat qilib murakkab hayot yoʻlida uchrashi mumkin boʻlgan har qanday toʻsiq va qiyinchiliklarni sabr-toqat bilan yengib oʻtishga oʻrgangan.

Zamonaviy degan gap ketganda birinchi navbatda notoʻgʻri tushuncha paydo boʻla boshlaydi, ya'ni Yevropa qoidalar, qadriyatlar, muhiti, kiyinishi, kechirayotgan faoliyatiga yarasha shakllantirishimiz kerak ekan, degan tushuncha paydo boʻla boshlaydi. Keyin esa kelajakni Yevropa qoidalariga asoslanib shakllantira boshlaydi. Ota-bobolarimizning qadriyatlari esa qolib ketaveradi. Endi oʻylab koʻringchi, qaysi biri bizga foydali va qaysi biri orqali biz oʻzimizning yangi olamimizni yarata olamiz va yanada yuksak hamda zamonaviy qadriyatlarni shakllantira olamiz. Albatta, biz Yevropa bilan

qadriyatimizni bog'laydigan bo'lsak doimo halokatga uchraymiz va o'zimizning yangicha qadriyatimizni hamda zamonaviy bo'lib shakllanayotgan qadriyatlarimizni tashqi muhitga chiqarib bera olamiz.

Prezidentimiz tomonidan 2015-yil 18-fevralda qabul qilingan "Keksalarni e'zozlash yili davlat dasturi to'g'risida»gi qarorida shu munosabat bilan yurtimizda yashayotgan otaxon-u onaxonlarning turmush tarzini yanada yaxshilashga, «...oila va jamiyatda yashayotgan yoshi ulug' insonlarning o'rni va obro'sini oshirish, bolalar va yoshlarni ota-onalarni, har bir nuroniyni chuqur hurmat qilish, e'zozlash va ularga g'amxo'rlik ko'rsatish tuyg'usi ruhida tarbiyalash bo'yicha aniq tadbirlarni amalga oshirish"ga alohida urg'u berilgan. Prezidentimizning oliy maqsadlaridan biri bu-millatni, xalqni qadriyatlarini milliylikka jalb qilish va uni yanada boyitishga katta e'tibor qaratishdir. Bunga sabab, milliylik yo'qolmasa har doim qadriyatlari o'sib boraveradi. Bizning hayotimiz ham aynan qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Yurish-turishimiz, o'qishimiz, intilishimiz, maqsadimiz hamma-hammasi bizning yurtimizda rivojlanayotgan qadriyatlar bilan bog'liqdir. Inson o'zi bilib yoki bilmay turib qadriyatlarni shakllantiradi, keyin esa amaliyotga, ya'ni hayotiga tatbiq qiladi va kirita boshlaydi. Bir inson qayiqda ketayotsa nariroqda boshqa insonni aksa uradi. Uni eshitgan sherigi sog' bo'ling deb javob qaytaradi, lekin haligi kishidan javob kelmaydi. Yana sog' bo'ling deb hurmat ko'rsatadi, lekin yana eshitmaydi. Shu tariqa yetti martta takrorlaydi va yana eshitmaydi. Oxir-oqibat bir kema sotib oladi va haligi kemada ketayotgan insonni oldiga boradi va sog' bo'ling deb aytib keladi. Bir tomondan, olib qaralasa bu bizning dinimiz ko'rsatgan hurmatga yo'l, ikkinchi tomondan, olingan tarbiya, e'tiqod, qadriyatlar hammasi bir bo'lib jamlanadi. Natijada esa jamlangan qadriyat va tushunchalar bilan o'zining ma'naviyati va ma'rifati rivojlana boshlaydi. Bizning yurtimizda ham yosh bo'lishiga qaramay o'zining yangicha qadriyatlarini yaratayotganlar ham kam emas, buning sababi esa yangicha dunyoqarashning shakllanishi va uni amaliyotga va hayotga tatbiq qilish hisoblanadi.

Milliy, madaniy-ma'naviy, axloqiy, tarixiy qadriyatlarga bo'lgan munosabat masalasida ham jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yildi. O'zlarini ilmning hamma sohasini yakka-yu yagona bilag'oni deb atagan kommunistik mafkura targ'ibotchilari o'z faoliyatlarida o'tmishdan qolgan barcha madaniy merosni butunlay inkor etish yo'liga o'tib oldilar. Navoiy, Bobur, Ulug'bek, Yassaviy, Mashrab, Nodirabegim singari ulug' insonlar feodalizm davri namoyondalari, deb e'lon qilinishi oqibatida, ularning meroslarini o'rganish, unga to'la, xolisona baho berish imkoniyati cheklandi. Milliy qadriyatlarimizga nisbatan bo'lgan bunday adolatsiz munosabat O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgunga qadar davom etdi.

Qadriyatlarimizni boshqarishda va unga qo'shimcha qilish sifatida yoshlarimiz ham o'zining yangi va zamonaviy qadriyatlarini inson va shaxs

ongiga ta'sir etib kelmoqda. Natijada esa yangicha fikrlash va yangicha tuyg'ular hosil bo'la boshlaydi, shu asnoda kelajak avlod uchun yangicha qadriyatlar rivoj topadi. Bugungi kunda qadriyatlarimizdan ayrimlarini olib qarasak, yoshlarimizning har-xil moda qilib olgan kiyimlari va qilayotgan xatti-harakatlari ularning yomon va kelajak uchun xavf soladigan holatni ko'rsatadi. Bolaning yoshidan qilayotgan ishlariga qarab unda qanday qadriyatlar rivojlanayotganini bilsa bo'ladi. Uning yosh ongi qanday ma'lumot qabul qiladi. Tashqi olam va ichki olam ham bizning qadriyatlarimizni tashkillashtirish va shakllantirishga yordam beradi. Bizning olamimiz ham o'ziga yarasha qadriyat va tashviqotlar bilan boy. Hammamizning hayotimiz ham bizga munosib ravishda mos bo'lavermaydi, chunki ularning hayoti formula asosida, ya'ni qadriyatni formula deb atasak, unga amal qilgan inson hech qachon kam bo'lmaydi, doimo hayotdagi nurga intiladi va go'zal kunlarni shakllantirish uchun o'zida bor qadriyatlarini oshkor qilib boradi. O'zining mukammallik uchun qilayotgan sa'y-harakatlari ham behuda ketmaydi. Negaki, uning niyati yaxshi. Shuni tushunish kerakki, hech qachon yoshlarning qadriyatlarini chet eldagilar kelib ularga o'rgatmaydi, aksincha yoshlarimiz o'zlari qiziqadi yoki internet tarmoqlarini kuzatganda men ham shunday qilsam bo'lar degan xulosaga kelib qoladi. Natijada uning faoliyati, kiyinishi va yurish-turishi aynan Yevropaga borib qolganini bilmay qoladi. Jamiyatimiz va uning boshqaruvchisi sifatida hozirgi kunda rivojlanayotgan yoshlarning qadriyatlari va uning tutgan o'rni beqiyosdir.

Har bir millat, elat, yurt, davlat va turli-xil din vakillarining ham hattoki, qadriyatlari har-xil. Prezidentimiz ham yoshlarga katta e'tibor bilan qaramoqda, chunki yoshlarning ongi hozirdan qanday rivojlansa va qanday faoliyat olib borsa, kelasi faoliyatda ham o'zining mevasini beradi. Misol uchun, bir daraxtni qiyshiq qilib eksangiz bora-bora u daraxt katta bo'lganda ham qiyshiq bo'lib boraveradi, agarda to'g'ri ekib unga yaxshi parvarish bersangiz kelajakda undan yaxshigina hosil olasiz va rohatlanasiz. Yoshlarimizni ongini qanday rivojlantirsak, kelajakda kutilayotgan qadriyat va uni boshqarish ham oson va tezkor bo'lib boraveradi. Keyin esa rohat olish mumkin. Kelajak avlod ham bizdan yaxshi narsalarni qadriyat qilib qoldirishimizni kutib qoladi.

Bugun yashab yoshlarimizga yomon qadriyatlarni meros qilib qoldirsak va uni yomonliklar bilan boyitsak kelajak avlod ham bundan rozi bo'lmaydi. Har bir shaxsning o'ziga yarasha, yana bir kerakli bo'lgan narsasi bu-uning huquqlaridir. Inson huquqlari birinchi navbatda unga o'z harakatini qonunlarga asoslangan holda xavfsiz bajarishni tushunish kerak. Inson o'zini huquqini bilmas ekan albatta, bir kun kelib adashganini biladi. Insonlar o'z huquqlarini bilsa, ularning hayot tarzi ham sokin va osoyishta bo'lib boraveradi. Inson qadri bilan o'z huquqlarini tengma-teng qo'ysa bu ikkisi ham uning hayot yo'lida eng kerakli narsalardan biri desa ham mubolag'a

bo‘lmaydi. Inson huquqlari nega kerak?-degan savollar ham bo‘ladi albatta. Bu birinchi navbatda o‘zini xavfsiz faoliyatini yo‘lga qo‘yish maqsadida o‘rganiladi. Agarda kimdir bu huquqni buzsa, qonun doirasida ish ko‘riladi. Qadrli insonlarni hech kim qo‘yib yuborgisi kelmaydi. Chunki, ulardagi mehr va muhabbatdan kechgisi kelmaydi. Prezidentimiz ham inson huquqlarini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Inson huquqlarida har bir belgi va qonun qilib belgilab qo‘yilgan har bir faoliyat bu insonlarning kerakli vaqtda, kerakli joyda, kerakli vaziyatda qo‘l keladi. Inson huquqlarini himoya qilish uchun qonunlar ishlab chiqilgan, shu asosda har bir shaxs o‘zini xavfsiz hisoblaydi. Qaysidir inson qadrlanadi, yana qaysidir inson qadrsizlanadi, insonlarni nohaq qadrsiz qilib qo‘yadigan tuhmat va boshqa bo‘htonlar bo‘lsa ham u doim qadr topishga harakat qilish kerak. Mavlono Rumiyning fikrlarini ham shunga qiyoslasak bo‘ladi, u shunday deydi: “agar oyoqda tik turishga majoling bo‘lmasada, tik turishga sababing bo‘lsin, qo‘rqma yiqilmagaysan”. Qadriyatlar yaxshiliklarni vujudga keltiradi, yaxshiliklar esa ma’rifatni, ma’rifat esa ma’naviyatni. Bu ikkisi ham o‘zining yaxshigina amalini qiladi va uning hayoti nurga to‘la boshlaydi. Bizning hayotimiz ham aynan qadriyatlar asosida yaratilgan formula asosida shakllanadi. Yoshlarimizning uyali telefon, internetga bu qadar bog’lanib qolishlarini aslo oqlab bo‘lmaydi. Bu eng, avvalo, ularning salomatligiga, ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Internet tarmoqlarida aldov va g’arazli maqsadlar yo‘lida tarqatilayotgan turli ma’lumotlarga ayrim yoshlarimiz osongina ishonmoqda. Natijada oqni qoradan, yaxshini yomondan ajrata olmay, kimlarningdir qurboniga aylanayotir.

O‘tmishga, bobo-momolarimizning hayotiga nazar tashlasak, oilada o‘g’il bola tarbiyasiga alohida e’tibor berilgan. Bolaligidan oilaning suyanchi, kattasi, opa-singillarining himoyachisi bo‘lishini, qolaversa, Vatanning tayanchi ekanini uqtirib, shu asosda tarbiya berilgan. To‘g’ri, ayol oilaning chirog’i, iqboli. Farzandning sog’lom, barkamol tug’ilib voyaga etishi ko‘p jihatdan unga bog’liq. Shunday bo‘lsa-da, tarbiyada e’tiborni ikki jinsdagi farzandga ham teng qaratish zarur. Hatto, o‘g’il bolalarga ko‘proq ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir. Chunki ayolning ayolday yurishini ta’minlaydigan erkaklar ekanligini hech qachon unutmasligimiz kerak.

Ming afsuski, bugun jamiyatimizda ana shu tamoyil biroz izdan chiqdi. Ba’zi oilalarda otaning o‘rni va roli pasayganday nazarimizda.

Shu o‘rinda, ota oilani ta’minlamasa, farzandlar tarbiyasi buziladi, degan aqidani unutib qo‘ymasligimiz lozim. Biror bir ish bilan mashg’ul bo‘lmay xotini, farzandlari topgan pulga choyxonalarda o‘tirib osh yeydigan va bundan aslo xijolat bo‘lmaydigan erkaklar afsuski, oramizda, afsuski bor. Ana shunday muhitni ko‘rib o‘sayotgan farzandlar yoki faqat onasi orqali ta’minlanayotgan bola otasining gapini gap o‘rnida qabul qilmaydi. Yoxud ota kuni bilan bekor

yursa-yu ovqat paytida dasturxonda hozir boʻlsa? Bunday otalar farzandlariga qanday ibrat boʻla oladi?

Bu kabi holatlar yuzaga kelishining asosiy sababi yurtimizga ommaviy tarzda kirib kelayotgan, mentalitetimizga yot seriallar, videokliplar, internet, qoʻl telefonlaridagi videoyozuvlar, umuman, globallashuv davrining turli “mahsulot“laridir. Ayni kunda mamlakatimizda “ommaviy madaniyat“, u keltirib chiqarishi mumkin boʻlgan illatlarga qarshi zarur ishlar olib borilmoqda. Jumladan, Andijonda mahallalar, ta’lim muassasalarida viloyat, tuman, shahar xotin-qizlar qoʻmitalari tomonidan mutasaddi tashkilotlar bilan hamkorlikda milliy qadriyatlarimizga, ma’naviyatimizga, tarbiya mezonlarimizga salbiy ta’sir koʻrsatuvchi omillarga qarshi keng koʻlamli targ’ibot-tushuntirish ishlari olib borilmoqda.

Doimo ma’rifatni istagan insonlar, hech qachon yomon qadriyatni shakllantirmaydi, yomon ma’rifatni yaratmaydi. Inson zoti bor ekanki, qiyinchiliklar koʻradi va yaxshiliklarni mukofotini oladi. Kim qanday qadriyatga va e’tiqodga qarab intilsa uning hayoti shu formula asosida shakllanadi. Bizning borlig’imiz, tevarak-atrofimiz ham bizning e’tiqodimizga mos va xos ravishda oʻzining hayot deb atalmish iskanjalarini chiqara boshlaydi. Yashash va qadriyatlarni shakllantirish oson emas, ayniqsa yoshlarimiz uchun bu juda og’ir va jarohatlidir. Yoshlarimizning hayoti bir tekisda davom etmaydi, bizning hayot qonunimiz qadriyatlar bilan birga, tarbiyani, e’tiborni, ma’naviyatni shakllantiradi. Yoshlarimizning ma’naviyati va ma’rifati ham bizning dunyoqarashlarimizga asoslanib shakllanadi. Shakllanish davomida uning ta’sir etuvchi va ta’sir etiluvchilarga bog’liq boʻladi, ya’ni kim nimaga qarab intilsa ham oʻzining e’tiqod va qarashlariga, qilgan harakatlariga qarab nasiba oladi. Bizning xohish istaklarimiz ham yangicha e’tiqod va istaklarga asoslangan holda shakllanadi. Ayniqsa, zamonaviy yoshlarimiz ham diniy va dunyoviy qadriyatlarni rivojlantira olishi kerak. Har bir hasadgoʻylar inson qadrini tushirishga harakat qiladi va doim bunga sabab topadi. Lekin inson zoti tushkunlikka tushmasligi kerak, bu borada Rumiy toʻg’ri fikr bildirgan. Shuni ta’kidlash kerakki, mukammal inson boʻlmaydi. Kimda kim mukammal boʻlmoqchi boʻlsa u avvalo, oʻz qadrini bilsin, keyin esa boshqalarni. Uni koʻp bora mustahkamlab borish maqsadga muvofiq boʻladi.

Avvalo, yoshlarning tarbiyasiga birinchi qaratish kerak boʻlgan narsa bu-tarbiyadir. Qachonki, ota-ona va kattalarning tarbiyasi yaxshi va namunali boʻlsa, farzand ham shundan oʻrnak oladi va shu xislat hamda tarbiyani ota-onadan, kattalardan oladi. Bizning yurtimizda ota-bobolarimiz va yoshi katta shaxslar ham e’tibor va ta’sir koʻrsatish boʻyicha birinchi oʻrinda turadi. Payg’ambarimizdan oʻtib kelayotgan qadriyatlar va e’tiqodlar ham to bizga kelguncha oʻz qadrini yoʻqotmagan. Ularning e’tiqodi ham, iymoni ham shu darajada mustahkam ediki, bir misol bilan aytganda hattoki ota-onasiga

ozgina ovozini yuqori chiqarib gapirib qo'yadigan bo'lsa, har soniya pushaymon chekishgan va shu aybini yuvish uchun eng yaxshi amallarni qilgan. E'tiqod qanchalik kuchli bo'lsa, uning qadriyati ham shunchalik mustahkam bo'ladi.

Hayot davom etaveradi va yoshlarimiz qanday e'tiqod bilan rivojlanishi esa bu hayotda qanday yashashga bog'liqdir. Yaxshi ish qilishi uchun hamma ham jonini o'rtaga qo'ya olmaydi. Jonini o'rtaga qo'ygan inson esa o'z vatani uchun qadriyatlar va ularni rivojlantirish orqali ma'naviyatga, xalqning olqishlariga sazovor bo'ladi. Ularning yashash tarzi bir xil, ya'ni bir maromda yaxshigina bo'lmasligi mumkin, lekin dunyolar ko'zga qorong'u ko'ringan bo'lsa ham hayotdan o'z qadriyatlarini yo'qotishga haqqi va huquqi ham yo'q. Biz yashar ekanmiz majbur bo'lsak ham, bo'lmasak ham o'z qadriyatlarimizni shakllantiramiz. Biz ham inson, qiynalganlar ham inson.

Yoshlarimiz o'ziga yoqadigan va o'zi uchun qulay qadriyatlarni olaversa va o'zi uchun harakat qilsa u hech qachon jamiyat uchun va kelajak avlod uchun hech narsa meros qila olmaydi. Bugungi kunda yoshlarimizda bor imkoniyatlar ko'p boshqa davlatlarda yo'q. Misol uchun, ayrim davlatlarda kitob o'qishga sharoitlar ham yo'q. Hattoki, maktablar ham yo'q. Bolalar ko'chalarda uxlaydi va ko'chalarda, yerlarga chizib ilm olishadi. Yurtimizda yashayotgan har bir yosh, qari, balog'atga yetgan, yoki yetmagan kimsa borki, har birining o'ziga mos va xos bo'lgan bir odatlari bo'ladi. Buning asoschisi o'zidir. Kimdir dam olishni, kimdir kimgadir yordam berishni xohlaydi. Har biring hayoti o'zlari yaratayotgan mukammal hayotda mujassam bo'ladi. Zamonaviylikka intilayotgan yoshlar shuni bilishi kerakki, bugun qilayotgan ishini isloh qilmas ekan, xato qilsa to'g'rilamas ekan, erta kun kelib bundanda kattaroq muammoga yo'liqadi. Muammoga muammo qo'shilib kattalashib boraveradi. Buning sababi esa shu insonning qilgan e'tiqodiga, ma'naviyatiga olgan jazo desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Hayot qisqa davom etadigan bir yo'ldir. Bu yo'lda kim qanday e'tiqodga intiladi. Kim qanday yashaydi, kim nima kashf qiladi, bularning hammasi o'zigagina ayondir. Bizning diyorimizda ham o'zini o'ylamasa-da, o'zining yurtdoshlarini o'ylaydigan, vatani uchun jonini fido qiladigan yoshlarimiz ham ko'p. Biz bularning hammasini e'tiqodi mustahkam kelajak poydevorlari deb ataymiz. Yoshlarimiz, avvalo, bu hayotga nima uchun kelganini e'tiborga olish kerak. Chunki, kimdir bu hayotda g'aflatda, yana kimdir zulmda. Kimdir tarbiya tufayli oqsoqlaydi, yana kimdir muammosi uchun. Bu ikkisi teng bo'la oladimi? Albatta yo'q. Teng bo'la olmaydi. Buni yer bilan osmoncha farqi bor. Bugungi kunda muammosi yo'q insonning o'zi yo'q. Agarda o'zining muammosiga o'ralashib yuraversa, hech qachon hayotda o'sa olmaydi, yoki yangilik yarata olmaydi. Bu degani, misol uchun yerda ko'pgina zararli va keraksiz o't-o'lanlarni keltirish mumkin. Ularning yonidagi yana bir ochilayotgan gul esa bizmiz, ya'ni siz. Sizning yoningizda esa, yana kimdir gul, yana kimdir o't. Ko'p insonlar aynan shu

o‘tlarga o‘ralashib yurishi bu-ahmoqlikdir. Chunki, uning oyog’idan tortib tursa-yu, u inson ko‘kka ko‘tarila oladimi? Yo‘q, albatta. Hech qachon.

Bizning diyorda unday holat yo‘q. Maktablar, universitetlar, o‘quv kurslari, eng muhimi kim qaysi ilmni olmoqchi bo‘lsa shu ilmni ola oladi. Bulardan chalg’itadigan yagona narsa esa bu-ijtimoiy tarmoqlardir. Qanchalik tarmoqlarga sho‘ng’ib ketilsa, bundan qutilish ham shunchalik qiyin bo‘ladi. Chunki bu insonlar bor vujudi bilan shunga kirib boradi. Ko‘plab ijtimoiy tarmoqlar takror, takror ta’kidlanmoqda. Chunki, bugungi kunda bizning e’tiqodimizga, ma’rifatimizga, ongimizga, hayotimizga eng katta ta’sir qiluvchi omil ham mana shu tarmoqlardir. Ijtimoiy tarmoqlarning quliga aylangan insonlar faqatgina shu doira ichida o‘ylaydi, amal qiladi, shunga taqlid qiladi va shunga intilib nima ko‘rgan, yoki eshitgan bo‘lsa, takrorlashga harakat qiladi. Borgan sari uning e’tiqodi ham, qadr-qimmati ham shu tarmoqlarda ko‘rsatilganidek amalga oshadi. Diyorimizda ulkan muvaffaqiyatga erishayotgan insonlar ham ulkan ma’rifat, ma’naviyat sohiblaridir. Shu darajaga kelgunga qadar qiyinchilik yo‘llarni bosib o‘tadi. Bizning diyorimizda ota-bobolarimiz meros qilib qoldirgan turli xil e’tiqodlar hozirgi kunda ham o‘zining mevasini beradi. Misol uchun, hozirgacha etib kelgan va kelasi avlod uchun ham albatta o‘tadigan ayollarimiz va qizlarimiz kiyadigan do‘ppi, adras, liboslar va qiziqarli o‘yinlarni ko‘rsatishimiz mumkin. Millat mavjud ekan milliy qadriyatlarning ahamiyati aslo kamaymaydi. Ayrim yoshlarning yurish-turishi, ayniqsa, kiyinishini ko‘rib, o‘ylanib qolaman. Nahotki shu qiz yoki yigit bizning farzandimiz, bizning tarbiyamizni olib o‘sgan bo‘lsa? Ba’zi qizlarimiz millatimizga xos bo‘lmagan liboslarni kiyib yurishini men aslo oqlamayman. To‘g’ri, qanday kiyinish har kimning shaxsiy ishi. Biroq kiyinishda madaniyat, xalqimizning qadim qadriyatlariga hurmat bo‘lishi kerak. Bu borada keng jamoatchilik, ayniqsa, oilada ota-onaning nazorati muhimdir.

Bugun aksariyat yoshlarimiz bo‘sh qoldi deguncha darrov qo‘l telefoni bilan mashg’ul bo‘lishi odatiy holga aylanib qoldi. Qandaydir o‘yin o‘ynaydi, qo‘shiq eshitadi, film tomosha qiladi, ijtimoiy tarmoqlardagi turli-tuman ma’lumotlar bilan tanishadi. Buning nimasi yomon, texnika davri, taraqqiyot dersiz? To‘g’ri, buning yomon tomoni yo‘q. Tan olishimiz kerak, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ayniqsa, internet taraqqiyot darajamizni bir necha pog’onaga ko‘tardi, uzog’imizni yaqin, ishimizni yengil qildi.

Lekin yoshlarimizning uyali telefonga asir bo‘lib qolayotgani, internet va ijtimoiy tarmoqlardan, ulardagi ma’lumotlardan oqilona foydalanishlari borasida jiddiy o‘ylab ko‘rishimiz kerak bo‘lgan jihatlar talaygina.

Millatlarning ma’naviyat jihatidan bir-biriga yaqinlashib borish ham milliy qadriyatlarning rivojlanish va amal qilish imkoniyatlarini kamaytirmaydi, balki kengaytiradi. Umuman olganda, milliy qadriyatlar har

bir millatning mohiyatini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy birlik ekanini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biridir.

Qadriyat bilan birga nafaqat tarbiya, balki ma’naviyat, bilim, ko‘nikmalar rivojlanadi. Hammaga, albatta, ota-bobolarimizning birga kulib o‘tirganini va ular bilan suhbat qilayotgan yoshlarni ko‘rib, inson qalbida yaralish va yangilanish hamda hayotga bo‘lgan muhabbat uyg’onadi. Milliy qadriyatlarimizning mohiyatiga zid bo‘lgan bunday salbiy hodisalarning uzoq davom etishiga ortiqcha chidash, sabr-toqat qilish mumkin emas edi. Mustaqilligimiz tufayli bularga chek qo‘yildi. Mustaqilligimiz ta’lim-tarbiya, odob-axloq masalalarida ham tub burilish davrini boshlab berdi. Milliy an’analar, milliy madaniyat, milliy qadriyatlar o‘zining qaddini rostlay boshladi.

Kattalarga izzat-ikrom, kichiklarga mehr-shafqat, ota-onaga e’zoz, farzandlarga mehr-sadoqat - bular insonni inson sifatida ulug’laydigan, axloqiy, ma’naviy jihatdan go‘zal va barkamol qiladigan qadriyatlardan hisoblanadi. Har bir yosh o‘zining e’tiqodidan qat’iy nazar birinchi navbatda o‘zligini yo‘qotmaslik, katta ishni qilayotgan inson bilan barobardir. Mustaqil O‘zbekiston Respublikasining asosiy qonuni-Konstitutsiyasida farzandlarning jamiyat, oila hamda ota-onalari oldidagi insoniy burchlari va mas’uliyatlari nimalardan iboratligi milliy qadriyatlarimizdagi asosiy g’oya va qoidalarga asoslanib belgilab berilgan. Uning 66-moddasida qayd qilinishicha, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o‘z ota-onalari haqida g’amxo‘rlik qilishga majburdirlar. Bu ham har bir jamiyatning xalqiga bo‘lgan e’tibori va xulosasidan iboratdir. Hozir butun dunyoda og’ir damlar o‘tishi sir emas. Inqiroz hodisalari hayotning barcha jabhalarida sodir bo‘ladi: iqtisodiy, ijtimoiy, qiymat yo‘nalishlari sohasida.

Keksayib qolgan ajdodlar allaqachon voqealar ta’siri ostida osongina o‘zgarib ketmaydigan qadriyatlarni o‘rnatgan. Va yoshlar - bu hali ham o‘zining qiymat tizimini rivojlantirayotgan jamiyatning bir qismi, va bu tizim asosan atrofdagilarga bog’liq. O‘z navbatida, zamonaviy yoshlarning hayotiy qadriyatlari bir necha yil ichida qandaydir alohida mamlakatlarda va dunyoda nima bo‘lishiga bog’liq. Qadriyatni deb faqatgina millatning o‘z qadriyatini emas, balki oila qadriyatlari, maktab qadriyatlari, turmush qadriyatlari, ko‘chadagi qadriyatlar, qarindoshlikdagi qadriyatlar va xalqning qadriyatlarini tushunishimiz kerak.

Farzand ota-onaning dilbandi, ota-onaga ularsiz hayot rang-barangligining bir daqiqasi ham tatimaydi. Ammo, bugungi kunga kelib ota deyishga ham til bormaydigan ayrim “otachalar” xotinini xiyonatda ayblab, “bu mening farzandim emas”, deb o‘z pushti kamaridan bo‘lgan bolasidan sharmandalarcha voz kechyapti, farzandlarini qon-qaqshatib, oilasini tashlab ketyapti, ro‘zg‘oridagi bor-budini bir shisha aroqqa almashib, guldek farzandlari, xotini hayotini zindon azobiga aylantirmoqda. Har qanday qirg‘in-

barot urushlar, yillab davom etgan ocharchilik, qahatchilik, taqchillik, tanqislik, zulm-istibdod avj olgan davrlarda ham ayollarimiz o‘z onalik sha’ni, ayollik iffati, hayo-ibosini, islomiy iymon-e’tiqodini yo‘qotmagan, sotmagan edi. Endi-chi? Ustida yal-yal yonadigan atlas-u kimxob liboslar, turq-u tarovati binoyidek kelishgan yosh juvonlarning qayerlardadir erkak ovlashi, oilasi, yurtdoshlari obro‘-e’tibori, nomus-u orini yerga bukib, ularning ta’na-dashnomlarini bir chaqaga ham olmasligi qaysi qadriyatga mos keladi?

To‘g’ri, yoshlarimizni har doim tahqirlab, urish yoki yomon so‘zlar bilan haqorat qilish bilan tarbiyalab bo‘lmaydi. Har bir insonning o‘zi yoqtirgan va har doim ochiq ko‘ngil bilan suhbat qila oladigan bir insoni bo‘ladi, albatta shu insonidagi bor qadriyatlar ham unga o‘ta boshlaydi. Undagi bor xususiyatlar va undagi bor ta’sirlar va tarbiya ham shakllanadi hamda unga o‘ta boshlaydi. Jamiyatimizning boshqaruvi avvalo, bugungi kunda qanday harakat qilayotgan va qanday tarbiya bilan rivojlanayotgan yoshlarga bog’liqdir. Chunki ular bugungi bilim bilan ertangi kelajakka yo‘l olishadi va yangi hayotga qadam tashlaydi. Bugun va ertangi kun uchun o‘zida bor energiyani sarflab harakat qilayotgan va har qanday yo‘nalishda bo‘lmasin ilg’or yoshlarimiz ham kam emas. Bu esa bizning kelajak uchun hamma narsamiz tayyor deb yo‘lga otlanamiz. Bilim, ko‘nikma, tajribalar asosida biz qadriyatlarni shakllantiramiz. Milliy urf - odat va an’analarni yoshlar ongiga singdirish har qanday millat uchun o‘z taraqqiyotning maqsad va vazifasi bo‘lib qolgan. Mustaqillik yillarida milliy urf - odat va an’analarni tiklash, zamon ehtiyojlari asosida boyitish va yangilarini shakllantirish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Shuning bilan birga ularni yoshlar ongiga singdirish borasida ham sezilarli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, to‘y va boshqa marosimlarni o‘tkazish an’analari tiklandi, ota - onalar bilan farzand o‘rtalarida avlod - ajdodlarimizdan meros bo‘lib kelgan munosabatlarni: ota-onaning oiladagi roli, farzandning ular oldidagi burchlarini anglash kabi an’analarga e’tibor oshdi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida bir qator bayramlarning tiklanishi va yangilarining shakllanganligi alohida ahamiyatga molik bo‘ldi.

Jumladan, Ro‘za va Qurbon hayitlarini o‘tkazish an’anasining, “Navro‘z” bayramini nishonlash, va mustaqillik bayramini o‘tkazishning an’anaga aylanishi millatimiz tarixida yangi davrni boshlab berdi. Ular bugungi kunda yoshlarimiz ma’naviyatining ajralmas boyligiga aylanadi. Albatta, har bir yosh, eng baxtli va eng quvonchli lahzalarini har doim yaqinlari bilan va eng sevimli mashg’ulotlari ila o‘tkazishni xohlaydi. Ayniqsa talabalarning hayoti esa o‘zgacha. Ular turli-xil o‘quv dargohlariga borishadi va kerakli bo‘lgan o‘quv tajribalar va ko‘nikma, bilimga ega bo‘ladi. Ularning oliy maqsadi va niyati ham shu bilimlarni yaxshi egallab kelajakda yaxshi kadr va mutaxassis bo‘lib etishdir. Har bir yosh o‘sib kamol topar ekan, u avvalo birinchi navbatda tashqi va ichki olamdan e’tiborni kutadi va o‘zida e’tiborga ehtiyoj sezadi. Bu

ehtiyoj borgan sari qiziqishiga sabab bo‘ladi. Natijada esa bizning hayotimiz qiziqish bilan boshlanadi va qiziqishlar asosida qadriyatlarning rivojlanishi, o‘sib borishi, kelajak avlodga etib borishi ham jadallik bilan boradi. Bizning dunyomizda ham yoshlar har doim yuksaklikka, ma’rifatga, ma’naviyatga intilib yashaydi. Ularning e’tiqod va ishonchi ham yanada hayotimizni porloq kelajak sari harakatlanishga turtki bo‘la oladi. Ijtimoiy tarmoq, internet, tashqi olam, ichki olam hamma hammasi yoshlarning ongiga ta’sir qiladi. Qanday ta’sir qilishiga qarab ularning qadriyatlari va ma’naviyatlari ham o‘zgarib boradi.

Oila hayotning abadiyligini, avlodlarning sog’lig’i va davomiyligini ta’minlaydigan, milliy qadriyat va urf-odatlarimizni asrab-avaylab kelgusi avlodlarga qoldiradigan, shu bilan birga, kelajak avlod qanday inson bo‘lib kamol topishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog’i hisoblanadi.

Xo‘sh, bugun oilani mustahkamlash, ayniqsa, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida olib borayotgan ishlarimiz qay darajada samara bermoqda? Kelin-kuyovlar oilaviy hayot haqida yetarli tushunchaga ega bo‘lib turmush qurdimi? Ular ro‘zg’or aravasini tortib keta olyaptimi? Umuman, mustahkam oilalarni shakllantira olyapmizmi? Ochig’i, bugun bu kabi savollarning barchasiga ijobiy javob berishga biroz o‘ylanib qolamiz.

Ayrim oilalarda to‘ydan hech qancha o‘tmay, turli muammolar yuzaga kelmoqda. Kuyovning tayinli biror ishi yo‘qligi, oilaga bosh bo‘lish, oilani moddiy ta’minlash layoqatiga ega emasligi, kelinning esa oila tutumlarini yaxshi bilmasligi ularning oila deb atalmish muqaddas qo‘rg’onga yuzaki qarashlari qator muammolar keltirib chiqarmoqda. Shu bois ham viloyatimizda qayd etilayotgan ajrimlarning aksariyatini yosh oilalar tashkil etayotir.

Chet el fuqarolari va yoshlari nigohida bizning dunyoqarashimizga qaraydigan bo‘lsak, albatta, bizning iymon va e’tiqodimiz kuchli va yaxshiliklarga boy holatda kuzatiladi. Bu esa bizning hayotimizni qanchalik iymon va e’tiqod bilan to‘ldirganimizni bilishimiz mumkin. Yevropa davlatlarida ham shu e’tiqod kamroq kuzatiladi. Ulamolardan biri aytadi: sen bir qadriyatni o‘zinga shunchaki o‘rgatma, nafaqat uqtir, balki uni o‘zingning bir qisming sifatida ko‘ra olgin. Sen yashar ekansan yosh va qari insonlarni ko‘rasan, ulardan oladigan qadrning ham o‘zgacha bir usuli bor. Sen o‘rganmoqchi va yangilanish olish uchun ma’naviyat va ma’rifat ilinjida yurar ekansan, sen uni emas, u seni qidiradi va topadi. Lekin, sening ko‘ngling faqat va faqat yaxshilikda bo‘lsin, chunki yaxshiliklargina senda yaxshilikni uyg’otadi. Texnologiya va zamonaviylik bo‘yicha navbatdagi o‘rinda turishimiz mumkin, lekin iymon, e’tiqod, qadriyatlar bo‘yicha oldingi o‘rinlarda turamiz. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo‘lib o‘tgan “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzuidagi anjumanda so‘zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqida alohida

toʻxtalib oʻtdi. "Bizni hamisha oʻylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir soʻz bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bogʼliq. Bugun zamon shiddat bilan oʻzgaryapti. Bu oʻzgarishlarni hammadan ham koʻproq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar oʻz davrining talablari bilan uygʼun boʻlsin. Lekin ayni paytda oʻzligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulugʼ zotlarning avlodimiz, degan daʼvat ularning qalbida doimo aks-sado berib, oʻzligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan", -deya taʼkidladi Prezidentimiz.

Bu vazifalar maktab, oila, mahalla, butun jamoatchilikka katta masʼuliyat yuklaydi. Mamlakatimizda taʼlim-tarbiya sohasining barcha boʻgʻinlari – maktabgacha taʼlim, maktab, oʻrta maxsus va oliy taʼlim tizimini takomillashtirish, yangi muassasalar bunyod etish va mavjudlarini qayta taʼmirlash boʻyicha olib borilayotgan ishlar yoshlar kamolotida oʻz samarasini beradi.

Bizning harakatlarimiz, bizning dinga va dunyoga boʻlgan qadriyatlarimiz ham bizning maʼnaviyat va maʼrifat orqali yaxshi va farovon hayotimizni porloq kelajakka va porloq eʼtiqodga yetkaza oladi. Shuni unutmaslik kerakki, chet eldan, jumladan, Yevropa va Amerika mintaqalaridan kirib kelayotgan ommaviy madaniyat koʻrinishlari yoshlarimizning ongini egallashiga yoʻl qoʻyib bermasligimiz, bunga jiddiy eʼtibor qaratishimiz, hayotimizga, yoshlarimiz va ularning hayotiga yomon illatlar, eʼtiqodlar singib ketishiga yoʻl qoʻymasligimiz kerak, ular bizdan rozi boʻlsin. Aytaylik, yosh goʻdak, taxminan 12-13-yoshda. Uning ota-onasi unga befarq, unga eʼtibor bermaydi, uni har doim kamsitadi, har doim zulm oʻtkazib urib keladi. Keyin bola nima qiladi? Albatta, bu zulmlar unga yoqmaydi, u ham farovon hayotda yashagisi keladi, ota-onadan eʼtibor kutadi, lekin oldin qilingan zulm va paydo boʻlgan nafratlar esa ota-ona tushunchasini notoʻgʻri oʻylashiga va notoʻgʻri fikr yuritishga undaydi hamda hayolida ularni tark etadi, hayotida ham. Axir "Yoshlarning boʻsh vaqti-dushmanning ish vaqti"-deyishadi, albatta shunday. Qaysidir bola mehrga muhtoj va eʼtibor kutmoqda. Birinchi navbatda, yomon inson kelib unga eʼtibor qaratsa hayotini barbod boʻlgan nuqtasi shu boʻladi. Undan qanday gʼarazli niyatlar, odatlar, ehtiyojlar boʻlsa uning tasavvur va tafakkuri ham shunga intiladi, shu qolipga tushadi. Bizning hayotimiz ham shu formulaga tushib qolishdan asranishimiz kerak. Bizning jadal kechayotgan va borgan sari rivojlanayotgan texnika va internet davrida ehtiyotkorona harakat va eʼtiqod qilishimiz kerak. Chunki har qadamda bizni hayotimizni barbod qilish uchun koʻpchilik harakat qiladi, oʻzining gʼarazli niyatini amalga oshirish uchun harakatda. Talaba va oʻquvchilar birgina bilimni oʻzinigina egallab qolmay, balkim diniy, dunyoviy, ruhiy, aqliy, madaniy-maʼrifiy ilmlarni egallaydi. Bunga sabab esa ularning ustozlari va teng boʻlgan doʻstlaridir. Har

bir millat vakili borki, ularning yurish-turishi, eyishi, kiyinishi, oʻquv qoʻllanmalari har-xil. Buning sababi esa boshqa millat boʻlganligi tufaylidir.

Bizning diyorimizda ham turli xil millat va elatlar, boshqa din vakillari ham istiqomat qiladi. Hamma oʻzining yoʻnalishi boʻyicha harakat qiladi, intiladi, taqlid qiladi; bir soʻz bilan aytganda, oʻxshashlikka harakat qiladi. Qadriyat tushunchasi ham koʻplab maʼnolarni qamrab oladi. Misol uchun, bir yosh chaqaloq tug'ildi va xarakter, xususiyat, muomala, odat, qadriyatlarni oʻrgana boshlaydi. Albatta, chaqaloq birinchi koʻrganiga ishonadi va men ham shuni qilishim kerak ekan-da, deb oʻylab qoladi. Aslida bu oʻylar unga yangi hayotni boshlanishi boʻladi. Yangicha eʼtiqod, yangicha xarakter, yangicha uslub, albatta, hammasi uning ongida shakllana boshlaydi. Yomon aqidalar, yomon tushunchalar ham yoʻq emas, albatta. Ularning eng yomoni esa boshqa millatga taqlid qilishdir. Chunki, ularning madaniyati va turmush tarzi ham farq qiladi. Bizning ota-bobolarimiz ham oʻz qadriyatlariga sodiq qolgan holda bizgacha kelishi kerak boʻlgan maʼlumot, tajriba, ilm, qadriyat, muomala, koʻnikma va hayotiy dasturlarni asrab-avaylab kelishgan. Hozirgi kunda ham buning natijasi sezilarli darajada juda yaxshi va yuqori. Yosh-yosh pedagoglar, ilm egalari ulkan muvaffaqiyatga erishmoqda, katta maqsadlarni oldiga qoʻymoqda. Bizning yurtimiz tinch, sokin, osoyishta, bilimlilar yurti, ulkan kelajak poydevori boʻla oladigan yurtdir. Shuni unutmaslik kerakki, ota-bobolarimizdan qolgan anʼanalarga muvofiq ularning qadriyatlarini hurmat qilgan holda asrab-avaylab oʻzimiz va kelajak avlod uchun yanada yaxshilikka toʻldirib qoldirishimiz kerak.

Mustaqillik yillarida oʻzini-oʻzi boshqarish idorasi, haqiqiy demokratiya darsxonasi sifatida mahallaning huquq va vakolatlari kengaytirildi. Davlatchiligimiz tarixida birinchi marta “mahalla” tushunchasi Konstitutsiyamizga kiritilib, uning jamiyat boshqaruvidagi oʻrni va maqomi qatʼiy belgilab qoʻyildi. Mahalla boshqaruviga bu darajadagi eʼtiborning sababi bitta: u ham boʻlsa, insonning qadr-qimmatini joyiga qoʻyish, uni eʼzozlash, kattaga hurmat, kichikka izzat kabi ezgu maqsadlarni oʻziga jamlagan bu maskan tom maʼnoda hayotbaxsh qadriyatlarimiz negizidir.

Har kim mukammallikka intiladi, ayniqsa yoshlar. Buning sababi esa eng yaxshi inson boʻlish va hammaga yordam berishdir. Bolaga yoshligidan qanday emotsiyalar singdirilsa, katta boʻlib voyaga yetguniga qadar va undan keyin ham shu asnoda qadriyat va tushunchalar rivojlanib boraveradi. Ongiga singayotgan tashqi va ichki omillar uning xarakter va temperamentiga taʼsir qiladi. Ayrim yoshlar borki ularning ongi buzilgan va har doim kunining koʻp qismini yomon taʼsirlar bilan oʻtkazadi hamda hammaga yomonlik bilan nazar soladi. Oʻzingiz oʻylab koʻring-chi! Bunday insonlar yaxshigina qadriyatlar yaratish uchun va unga amal qilish uchun mos va xos boʻla oladimi? Yoʻq, albatta. Bunday yoshlarda yomon qadriyatlar rivojlanadi va boshqa millatlarga qarab harakat qiladi, yaʼni taqlid qiladi.

Oldin yashaganlarning ta’kidlashicha, mustaqillikdan oldingi holatda hamma insonlar, hatto davlat xodimlarigacha paxta terimiga otlanishgan va erta-yu kech oʻsha joyda ishlashgan va mehnat qilishgan. Shunday boʻlishiga qaramay ularning shu millatga qoʻshgan hissasi beqiyosidir. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov oʻzbek millatini hech qaysi millat va davlatdan ortda qolmaslik uchun hamma harakatni qilgan va bunga erishdi.

Ajrimlarga sabab boʻlayotgan yana bir jihat bu – mol-dunyoga hirs qoʻyayotganimiz. Qizlarimizga hamma narsani muhayyo qilyapmiz, bekam-u koʻst turmushga uzatyapmiz. Lekin, ayrim qizlarimizning uquvsizligi, oilaviy hayotga tayyor emasligi, yangi oilaga, uning muhitiga koʻnika olmayotgani sabab turli nizolar kelib chiqayotgani ham bor gap. Kasallikni oʻzimiz yaratib, soʻng unga davo izlashga majbur boʻlyapmiz.

Butun jamiyat, xalq, katta-yu kichik, ota-onalar bundan xursand boʻldi. Ayrim davlatlarda ularning qadriyatlari sifatida yomon oqimlar, yomonliklar, vahshiyliklar hukm surmoqda. Albatta, bunga kim aybdor? Har bir inson oʻzining qadriyatidan tashqari oqimga qo’shilmasligi kerak. Yoshlarimizni ona vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarimizga hurmat ruhida, yuksak ma’naviyatli va salohiyatli qilib tarbiyalash har birimizning ishimiz. Ayniqsa, internet tarmoqlarida tarqatilayotgan diniy aqidaparastlik, terrorizm g’oyalarini yoyish, “ommaviy madaniyat” koʻrinishlarini yoshlar ongiga singdirish, ularning turmush tarziga aylantirishga boʻlayotgan urinishlarga, yoshlarimizning ana shu illatlar ta’siriga tushib qolmasliklari, yuqoridagi kabi aldovlarga koʻr-koʻrona ergashmasliklari uchun, eng avvalo, ularning bilim va tafakkurini boyitish, internet ma’lumotlaridan oʻrinli va oqilona foydalana bilish koʻnikmasini shakllantirishimiz zarur. Yoshlarimizda yot g’oyalarga, illatlarga qarshi ma’naviy immunitet tushunchasi, ularning oʻzlarida “bu yaxshi, bu yomon” degan fikr paydo boʻlmas ekan, axborot xurujlari xavfidan, hayotimizga, mafkuramizga kirib kelayotgan illatlardan aslo qutila olmaymiz. Bugun yoshlarimiz qiziquvchan, harakatchan va har doim sof qalbi ularni yaxshilikka yetaklab turadi va shunga turtki boʻla oladi. “Qozonga yaqin yursang qorasi yuqadi”-deyishadi, albatta bu gap toʻgʻri. Hayotda hamma yuksak ma’naviyatga, yuksak qadriyatga intiladi.

Vatanimiz tarixining hech bir davrida bu xalq oʻzligini yoʻqotmagan, istibdod va mustabidlik, qashshoqlik va qahatchilik zamonlarida ham bolasini odob-axloqqa, mehr-muhabbatga, yaxshilikka oʻrgatgan. Sabr-qanoatdan ulg’ayib metin boʻlgan bu xalq. Oʻziga yomonlik qilganga ham yaxshilikni ravo koʻrgan bu xalq. Shuning uchun ajdodlar qanoati, mehr-muruvvati asrlar osha bizni ildizlari teran qadriyatlarimizga qaytardi.

Qadrni suv va oltinga qiyoslasak boʻladi. Qadri suv boʻlgan insonlarni hech qayerda va hech qachon oʻrni ham boʻlmaydi. Qadrni bir necha vaqtlar davomida yig’iladi, uni tugatish esa bir soniya ham kifoya qiladi. Misol uchun, bir inson juda ham koʻp yaxshiliklar mehr koʻrsatar edi. Uning qadri ham

o‘ziga yarasha katta edi. Lekin u, bir kuni hammani yonida sigareta chekib turganida hamma unga nisbatan fikrini o‘zgartira boshlaydi, ya’ni hamma yig’gan qadri bir pul bo‘ldi. Demak, inson qadri faqatgina so‘z orqali emas, balki qilgan xatti-harakati orqali ham tushib ketishi mumkin ekan. Insonlarda shunday hususiyat ham borki, ular ikkiyuzlamachi bo‘ladi, uni bilganlar ham bu insonga nisbatan o‘z fikrini o‘zgartiradi. Millat uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan etnik jihat va hususiyatlar bilan bog’liq qadriyatlar milliy qadriyatlardir.

Dunyoda o‘ziga xos qadriyatlari bo‘lmagan millat yo‘q. Milliy qadriyat millatning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati hamda madaniyati bilan bilan uzviy bog’liq holda namoyon bo‘ladi. Qadr birinchi navbatda mehr ustiga quriladi. Mehr-muhabbat bor joyda insonlarning qadri shakllanadi. Misol uchun, bir yigit o‘zi tanimaydigan insonga yordam berdi, u insonda esa birinchi navbatda muhabbat uyg’onadi, qadrlay boshlaydi. Bu inson bir umr qadrli inson nomini olib qolaveradi. Hammamizga tegishli bo‘lgan bir e’tiqod bor. U ham bo‘lsa ota-onaga yaxshilik qilish va ota-onani birinchi o‘ringa qo‘yish. Birinchi navbatda va har doim tarbiya va e’tiqodni Payg’ambarimizdan olishimiz kerak. Bizga ham tarbiya, ham qadriyat, ham husni-xulqni o‘rgatib ketgan. Biz qilayotgan ishlarimizda har doim ul zotning qilgan ishlariga qarab intilishimiz kerak. Millatimizni yanada rivojlantirish, porloq kelajak uchun, vatanimizning taqdiri ham bugungi yoshlarimizga, ularning hayot tarziga, qilayotgan ishlariga bog’liq. To‘g’ri, hozirgi zamonaviy va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan ma’lumotlarni bilmasdan turib tarqatish va kimlarnidir masxara qilish ham avj olib ketmoqda. Bularni oldini olishimiz uchun, avvalo, biz kattalar shu yomon illatdan qutilishimiz va unga ta’sir etayotganlarni millatimizdan yo‘q qilish darkor. U g’araz niyatli kimsalar bugun bitta yoshni yo‘ldan ursa, bugun o‘tib erta ikkita, keyin esa to‘rtta. Borgan sari ko‘pchilikni ishonchiga kirib boradi, natijada esa ularning jamoasi kengayib boradi va unga o‘tayotgan ta’sirlar ham kuchayib boradi. Bizning ongimiz ham yetarli darajada shakllanmagan va hayot davomida uni shakllantirish bizning qo‘limizda. Shunga muvofiq tarzda, avvalo, inson o‘ziga kelayotgan ta’sirlarni ko‘ra olishi va his qila olishi darkor. O‘zini idora qilmas ekan, hech qachon o‘zgalardan o‘rnak ola olmaydi. Bizning burchimiz ham hamma uchun yagona bo‘lgan tinchlik va sog’lomlik, hayot borasida boshdan kechirgan hayollar va tafakkurlar ham shunga rango-rang ma’no bera oladi. Biz nimaga ehtiyoj sezsak, aynan shu narsaga muhabbat qo‘yamiz va unga intilamiz. Bizning e’tiborimiz ham shunga qaratiladi. Bizning xohshimiz va ehtiyojimiz, muhabbatimiz bugungi kunda yaxshi va ma’naviyatli bo‘lmasa bu bizni nobud qiladi, bizni tubsiz jarlikka tashlaydi. Ularning hayoti ham o‘ziga qo‘yib beriladi. Unga negativlar ta’sir qila boshlaydi.

Biz uchun katta hurmat va ehtirom bordir. Qadrni aniqlash ham mumkin, oshna-og’aynilari bilan har doim bir dasturxonda o‘tiradigan do‘stlar

orasida bir do'sti kelmay qolsa, albatta ularga bu yig'ilish tatimaydi. Orasida nimadir qadrli narsa yo'qolib qolganday bo'ladi. Yo'q bo'lgan do'stini qadrini ular his qiladi. Shunday insonlar borki, ular qadrni pul bilan o'lchaydi va puliga qarab muomala qiladi.

Hech qanday harakat qilmagan insonlarda qadr-qimmat ham, mehr-oqibat ham bo'lmaydi. Ular hayotda neytral holatda yashaydi. Har bir inson yaxshi niyat bilan, yaxshi harakatlar bilan, o'z ustida qanchalik ishlasa, u albatta, qadr-qimmat topadi. Inson degan tushuncha keng, chunki uning hayvonlardan farq qiladigan birgina ongiga ega xolos. Agarda ong yo'q bo'lganda hayvon bilan darajasi teng bo'lib qoladi.

Yoshlarning tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillardan yana biri internetdan noo'rin foydalanishdir! Darhaqiqat, internetning imkoniyatlari cheksiz. Agar undan samarali foydalanilsa katta yutuqlarga erishish mumkin. Biroq, bugungi globallashuv davrida yoshlarni turli tahdidlardan asrash, ularda xalqaro tarmoq tomonidan taqdim etilayotgan turli axborot oqimidan haqqoniy ma'lumotlarni saralay bilish, to'g'ri va maqsadli foydalanish madaniyatini yuksaltirish, axborot xavfsizligini ta'minlash g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday ekan yoshlarni internet saytlarga kirishida axborotdan to'g'ri va maqsadli foydalanish madaniyatini yuksaltirish zarur. Onggini shakllantirishda ham birinchi navbatda iymon, ishonch, e'tiqod, e'tibor, tarbiyalarning ahamiyati juda kattadir. Tashqi olam, ichki olam, bizning yashayotgan olamimiz ham bizning qadriyatlarimizga asoslanib faoliyat yuritadi. Natijada bizning ongimizda katta ehtimol bilan qadriyatlarimiz avj oladi. Tashqi olamda biz qadriyatlarni olamiz. Ichki olamimizdan tarbiya va ko'nikmalar olamiz. Siz qadr-qimmat topishingiz uchun, avvalo boshqalarni qadrlay olishingiz kerak. Qadr-qimmatli insonlardan so'ralsa ular, avvalo, bir gapni aytadi, ya'ni niyatingizni mehr-muhabbatga yo'naltiring deb ta'kidlaydi. Bu borada mashhur psixolog Valeriy Sinelkinov shunday yozadi: "Biz o'z olamimizni fikrlarimiz, tuyg'ularimiz bilan yaratamiz. Bizning faoliyatimiz so'zdan emas, harakatdan emas, balki fikr va tuyg'ularimizdan boshlanadi. Fikr energiyaning universal shakli va uning kuchi juda ulkan''[3].

Albatta, har bir inson mukammal bo'lishga harakat qiladi va doimo turtki bo'luvchi kuch orqali shunga etish uchun harakat qiladi. Kimda kim o'z qadriyatlarini oyoq-osti qilsa va uni mensimasa har doim yomonliklarni o'ziga qadriyatlar qilib olsa uning hayoti ham yomonlik tomon tortib ketaveradi. Onalarimiz bizni yoshligimizdan tortib voyaga yetgunimizcha va undan keyin ham bizni parvarish qilish uchun o'zida bor bilim va ko'nikma, asosiysi mehr-muhabbat, e'tiborni beradi. Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishda milliy urf-odatlarimiz va ularning zamirida mujassam bo'lgan mehr-oqibat, insonni

[3] Valeriy Sinelkinov, "Niyyatning kuchi", "Buxoro nashriyoti'',2015-yil, 16-bet

ulug’lash, tinch va osoyishta hayot, do‘stlik va totuvlikni qadrlash, turli muammolarni birlashib hal qilish kabi ibratli qadriyatlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy qadriyatlar turmush tarzimiz, ma’naviy qiyofamiz, an’analarimiz va o‘zligimizni anglashga yordam beradi hamda bu borada xalqni-xalq, millatni -millat sifatida birlashtiradi. Zero, o‘z qadriyatlarini va qadrini bilgan xalq olomonga aylanmaydi; buyuk ishlarga qodir ekanini his qiladi, istiqlolni omon saqlaydi, farzandlarining kamoloti uchun qayg’uradi va kurashadi. Aynan shuning uchun ham milliy qadriyatlar jamiyatni yangilashga xizmat qiluvchi muhim ma’naviy omil hisoblanadi. Insonga, aynan yosh farzandlarga birinchi navbatda e’tibor kerak bo‘ladi. Bu e’tiborni o‘zining qadriyatlariga asoslanib olmaydigan bo‘lsa uzoqqa bormaydi. Chunki har doim yaxshilik g’alaba qozonadi.

Yoshlarning, avvalo, madaniyat shakllanishiga ahamiyat berish kerak. Chunki, ularning qadriyatlari aynan shu nuqtadan boshlanadi. Bizning hayotimiz bu bizning qonuniyatlarimizga asoslangan holda amaliyotga tatbiq etiladi. Chunki, biz yuqorida aytganimizday hayot formulamiz bu qadriyatlardir. Biz bu formulani yaxshilab sayqallashimiz kerak, chunki bugun o‘tib ertaga qadriyatlarimiz yo‘q bo‘lib ketmasligi kerak. Hayotdan ma’rifat va madaniyat olishni xohlaganlar, avvalo, o‘zining e’tiqodiga nazar solish kerak, ayniqsa bugungi yolg’on dunyoda. Yoshlarimizning ongiga shunday e’tiqod va qadriyatlarni singdirishimiz kerakki, bu ular uchun hayotiy va yashash qonuni bo‘lib xizmat qilsin.

Barchamiz guvohmiz, bugun dunyo misli ko‘rilmagan sur’atlar bilan keskin o‘zgarib bormoqda. Ijtimoiy hayotimizda ko‘plab ijobiy jarayonlar bilan birga, yosh avlodning qalbi va ongini egallashga qaratilgan ma’naviy tahdidlar ham tobora xavfli tus olmoqda. Ijtimoiy hayotni jamiyat tomonidan e’tirof etilgan qadriyatlarsiz tasavvur qilish mushkul, ularsiz yashab bo‘lmaydi. Biroq qadriyatlarimizga qarshi buzg’unchi g’oyalar ya’ni: “shaxs erkinligi”ga qarshi oila va jamiyat oldidagi yuksak mas’uliyatni: “individualizm”ga qarshi jamoaviylik, mahalladoshlikni, “egotsentrizm”ga qarshi ota-ona, qarindosh-urug’larni hurmat qilish, mehr-oqibatni, “olomon madaniyatiga qarshi” milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash orqali jamiyatimiz barqarorligiga tahdid soluvchi illatlarga qarshi ong-tafakkurda mafkuraviy to‘siq qo‘yish darkor. Telefon, kompyuter, internet va ko‘plab ijtimoiy tarmoqlarda kezadigan yoshlarimiz ko‘p ma’rifat va madaniyatni aynan shundan olmoqdalar.

Chunki, bugungi kunda ularning qiziqishi kitobga nisbatan ijtimoiy tarmoqlarda ko‘proq faoliyat ko‘rsatmoqda. Yaxshi va yomon narsalar, ma’lumotlar, qadriyatlar, ma’rifatlar bugungi kunga kelib ijtimoiy tarmoqlarni kuzatib o‘rnak olinmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda yaxshi narsalar ham bor, lekin bugungi kunda ko‘plab yoshlar yomon axborotlarni egallamoqda. Qiziqishlari

ularing e’tiqodini va qadriyatlarini buzishiga olib keladi. Bu yomon illatlardan qutilmagan inson esa o‘zini baxtsiz his qiladi. Chunki, unga kerakli bo‘lgan e’tiqod va qadriyat yo‘q.

Vatanimizni qadriyatini va hayot tarzini bilish uchun ijtimoiy tarmoqlarga biz haqimizda yozsa bas, hamma ma’lumot joylangan, lekin yurtimizni sharmanda qilib obro‘sini yerga urayotganlar ham bor. Bularni xiyonatkorlar deydi. Eng katta qilingan millat uchun yomonlik bu-xiyonatdir. Aslo xiyonatkor odam o‘z vatani uchun qayg’urmaydi, o‘z e’tiqod va qadriyati uchun e’tiborsiz. Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash – millati, tili va kasbidan qat’i nazar, yoshlarda Vatanga sadoqat tuyg’usini shakllantirish, ularni o‘z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarining ko‘p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatidir. Bizning yashash tarzimiz esa faqat bitta, ya’ni yaxshi e’tiqod, yaxshi qadriyat, yaxshi hayot. Shularning hammasini o‘ziga ep ko‘rgan inson hech qachon hayotdan yutqazmaydi. Bizning borlig’imiz ham aynan shunda. O‘tmishdagi yosh insonlar hozirga kelib katta inson bo‘lib qolgan. Vaqt, makon, zamon o‘tishi bilan ularning e’tiqod va qadriyatlari ham shu tariqa o‘zgarib kelinmoqda.

Jamiyatimizda iymonli, e’tiqodli va yaxshi qadriyatlarga bo‘ysunuvchi insonlar yashar ekan, ular har doim yutadi hamda ma’rifatga va ma’naviyatga erishadi. Bizning millatimiz doimo yuksaklikka intiladi va muvaffaqiyatlariga yurt sifatida hamma birdek hissasini qo‘shib boraveradi. Eng ulug’ va aziz, asosiysi millat, xalq sevgan inson kim? Albatta, o‘zining xalqiga, vataniga xizmat qilgan insonlardir. Chunki, ularning ko‘pchiligi shu millat uchun harakat qiladi. O‘zining hissasini qo‘shgisi keladi. Xalqiga yordam bergan insonning o‘sishi va yuksalishi oz vaqt davomida o‘z aksini topadi. Chunki, xalqining duolari va bergan yordamlari uchun u albatta bir kun kelib o‘z mukofotini qo‘lga kiritadi. Oilada asrlardan beri avloddan avlodga o‘tib kelayotgan an’analar, urf odatlar davom ettiriladi, har bir oila a’zosiga singdiriladi. Masalan, oilada o‘zaro hurmat hammaning qon – qoniga singib ketgan.

Yana oilada yoshi ulug’ kishilarning fikri doim hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ularning hurmati joyiga qo‘yilmog’i shart. Yoshi katta kishilarni uyning to‘riga o‘tqazish, ularga duo fotiha qildirish, birinchi bo‘lib dasturxonga qo‘l uzatish yoki yoshi katta kishi gapirayotganda quloq solib turish kabi an’analar borki, bularni har bir oila a’zosi bajarishi lozimdir. Ota-onaga bo‘lgan hurmat, oilaning boshqa a’zolari o‘rtasidagi hurmat kabi odatlar o‘zbek oilasining gultoji hisoblanadi. Oiladagi muhit, vaziyat jamiyatdagi muhit, vaziyatga mos bo‘lmog‘i kerak. Aks holda bunday oila a’zolarini jamiyat qabul qila olmaydi. Odamzod biror inshoot yoki korxona qurib bitkazib, mahsulot chiqara

boshlasa, cheksiz quvonadi. Lekin, insonni dunyoga keltirish va uni barkamol, benuqson shaxs qilib tarbiyalash mahsulot ishlab chiqarishdan ulugʻroq va mashaqqatliroq ish ekanini uncha-muncha odam anglayvermaydi. Holbuki, oila qurish, farzandni dunyoga keltirish va tarbiyalash, uy – roʻzgʻor yumushi shunchaki ishlar emas. Balki, aynan shu jarayonlar oqibatida toʻla qonli inson voyaga yetadi. Insonning etuklik darajasiga yuksaltirishda yana bir asosiy omil tarbiyadir. Ijtimoiy hayotda tarbiya manbai juda koʻp va turli-tuman. Lekin onaning, ayolning tarbiyasi odamning shakllanishida gʻoyat muhim ahamiyatga ega. Ona bolani faqat aql – idrok bilan emas, balki tuyg’ular, nozik hislar bilan ham tarbiyalaydi. Oʻzida neki boʻlsa bolasiga ato etadi. Ona tarbiyasini olmagan, uning mehr – muhabbatiga qonmagan inson ruhan majruh boʻlib qoladi. Ona parvarishi bola tugʻilib, balogʻat yoshiga yetguncha uzluksiz davom etsa, yaxshi samara beradi. Tarbiyada biror bir sababga koʻra uzilish boʻlsa yoki onaning oʻzi jismonan va ruhan toliqsa yoki ayolning oʻzida nuqson boʻlsa bolaning tarbiyasida ham nuqson boʻladi. Insonning ma’naviy faolligining yana bir muhim belgisi ta’lim hisoblanadi. Ta’lim sohasida oilaning ta’siri, ahamiyati benihoya kattadir.

Oilaning moddiy darajasi, oilaviy udumlar, ota – onaning ma’lumoti-yu madaniyati, ularning bolani bilim olishi hamda oʻzlashtirishini doimiy nazorat qilish va yordamlashishi ma’naviy faol shaxs tarbiyalanishiga asos boʻladi. Ma’lumki, har bir oilaning huquqlari jamiyat tomonidan qonun yoʻli bilan himoya qilinadi. Lekin, oilaning ham jamiyat oldida burchi mavjud. Mana shu burchni bajarish uchun har bir oila a’zosi jamiyat oldida javob beradi. Qaysi bir oila a’zosi oʻz burchini bajarmay qonun yoki tartibni buzsa, unga tegishli chora koʻriladi. Qonunni buzish holati toʻsatdan roʻy bermaydi. Buning uchun ma’lum sabablar yig’indisi boʻladi. Bu sabablarni oʻz vaqtida oʻrganib, ijobiy hal qilishda har bir oilaning jamiyat talabiga mos shakllanishida mahalla qoʻmitalarining roli muhimdir.

“Mahallang otang” degan maqolda juda katta ramziy ma’no bor. Toʻg’rirog’i sobiq Ittifoq davrida Oʻzbekiston shaharlarida mahalla qoʻmitalari faoliyat koʻrsatgan, lekin ularga davlat tomonidan hech qanday yordam yoki qoʻllab-quvvatlash boʻlmagan. Qishloqlarda esa mahalla haqida gap ham boʻlmagan. Shu tufayli, u davrda mahalla bilan oila oʻrtasidagi munosabat ham oʻziga yarasha boʻlgan. Mahallaga e’tibor faqat bizning zamonamizda, istiqlolga erishganimizdan keyingina, davlat ahamiyatiga molik ishga aylandi. Prezidentimiz mustaqillikka erishganimizning dastlabki davridayoq, bu ishga alohida e’tibor berdi. Respublikada “Mahalla xayriya jamg’armasi” tuzildi. Uning tizimlari viloyat, tumanlarda tashkil etilib, shaharlar bilan birgalikda qishloqlarda ham faoliyat koʻrsatib kelmoqda. Ular olib borayotgan tashkiliy, tarbiyaviy ishlar xalqimiz manfaatlari bilan uyg’unlashib ketmoqda. Xullas, bugungi mustaqillik davri oilasi mamlakatimizning tayanch nuqtasi boʻlishi bilan birgalikda ma’naviyatimizni rivojlanishida eng ishonchli va ulug’ maktab

boʻlib kelmoqda. Bizning xalqimiz dono xalq, har doim oʻzini oʻylab emas, oʻzining farzandlarini oʻylab, men boʻlmasam ham mening farzandlarim boʻladi, buyuk maʼrifat egasi boʻladi deyishadi. Men qilmagan yordamni xalqimga va vatanimga mening farzandim qiladi deb oʻzining bor imkoniyatini ishga soladi va kerakli sharoitlarni yaratib beradi. Har bir ota-ona shunday eʼtiqod va qadriyatda yashasa millat ham, xalq ham u insondan rozi boʻladi hamda rivojlanishi ham doimiy ravishda oʻsaveradi.

Hozirgi kunda Prezident Shavkat Mirziyoyev hamma uchun kerakli yordamni bermoqda va bizning xalqimiz eʼtiqod va qadriyatda shakllanib bormoqda. Buning natijasi esa yanada xalqiga, millatiga tug’ilgan joyiga katta hurmat va ehtiromni koʻrsatadi. Prezidentimizning tashabbuslari bilan, sportda, turli-xil sohalarda yutuqlarga erishayotgan nafaqat yoshlarimiz, balki kattalar uchun ham keng imkoniyatlar ochilmoqda va ular yuqori darajada hurmat qilinib, mehnatlariga yarasha taqdirlanmoqdalar. Prezidentimiz berayotgan ishonchidan yoshlarimiz motivatsiya va kuch olib, yanada yuksalishga harakat qilmoqda.

Har bir muvaffaqiyatli insonlardan soʻrasangiz ularning aytar gapi bitta, yaʼni “men shu darajamga erishishim uchun ota-onam, ustozlarim va xalqimizning duolari va yordamlari katta boʻldi”. Oʻz qadrini va millat qadrini bilgan yoshlar va kattalar, kun kelib yangicha uslubda, yangicha namoyishlar ostida oʻzining mehrli, adolatli, xolisona, halol va ishonchli boʻlgan xarakter va qadriyatlarni yanada rivojlantira oladi. Buning uchun esa tarbiya, harakat, sadoqatning boʻlishi har bir jamiyatda yashayotgan shaxs uchun masʼuliyatli burchdir. Oʻzining zamonaviy hayoti uchun boshqa millatlardan andoza olish shart emas. Balkim yangicha hayot uchun kurasha olishi va kelajakka ham yetkaza olishi darkor. Jamiyatni faqatgina bilimlilar, milliy qadriyatga ega insonlar boshqara oladi va unga hissa qoʻsha oladi. Bizning burchimiz esa unga sadoqatli boʻlgan holda boshqa millatlarga taqlid qilmasdan harakat qilib oʻz milliyligimizni asrab avaylashimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Shavkat Mirziyoyev, “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”, Toshkent, “OʻZBEKISTON” 2017-yil, 344-bet.

2. Sh. A . Saydullayev, “Davlat va huquq nazariyasi”, Toshkent, “Yuridik adabiyotlar publish” 2021-yil, 71-bet.

3. Robin Sharma, “200 hayot darsi”, “ZUKKO KITOBXON” nashriyoti, Toshkent-2021. 144-bet.

4. Valeriy Sinelkinov, “Niyyatning kuchi’’, “Buxoro nashriyoti’’,2015-yil, 16-bet.

Санобар ТЎРАЕВА

Қарши муҳандислик–иқтисодиёт институти

Ёшлар тарбиясида оилавий ва ахлоқий қадриятларнинг аҳамияти

Аннотация. *Ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлашда уларнинг маънавий жиҳатдан тайёргарлиги, уларнинг соғлом турмуш тарзи ҳақидаги тушунчаларни англаб етиши, миллий урф-одатларимизга содиқ қолиши, ёшларни маънавий тарбиялашда оиланинг ўрни ниҳоятда катта эканлиги, оилавий муносабат маданиятини шаклланиши, оила осойишталигини таъминлаш, ёшларнинг оиладаги тарбияси асосида уларда ахлоқий фазилатлар шаклланиб бориши каби масалалар кўриб чиқилган.*

Калит сўзлар: *ёшлар, қадрият, миллий қадрият, маънавият, оила, соғлом турмуш тарзи, миллий урф-одат, маънавий фазилатлар.*

Ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлашда уларнинг маънавий жиҳатдан тайёргарлиги муҳим ўрин эгаллайди. Ёшларни маънавий тайёргарлиги-бу уларнинг соғлом турмуш тарзи ҳақидаги тушунчаларни англаб етиши, миллий урф-одатларимизга содиқ қолиши, оилавий муносабат маданиятини шаклланиши, оила осойишталигини таъминлаш каби масалаларни ўзида ифодалайди. Биринчи президентимиз таъкидлаганидек, «Ёшлар билан ишлаш масалалари алоҳида эътиборни талаб қилади. Биз мамлакатимизнинг истиқболли ёшларини қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётга нечоғлик фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлик эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак. Бизнинг бугунги меҳнатимизга қандай баҳо берилиши ана шунга боғлиқ».[1]

Айниқса ёшларни маънавий тарбиялашда оиланинг ўрни ниҳоятда каттадир. Оила-бу муқаддас даргоҳ ва тарбия ўчоғи ҳисобланади. Оилада инсонлар вояга етадилар, мустақил ҳаётга қадам қўядилар, оила қурадилар, фарзанд кўрадилар ва жамиятда ўз мавқеларига эга бўладилар. Ёшларнинг оиладаги тарбияси асосида уларда ахлоқий фазилатлар шаклланиб боради. Оила аъзоларининг бир-бирларига бўлган муомалалари яъни гўзал муомалада бўлмоқ ислом шариатининг биринчи қоидаси ҳисоблaнганидек, ширинсухан бўлиш, катталарни иззат-ҳурматларини ўрнига қўйиш, уларни панд-насиҳатларини диққат

---

[1] Каримов И.А. Узбекистон XXI асрга интилмокда. –Т.: «Ўзбекистон», 1999. –Б. 23.

билан тинглаш ва унга амал қилиш ёшлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг ақл-заковати, фикр-туйғулари, билими ва маданияти, савияси маълум даражада сўзда ифода этилади. “Сўзнинг отаси-ақл, онаси-тил” - дейишади кексалар. Одамнинг одоби даставвал унинг тилида кўринади, сўзлашиш одоби еса оилада шаклланади. “Сўзлаганинг кумуш бўлса, тек турганинг олтин, - демишлар. Бу сўзга қараганда ҳар ерда сўзламасдан турмакка тўғри келадур. Лекин мақсудлари ўринсиз сўзни сўзлаганингдан тек турганинг яхшироқдир демакдур. Ҳар нарсанинг ўлчови ҳар ишнинг ўзига яраша махсус адаби бўлганга ўхшаб, сўзни ҳам ўлчови, адаби бордур”.[2]

Ширин сўз киши қалбига ором, ҳузур бахш этади. Шунинг учун А.Навоий “Қалбинг билан тилингни бир тут”, - деб насиҳат этган эдилар. Сўзлашиш одобидан ташқари меҳнатсеварлик, масъулият, бурч каби ахлоқий фазилатларни шаклланишида ҳам оиланинг ўрни каттадир. Айниқса меҳнат туфайли ёшлар эркин инсон бўлиб, ҳар бир нарсани мустақил ҳал қиладилар. Меҳнат қилиш жараёнида инсон бурч, масъулиятни ҳис қила бошлайди. Қадимдан ота-боболаримиз бола тарбиясида меҳнатга ўргатишга, касб-ҳунарга қизиқтиришга алоҳида эътибор берганлар. Боланинг лаёқати, қобилиятига қараб тарбиялаганлар. Болада меҳнатга муносабат даставвал оиладан бошланади. Бунда аввало ота-она фарзандига намуна бўлмоғи лозим, яъни оиланинг ҳар бир ёш аъзосига муносиб юмуш буюриш, уни бажаришда ёрдамлашиш, бажарилганлигига қараб ишни баҳолаш, унинг аҳамиятини тушунтириб болани маънавий рағбатлантириш зарур. Шундагина болада келгусида меҳнат қилишга мойиллик туғилади ва масъулиятлилик ҳисси уйғонади. Бу эса ёшларимизни мустақил ҳаётга тайёрлашда илк қадам деб ҳисобласак ҳам бўлади. Буюк аллома Бахоуддин Нақшбанднинг “Дил ба ёру даст ба кор” деган машҳур ҳикмати бежизга айтилмаган. У киши талабаларни мадрасага қабул қилиш пайтида бирон касбинг борми деб сўраганлар. Ҳунарсиз одам ўқишга қабул килинмаган. Бунинг сабабини Нақшбанд шундай изоҳлаган: “Агар киши ҳунарли бўлса, у билимини ҳақиқатга бағишлайди, ўз меҳнати билан кун кечиради, борди-ю касби бўлмаса билимини кун кечиришга сарфлайди, ҳалол меҳнатни унутади”. У ҳар бир кишининг ҳалол меҳнатини улуғлайди.

Биринчи президентимиз И.А.Каримов “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” рисоласида таъкидлаганидек, “Ҳар бир инсоннинг айниқса эндигина қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онгига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам ғайрат-шижоатига, тўла-тўкис фидокорлигига ва чексиз

[2] Кори Низомиддин бин Мулла Хасан. Илми ахлок. –Т, «Ёзувчи», 1994, 5-бет.

меҳнатсеварлигига боғлик эканлигини англаб етишлари керак. Худди шу нарса давлатимиз ва халқимиз равнақ топишининг асосий шартидир".

Бугунги кунда миллий қадриятларимизнинг тикланиши, ёшларда ахлоқий фазилатларни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда ва бунда асосан ўзбек оиласининг ўрни беқиёсдир.

"Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз,-деган эди биринчи президентимиз И.А.Каримов,-жамиятимиз аъзоларини, авваламбор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбида ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир".

Биринчи президентимиз таъкидлаганларидек, "Катталарни ҳурмат қилиш, оила ва фарзандлар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, очиқ кўнгиллилик, миллатидан қатъи назар одамларга хайрихоҳлик билан муносабатда бўлиш, ўзгалар кулфатига ҳамдард бўлиш ва ўзаро ёрдам туйғуси кишилар ўртасидаги муносабатларнинг меъёри ҳисобланади"[4].

Ўзбекистон мустақилликка эришганини дастлабки кунларидан бошлаб ёшларни тарбиялаш ва шакллантириш масаласи кун тартибида турган асосий масала десак муболаға қилмаган бўламиз. Биз Абдулла Авлонийнинг "Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат, ё фалокат масаласидир" деган фикрини кўп мушоҳада қиламиз. Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳимроқ ва долзарбдир. Чунки таълим-тарбия онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб, биз кўзлаган олий мақсад - озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди. "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"ни қабул қилишдан мақсад ҳам шахснинг эркинлиги, мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантиришдан иборат бўлиб, эркинлик таъминланган жамиятда фикр ривожланади, кишида ҳуқуқий онг шаклланади, бу эса жамият кучли бўлишининг гаровидир[5].

Дарҳақиқат, ёшларни тарбиялашда аввало уларнинг ҳуқуқий онгини ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириш муҳим ўрин тутади ва бунда миллий маънавий қадриятларнинг ўрни ниҳоятда катта ва муҳимдир. Ёшлар ҳақида қайғуриш, соғлом баркамол наслни тарбиялаб етиштиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиздир. Ушбу сўзларидан келиб чиқиб, миллий маънавиятимизнинг чуқур тарихий илдизларини шаклланиш босқичларини ва хусусиятларини очиб бериш зарурлигини англаб етган ҳолда, Шарқ мутафаккирларининг таълим –

[4] Инсон бахт учун туғилади. –Т.,1998 йил, 17-бет.
[5] Хушёрликка даъват. –Т.: «Ўзбекистон», 1999 й. 16-бет.

тарбия борасидаги фикрлари, ўгитлари ва панд-насиҳатларига мурожаат қиламиз.

IX-XII асрлар Марказий Осиё маданий юксалишини илк Уйғониш даври ҳисобланган. Бу даврда ахлоқ, одоб, муомала инсон тарбиясининг асосий мақсади бўлиб, ақлда, ахлоқда, маънавиятда етук бўлиш, комил инсонни яратиш, инсонпарварлик, ватанга, одамларга хизмат қилиш бу давр маданиятининг етакчи жиҳатларидандир. Комил инсон ривожланган давлатчиликда шаклланади. Бундай давлатчилик эса ақл ва илмга ўзаро келишув, бирликка эга бўлиш, ўз ҳуқуқини англаши натижасида амалга оширилади деб таъкидлашади ўша давр мутафаккирлари.

Имом ал-Бухорийнинг ёшларни тарбиялаш борасидаги бой ва қимматли илмий мероси ҳам диққатга сазовордир. Уларда меҳр-муҳаббат, сахийлик, очиқ кўнгиллик, ота-она, аёллар ва катталарга ҳурмат, етим-есирларга мурувват, фақир бечораларга ҳиммат, ватанга муҳаббат, меҳнатсеварлик ва ҳалолликка даъват этиш каби ҳақиқий инсоний фазилатлар, ҳозирги жамиятимиз аҳли, айниқса, ёш авлод учун катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлиги акс эттирилган.

Буюк мутафаккир Абу Наср Форобийнинг фозил жамоа ҳақидаги таълимоти, унинг комил инсон ҳақидаги фикрлари билан узвий боғлиқликда бўлиб, фозил жамоада комил инсон хислатлари вужудга келади яъни ахлоқ-одобли етук инсон ўн икки фазилатга эга бўлиши ҳақидаги таълимотлари илғор ижтимоий тафаккур тараққиётига буюк ҳисса бўлиб қўшилди.

Мутафаккир шоир Носир Хисрав “Маънавий жиҳатдан улғаймоқчи бўлсанг, мартабангни юқори кўтаришни истасанг, жаҳоннинг улуғларига яқинлашишни ҳоҳласанг илм ўрган, ақлу идрокингни такомиллаштир. Илм-фан одамни ҳақиқий инсон бўлишига эриштирса, нодонлик эса уни одамийлик даражасидан четлаштиради” деган фикрлари билан ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиясида илм-фанни роли ниҳоятда катта эканлигини кўрсатиб ўтади.

XV аср жаҳон маданиятининг буюк сиймоси Низомиддин Мир Алишер Навоий асарларида баркамол инсонни тарбиялаш масаласи муҳим ўрин тутади ва бу меҳнатсеварлик, покланиш, ҳалоллик, имон-эътиқодли бўлиш орқали амалга ошишини илмий асослаб беради. У ўзининг “Махбуб-ул-қулуб” асарида баркамол инсон тимсолини яратади. Асарда инсонни комилликка элтувчи ягона восита-бу сабр бўлиб, у аччиқ, аммо фойда келтирувчи, у қаттиқ, аммо зиён-заҳматларни даф этувчидир деб таъкидланган.

Файласуф шоир Сўфи Оллоёр ўз асарларида комил инсонни тарбиялаб етиштиришни асосий масала қилиб қўяди. Унинг фикрича, инсон маълум эътиқодга эга бўлиши зарур. Эътиқодсиз, аниқ мақсадсиз

киши беҳуда умр кечирган бўлади. Умри зое кетади. Унга тўғри йўлни кўрсатиш зарур деб ҳисоблайди. Инсофу адолатни, ҳалоллик ва тўғриликни, орифлик, ошиқлик, хилват ва узлатни тўлиб-тошиб куйлайди, нафс ва худбинликни қаттиқ танқид қилади.

Шоира жаҳон отин Увайсий инсон тақдири, шахс эрки ва маърифатпарварлик ғояларида латиф ва дилкаш асарлар яратган, асарларида инсонни эъзозлаш, одамнинг табиат ва ҳаёт ноз неъматларидан баҳраманд бўлишга ундаш, дўстлик, вафо ва садоқат каби фазилатларни инсоннинг баркамолликка эришуви деб ҳисоблайди ва ўз даврининг ёш толибларига уларни тез фикрлаши, чиройли сўзлаши ва бошқа таълим-тарбия воситалари билан боғлиқ чистон-топишмоқлар яратган.

Маърифатпарвар шоир Абдулла Авлоний мактаби гуманистик ва эркин тарбия асосига қурилган, дунёвий ва илғор илм-фанни болаларга ўргатишни ўз олдига вазифа қилиб қўйган, ёшларни мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига аралаша олиш қобилиятига эга бўлишни таъминлайдиган ҳақиқий халқ мактаби бўлиб хизмат қилди.

Амир Темурнинг ёшлардаги ахлоқий фазилатлар ҳақидаги қарашларида уларни Ватанни севишга, ишбилармон, қийин вазиятларда чора топишга, инсофли, қаноатли, сабр тоқатли бўлишга чорлаб, уларни бир-бирига нисбатан аҳил инсон бўлиб етишларини истаган.

Амир Темур миллий урф-одатларни такомиллаштириш, миллий ғурур, миллатга ишонч билан қарашни мустаҳкамлашга, айниқса ёшларни халқ анъаналари руҳида тарбиялашга катта аҳамият берган. У эл орасида урф-одат, удумларини одамлар томонидан бажарилишини кузатиб бориш билан махсус шуғулланувчи ахдос (қози) белгилаб қўйган эди[6]. Амир Темур қайси мамлакатни ўзининг одил сиёсатига бўйсинтириб олса, шу элнинг урф одатини, ёшларни шакллантиришдаги тарбиявий анъаналарини ҳурмат қилган. Бу ҳақида Херман Вамбери "Амир Темур, уларнинг (ўзига қарам қилган халқларнинг) ҳаммасидаги урф-одатлар ва анъаналарни ўз саройига тўплади ва ривожлантирди" [7], деб ёзган эди.

Шунинг учун ҳам ёш авлодни маънавий тарбиялашда миллий маънавий қадрият ҳисобланган шарқ мутафаккирларининг тарбия борасидаги ҳикматли сўзлари, ўгитлари ва панд-насиҳатлари ҳар биримиз учун дастуруламал бўлиб хизмат қилади. Бизга маълумки, ҳар бир юртнинг келажаги ўша давлат ёшларининг, келажак авлодларининг қўлида. Шу боис юртимизда ёшларни тарбиясига жуда катта эътибор қаратиляпти.

[6] «Темур тузуклари». Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси.1991, 5-9-бет.
[7] Вамбери Ҳ. "Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи" Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1990, 53-бет.

Ёшлар тарбиясини миллий қадриятлар билан уйғун ҳолда олиб бориш тарбиявий ишларнинг самарадорлигини янада оширади. Таълим-тарбия олдига қўйилган муҳим мақсад ҳам умуминсоний ва миллий қадриятларга таянган ҳолда таълим-тарбия мазмунини инсонпарварлик тамойиллари асосида ташкил этишдан иборат. Шу асосда унинг узвийлиги, изчиллиги, илмийлиги ва дунёвийлиги асосида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашни назарда тутади. Тарбиянинг бошқа турлари каби маънавий-ахлоқий тарбия асосини ҳам миллий, ҳам маънавий-ахлоқий қадриятлар ташкил этади.

Шу маънода ёшлар тарбиясини маънавий-ахлоқий қадриятлар билан уйғун ҳолда ташкил этиш ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Яна бир муҳим масала ёшларга миллий ва умуминсоний қадриятларга доир билимга эга бўлишни ўргатишдир. Унинг муҳим жиҳати бу инсон омили масаласидир. Мазкур омил ахлоқий ва ақлий камолот муаммосидир. Ана шу омил ватан, миллат манфаатлари билан боғлиқ бўлиб, инсонда фидойилик, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини шакллантиради.

Ёш авлодни миллий қадриятлар асосида тарбиялашни яна бир муҳим жиҳати –бу уларни доимо меҳнат қилишга, ишбилармонлик, тадбиркорлик, хусусий мулкчилик хусусиятларини ўрганишга ундайди, адолатлилик, эътиқодлиликни шакллантиради.

Маълумки, тарбиянинг миллий ўзига хос жиҳатлари бирлашиб, у доим ривожланиб, бойиб боради. Чунки ҳар бир миллатга унинг аждодлари томонидан яратилган миллий тарбия ўз ўрнини топади, унинг вакиллари онгида мустаҳкамланади. Демак, ҳар бир миллат ўзига хос ахлоқ, одоб ва тарбия воситаларига эга.

Миллат ва миллий тарбиянинг ўзига хос жиҳатлари ҳақида гап борганда таъкидлаш лозимки, миллатнинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, ранг-баранглиги ва ижтимоий жараёнда ўзгариб бориши билан боғлиқ, энг асосий қадрияти унинг генофонидир.

Шунингдек, миллий тарбияда ҳар бир инсоннинг жамоат ичида ўзини тутиши, кўпчилик олдида ҳар бир сўзни ўйлаб гапириши, кам гапириб, кўп тинглаши, эл ичида обрў топишнинг қийинлиги, обрўни тўкиш осонлигини англаб етиши, бировга ноўрин маломат қилмаслик, дўст танлашда адашмаслик, доимо яхшиларга ёндашиб юриш, ёмонлардан узоқда бўлиш, ўзи сув ичадиган қудуққа туфламаслик, уришганларни яраштириб қўйиш ва ҳоказолар; ҳалоллик, инсофлилик борасида меҳнатсевар, адолатли кишиларга тўғри ва ёқимли муносабатда бўлиш, муҳтож кишиларга кўмагини аямаслик, барчага меҳр оқибатли бўлиш, бахил бўлмаслик, таъмагирлик қилмаслик, кўнгилда кек ва ғараз сақламаслик, иғво, дангасалик, чақимчилик, ғирромлик, ўғриликдан узоқда бўлиш каби юксак ахлоқий

фазилатларни ўзида шакллантириш ўзига хос жиҳатларимизни белгилайдиган мезонлардир. Бундан ташқари, ёшларимизда муҳим қадриятларимиздан саналган табиатга, ундаги наботот ва ҳайвонот оламига меҳр-муҳаббатда бўлиш, уларни асраб авайлаш, табиатга зарар келтирувчиларга муросасиз бўлиш, турар жойларни покиза ва озода сақлаш каби фазилатларни тарбиялаш ҳам миллий тарбиямизнинг ўзига хос жиҳатларидан ҳисобланади.

Демак, ёшларимиз онги ва тафаккурига ушбу сифат ва хусусиятларни сингдира олсак, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва ёшлар тарбиясида уйғунлик мужассамлашади. Бундай ёшларимиз эса Ватанимиз истиқболини белгилаб беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Т, «Ўзбекистон», 1999, 23-бет.
2. Кори Низомиддин бин Мулла Хасан. Илми ахлоқ. Т, «Ёзувчи», 1994, 5-бет.
3. И.А.Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т, «Ўзбекистон», 1992, 23-бет.
4. Ҳушёрликка даъват. Т, «Ўзбекистон», 1999 й, 16-бет.
5. Инсон бахт учун туғилади.Т,1998йил, 17-бет.
6. “Темур тузуклари”. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси.,1991, 5-9-бет.
7. Вамбери Ҳ. “Бухоро ёҳуд Моворауннаҳр тарихи” Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1990, 53-бет.

Алишер МАДРАХИМОВ

Республика Маънавият ва маърифат маркази ҳузуридаги Ижтимоий-маънавий тадқиқотлар институти кичик илмий ходими, институт мустақил тадқиқотчиси.

БУГУНГИ КУН ЖАМИЯТИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Дунё глобаллашув шароитида шиддат билан ўзгариб бормоқда ва бу ўз ўзидан инсонларнинг маънан ахлоқан, жисмонан ва тафаккуран ҳам ўзгаришига олиб келмоқда. Ҳолатни чуқур ва атрофлича таҳлил қиладиган бўлсак, ижобий ва салбий жиҳатларини кўришимиз мумкин. Албатта ижобий жиҳатларини ҳар куни кўча-кўйда инсонларни кузатиш ва улар билан суҳбат қуриш ҳамда амалга ошираётган ишларини таҳлил қилган ҳолда билишимиз мумкин. Лекин инсонларни салбий жиҳатларини ва унга таъсир этувчи омилларни ҳар ким ҳам вақтида англаб олиши бироз мушкул. Бунга сабаб сифатида инсон ўзини борича кўрсатишдан қочишини ва яхши ҳислатларини намойиш қилишга интилишини келтириш эҳтимоли ўринлидир.

Шу ўринда XIII асрда яшаб ижод қилган буюк аллома Жалолиддин Румийнинг “Ҳар не бўлсанг бўл – ё аслинг каби кўрин, ё кўринганинг каби бўл” пурмаъно ҳикмат беихтиёр ёдимга келади. Бу мисралар ботинан чуқур фалсафий маънони англатса-да, зоҳиран қараганда ҳозирда ўзларининг турли ғаразли мақсадларини амалга оширишга интилаётган жоҳил, манфур кимсаларга айтилгандек, назаримизда. Бугунги кун жамияти инсонларининг маънавий-ахлоқий қиёфасини қуйидагича кўришимиз мумкин. Ахлоқий бузилиш, прагматизм, ҳаётнинг мазмуни ва истеъмол қилиш маданиятини йўқотиш, гиёҳвандлик, алкоголизм ва бошқалар. Бу жамиятдаги руҳий инқироз ва шахснинг маънавий соғлиғининг йўқолишини кўрсатади.

Ушбу иллатларнинг жамиятда мавжудлиги ва ёшлар ўртасида кенг тарқалаётганлиги ачинарли ҳолдир. Эътиборли жиҳати ёшлар ўртасида юқоридаги салбий хусусиятлардан ташқари эгоизм, бефарқлик, лоқайдлик, ўзбилармонлик, ташқи дунёдан узилган ҳолда яшаш (ижтимоий тармоқлар таъсирида) кабилар ривожланмоқда. Бу ўз навбатида ҳозирги босқичда ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси ўта долзарб эканлигини кўрсатмоқда.

Фикримиз исботи сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқини келтириб ўтсак ўринлидир. “Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси “вируси” тарқалишининг олдини олишдир.

Бунинг учун ёш авлодни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, унинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Шу муносабат билан Ўзбекистон глобаллашув ва ахборот-коммуникация технологиялари жадал ривожланиб бораётган бугунги шароитда ёшларга оид сиёсатни шакллантириш ва амалга оширишга қаратилган умумлаштирилган халқаро ҳуқуқий ҳужжат – БМТнинг ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро конвенциясини ишлаб чиқишни таклиф этади.

Бизнинг назаримизда, мазкур ҳужжатни имзолайдиган давлатлар ушбу соҳани ўз ижтимоий сиёсатининг асосий ва муҳим ҳаётий устувор йўналишларидан бири даражасига кўтариш бўйича қатъий мажбуриятларни ўз зиммасига олиши керак”[8].

Ҳозирги кунда Ўзбекистон мураккаб ўтиш даврини бошидан кечирмоқда. Бутун дунё жамияти олдида турган энг катта хавф – бу иқтисодиётнинг қулаши, сиёсий тизимнинг ўзгариши ёки шахсни жисмонан йўқ қилиниши эмас балки, бугунги кунда моддий қадриятлар маънавий қадриятлардан устунлик қилаётган даврдир. Шунинг учун ёшлар меҳр-мурувват, сахийлик, адолат, фуқаролик ва ватанпарварлик каби туйғуларни нотўғри талқин этмоқдалар. Ана ўша нарса энг катта хавф саналади.

Ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси, муаммосини ўрганишнинг долзарблиги қуйидаги ҳолатлар билан изоҳланади. Биринчидан, жамиятда ахлоқий қадриятлар тизимининг деформатсияси, маданий хулқ-атвор қоидаларининг эътиборсизлиги, бепарволикнинг мавжудлиги. Жамият томонидан маънавий қадриятлар ва меъёрлар, хатти-ҳаракатларнинг ахлоқий мезонларининг йўқолиши ёшларни маънавий ва ахлоқий тарбиялаш устуворлигини англаш зарурлигини тақозо этмоқда.

Иккинчидан, юртимизда замонавий таълим тизимини янгилаш жараёнида ижтимоий фанларни ўқитилиши. Таълимда моддийликни яратишга қаратилган фанлар сони ва соатларни кўпайтириш орқали ижтимоий фанлар инқирозига олиб келинди. Бу ўз навбатида ёшларда ватанпарварлик, инсонийлик, ахлоқ, одоб, меҳр ва виждон каби ҳислатларни ривожланмаслигига олиб келмоқда.

---

[8] Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. 20.09.2017 йил. URL: https://president.uz/uz/lists/view/1063

Учинчидан, оилаларда фарзанд тарбияси билан боғлиқ билимларни етишмаслиги ва уларга бефарқлик. Жамиятдаги барча оилалар турли ғоя ва мафкуралар учун объект ҳисобланади. Оилаларга кириб бора олган мафкуралар учун оила ўз аъзоларига ана шу мафкура ғояларини сингдирувчи мафкуравий муассаса ролини ўтайди. Таъкидлаш керакки, тарихан барча мафкуралар оилага айнан мана шундай тамойиллар орқали ёндашиб келган. Улар ўзларидаги энг асосий ғоя ва категорияларни айнан оила орқали кишилар онгига етказган. Бунга мисол сифатида тарихчи Наршахий томонидан ёзиб қолдирилган Араблар томонидан Бухоро халқига ислом ғояларини сингдириш жараёнини келтириш мумкин: “Қутайба араблар бухороликлар билан бирга яшаб уларнинг хатти-ҳаракатларидан хабардор бўлиб турсалар, улар заруратдан мусулмон бўладилар, деган мақсадда Бухоро аҳолисига ўз уйларининг ярмини арабларга беришга ундаб буйруқ чиқаришни тўғри топди ва шу йўл билан у мусулмончиликни ўрнатди ҳамда шариат ҳукмларини бажаришга уларни мажбур этди”[9]

Тўртинчидан, ахборот ва алоқа воситаларининг салбий таъсири. Янги ахборот имкониятлари кўпинча ёшларни мавҳумликлар дунёси билан боғлайди, бу уларга ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг ҳақиқий хусусиятларини ўзлаштиришга, атрофдаги одамларга ғамхўрлик кўрсатишга ва шахсий ва жамоат манфаатларининг уйғунлигига эришишга тўсқинлик қилади.

Дунё давлатлари ўртасида олиб борилаётган ҳозирги кундаги урушлар маълум бир давлатни ҳудудини эгаллаш ва иқтисодини барбод қилиш мақсадида эмас балки, ўша ҳудудда истиқомат қилаётган инсонларни қалби ва онгини эгаллаш учун амалга оширилмоқда. Бугунги замон глобаллашуви жараёнида кимки ахборотга эгалик қилса, ўша дунёга ҳукмронлик қилади, деган ибора бежиз пайдо бўлгани йўқ. Ахборот орқали инсонларнинг онги ва қалбига кириб борилмоқда. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ядро қуроли ишлаб чиқариш бўйича дунёда 20га яқин давлатда ҳаракатлар давом этаётган бўлса, 120га яқин давлат эса ахборот хуружларини уюштириш устида иш олиб бормоқда. Улар бунинг учун ҳатто миллион-миллионлаб доллар маблағ сарфлашдан ҳам тап тортишмаяпти. Айтайлик бундай жараёнга мисол тариқасида “оммавий маданият”ни ёки АҚШнинг “Америка орзуси” ғоясини келтириш мумкин. Бевосита буларга кўр-кўрона эргашиш ва интилиш орқали ўзбек миллатининг маънавий, маданий ва миллий қадриятлари пасайишига олиб келмоқда.

Ушбу иллатларни юртимизга кириб келиши ва кенг миқёсда авж олишида турли ижтимоий тармоқлар, виртуал ўйинлар, рок ва поп

---

[2] Наршахий. “Бухоро тарихи”. форс тилидан Расулев А. тарж. Т.: “Камалак”, 1991. Б. 123.

мусиқалари воситачи сифатида рол ўйнамоқда. Айниқса, ахборот хуружларининг ёлғон ахборот тарқатиш, ижтимоий онгни манипулятсия қилиш, миллий-маънавий қадриятларни емириш, менталитетга мутлақо ёт бўлган бегона қадриятларни тарғиб этиш, халқнинг тарихий хотирасини бузиш ва ўзгартириш, кибертерроризм каби турлари кенг тарқалмоқда. Энг ачинарлиси, ёш авлоднинг 90 фоизи асосий ахборот манбаи сифатида "ўргимчак тўри" деб ном олган интернет тармоғига мурожаат қилмоқда.

"Google" компанияси таҳлилларига кўра, Ўзбекистондан кунига "Odnoklassniki.ru" сайтига – 200000, "Facebook" сайтига – 90000га яқин, "Моймир" сайтига – 40000 нафардан ортиқ инсон кирмоқда. Ваҳоланки, юртимиздаги doira.uz, kun.uz, muloqot.uz, olam.uz каби сайтларда рўйхатдан ўтган фуқароларимизнинг барчаси жамланса ҳам юқоридаги миқдорга етмайди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам юқоридаги салбий иллатларни ёшларда пайдо бўлмаслиги ва ёш авлодни мустақил фикрга эга, мафкуравий иммунитети кучли, ватанпарвар шахслар қилиб тарбиялашда катта ютуқларга эришиш учун барчамиз бирдек масъулмиз. Зеро, бугунги кун жамиятида ёшларнинг маънавий-ахлоқий хусусиятларини камол топтиришда маънавий ва мафкуравий масалада масъул бўлган катта авлоднинг, ўқитувчи ва мураббийларнинг ўрни беқиёсдир.

Келажаги буюк ва эртанги куни порлоқ юртга, миллатга ҳар томонлама соғлом, маънан етук ёшлар зарур. Шу боис, бугунги кунда ёш авлод тарбиясига бўлган эътибор бизда давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Биринчи Президентимизнинг: "Бугун ёшларимиз ҳал қилувчи куч бўлиб ҳаётга кираяпти. Мен бу ёшларга ўзимга ишонгандек ишонаман", деган сўзлари замирида ҳам ана шу ҳақиқат мужассам. Шундай экан, ёшларимиз онгини эгаллашга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатларга, миллий манфаатларимизга рахна солишга, маънавиятимизга тажовуз қилишга, умримиз мазмуни бўлган тарихий хотирамизни бузишга уринаётган ғаразли кучларга қарши доимо огоҳ туришимиз даркор. Ана шундагина ёшларимизнинг маънавий-ахлоқий тарбияси мустаҳкам бўлади ва биз кўзлаган улуғвор мақсадларимиз бўлмиш учинчи Ренессансни яратамиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. 20.09.2017 йил.
2. Наршахий. "Бухоро тарихи". форс тилидан Расулев А. тарж. Т.: "Камалак", 1991.

Tolib SIROJIDINOV

Yoshlar muammolarini oʻrganish va
istiqbolli kadrlarni tayyorlash
instituti boʻlim boshligʻi

Sardorbek DIYOROV

Yoshlar muammolarini oʻrganish va
istiqbolli kadrlarni tayyorlash
instituti tayanch doktoranti

OLIY TA’LIM TASHKILOTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA BAHOLASH TIZIMINING AHAMIYATI

Annotatsiya. *Maqolada oliy ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish hamda istiqbolini belgilashda ta’lim sifatini baholashning ahamiyati va uning mazmun mohiyati borasida fikr yuritilgan. Shuningdek xorijiy oliy ta’lim tashkilotlarida sifatni baholash tizimi turlari va ularning faoliyatlari ochib berilgan.*

Kalit so’zlar: *Oliy ta’lim tashkiloti, ta’lim sifati, markazlashgan tashqi baholash tizimi, ichki baholash tizimi, Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education, Academic Ranking of World Universities.*

Dunyoda ta’lim sifatini baholash va istiqbolini belgilash masalalariga alohida e’tibor qaratilib, shu maqsadga xizmat qiladigan barcha usul va vositalardan keng foydalanilmoqda

Jahondagi rivojlangan davlatlar tajribasi har qanday iqtisodiy oʻsishning eng muhim omili asta-sekin tugab borayotgan tabiiy zaxiralar emas, balki bitmas-tuganmas hisoblangan inson omili hamda millatning ilmiy salohiyati va yuksak malakali kadrlar zaxirasi ekanligidan dalolat bermoqda. Fan va texnika, innovatsion texnologiyalar asosida barpo boʻlayotgan raqamli iqtisodiyot yuqori darajada rivojlangan ta’lim tizimiga, birinchi navbatda, oliy ta’lim tizimi sifatiga bogʻliqdir. Binobarin, oliy ta’lim sifatini muttasil yuksaltirish, kadrlar malakasini doimiy ravishda oshirib borish, faqat bugungi kun emas, balki ertangi kun ehtiyojlarini ham qondiradigan mutaxassislar tayyorlash jahon oliy ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi[1].

Oliy ta’lim sifatini ichki oʻzini-oʻzi baholash tizimi AQSH va sifatni baholashning Amerika modelini qabul qilgan davlatlarga xosdir. Yevropa oliy ta’lim sifatini baholash tizimiga e’tiborimizni qaratadigan boʻlsak, bu tizim

[1]Sobirova U.F. Oʻzbekiston Respublikasi oliy ta’lim sifatining sotsiologik monitoring. Sot.fan.dok. (DsC)…diss.- Toshkent, 2021. -B. -275.

ikkita yondashuvni oʻz ichiga oladi: kontinental (Yevropa davlatlari), Britaniya konfederatsiyasi ijtimoiy tuzilmasi (ingliz tili va ta’limga ustuvorlik beruvchi davlatlar). Kontinental yondashuvda oliy ta’lim sifati OTM bitiruvchilarining Yevropa mamlakatlari iqtisodiyoti rivojiga hissa qoʻshishiga qay darajada tayyor ekanligi bilan baholanadi. Bunday holatlarda mutaxassislar davlat buyurtmasi asosida o’qitiladi va OTMlar hukumat tomonidan moliyalashtiriladi. Bunda ta’lim sifatini nazorat qilish, uni baholash tashqi baholash tizimiga asoslanadi. Britaniya yondashuvi mustaqilligi va avtonomligi bilan ajralib turadi, chunki Britaniya universitetlari rivojlanishini va nazorat shakllarini tanlashda erkindir. Bu Britaniyaning oliy ta’lim tizimi hukumat mablagʻlariga tayanmasligi bilan bogʻliq. Ushbu yondashuv doirasida ta’lim sifatini ichki baholash tizimi amalga oshiriladi[2].

Har qanday sohaning rivojlanishida, uning kelajagini belgilashda, taqdirini hal qilishda, oʻzida liderlik qobiliyatlarini mujassamlashtirgan, yuksak intellektual salohiyatga ega soha mutaxassislari juda ham kerak. Shunday ekan biz bozor iqtisodiyoti sharoitida aholini intellektual darajasini oshirishni ta’minlash uchun jahon bozori talablariga asoslangan holda oliy ma’lumotli, malakali mutaxassislarni tarbiyalashimiz kerak. Bu esa o’z navbatida nafaqat sohalarning, balki davlatning ham istiqbolini belgilab beradi.

Mamlakatimizda ta’lim tizimini, xususan oliy ta’limni tubdan isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylangan. Soʻngi besh yilda 70ga yaqin oliy ta’lim muassasasi tashkil etilib, ularning soni filiallari bilan birgalikda 159taga etdi. Toshkent shahrida 72ta, hududlarda 87ta oliy ta’lim muassasasi mavjud. Shundan: universitet – 28ta; institut – 47ta; akademiya – 3ta; konservatoriya – 1ta; filial – 26ta; xorijiy OTM va uning filiallari – 30ta; nodavlat OTM – 24tani tashkil etadi. Oliy ta’lim muassasalari soni oshganligi sababli qabul kvotalari ham uch barobarga oshirildi[3].

Shu sababdan ta’lim sifatini oshirish maqsadida ustuvor vazifalarni belgilab olishimiz va ularni ta’limga tatbiq etishimiz kerak.

Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 16-iyun kuni oliy ta’lim tizimidagi ustuvor vazifalarga bagʻishlangan video selektor yigʻilishi boʻlib oʻtdi. Yigʻilishda davlatimiz rahbari sohadagi toʻrtta ustuvor vazifani koʻrsatib oʻtdi:

birinchisi – oliy ta’lim muassasalari boshqaruv kengashlarining rolini oshirish va kafedralar vakolatlarini kengaytirish;

ikkinchisi – oʻquv jarayonini bozor talablariga moslashtirib, ishlab chiqarish bilan uzviyligini ta’minlash va talabaning oʻz ustida ishlashi uchun muhit yaratish;

---

[2] Davletova M.Sh. Oʻzbekiston davlatining oliy ta’lim sohasidagi siyosati va uning rivojlanishi: Siyos.fan.nomz. … diss. –Toshkent, 2007. –B. – 149.

[3] https://daryo.uz/2022/02/13/ozbekistondagi-oliy-talim-muassasalari-soni-malum-qilindi/

uchinchisi – oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, ilm-fan va innovatsiyani rivojlantirish;

to'rtinchisi – professor-o'qituvchilar va talabalar uchun qog'ozbozlikni kamaytirish, sohani raqamlashtirish orqali byurokratiya va korrupsiyani keskin qisqartirish. Bu vazifalarni samarali bajarish uchun oliy ta'lim muassasalariga akademik va tashkiliy-boshqaruv bo'yicha mustaqil qaror qabul qilish vakolati berilishi ta'kidlandi[4].

Bundan tashqari davlat rahbari tomonidan O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida 2019-yil 8-oktabrda *"O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi* PF-5847-son farmonni imzoladi[5]. Bularning barchasi shaksiz ta'lim sifatini oshirishga, oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining yuqori o'rinlaridan joy olishga xizmat qilishga qaratilgan.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, yuqori sifatli ta'lim tizimini yaratish uchun ta'lim sifatini baholab borish hamda monitoring qilishning tamomila yangi va benuqson mexanizmi joriy etilishi zarur bo'lib, undan samarali texnologiya sifatida foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Butun dunyoda oliy ta'lim sifatini monitoring qilish bo'yicha qator yo'nalishlar asosida tadqiqotlar olib borilmoqda: jumladan, ta'limni rivojlantirish, sifat tizimida baholash kategoriyasi, ta'limni standartlashtirish va ta'lim sifatini boshqarish, kadrlar tayyorlash sifatini baholash, ta'limda mehnat taqsimoti, inson omilini takomillashtirish, ta'lim-tarbiyaning ahamiyati, o'quv faoliyatida bilimlarning foydaliligi, ta'lim tizimi holatini aniqlash, monitoring indikatorlarini baholash, oliygohlarning o'zaro munosabatlari va ularni rivojlantirish yo'llarini aniqlash va boshqalar.

Yigirmanchi asrning oxirida shakllana boshlagan oliy ta'lim sifatini baholashning jahondagi mavjud tizimlari majmuini shartli ravishda ikki turga bo'lish mumkin: ***oliy ta'lim sifatini markazlashgan tashqi baholash ustun bo'lgan tizim va oliy ta'lim sifatini ichki baholash ustun bo'lgan tizim.*** Tashqi baholash oliy ta'lim sifatini baholash tizimida davlat organlarining roli ustun bo'lgan davlatlarda keng tarqalgan. Bunday organlarga ta'lim

[4]https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi?view=ozbekiston-prezidenti-mamlakatimiz-hududlari-va-tatariston-ortasidagi-hamkorlik-uchun-keng-imkoniyatlar-borligini-takidladi

[5] https://lex.uz/docs/4545884

vazirliklari yoki oliy ta'lim sifatini ta'minlash uchun mas'ul bo'lgan maxsus davlat organlarini kiritish mumkin. Bunday davlatlarda o'zini o'zi baholash ko'pincha rasmiy darajada amalga oshiriladi.

Tashqi baholash jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Bunda baholash davlat yoki jamoatchilik nazorati, litsenziyalash, davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish va boshqalardan iborat bo'ladi. Markazlashgan tashqi baholash aksariyat Yevropa mamlakatlarida, shuningdek MDH davlatlarida keng tarqalgan. Bunda davlat tomonidan o'rta va oliy ta'limning progressiv yangi shakllarini tartibga soluvchi qoidalar ishlab chiqiladi. Inson kapitalini rivojlantirish uchun ma'muriy munosabatlarni huquqiy tartibga solishda yangi yondashuvlar qo'llaniladi[6].

Asosan ta'lim siyosatida tashqi baholash tizimi faoliyat olib boradigan yoki ustun bo'lgan davlatlarda oliy ta'lim muassasalari reytinglarda orqada qolayotganini ko'rishimiz mumkin. Shu sababdan ta'lim siyosatini chuqur o'ylab ko'rishimiz kerak. Oliy ta'lim muassasalarining bozor iqtisodiyoti asosida shakllantirilmaganligi, akademik va tashkiliy-boshqaruv bo'yicha mustaqil qaror qabul qilish vakolati berilmaganligi, ta'lim muassasalari qabul kvotalari uchun o'zlari kurash olib bormaganligi, xarajatlar smetasi to'laligicha davlat byudjeti mablag'lari hisobidan qoplanganligi sababli ta'lim muassasalari rahbar xodimlariga ta'limni rivojlantirish, sifatini oshirish uchun maxsus ishlab chiqilgan rejalar asosida faoliyat olib borishlariga ta'sir etishi yoki rahbariyatning asosiy e'tibori ta'lim sifatini oshirishga emas, balki yuqorida turuvchi davlat organlari tomonidan ko'plab kelayotgan topshiriqlarni bajarishga qaratilishiga olib kelishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, ichki baholash tizimidan ko'ra tashqi baholash tizimining kuchayishiga olib keladi (O'zbekistonda ham tashqi baholash ustun bo'lib bu vazifani "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi" amalga oshiradi).

Shu va shu kabi muammolarni bartaraf etish maqsadida davlatimiz rahbari Sh. Mirziyoyev ta'lim siyosati bo'yicha 2021-yil 24-dekabr kuni davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha chora tadbirlar to'g'risidagi qarorni imzoladi[7]. Bu qaror shu kungacha oliy ta'lim siyosati bo'yicha qilingan eng muhim qarorlardan biri bo'lib, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining yuqori reytinglarni egallashiga, ta'limni xalqaro standartlar asosida shakllanishiga, pirovardida yuqori saviyali, yuksak salohiyatli mutaxassislar yetishib chiqishiga zamin bo'ladi. Qaror ijrosi bo'yicha bugungi kunda 35ta oliy ta'lim muassasalarga akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligi berildi, qolgan oliy ta'lim

[6] SobirovaU.F. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim sifatining sotsiologik monitoring. Sot.fan.dok. (DsC)…diss.– Toshkent, 2021.-275

[7] https://lex.uz/uz/docs/5793261

muassasalariga ham bu jarayonlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish rejalashtirilgan.

Albatta, raqamlardagi oʻsish sezilarli darajada oshganligi yaxshi, lekin sifat borasidagi oʻzgarishlar sezilmayapti. Taʼlim sifatini yaxshilash, oʻquv jarayonlarini bozor ehtiyojidan kelib chiqib tashkil etish masalasi nazardan chetda qolib ketmoqda. Taʼlim sifatini oshirish maqsadida koʻp urinishlar, saʼy-harakatlar qilinyapti, lekin natija biz kutgandek boʻlmayapti. Oliy taʼlim sifatini oshirish uchun taʼlimni tubdan isloh qilish bugungi kunning eng dolzarb vazifasiga aylanmoqda, zero kelajak biz bugungi kunda tarbiyalayotgan yoshlar qoʻlida ekanligini unutib qoʻymasligimiz kerak.

Oliy taʼlim sifatini baholash tizimlarining ikkinchi turida hukumat darajasidagi tashqi baholash organlari mavjud emas, yoki mavjud boʻlsa ham, ular baholash tizimida hal qiluvchi rol oʻynamaydi. Bunday tizimda oliy taʼlim muassasalarining ichki, oʻzini-oʻzi baholash jarayoni amal qiladi. Taʼlim sifatini baholash OTM ning oʻzi tomonidan amalga oshiriladi va u taʼlim muassasasining faoliyatini takomillashtirishga qaratiladi. Bunda, jarayon samaradorligiga koʻp hollarda OTM rahbarlarining adolatparvarligi hal qiluvchi rol oʻynashi aniqlangan.

Oliy taʼlim muassasalari bozor iqtisodiyoti asosida tashkil etilib, ularda akademik va moliyaviy erkinlik boʻlsa, bu oliygoh oʻz reytingini oshirish uchun faoliyat olib boradi. Bu kabi oliy taʼlim muassasalaridagi ichki baholash tizimining asosiy funksiyasi, oliy taʼlimdagi kamchiliklarni topib, ularga jazo choralarini qoʻllash emas, balki oqsab turgan nuqtani aniqlash va u sohani rivojlanib ketishi uchun turli xil mexanizmlar, metodlar, usul va vositalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Taʼlim sifatini ichki nazorat qilish ustun boʻlgan universitetlarining rivojlanish koʻrsatkichlari yuqori boʻlib, aksariyati “TOP universitetlar” roʻyxatidan joy olgan. Misol tariqasida ichki baholash tizimi ustun boʻlgan AQSH va Buyuk Britaniya universitetlarini olaylik. Universitetlar reytingini aniqlovchi eng mashhur agentliklardan biri hisoblangan QE (Quacquarelli Symonds) 6ta indikator asosida 2022-yil uchun “TOP-1000” taligidan o’rin olgan universitetlar roʻyxatini eʼlon qildi, unga koʻra 151ta universiteti bilan AQSH peshqadamlik qildi. Ikkinchi oʻrindan joy olgan Buyuk Britaniyaning 84ta universiteti TOP-1000talikka kiritilgan[8].

Oliy taʼlim muassasalariga iqtisodiy va akademik erkinlik berib, taʼlimda erkin raqobat muhitini yaratish kerak. Oliygohlar oʻz reyting va nufuzini oshirish uchun kurash olib borishlariga, erkin faoliyat yuritishlariga zamin yaratib berish juda muhimdir. Oliy taʼlim sifatini ichki baholash tizimi kuchaytirilib, sifat nazoratini o’zlariga bersa hamda tashqi kuchlarning taʼsiri boʻlmasa, ular oʻzlari uchun rivojlanish mexanizmlarini ishlab chiqadi va bu orqali universitetlar istiqbolini belgilash, taʼlim sifatni oshirish mumkin.

---

[8] https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davletova M.Sh. O'zbekiston davlatining oliy ta'lim sohasidagi siyosati va uning rivojlanishi: Siyos.fan.nomz … diss. –Toshkent, 2007. -149b.
2. Sobirova U.F. O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim sifatining sotsiologik monitoring. Sot.fan.dok. (DsC)…diss. –Toshkent, 2021. -275 b.
3. https://daryo.uz/2022/02/13/ozbekistondagi-oliy-talim-muassasalari-soni-malum-qilindi/
4. https://yuz.uz/uz/news/oliy-talim-tizimidagi-ustuvor-vazifalar-belgilandi?view=ozbekiston-prezidenti-mamlakatimiz-hududlari-va-tatariston-ortasidagi-hamkorlik-uchun-keng-imkoniyatlar-borligini-takidladi
5. https://lex.uz/docs/4545884
6. https://lex.uz/uz/docs/5793261
7. https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022

M U N D A R I J A

Aktam JALILOV. Religious Context of Marriage Preparation in Uzbekistan……3
Alisher YUNUSOV. O‘zbekiston yoshlarining qadriyat mo‘ljallari………………15
Anne-Charlotte MARCOMBE. Environmental values and youth: a comparative study between Canada, France and Uzbekistan…………………….....24
Azim XOLMAXMATOV. Turli yosh guruhlarida qadiriyat mo‘ljallari va ularning o‘ziga xosligini aniqlashning nazariy-metodologik xususiatlari……...31
Kamoliddin QODIROV. Yosh rahbar va xodimlardagi shaxsiy qadriyatlarning boshqaruv qarorlarini qabul qilish uslubiga ta’siri……..40
Nargiza NORKULOVA. Yoshlar orasida suitsidal xulq-atvorni oldini olishda affiliatsiya motivatsiyasining tutgan o‘rni...56
Baxrom TADJIBAYEV. Qadriyatlar va deviantlik……………….........................69
Maxsad ISABAYEV, **Nodirxon ABBOSOV**. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar nisbati…..…76
Mukhammadkadir MAKHMUDOV, **Ibrokhim ATAMIRZAYEV**. The role of the family in the legal socialization of the individual in the conditions of reforming Uzbekistan……………...86
Xurshid MIRZAXMEDOV. Yoshlar - transformatsiyalashuv obyekti sifatida……………………………………………………………………………………...98
Moxira XALIKOVA. Гендерная сенситивность как важная компетентность личности и парадигма современного общества……....109
Madina XUDOYOROVA. Gender tenglik va zamonaviy qadriyatning shaxs baxtlilik darajasiga ta’siri……………………………………………………………….....121
Barnoxon RAYIMXO‘JAYEVA. Oila zamonaviy yoshlar qadryatlari tizimida...131
Ibodulla ERGASHOV, **Barxayotjon ABDULLAYEV**, **Azamatjon XUDOYNAZAROV**, **Muattar BERDIYEVA**. Yoshlar va qadriyatlar tizimining transformatsiyasi..141
Madina ABDURAXMANOVA. Использование материалов о боевых подвигах женщин-узбечек в формировании гендерного равенства среди молодежи……………………...153
Sharifbobo XASANOV. Tarbiya – jamiyatda yuksak shaxs va mamlakatimizda uchinchi renessans bunyodkorini shakllantirishning ma’naviy asosi………....165
Abdujabbor QAMBAROV. Yoshlarimizda madaniy meros va an’anaviy qadriyatlar tarixiy tafakkurni rivojlantiruvchi vosita sifatida……………………176
Shohida SODIQOVA, **Lobar ERYIGITOVA**. Gender tengligi va qadriyatlar……………………………………………………………………………….....187
Islomiddin ABROROV. Values of youth political participation: status and prospects………………………………………………………………………………….....194
Shohruxbek MINGBOYEV. Zamonaviy yoshlar qadriyatlari va jamiyat boshqaruvi…...203

Sanobar TO‘RAYEVA. Yoshlar tarbiyasida oilaviy va axloqiy qadriyatlarning ahamyati..226
Alisher MADRAXIMOV. Bugungi kun jamiyatida yoshlarning ma’naviy-axloqiy xususiyatlari..233
Tolib SIROJIDDINOV, **Sardorbek DIYOROV**. Oliy ta’lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini oshirishda baholash tizimining ahamiyati……………………..237

C O N T E N T

Aktam JALILOV. Religious Context of Marriage Preparation in Uzbekistan……3
Alisher YUNUSOV. Value goals of the youth of Uzbekistan……………………....15
Anne-Charlotte MARCOMBE. Environmental values and youth: a comparative study between Canada, France and Uzbekistan……………………....24
Azim XOLMAXMATOV. Theoretical and methodological features of determining value goals and their uniqueness in different age groups……......31
Kamoliddin QODIROV. The influence of personal values of young leaders and employees on the style of management decision-making …………………..…....40
Nargiza NORKULOVA. The role of affiliation motivation in preventing suicidal behavior among youth...56
Baxrom TADJIBAYEV. Value and deviance ....……………….................................69
Maxsad ISABAYEV, **Nodirxon ABBOSOV**. The ratio of national and universal values…..….76
Mukhammadkadir MAKHMUDOV, **Ibrokhim ATAMIRZAYEV**. The role of the family in the legal socialization of the individual in the conditions of reforming Uzbekistan……………...86
Xurshid MIRZAXMEDOV. Youth as an object of transformation……………....98
Moxira XALIKOVA. Gender sensitivity as an important personal competence and a paradigm of modern society ……………………………………………………....109
Madina XUDOYOROVA. Influence of gender equality and modern values on the level of personal happiness ………………………………………………………..…...121
Barnoxon RAYIMXO'JAYEVA. Family in the value system of modern youth...131
Ibodulla ERGASHOV, **Barxayotjon ABDULLAYEV**, **Azamatjon XUDOYNAZAROV**, **Muattar BERDIYEVA**. The transformation of the youth and the value system...141
Madina ABDURAXMANOVA. The use of materials on the military exploits of Uzbek women in the formation of gender equality among young people ………………………………………………………………………………………………....153
Sharifbobo XASANOV. Education is the moral basis of forming a intelectual person in society and the creator of the third renaissance in our country…...165
Abdujabbor QAMBAROV. Cultural heritage and traditional values as a means of developing historical thinking in our youth…………………………………..…176
Shohida SODIQOVA, **Lobar ERYIGITOVA**. Gender equality and values……………………………………………………………………………………………187
Islomiddin ABROROV. Values of youth political participation: status and prospects……………………………………………………………………………………...194
Shohruxbek MINGBOYEV. Contemporary youth values and community management…...203

Sanobar TO'RAYEVA. Importance of family and moral values in youth upbringing...226
Alisher MADRAXIMOV. Spiritual and moral characteristics of youth in today's society……..233
Tolib SIROJIDDINOV, **Sardorbek DIYOROV.** The importance of the Assessment System in improving the efficiency of Higher Education Organizations ………………………………………………………………………………...237

YOSHLAR MUAMMOLARINI O’RGANISH VA ISTIQBOLLI KADRLARNI TAYORLASH INSTITUTI

O’zbekiston Respublikasi 100003, Toshkent shahri, I.Karimov ko’chasi, 45

tel: 871-232 6145, faks: 871-232 6145

www.yomi.uz, email: info@yomi.uz